Ahmed Bedevi Kuran

İnkılâp Tarihimiz
ve
Jön Türkler

Ey Fazilet! Bütün Varlığımızla
Varlığına Vakfı Ömür Etmek
İstiyoruz. Sabahaddin

Birinci Bin

İstanbul — TAN Matbaası 1945

İNKILAP TARİHİMİZ

VE

JÖN TÜRKLER

AHMET BEDEVİ KURAN

1945, Tan Matbaası

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu eserde Tanzimatı Hayriye'den sonra ıslahat talebiyle gerçekleşen belli başlı ihtilal girişimleriyle İkinci Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in kabulüne kadar şahidi olduğumuz fırka kavgaları, tarihi bir tasnifle anlatılmıştır; inkılap tarihimizi ve geçmişin karanlık dönemlerini kısmen aydınlatan bazı belgeler de eklenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ihtilalcilere, alışılmış haliyle "Jön Türk" denildiği için, ben de müspet fikirli inkılapçı cemiyet üyeleri hakkında, genellikle bu tabiri kullandım; inkılap ülkücüleri arasında fark gütmedim.

Amaç, ıslahat amacı ve hedefi gözeten hiçbir hareketi küçümsememektir.

Ortaya çıkması olası eksikliklerden dolayı okuyucularımın af ve hoşgörülerini dilerim.

Ahmet Bedevi Kuran

"TANZİMATI HAYRİYE"

Osmanlı İmparatorluğu tarihini, kuruluşundan Hicri 857 (Miladi 1453) tarihine kadar istila; 857'den Hicri 986 (Miladi 1578) tarihine kadar duraklama; ondan sonra da çöküş olmak üzere üç devreye ayırmak mümkündür. Bu devreler zarfında ıslahat talebi amacıyla birtakım isyanlar çıkarılmışsa da bunların bazıları hedefsiz ayaklanmalardan ibaret kalmıştır.

Sultan Üçüncü Selim'in memleketin çıkarı adına giriştiği yenilikçi ve kahramanca hareketiyse, bazı akılsız ve bilinçsiz kimselerin canice hareketleriyle sonuçsuz bırakıldığından, bizde ciddi ıslahat emelleri, esas olarak Tanzimatı Hayriye ile resmiyet kazanmış ve bu arzu Gülhane Hattı Hümayunu ile uygulama sahasına geçmiştir denebilir.

Bilindiği gibi, 1839 tarihinde 17 yaşında padişah olan Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışı sırasında memleketin durumu çok buhranlıydı. Bir taraftan Osmanlı ordusu Nizip'te Mısır ordusuna yenilirken, diğer taraftan Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya sığınmıştı. Aynı zamanda Rus Çarı Birinci Nikola'nın içişlerimize müdahalesi, durumu büsbütün zorlaştırmıştı.

Bu durumun, Osmanlı yönetiminde ümitsizlik doğurduğu sıralarda hem Hariciye Nazırı, hem Londra Sefiri olan Reşid Paşa izinli olarak İstanbul'a gelmiş (ulaşması 1255 senesi rebiülâhırının -17'sindedir) ve İngiltere hükümetinin Türkiye hakkındaki görüşünü Sultan Abdülmecid'e sunmuştur.

İngiltere hükümeti, Türkiye'de ıslahat yapılmasını istiyor ve böyle bir girişimde bulunulduğu takdirde dış meselelerde yardım vaadinde bulunuyordu. Hatta Reşid Paşa bu seyahat sırasında Paris'te Fransa Kralı Louis Filip ile de yararlı görüşmeler yapmıştı.

Reşid Paşa, memlekette ıslahat yapma fikrini Sultan Abdülmecid'e kabul ettirmiş olduğundan kendi tarafından hazırlanan ve din farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlılar arasında hukuk eşitliğini kabul eden ünlü Hattı Hümayunu 22 Şaban 1255 (1839) tarihinde Gül-hane'de düzenlenen törenle bizzat okumuş; ıslahatın ana hatları bu şekilde ilan edilmiştir.

Bu olaya, "Tanzimatı Hayriye" adı verilir.

Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanının ardından İngiltere'nin yardımıyla Mısır meselesi 1257 senesinde memnuniyet verici bir şekilde halledilmiş ve Rusların gereksiz müdahaleleri de önlenmiştir. 1262 senesinde sadrazam olan Reşid Paşa, memlekette ciddi ıslahat yapmaya girişmiş ve valilerin keyfi hareketlerine set çekerek memleketin idaresini kontrol altına almıştır. Reşid Paşa, diğer taraftan 1268 ve 1269 senelerinde (1852) kutsal makamlar vesilesiyle Rus Çarlığı'nın sebep olduğu Kırım Harbi'nde İngiltere, Fransa ve Sardunya devletlerinin ittifakını ve Çar Birinci Nikola'nın vefatından sonra, İkinci Aleksander zamanında ve Hicri 1272 (1856) tarihinde, Paris Konferansı'yla barışın lehimize akdini sağlamıştı.

Reşid Paşa'nın memlekete yaptığı hizmetler bu kadarla kalmamış; ölümünden sonra kendi izini takip edecek Ali ve Fuad Paşa'lar gibi yetenekli idare adamları da yetiştirmiştir.

Reşid Paşa'nın ölümünden sonra (cemaziyelevvel 1274-1857'de) iktidar mevkiine gelen Ali ve Fuad Paşa'lar, Sultan Abdülmecid üzerinde onun kadar etkili olamadıklarından, sarayın gereksiz harcamalarını önleyememişler ve Kırım Harbi'nde ancak 5-6 milyon lira olan dış borç, yavaş yavaş, altı yedi sene içinde, israf ve sefahat nedeniyle, önemli bir yekûna yükselmişti.

Devam eden bu sefahat, halkı ümitsizliğe düşürmüş; Sultan Abdül-mecid'in hareketlerine göz yumuyorlar düşüncesiyle Ali ve Fuad Paşa'lara karşı beslenen güven de kırılmaya başlamıştı.

İşte beliren bu duygudan dolayı bazı yerlerde Sultan Abdülmecid'in israflarına kuvvetle son vermek fikri uyanmıştı. Bu amaç etrafında oluşan ve "Kuleli Vakası" ismi verilen ihtilal oluşumu, bir bakımdan, "Jön Türk" hareketinin başlangıcı sayılabilir.

Kuleli Vakası

Vakanın açıklanmasına girmeden önce, olayı tahlil etmeyi uygun buluyorum.

Vanbery ve Engelhardt gibi bazı yabancı yazarlar, "Kuleli Vakası"nıi Meşrutiyet'e doğru ilk hareket saydıkları halde, devrin devlet tarihçisi Lûtfi Efendi'nin ve sonraları Ahmed Mithat, Ahmed Rasim, Abdürrahman Şeref Bey'ler gibi tarihçi yazarlarımızın bu konuda

kesin bir görüş ortaya koymadıklarını Uluğ İğdemir'in bu olaya dair yazdığı kitaptan öğreniyoruz.

Gerçekten bu cemiyetin takip ettiği amaç, hâlâ açık şekilde tespit edilememiş ve bu konuyu inceleyenler, cemiyetin amacını kanıtlara dayanarak henüz aydınlatamamışlardır. Bununla beraber, olay hakkında yayımlanan resmi beyannamelerde ileri sürülen fikirlerden alınan izlenim ve sanıkların ifadelerinden çıkan anlam, bu oluşumun Sultan Abdülmecid'in gereksiz harcamalarını önlemek amacıyla kurulduğu ve bu uğurda, gerekirse memlekette ihtilal yapmak amacı güttüğü merkezindedir.

O tarihlerde yüksekokullardan ve uluslararası siyasi teşkilatlar hakkında doğru bilgilerden yoksun olan Türkiye'de, özellikle meşrutiyet amacı etrafında ihtilal cemiyeti kurulmasını ben de imkânsız görmekteyim. Hatta cemiyet üyeleri arasında meşrutiyet fikri güdenler bulunsa bile, bütün cemiyet üyelerine bu emeli açık şekilde aşılamanın, ihtilal açısından, yarar yerine zarar doğuracağını da kabul edenlerdenim. Bundan dolayı bu girişimde izlenen amacın meşrutiyet olduğunu iddia etmek gerçekten güçtür. Ancak, kesin olan bir nokta varsa, o da memleketin idaresini beğenmeyen bazı onurlu kişilerin inkılap yapılmasını ve Sultan Abdülmecid'in yerine veliaht Abdülâziz Efendi'nin tahta çıkarılmasını zorunlu gördükleridir: Yani keyfi hareketleri kaldırmak ve millet adına bazı haklar koparmak. Buna ister meşruti idare talebi densin, ister adil mutlakiyet temini adı verilsin, onlar için bunun önemi yoktu.

Büyük düşünür Namık Kemal Bey'in Magosa'da tanıştığı cemiyet reisi Şeyh Ahmed hakkında "Ebülâhrar" tabiri kullanması ve cemiyet üyelerinden Arif Bey'in (Didon Arif) şurada burada, Fransızca tabiriyle "revolüsyon"dan bahsetmesi ve özellikle Şinasi'nin bu olayda ilgili bulunması gösteriyor ki, cemiyet reisleri müteassıp ve görgüsüz insanlar değildi ve bu kişilerin hareketlerinde yalnız din kavramı etkili olmamıştır. Cemiyete üyeliğin çok sıkı merasime tabi tutulmasından da ; anlaşılacağı üzere, reislerin amacında memleketin ileri gelenlerinin hoşuna gitmeyecek değişiklikler, hürriyet ve ıslahat tasavvurları vardı; Resmi kayıtlara göre cemiyete atfedilen işlerde Meşrutiyet taraftarlığına dair açıklık yoksa da aksini iddia için de hiçbir delil ileri sürülmemektedir.

İşte bu açıdandır ki, bence, "Kuleli Vakası" yalnız memlekette genel ıslahat yapılmasını isteyen bilinçli bir ihtilal girişimi olmakla kalmıyor; "Jön Türk" hareketlerine de bir başlangıç ve Tanzimat'tan sonra yükselen bir inkılap abidesi gibi duruyor. Hiç şüphe

yoktur ki, Şeyh Ahmed "ıslahat" veya "hürriyet" kelimelerindeki anlamı takdirden aciz bir kimse değildi ve muhakkaktır ki Hüseyin Daim ve Cafer Dem Paşalar Âli Paşa hükümetini desteklemek ve Sultan Abdülmecid'in sefahatini alkış-lamak için bu gizli cemiyete girmemişlerdir. Dolayısıyla bu olaya layık olduğu önemi vermek ve bu girişimi hürriyete doğru atılmış ilk adım olarak kabul etmek gerekir kanaatindeyim.

"Kuleli Vakası" hakkındaki düşüncelerimi bu şekilde belirttikten sonra olayın akışını kısaca aktaralım:

"Kuleli Vakası" Sultan_Abdülmecid saltanatının son yıllarında, Hicri 1276 (Miladi 13 Eylül 1859) tarihinde hükümetçe ifşa ve keyfiyet "...İhlali asayiş niyeti fasidesile bazı sebekmegzan bir cemiyet teşkilini murad eyledikleri haber alınarak buna mütecasir olan 40 kadar eşhas derhal ahzü girift ve Kuleli kışlasında hapsolunmuş" şeklinde Ceridei Havadis'in 24 Safer 1276 tarihli ve 953 numaralı sayısında ilan edilmiştir.

Tevkif edilen cemiyet mensuplarının sorgusu Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa, Meclisi Âlii Tanzimat Reisi Mehmed Paşa, Meclisi Valâ Reisi Kâmil Paşa, Dar-i Şûrayı Askeri Reisi Mustafa Zarif Paşa'dan oluşan özel bir komisyon tarafından yapılmıştır. Kitabet hizmetini de Mithat Efendi (Mithat Paşa) görmüştür.

Mahkeme sonucu 21 Rebiülâhır 1276 tarihinde Ceridei Havadis ve 2 Cemaziyelevvel 1276 tarihinde de Takvimi Vakayi'de bir beyanname ile yayımlanmıştır. Beyannamede:

"...Mevkuflar ayrı ayrı tadat, cemiyet reisinin Süleymaniye sancağı ahalisinden Şeyh Ahmed namında biri olduğu ve belli başlı azaların da Çerkeş Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, İmalat meclisi azasından Binbaşı Rasim Bey, Tophanei âmire ketebesinden Arif Bey ile... sunufu muhtelifeden diğer kesandan ibaret bulunduğu işaret ve:

".. .Birinci derecede müttehem ve cani olan kesandan Cafer Dem kendisini denize ilka ile cezasını bulmuş olmasıyla diğerleri olan Şeyh Ahmed, Hüseyin Daim, Arif ve Rasim Beylerin ülûlemirle idam olunmaları"

şeklindeki karar açıklanmakta ve diğerleri için de çeşitli mahkûmiyetler sayılmaktadır.

İdam kararlarının daha sonra Sultan Abdülmecid'in rızasıyla müebbet mahpusluğa çevirildiği de ayrıca kaydediliyor. Cemiyet reisi Şeyh Ahmed öncelikle Akkâ Kalesi'ne ve bir müddet sonra da Magosa'ya görderilmiştir.

Yukarıdaki açıklamadan anlaşılacağı gibi, "Kuleli Vakası" memleketimizde kurulan, belirli hedeflere sahip ihtilal cemiyetlerinden biri ve "Yeni Osmanlılar - Jön Türk" cemiyetinin avangardı, öncüsüdür.

O devrin en değerli düşünürlerinden olan Sinasi'nin bu oluşumla ilgili bulunması meselenin önemini arınmakladır. " Bu cemiyet hedefine varmadan meydana çıkarılmış ve ilgililer tutuklanmış ve sürülmüş olduğundan, hükümet idaresinde ıslahat yaptırmak konusunda başarılı olamadan sönmüş gitmiştir. Bu olaydan yaklaşık iki sene sonra da Sultan Abdülmecid ölmüş (17 Zilhicce 1277 Salı günü Miladi 1861) ve yerine Veliaht Abdülaziz Efendi 32 yaşında padişah olmuştur.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti

Abdülaziz'in tahta çıkışını halk çok iyi karşılamıştı. Hükümdarlığından büyük ümitler bekleniyordu, İlk tahta çıkışında memleket halkıyla yakından ilgili olan, ordu ve donanmanın güçlendirilmesine gayret ve himmet sarf eder gibi görünen Sultan Abdülâziz, yavaş yavaş kendi hava ve hevesine dalınca aydınlarda infial uyanmış; kendisinden beklenen ümitlerin boşa çıkacağı anlaşılmıştı. Halbuki memleketin kültür seviyesi oldukça artmış; halkın görüş ve düşünüş tarzında daha sağlam bir yön ortaya çıkmış bulunduğundan Sultan Abdülâziz'in memleket idaresinde gösterdiği kayıtsızlık ve özellikle dış borcun çok artmış ve dikkat çekici bir hal almış bulunması göze çarpmaya başlamıştı. Basında mevcut serbesti sayesinde Girit İsyanı, Sırbistan durumu her gün gazete sütunlarını dolduruyor; Namık Kemal'in vatanperverane yazılan halkın, zihnini kurcalıyor; hükümete karşı güvensizlik yaratıyordu; Suavi'nin Muhbir gazetesindeki yazıları da memnuniyetsizliği artırıyordu. Âli ve Fuad Paşa'lar birçok defa Sadaret'i işgal ettikleri halde, memleketin barış ve sükûna kavuşması imkânı bulunamamıştı. Özellikle Fuad Paşa Sadareti'nde (Miladi 1873) Mısır Valisi İsmail Paşa'ya hıdivlik payesi verilmesi ve bu imtiyazın büyük rüşvetler karşılığında elde edildiğinin halk arasında yayılması, Sultan Abdülâziz hakkında beslenen sevgi ve muhabbeti büsbütün kırmış; halkla hükümet arasında derin bir uçurum açmıştı. Sultan Abdülâziz'i gelişigüzel harekâta teşvik ve bahriye tasarrufatından ayırdığı paraları bazı vesilelerle kendisine takdim eden Bahriye Nazırı Mahmud Nedim Paşa'nın entrikaları ise kamuoyunu galeyana getirmişti.

Memleketin durumu artık günlük konular arasına girmiş; Namık Kemal'in müdavimi olduğu Veliaht Murad Efendi'nin Kurbağlıdere'deki köşkünde bile hükümeti eleştirmek alışkanlık haline gelmişti.

İşte aydınlar arasında uyanan bu ruhsal durumdan Yeni Osmanlılar Cemiyeti doğmuştur. Bu cemiyet çeşitli yerlerde yapılan görüşme ve anlaşmalardan sonra, Sağır Ahmed Bey'in yalısında son şeklini almış ve gizli faaliyete başlamıştı.

Cemiyet üyelerinin Veliefendi Çayırı'nda yaptıkları bir toplantı, Suphi Paşazade Ayetullah Bey tarafından hükümete ihbar edilmişti. Âli Paşa ihtiyatlı bulunmuş, cemiyetin varlığına önem vermiyor görünmek istemiş; yüzeysel sorgularla bu meselenin kapanmasına çalışmıştır. Bu toplantıda Ahmed Mithat Efendi de hazır bulunmuştu. Fakat, o, sonraları Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle olan ilişkisini kesmiştir. Aynı zamanda, Sultan Abdülhamid'in direktifi dahilinde, "Jön Türk" hareketinin amansız bir karşıtı ve sarayın savunucusu olmuştur.

Bir zamanlar bu inkılapçı gençlerin toplantılarına Recaizade Ekrem, hatta daha sonra Dahiliye Nazırı olan Memduh Beyler de katılırlardı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin takip ettiği amaç, memlekette Meşrutiyeti kurmak ve genel ıslahat yapılmasını sağlamak şeklinde özetlenebilir. Cemiyetin aktif rol oynaması, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülâziz'e gönderdiği Fransızca bir yazıyla başlamıştır. Bu yazıda Meşrutiyet'in ilanı saygılı, fakat anlamlı bir dille Sultan Abdülâziz'den rica ediliyordu. Yazı, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfık ve Sadullah Beyler1' tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Tasviri Efkâr gazetesi mensupları tarafından halka dağıtılmıştır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu faaliyet tarzı, artık Sadrazam Âli Paşa'yı sıkmaya başladığından, cemiyetin en sözü geçen üyelerinden olan Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'lerin İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına gerek görülmüş, fakat sürülmelerine cesaret edilemediği için Ziya Bey (Paşa) Kıbrıs mutasarrıflığına; Kemal Bey de Erzurum vali muavinliğine atanmıştı. Muhbir gazetesinin Mısır hıdiviyeti meselesini kurcalaması da Âli Paşa'yı rahatsız ettiğinden Girit mültecilerine yardım amacıyla kurulan iane cemiyeti vesilesiyle gazete yazarlarından Suavi Efendide Kastamonu'ya sürülmüştür.

İstanbul'da bu işler meydana gelirken, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa bu güzideleri bir araya toplamak ve memleketin muhtaç olduğu ıslahatı sağlamak ve Sultan Abdülâziz hükümetiyle mücadele etmek üzere Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarını Paris'e davet

etti. Sadrazam Âli Paşa tarafından memuriyete tayinlerindeki garazı pek iyi takdir eden Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine uyarak 17 Mayıs 1867 senesi Cuma günü Fransız bandıralı Firesni Vapuru'yla İstanbul'dan ayrılarak Paris'e gitmişlerdir. Cemiyet üyelerinden Kayazade Reşad, Menapirzâde Nuri, Çapanoğullarından Agâh, Sağır Ahmed, Beyzade Mehmed Bey'ler de o tarihte Paris'e hareket etmişlerdi. Kastamonu sürgününden kaçırılan Suavi Efendi de aynı senenin 18 Mayıs'ında Avrupa seyahati için vapura binmiştir. Paris'te birleşen bu ihtilalciler Prens Mustafa Fazıl Paşa ile yaptıkları toplantıda Suavi Efendi'nin Muhbir adında bir gazete çıkarmasına karar verdiler. (Muhbir'in Avrupa'da tekrar yayımına vaktiyle Suavi Efendi'nin bu gazetede sık sık bahsettiği Mısır hıdiviyeti meselesi etken olmuştur, kanısındayım.) İhtilalcilere aylık ödenek bağlayan Mustafa Fazıl Paşa ileride çıkarılacak Hürriyet gazetesi için de Ziya Bey (Paşa) emrine 250 000 frank vermiştir. Bu şekilde ihtilalcilerin bütün masraf ve ihtiyaçları emniyet altına alınmış oluyor ve ayrıca Namık Kemal Bey Veliaht Murad Efendi'den de yardım görüyordu. Muhbir gazetesinin ilk nüshası 1867 tarihinde Londra'da çıkmıştır. Fakat içeriği diğer Jön Türklerin hoşuna gitmiyordu. Çok hırslı olan ve benlik iddiası güden Suavi Efendi, kendi anlayışına göre yazı yazıyor; memlekette yapılacak ıslahatın dini esaslara dayanmasını istiyordu.

Bu durumdan dolayı Haziran 1868 tarihinde Hürriyet gazetesinin Kayazade Reşat Bey tarafından, haftalık olarak, Londra'da ve "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adına yayımlanmasına karar verilmiştir. Bir süre sonra da gazetenin idaresini Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler üstlenmişlerdir.

Avrupa'da toplanan bu ihtilalcilere "Jön Türk" ismi veriliyordu. Maarif Müsteşarı Sayın İhsan Sungu "Jön Türk" tabiri hakkında Tanzimat ve Yeni Osmanlılar adlı eserinde aynen şöyle yazmaktadır:

"...'Jeunes-Turcs' unvanının 1830 tarihine doğru Fransa'da Jeune-France, İtalya'da Jeune-İtalie, Almanya'da Jeune-Allemagne, İngiltere'de Jeune-Angleterre adı altında politika ve edebiyatta ifrat taraftarı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin unvanı taklit edilerek alındığı anlaşılıyor."

Hürriyet gazetesi en çok Âli ve Fuad Paşa'lara çatıyor; özellikle "Societe Generalden alınan 125 milyon franklık borçla bu paranın faizini ödemek için aynı kuruluştan ikinci defa alınan 150 milyon frangı eleştiriyor; sözleşme şartlarındaki uygunsuzluğu ileri

sürüyordu. Bu gibi maddi gerçekleri ortaya attığı için, Jön Türk yayını memlekette büyük yankılar uyandırmıştı. Bu böyle olmakla beraber, idarede ne bir değişiklik ne de ıslahat girişimi kimsenin aklından geçmiyordu. Aksine, Sultan Abdülâziz seyahat hazırlıklarıyla meşguldü.

Sultan Abdülâziz, 1274 (Miladi 1868) tarihinde sergiyi ziyaret için Marsilya yoluyla Paris'e gitmişti. Marsilya'da Prens Mustafa Fazıl Paşa padişahtan af talebinde bulunmuştur. Bu ilticadan sonra daima eleştirdiği Âli ve Fuad Paşalarla da barışan Prens nezaret sandalyesine konmak için hemen İstanbul'a dönmüştür.

Paris'teki "Jön Türk"ler Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşünü bir başarı sayıyorlar; yakında kendisinin "Meşrutiyet Sadrazamı" olacağı ümidini besliyorlardı. Halbuki Prens, Adliye veya Maliye Nazırlığı'nı kabul ederek hırsını tatmin edivermişti.

Görülüyor ki, zenginliğiyle mağrur olan Mısırlı Prens, Türk ihtilalcilerini elinde bayrak olarak kullanmıştır. Bununla beraber "Jön Türk"ler Mısırlı aristokrat ihtilalcinin bu dönekliğine kızmamışlar; kırgınlık belirtisi sergilememişlerdir.

Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın dönüşünden bir süre sonra -Ali Paşa Sadareti zamanında- altı ay kadar Viyana'da kalan Namık Kemal Bey Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın izniyle 1871 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Agâh Bey'in dönüşü de bu tarihe rastlar. İhtilalcilerden Reşat ve Nuri Bey'ler 1872'de ve Mehmed Bey 1874 tarihinde döndüğü halde, Suavi Efendi Paris'te Ulûm gazetesini ve Kamasülulûm ve Maarifi çıkarmaya devam etmiş; ancak 1876 tarihinde Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a dönmüştür.

Necmeddin Deliorman Balkan isimli eserinde, Sultan Abdülâziz'in, Ziya Bey'in (Paşa) acı bir sefaletle pençeleştiğini haber alınca kendisine bir mektup yazdığını anmaktadır. Mektubu aynen buraya alıyorum:

"Duydum ki, büyük bir sefalet içinde kalmışsın. Rızayı şahanem dışında yaşamaklığına rağmen, Sultan Aziz'in fazıl bendegânından olan bir kimsenin yarü ağyare karşı sürünüp mahvolmasına vicdanımın tahammül edemediğini bil-âtini yine sen düşün.

Sultan Aziz"

Bu mektupla birlikte Ziya Bey'e (Paşa) para da göndermişti. Bunun üzerine Ziya Bey de (Paşa) 1872 tarihlerinde döndü. Özetle, Paris'teki "Jön Türk'ler Prens Mustafa Fazıl

Paşa'nın dönüşünden sonra görüş ve düşünüşlerdeki aykırılık ve mizaç ayrılıkları cüzünden dağılmak zorunda kalmışlardır.

"Jön Türk"lerin Avrupa'daki yayını içeride büyük velveleye ve fikir cereyanlarına neden olmakla beraber, fiili bir şekilde memlekette ıslahat yapılmasını sağlayamamış; ihtilalciler Avrupa'ya giderken besledikleri ümitlerin boşa gittiğini acı tecrübelerle görmüşlerdir. Şu kadar var ki, Paris seyahati Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'lerin halk arasında daha ziyade sevgi ve muhabbetle anılmalarına ve özellikle Kemal Bey'in ihtilal bayraktarı kabul edilmesine neden olmuştur. Kemal'in karakteri o kadar sağlam, vatanseverliği o kadar samimiydi ki, ikbal düşkünü Prens Mustafa Fazıl Paşa çevresinde biraz sakinleşen heyecanı, İstanbul'a dönüşünden sonra eski benliğiyle tekrar şahlanmıştır. Bu halini, her türlü vaat ve baskıya rağmen ölümüne kadar korumuş, inkılap davasını ve hürriyet savunuculuğunu bir an terk etmemiştir. Nitekim, Namık Kemal'in yayını sayesinde "Jön Türk'lerin dönüşünden sonra Meşrutiyet lehine olan faaliyet yavaş yavaş büyümüş; sahneye yeni yeni elemanlar ve resmi makam işgal eden kuvvetli şahsiyetler de girmiştir.

Âli Paşa'nın ölümüyle Mahmud Nedim Paşa sadrazam olmuştu. Memlekete büyük kötülüğü dokunan bu sevimsiz sadrazam, ilk iş olarak rakip saydığı Hüseyin Avni ve Şirvanizade Rüşdü Paşa'ları idareden uzaklaştırmış ve Anadolu'da ikamete mecbur etmişti. Bağdat valiliğinden azlettiği Mithat Paşa'yı, İstanbul'da oturmasına engel olmak fikriyle, Edirne Valiliği'ne atamış, İbret gazetesini çıkarmaya başlayan Namık Kemal'i de Gelibolu mutasarrıflığına göndermiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın bu hareketleri birçok şikâyeti davet ettiğinden Sultan Abdülâziz kamuoyunu yatıştırmak için Bağdat'tan dönen Mithat Paşa'yı sadarete getirmiştir. 1872 (25 Cemaziyelevvel 1289).

Mahmud Nedim Paşa'yı himaye eden Valide Sultan Pertevniyal'in müdahaleleri buna engel olamamıştı.

İki buçuk ay sonra Mithat Paşa da azledilmiş; yerine Mehmed Rüşdü Paşa sadrazam olmuştur. Rüşdü Paşa'nın sadareti uzun sürmemiş; ikinci defa Mahmud Nedim Paşa sadarete gelmiştir.

Basına sansür koyan Mahmud Nedim Paşa'nın bu sadareti çok kötü etki yarattığından ve umumi heyecana sebep olduğundan tekrar azledilmiş; Hüseyin Avni Paşa sadrazam ve serasker tayin olunmuştur.

Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Bu azil ve atamalardan halk usanmıştı. Orta tabakanın temsilcisi sayılan Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreseleri öğrencileri Fatih Zaptiye Kumandanı Abdülkerim Bey'in tahrik ve teşvikiyle 1293 (1876) senesi rebiülevvelinin on altıncı Çarşamba günü isyan etmişler ve saraya başvuruyla istikrarlı bir hükümet oluşturulmasını Sultan Abdülaziz'den istemişlerdir.

Öğrencilerin amacı Mithat Paşa'yı Sadrazam yapmaktı; bu sağlanamamıştı. Mehmed Rüşdü Paşa dördüncü defa Sadaret'e getirildi. Hüseyin Hayrullah Efendi şeyhülislam ve Hüseyin Avni Paşa da seraskerliğe tayin olunmuştu. Mithat Paşa, Meclisi Vükelâ'da görevlendirilmiş ve sonra Şûrayı Devlet Reisi olmuştur.

Bu olay Avrupa gazetelerini olağanüstü ilgilendirmiş, İngiliz ve Fransız basını Mithat Paşa'yı methederken, Rus basını Mahmud Nedim Paşa'ya taraftar ve Mithat Paşa'ya aleyhtar bir cephe almıştı. Gerçekten yeni kabinede Mithat Paşa gibi aşırılar, meşrutiyet taraftarları vardı. "Jön Türk'lerin reisi sayılan Mithat Paşa Tuna valiliğindeki yüksek başarılarından dolayı halk tarafından çok seviliyordu.

Sultan Abdülaziz'in izlediği siyaset Rusya taraftarlığı kabul edildiğinden, Vükelâ Heyeti böyle keyfi ve despotik hareketlerinden kırgındı. Bu nedenden dolayı Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine çare arıyordu. Bir görüşme sırasında Mekâtibi Askeriye Nazırı Süleyman ve Dari Şûra Reisi Redif Paşalar bu fikre katılmışlardır. Hissi İnkılâpla açıkça işaret edildiği gibi bilahare Süleyman Paşa'nın uyarmasıyla Hüseyin Avni Paşa meseleyi Mithat Paşa'ya ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa'ya da açmış ve her ikisinden onay aldıktan sonra Sadrazam Rüşdü Paşa ile Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi de bu ittifaka ithal edilmiş ve tahttan indirme eyleminin niteliği kararlaştırılmıştır.

Tahttan indirme eyleminin günü ve bunun nasıl uygulanacağı da tespit edilmişti. Halk, cuma günü Nuruosmaniye Camii avlusunda toplanacak, cemaat arasından seçilecek bir heyet saraya gönderilecek ve meşrutiyetin ilanı padişahtan istenecekti; Sultan Abdülaziz bu talebe uymazsa tahttan indirildiği ilan edilecekti. Olaydan Veliaht Murat Elendi de haberdar edilmişti. Mahmud Nedim Paşa ise Sadaret'ten azlinden sonra Sultan Abdülaziz'e bir yazı sunarak sadakat ve bağlılığını tekrarlamış ve şahsi servetinin payitaht dışında emin

bir yere naklini de padişaha tavsiye etmişti. Servet düşkünü olan Sultan Abdülaziz hemen servetini koruma telaşına düşmüştü; en güvenilecek ülke olarak ila Rusya'yı buluyordu. Bu düşünce altında Sultan Abdülaziz Rus Sefiri General İğnatiyef ile sıkı fıkı görüşmelere başlamıştı. Halbuki işin içyüzünü bilmeyen eylem müttefikleri durumdan şüphelenmişler; Sultan Abdülaziz'in mevkiini korumak ve savunmak için Rusya'dan asker çağırmak istediği fikrine kapılmışlar; tahttan indirme eylemini çabuklaştırmışlardır.

İşte bu nedenden dolayı tahttan indirmenin gün ve saatinde ani değişiklikler yapılmış; nihayet Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa'nın hazırladığı askeri kuvvetlerle 1876 tarihinde Şeyhülislam Hasan Hayri Efendi'nin çıkardığı fetvaya dayanarak saray kuşatılarak Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş; Harbiye Nezareti binasında Sultan Murad'a onaylattırılmıştır.

Sultan Abdülaziz'in saltanatı on beş sene dört ay yirmi bir gün sürmüştür.

Sultan Murad'ın tahta oturmasının ardından "Jön Türk"lerden Namık Kemal Bey Magosa'dan, Menapirzade Nuri Bey de Akkâ sürgününden İstanbul'a dönmüşlerdir. Namık Kemal'in gelişi 1876 Mayıs'ındadır.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, en küçük bir engelle karşılaşmaksızın, tam bir sakinlik içinde cereyan etmiştir.

Fakat, bu sırada Sultan Murad'ın durum ve hareketlerinde bazı tür anormallikler baş gösterdiğinden Viyana'dan uzman doktorlar getirilmiş, fakat bunlar tedavisini imkânsız bulmuşlardır. Halbuki Rus hükümetinin tahrik ve müdahalesi yüzünden alevlenen Bosna-Hersek isyanına karşı başlayan askeri harekât ise hükümetin başında yetkiyle idarei kelam edecek bir hükümdarın bulunmasını zorunlu kılıyordu. Bu yüzden saltanat makamında yeniden değişiklik yapılmasına gerek görülmüştü.

Bunun için Mithat Paşa Veliaht Abdülhamid Efendi ile konuşmuş ve Maslak'ta gerçekleşen görüşmede meşruti bir idare uygulanması şartıyla değişiklik yapılması kararlaştırılmış; Şeyhülislam Hasan Hayrullah Etendi tarafından çıkarılan fetvaya dayanarak Beşinci Sultan Murad tahttan indirilmiş ve Abdülhamid tahta oturtulmuştur (Şaban 1293, -Miladi 1876). Sultan Murad'ın saltanatı üç ay üç gün sürmüştür.

BİRİNCİ MEŞRUTİYET

Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışından üç ay sonra 2 Zilkade 1293 (1876) tarihinde Mithat Paşa iktidar mevkiine getirildi. 7 Zilhicce 1293 (Miladi 10 Kânunuevvel 1876 cumartesi günü) tarihinde de Babıâli'de okunan Hattı Hümayun ile Mithat Paşa, Ziya (Paşa) ve Kemal Beylerin katıldıkları bir komisyon tarafından hazırlanan Kanunu Esasi ilan edildi.

Sultan Abdülhamid, padişah olduktan sonra, Mithat Paşa'ya karşı veliahtlıkta gösterdiği uysal tavrı bir tarafa bırakmış; hatta onun tarafından hazırlanan Hattı Hümayun'u düzeltmeye gerek görmüştü ki, bu hareketi kendisinin sözünde durmayacağını ve mutlakiyetle hüküm sürmek emel ve hevesinde olduğunu belirten işaretlerden biri olmuştur. Hatta bu düzeltme münasebetiyle Hattı Hümayun on üç gün gecikmeyle okunmuştur.

Sultan Abdülhamid bir taraftan kendine sadık ve bağlı hizmetçiler sağlarken, diğer taraftan Ziya Bey (Paşa) ve Kemal Bey gibi aşırı hürriyetperverleri (Sultan Murad taraftarlarını) İstanbul'dan uzaklaştırmaya çare arıyordu. Bu nedenle Ziya Bey vezirlik payesiyle Suriye valisi tayin edilmiştir. Sultan Abdülhamid, Kemal Bey'in de taşraya gönderilmesini tekrar Mithat Paşa'dan istemişti. Emrinin yerine getirilmediğini görünce bu vesileden yararlanarak Mithat Paşa'yı 24 Kânunusani 1294 Pazartesi günü saraya davetle sadaret mührünü geri aldırdıktan sonra Kanunu Esasi'nin 113. maddesine uygun olarak saray feriki Sait Paşa'nın yol göstermesiyle kendisini "İzzeddin Vapuru"na bindirerek sınır dışı ettirmiştir. Sultan Abdülhamid'in bu cüretkârane hareketi ne yazık ki halk tarafından sükûnetle karşılanmış; Harbiye mektebi öğrencilerinin saray aleyhine yaptıkları gösteriler de bir fayda vermemiştir. Yalnız birkaç genç öğrencinin Akkâ Kalesi'ne sürülmeleriyle mesele kapanmıştır.

Mithat Paşa'nın sürülmesinden sonra, Ethem Paşa sadrazam tayin edilmiştir. Sultan Abdülhamid, Mithat Paşa hakkında beslenen Meşrutiyet kurucusu hissini halkın zihninden silmek için 2 Rebiülevvel 1294 (Miladi 7 Mart 1879 pazartesi günü) tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nın Divanı Hümayun mahallinde Mebusan Meclisi'ni açtırmış ve nutku hümayunun ardından toplar attırıp, şenlikler yaptırmıştır.

Mebusan Meclisi'nde meydana gelen şiddetli bir tartışma üzerine 7 Muharrem 1295 Cuma günü Ethem Paşa azledilmiş; yerine Hamdi Paşa sadarete getirilmiştir. Hamdi Paşa'nın sadareti 27 gün sürmüş ve ondan sonra sadaret unvanı değiştirilmiş ve Ahmed Vefik Paşa

"Başvekil" olmuştur. Ahmed Vefik Paşa'nın getirilmesindeki amaç, meclisin tatiline yol açmaktı. Nitekim toplantılara Rus Harbi vesilesiyle son verilmiş; mebuslar vapura bindirilerek memleketlerine gönderilmiş; geçici olarak tatil edilen Meclis ise İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar kapalı kalmıştır.

Abdülhamid İstibdadı

Sultan Abdülhamid, meclisi tatil ettikten sonra memleketin idaresini tamamen eline almış bulunuyordu; iç ve dış her türlü işin düzenlenmesi kesilmiş; Namık Kemal'i ikamete memuren Midilli mutasarrıfı yapmıştır. 15 Rebiülevvel 1295 tarihinde Ahmed Vefik Paşa'yı da azleden Sultan Abdülhamid Sadık Paşa'yı başvekâlete getirmiştir.

Harp yenilgisinin kederi altında inleyen halka göz açtırmadan müstebit bir idare kurmaya koyulan Sultan Abdülhamid, kendi kafasından çıkan sürgün kararlarıyla artık aydınları baskı altına alma yolunu tutmuştu; bazı kimseleri ise hırslandırarak kendine bağlamış; bunları istibdadına alet olarak kullanmaya başlamıştı. Sultan Abdülhamid'in memlekette meydana getirdiği idare sistemi halkı ümitsizliğe düşürmüştü. Özellikle harp nedeniyle 16 milyon liralık kâğıt paranın değersiz bir hale gelmesi ve 9 milyon lira değerindeki bakır sikkenin alım gücünü hayliden hayliye kaybetmesi yaşamı güçleştirdiğinden padişahın şahsına karşı halkta genel bir nefret uyanmıştır. Bundan dolayı milletten gasp edilen hürriyet ve meşrutiyetin geri alınması için vatanseverler saray aleyhine mücadeleye koyulmuşlar; "Jön Türk'ler yeniden faaliyete geçmişlerdir. "Çırağan Sarayı Vakası" bu faaliyetin bir örneğidir.

Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası

Sultan Abdülhamid'in istibdadı aleyhine ilk fiili hareket "Çırağan Sarayı Vakası" ile başlamıştır. Meselenin ruhunu Ali Suavi ve arkadaşlarının Sultan Murad'ı yeniden tahta oturtmak amacıyla Çırağan Sarayı'na saldırmaları oluşturmuştur. Abdülhamid'in Ruslara karşı zaaf göstermesi ve idarede uyguladığı keyfi hareketler, olayın meydana çıkmasına neden olmuşsa da, Galatasaray Mektebi müdürlüğünden uzaklaştırılan Suavi'nin

yükselmek ihtirası da nedenler arasında sayılabilir. Vaktiyle Filibe'de bulunmuş olan Suavi Efendi, harp nedeniyle İstanbul'a gelen tanıdığı Rumeli göçmenlerinin yardımıyla Sultan Murad'ı yeniden tahta çıkarmak istemişti.

Sultan Abdülhamid memlekette Sultan Murad taraftarlarının çokluğundan korkuyordu. Çerkeş Nusrat Paşa ile Nişli Mahmud Bey ve bir de Nafıa Nazırlığı yapan Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın jurnalları ise padişahın bu konudaki korkusunu körüklüyordu. Buna rağmen, Sultan Murad'ın sarayı sıkı kontrole tabi değildi ve dışla haberleşme imkânı engellenemiyordu. Bu fırsattan yararlanmayı kaçırmak istemeyen ve taraftarlarına güvenen Sultan Murad'ın annesi Şevkefza Kadın Efendi, oğlunun yeniden tahta çıkarılması için tanıdıklarına mektup yazabiliyor; Suavi Efendi bile Üsküdarlı Nuri (Kız Nuri) aracılığıyla Sultan Murad'a mektup göndermek ve girişimlerinden kendisini haberdar etmek olanağını buluyordu. Bu gibi durumlardan yararlanan ihtilalciler 18 Cemazielevvel. 1295 Pazartesi (Miladi 20 Mayıs 1878) günü Çırağan Vakası'nı meydana getirmişlerdir.

Saraya saldıran Suavi Efendi ve arkadaşları, Sultan Murad'ın odasına kadar girmekte ve kendisini dışarı çıkarmakta başarılı olmuşlarsa da Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın jandarma kuvvetleriyle olay yerine yetişmesi ve sopa darbesiyle Suavi Efendi'yi yere yıkması durumu değiştirmiş; Sultan Murad taraftarlarının dağılmasına sebep olmuştur. Suavi Efendi'nin, 22 arkadaşı ile beraber, kendi ölümüne de neden olan "Çırağan Sarayı Vakası" hakkındaki mazbata, Saray Başkâtibi Said Paşa'nın" başkanlığında toplanan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. İlgililer, Divanı Harbi Örfi'ye sevk edilmiş; biraz aşağıda açıklanacak olan İskalyeri olayının ortaya çıkması üzerine her iki vaka zanlıları bir arada muhakeme olunmuşlardır.

Çırağan Vakası, Sultan Abdülhamid üzerinde çok fena etkilediğinden iktidar mevkiinde bulunan Başvekil Sadık Paşa'yı Cezairi Bahri Sefıt valiliğine tayin etmiş; yerine sadrazam unvanıyla Mütercim Rüşdü Paşa'yı getirmiştir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde pay sahibi olan Rüşdü Paşa, Sultan Abdülhamid'in vehmine dokunduğundan, birkaç gün sonra onu da azletmiş, Saffet Paşa'yı sadrazam yapmıştır.

"Çırağan Vakası" ortak bir "Jön Türk" ihtilali olmaktan çok, vaktiyle Jön Türklerle işbirliği yapmış bulunan Suavi Efendi'nin şahsi bir girişiminden ibaretti. Fakat, olayın kaplamlı bir "Jön Türk" hareketi olmaması ihtilal bakımından niteliğini değiştirmez; belki Suavi'nin azim ve irade sahibi, fakat aceleci ve cüretkâr bir ihtilalci olduğunu ispat eder. Nitekim,

Suavi'nin aceleciliği meselede ilgili bulunan askeri birliklerin katılımına zaman bırakmamış; girişimin başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Bu böyle olmakla beraber, Sultan Murad'ın tekrar tahta çıkarılması amacı terk edilmiş değildi. Nitekim, bu olaydan bir buçuk ay sonra diğer bir ihtilal komitesinin varlığı meydana gelmiş ve ilgililer tevkif edilmiştir.

Kleanti İskalyer Komitesi ve Seniha Sultan

Suavi Efendi'nin kurduğu cemiyet faaliyetine devam ederken, Farmason Cemiyeti üstatlarından Kleanti İskalyeri tarafından idare edilen ve kaplam itibariyle Suavi teşekkülünden çok daha geniş olan diğer bir komitenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. "Çırağan Sarayı Vakası"nda rol alanların tevkifinden üç ay önce 1878 senesi Şubat ayı başında, bu komite ileri gelenlerinin Sultan Murad'ı saraydan kaçırmak emeline düştüğü ve hatta bu konuda birtakım hazırlıklara bile giriştiği ve Sultan Murad'ın ikameti için komite üyelerinden Aziz Bey'in evinde uygun bir oda hazırlandığı yargılama sırasında meydana çıkmıştır.

Suavi Cemiyeti mensuplarının tutuklanması, bütün iş ve hareketleri reis İskalyeri ile Nakşıbend Kalfa'nın nezaret ve idaresi altında cereyan eden bu komite mensuplarının faaliyetini sekteye uğratmamıştı. Aksine, İskalyeri komitesi mensupları kamuoyuna hâkim olmak ve üye sayısını artırmak için yüksek mevki sahibi birçoklarının komiteyle ilgili olduğunu yaymak yoluyla bazı önemli şahsiyetlerin bile komiteye girmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu cümleden olmak üzere komite üyelerinden Nakşıbend Kalfa, Halil Paşazade Damad Mahmud Paşa'nın da komiteye dahil bulunduğunu ileri sürerek mevki sahibi birçok kişiye başvurmaktan Çekinmemiştir. Komite üyeleri Avrupa'da bulunan Mithat Paşa ile haberleşildiğini ve saltanat değişikliği olursa kendisinin başvekil olacağını da duyuruyordu. Komiteye ait bütün evrakın İskalyeri tarafından kaçırılmış bulunması nedeniyle ilgililerin gerçek nitelik ve miktarını öğrenmek mümkün olamamıştır.

Komitenin aktif üyeleri İskalyeri, Nakşıbend Kalfa, Aziz Bey ve Seniha Sultan kâhyası Bekir Efendi idi. Evkaf Müsteşarı İzzet Efendi'nin mahdumu Muhtar Bey de kitabet görevi görüyor ve Sultan Murad'la görüşmek isteyenlere aracılık etmeyi üstlenmiş bulunuyordu.

Bu komite adına İskalyeri ve Ali Şefkati Bey'ler su yoluyla saraya girmekte ve Sultan Murad'la görüşmekte başarılı olmuşlardır.

Komitenin planları arasında Sultan Abdülhamid'e suikast yapmak da vardı. Bu tehlikeli işi Doktor Agâh Bey kabul etmiş görünüyordu.

Komitenin varlığını ihbar eden, Sultan Murad'ın ikinci kâtibi Hacı Hüsnü Bey'dir.

Zaptiye Nazırı Mehmed Arif Paşa tarafından Aziz Bey'in Çarşambadaki evi basıldığı sırada İskalyeri kaçmakta başarılı olmuş, toplantıda hazır bulunan diğer üyeler tevkif edilmişlerdir. Komite üyelerinden İskalyeri, Nakşıbend Kalfa ve Ali Şefkati Bey ele geçirilememiş ve ülke dışına çıkabilmişlerse de Aziz Bey'in evinde yakalananlar veya sonradan tevkif edilenler "Çırağan Sarayı Vakası" faillerini sorguya çeken Divanı Harb'e verilmişlerdir.

Son bulan Rus Harbi dolayısıyla 1878 senesi 19 İkincikanunu'nda Edirne'de imza edilen Ayastefanos Antlaşması'nın tadili için toplanan Berlin Kongresi kararlarının imzası bu tarihlerdedir (13 Temmuz 1878). Antlaşmayı Türkiye adına Aleksander Kara Todori Paşa imzalamıştı.

Komite üyelerinin sorgulan ve yargılanmaları 26 Haziran 1294 ve 8 Recep 1295 tarihinden (Miladi 18 Temmuz 1878) 30 Eylül 1294, 15 Şevval 1295 (Miladi 13 Birinciteşrin 1878) tarihine kadar üç aydan fazla devam etmiştir. Mahkûm olanlar, "Çırağan Sarayı Vakası" mahkûmlarıyla beraber 19 Teşrinievvel 1294 perşembe günü belirlenmiş olan yerlerine gönderilmişlerdir.

Yukarıda yaptığımız açıklamaya, şimdiye kadar bilinmeyen bir gerçek daha eklenirse, "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi" olayı tamamlanmış olacaktır. Bahsetmek istediğimiz, Seniha Sultan'ın bu komiteyle olan il-gisidir. Sultan Hanım'ın bu olayla ilgi ve ilişkisi resmi kayıtlara geçmediği ve hiçbir bahse konu oluşturmadığı için bugüne kadar meçhul kalmıştır. Biz burada meseleyi aydınlatmaya çalışacağız.

Seniha Sultan, babası Abdülmecid'in ölümünden sonra korumasız kaldığı için, büyük kardeşi Şehzade Murad Efendi'nin sarayına alınmıştı. Bundan dolayı Sultan Efendi yalnız ağabeyi sıfatıyla değil, aynı zamanda şefkatli bir babaya gösterilecek saygı ve sevgiyle de Murad Efendi'ye bağlı bulunuyor; talih ve talihsizliğine ilgi gösteriyordu; bu his ve bağla da Sultan Murad'ın yeniden tahta çıkarılmasını istiyordu. Esasen, kardeşi olmasına rağmen,

Sultan Abdülhamid'i hiç de sevmezdi. Mahmud Paşa ile evlendikten sonra da Sultan Murad sarayıyla, imkân oranında, ilişkisini koruyan Seniha Sultan, Abdülhamid'in tahttan indirilmesine taraftar olmuş ve bu doğrultuda çalışanlarla işbirliği yapmayı görev bilmiştir.

İşte bu amaçla, önce eşi Mahmut Paşa'nın annesiyle anlaşmış, sonra da kâhyası Hacı Bekir Efendi ile uyuşmuştu. Sultan Efendi kayınvalidenin servetinden ve kâhya efendinin de temaslarından yararlanmayı düşünmüştü. Seniha Sultan'ın ilk girişimi, yakınen tanıdığı ve kabiliyetini takdir ettiği Nakşıbefıd Kalfa'nın timar amacıyla saraydan çıkmasını telkin etmek ve sağlamak olmuştur. Merhum Fazlı Bey'in bana aktardığına göre nakit ve mücevher dolu bir çantayla saraydan çıkan Nakşıbend Kalfa, doğruca Damad Mahmut Paşa'nın Beylerbeyi'nde, Havuzbaşı'ndaki köşküne gitmiştir. Köşkte o gece adeta şenlik yapılmıştır. Kahveci Yani'nin Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'ya verdiği jurnalda söz konusu ettiği gibi, Nakşıbend Kalfa daima Seniha Sultan muhitinde yaşamıştır. Bunu gerektiren neden, Sultan Efendi ile ilişkiyi korumak ve yaşanan harekâttan kendisini haberdar etmekti. Aynı zamanda bu durum, olumsuz şüpheleri üstüne çekmemeye de vesile oluyordu.

Nakşıbend Kalfa, Seniha Sultan'dan aldığı emre uyarak Damad Mahmud Paşa'nın komiteye dahil olduğunu yayıyordu. Gerçekteyse ileride açıklanacağı gibi, Damad Paşa böyle bir komitenin varlığından haberdar bile değildi. Bu ilgiyi iddia etmekteki amaçsa, Sultan Murad taraftarlarını kuvvetli göstermekti. Nakşıbend Kalfa izini kaybettirdiği zaman Mahmud Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında aranmış; Şehzadebaşı'ndaki konakla Beylerbeyi Köşkü baskına uğratılmıştı. Damad Mahmud Paşa'nın ağası Hacı Bekir Efendi bile Seniha Sultanın emriyle İskalyeri Komitesi'ne girmiştir.

Özet olarak, kesin olan bir nokta varsa, o da Sultan Murad'ın yeniden tahta oturtulması girişimiyle Seniha Sultan'ın da ilgili bulunmasıdır. İsminin resmi kayıtlara geçirilememesi ya Sultan Abdülhamid'in hemşiresi olmasından ya da kanaat verici bir delil gösterilememesinden kaynaklanmıştır. Bununla beraber Sultan Abdülhamid'in bu konuda şüpheli bulunduğu, daha sonra hemşiresine karşı takındığı soğuk tavırdan ve reva gördüğü kötü muameleden çıkarılabilir.

"İskalyeri-Aziz Bey Komitesi" konusuna son vermeden önce, dışarıya kaçanlardan İskalyeri ile Nakşıbend Kalfa'nın Atina'ya yerleştiklerini belirtmeliyim. Sultan Abdülhamid İskalyeri'ye karşı her yolla mücadele etmiş ve ölümüne kadar kendisine rahat yüzü

göstermemiştir. İskalyeri'nin ölümünden sonra Nakşıbend Kalfa Mısır'a gitmiş ve orada ölmüştür. Avrupa'ya kaçan Ali Şefkati Bey de Napoli'de Istikbal gazetesini yayımlamaya başlamış, Sultan Abdülhamid devrinde dışarıda muhalefet yapan "Jön Türk'lerin bayraktarı olmak şerefini kazanmıştır.

"Çırağan Sarayı Vakası" şöhretli bir "Jön Türk"ü, Suavi'yi mücadele sahnesinden tamamen silmişti. Fakat, "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi" Sultan Abdülhamid'e muhalefet için Avrupa'da ihtilal bayrağını dalgalandıran Ali Şefkati'yi, yeni bir "Jön Türk"ü yaratmıştır.

Ali Şefkati Bey ve "Jön Türk" Yayınları

İzmir gümrükçüsü Reşid Efendi'nin oğlu olan Ali Şefkati Bey, Şûrayı Devlet Tanzimat Dairesi muavinlerindendi. Sultan Murad'ın tekrar tahta çıkarılması için faaliyette bulunan "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi"ne katılmış, daha önce belirttiğimiz gibi, Sultan Murad'la da görüşmede başarılı olmuştu. Çok ciddi ve zeki bir kişi olan Ali Şefkati Bey, hürriyet aşkını ve Sultan Abdülhamid'e karşı beslediği düşmanlığı ölünceye kadar korumuştur. "Kleanti İskalyeri-Aziz Bey Komitesi" üyelerini sorgulayan ve yargılayan Divanı Harp, Ali Şefkati Bey'i gıyaben 12 seneye mahkûm etmişti. Fakat, Ali Şefkati'nin mahkûmiyeti yalnız bu kadarla da kalmamış, 1879 tarihinde Napoli'de çıkardığı İstikbal gazetesinden dolayı da 18 Recep 1298 (Miladi 16 Haziran 1881) tarihinde ilan edilen cinayet mahkemesi kararıyla ölünceye kadar sürgün ve rütbe ve memuriyetten mahrum edilmiş ve mal varlığına el konulmuştur.

Ali Şefkati Bey'in Avrupa'daki hayatı hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Yalnız, Sultan Abdülhamid'in emriyle Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın Ali Şefkati Bey'e her ay elli altın lira gönderdiğini, Zaptiye Nazırı Hüseyin Kâzım Paşa'dan aktaran Sayın Mithat Cemal Kuntay Namık Kemal adlı eserinin 346. sayfasında yazmaktadır.

Ali Şefkati Bey, yazılarında Koçi Bey layihasını belirtmekte ve o zeminde ıslahat yapılmasını istemekteydi. Hatta Ahmed Rıza Bey'in ünlü layihalarını Ali Şefkati Bey'in bu yazılarının oluşturduğunu, Ali Kemal Bey'in ifadesine atfen, Mizancı Murad Bey Mücadelei Milliye'sinde belirtir.

Ali Şefkati Bey, kurulmasını istediği Meşrutiyet'i görmeden, Hicri 1313 (Miladi 1896) tarihinde sefalet içinde Paris'te ölmüştür. Perlaşez Kabristanı'na gömülmüştür.

O zamanlar Cenevre'de çıkan Osmanlı gazetesi ölümü münasebetiyle; "...Cenevre'ye gelerek hürriyetçi yayınlarıyla bugünkü çalışmamızın meyvelerinin tohumunu daha o zaman bu diyarda atmıştır" demektedir. Paris'te yayımlanan Meşveret gazetesi de ölüm haberi duyulunca, Osmanlı sefarethanesinden Ali Şefkati Bey'in ikametgâhına sefaret imami başkanlığında bir heyet geldiğini, dini merasim vesilesiyle evrakını incelediğini, fakat cenazeye karşı hiçbir ilgi göstermeden çıkıp gittiğini yazmaktadır.

Bu yazılara eklenecek bir nokta varsa, o da Ali Şefkati'nin Sultan Abdülhamid istibdadına karşı Avrupa'da tek başına muhalefet bayrağı açan- bir "Jön Türk" olduğunu ve milletin hürmet ve sevgisine layık, karakter sahibi bir vatansever bulunduğunu söylemektedir. Sultan Abdülhamid istibdadına muhalefet için Avrupa'da ilk düşünsel yayına başlayan Ali Şefkati olmuştur.

"Çırağan Sarayı Vakası" ve "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi" Sultan Abdülhamid'in mizacını olağanüstü olumsuz etkilemişti. Bundan dolayı Sultan Abdülhamid'in saltanatı sürekli bir korku ve vehim içinde geçmiştir. Memlekette hafiyeliğe dayanan yeni bir idare kuran Sultan Abdülhamid, kendini ani bir tahttan indirilme olayına maruz kalmaktan korumak için, bütün zekâ ve dirayetini istibdadına boyun eğmeyenlerin sürülmesine, memleketin kuvvet kaynaklarını, şahsını ve makamını tehlikeden korumaya adamıştı. Bu halden memnun olmayan ve memleketin dış istila ihtiraslarına olgun bir lokma teşkil etmesinden korkan vatanseverler, Meşrutiyet'in bir an önce güçlendirilmesi için, içerde bir hareket imkânını bulamayınca dışarda yayın yapılmasına önem vermişlerdir. 1878'de, Paris'te ve 1879 tarihinde de Londra'da yayımlanan Hayal ile 1879 tarihinde Ali Şefkati Bey tarafından Napoli'de çıkarılan İstiklal bu amaçla kurulmuştu.

Londra'da Hürriyet gazetesi de çıkıyordu. Daha önce Reşad, Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler tarafından yayımlanan bu gazeteyi bu defa Selim Faris adlı biri idare ediyordu. Bu gazetenin alçakça emeller beslediği, yayımcısının aslı bende saklı ve sureti aşağıda yer alan mektubundan anlaşılmaktadır.

"21, Hill street, Rutland Gate London S.W.

Londra, 14 Ağustos, sene 99.

Utufetlû efendim hazretleri,

Zatı vâlâlarının şimdi Paris'te bulunduğunu Fransız ceridelerinde okudum. İnşallah sıhhat ve afiyeti aliyeleri berkemaldir.

Ahiren zatıâlileriyle "Kontraksvil"de ittifak ettiğimiz üzere Paris'e teşrif buyurduğunuz zaman Abdülhakim Hikmet Beyefendi'yi ve Şeyh Hamid Efendi'yi nezdinize davet ve işlerinin tesviyesine gayret edecektiniz. Ümit ederim ki şimdiye kadar efendii mumaileyhima ile görüşüp meselenin tesviyesine himmet buyurmuşsunuz.

Meselei mezkûrenin bir an önce tesviyesi gereğinin esbabını şifahen arz etmiştim. Kezalik bu işin tesviyesi mahzuziyeti şahaneyi dahi mucip olacağı itikadındayım. Zira bunlar iskât edilirse vukuu melhuz olan bazı münasebetsiz hallerin önü alınmış ve Paris'te bulunan genç Türklerin tekessürüne meydan verilmemiş olur zannındayım.

Bendeniz bugün Londra'dan aile nezdine gidiyorum. Fakat, cevapname göndermek lütfunda bulunursanız kâtibim derhal bendenize isal eyler. Olağanüstü bazı meşguliyetim baş gösterdiğinden bu defa Londra'da birkaç gün ziyade kalmaya mecbur oldum. Baki selam ve ihtiram.

Selim Faris"

Bu mektuptan başka, ileride yayımlanacak belgeler arasında görüleceği gibi Ahmed Celâleddin Paşa'nın bir telgrafında da Selim Faris konusu bahsedilmekte ve ifade tarzına göre bu kişinin Yıldız Sarayı'yla da ilişkide bulunduğu anlaşılmaktadır.

Dışarıda yayımlanan bu gazetelerin içeriği henüz teşkilatsız bulunan içeride büyük bir etki yapamamakla beraber memleketin durumu hakkında halk arasında başlayan şikâyetçi hasbihalleri besliyor ve hükümet aleyhtarı cereyanı kuvvetlendiriyordu. Dışarıdaki bu yayınlara, içeride Namık Kemalin İbret, Ebüzziya Tevfik ve Recaizade Ekrem Bey'lerin Tasviri Efkâr ve diğer gazetelerde imzalı veya takma adlarla çıkan yazılan katılıyor; imkân oranında halkın zihnini, Meşrutiyet ve hürriyet doğrultusunda şekillendirmeye yardım ediyordu. Dışarıda ve içeride gizli ve açık cereyan eden bu faaliyet devam ederken, Sultan Abdülhamid de saltanatını rakipsiz bir hale getirmek ve mutiakiyeti arzu ettiği gibi tam bir şekilde kurmak için birtakım önlemlere başvurmaktan geri kalmıyordu. Sultan

Abdülhamid, Makyavelist düşüncelerini uygulamak için kabine üyelerini birbirine düşürmeyi yararlı bulmuş ve bu şekilde fertten ferde bütün hükümet yöneticilerinin kendisine bağlı kalmasını güven altına almıştı. Çok çekindiği Ziya Paşa ile Kemal Bey'i vali ve mutasarrıf adı altında payitahttan uzaklaştırmayı yeterli bulmayan Sultan Abdülhamid, birkaç meşrutiyetçi "Jön Türk"e daha uygulamak istediği zalim düşüncesini hayata geçirmek fırsatını hazırlamaya başlamıştı. Avrupa'dan davetle Hanya'da ailesiyle birlikte oturmasına izin verdiği ve iki ay sonra Suriye Valiliği'ne atadığı Mithat Paşa'yı 1293 (Miladi 1881) senesinde İzmir'e göreve döndürmüş ve bîraz daha payitahta yaklaştırmada başarılı olmuştu.

Bir aralık özel saray bendegânı aracılığıyla Mithat Paşa İzmir'de 4 Mayıs 1296 Salı günü tevkif edilmek istenmişti; Fransa Konsoloshanesine sığındığı için başarılı olunamadı. Fakat, Paşa, Sultan Abdülaziz'in ölümü hakkında hazırlanan sahte belgeleri kabul etmemiş ve Adliye Nazırı Cevdet Paşa ile haberleştikten sonra, yargılanmak üzere İstanbul'a gitmeyi uygun bulmuştu. Yıldız'daki Çadır Köşkü'nde Nazif Sünni'nin başkanlığında toplanan mahkemede gerçek delillere dayanmaktan çok, kişisel ithamlara dayanılarak Mithat Paşa ile Sultan Abdülaziz'in ölüm davasına iştirak ettirilen Damad Mahmud Celâleddin ve Nuri Paşa'lar gibi bazıları da mahkûmen Taife sürülmüşlerdir. Mütercim Rüşdü Paşa da Manisa'da ikamete memur edilmişti. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Sultan Abdülhamid, Mithat ve Mahmud Celâleddin Paşa'ların Taife şevkinden üç sene kadar sonra 12 Recep 1301 (25 Nisan 1884) tarihinde her ikisini mahpeste boğdurmuştur. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde pay sahibi olan Hüseyin Avni Paşa, daha önce Çerkeş Hasan'ın, Mithat Paşa Konağı'ndaki saldırısı sonucunda öldürülmüştü. Bu defa da diğer önemli ilgililer sürülmüşlerdi. Ziya Paşa ve Namık Kemal Bey gibi tehlikeli meşrutiyet taraftarları da, birer birer görev değişimi yoluyla memleketin çeşitli yerlerine sürülmüş bulunduğundan, artık hilafet ve padişahlık gibi maddi, manevi iki önemli kuvveti kişiliğinde toplayan Sultan Abdülhamid'in mutlakiyetle saltanat sürmesine engel olacak kimse kalmamış gibi görünüyordu.

Görünen hal böyle olmakla beraber, gerçekte durum Sultan Abdülhamid aleyhine bir cereyan almakta ve Kanunu Esasi'nin yeniden kurulması arzusu halk arasında yayılmaktaydı. Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksekokul öğrencilerinin takındığı manidar tavır ve Mülkiye Mektebi öğretmenlerinden bazılarının serbest kürsü geleneğine layık bir şekilde kanaatlerini açıkça ortaya koymaları ve gençliği aydınlatmaları, esmeye başlayan

bu fırtınalı havanın büyük değişimlere gebe olduğunu gösteriyor ve Yıldız Sarayı'na bağlı bir hafiye ordusunun varlığına rağmen aydınlar arasındaki muhalefet faaliyeti sekteye uğratılamıyor, yapılan baskılar boşa gidiyordu. Memlekette artık yeni bir çığır açılmış ve vatanseverlerin sürgüne gönderilmeleri veya Avrupa'ya kaçmaları sıradan olaylar arasına girmişti. Sürgüne gidenlerden affa mazhar olanlar, Avrupa'ya kaçanlardan sığınanlar da eksik değildi. Hatta Avrupa'ya gitmeyi yükselmek için bir basamak gibi kullananlar da vardı. Bütün bunlar memleketin ciddi bir ıslahata ne kadar muhtaç olduğunu ispat eden delillerdendir.

Hoşnutsuzluğun böyle had safhaya geldiği sırada, bilahare İkinci Meşrutiyet İnkılabı dolayısıyla büyük şöhret olan bir gencin Avrupa'ya gitmesi, "Jön Türk" âlemine baş olması ve Sultan Abdülhamid'e senelerce muhalefet etmesi takdir edilmişti. Bu genç, eski Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Beydir.

Ahmed Rıza Bey ve "Meşveret" Gazetesi

Ahmed Rıza Bey, İngiliz Ali Bey'in oğludur. Ali Bey İngilizce bildiği için İngiliz Ali Bey adıyla tanınmıştı. Ahmed Rıza Bey, Galatasaray Li-sesi'nde okumuş ve daha sonra Fransa'da Giriyyön'de ziraat öğrenimi görmüştü. Öğrenimini bitirdikten sonra babasının sürgün bulunduğu Konya'ya gelmiştir. Bir süre sonra da Bursa'da İdadi Mektebi müdürü ve ardından maarif müdürü olmuştur. Bu görevler gençliğini kısmen Paris'te geçiren Ahmed Rıza Bey'in hoşuna gitmemişti. Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü sebebiyle 1889 senesinde Paris'te açılan sergiyi görmek amacıyla Maarif Nazırı Münif Paşa'dan izin koparmayı başaran Ahmed Rıza Bey Paris'e gitmiş ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar da geri dönmemiştir.

Auguste Comte'un pozitivizmine bağlı olan ve Mösyö Piyer Lafayet'in felsefe derslerini takip eden Ahmed Rıza Bey Paris'te Monj Sokağı'nda mütevazı bir daireye yerleşmiş ve sakin bir hayat yaşamaya başlamıştı. Fransa hükümetinden yeminli çevirmenlik elde ederek geçimini yoluna koymuş ve zorunlu ihtiyaçlarını sağlamış bulunuyordu.

Sultan Abdülhamid'e gönderdiği ünlü ıslahat layihalarını Ermeni ihtilalcilerinden Minas Çerez'in teşvikine dayandıranlar ve daha önce de işaret ettiğimiz gibi, adı geçen layihaların Ali Şefkati Bey'in kaleminden çıktığını söyleyenler vardır.

Ahmed Rıza Bey'in gazeteciliği garip bir tesadüfle başlamıştır. Eski "Jön Türk'lerden Mahir Said Bey'in bana aktardığına göre, bir gün mektep öğretmenlerinden tanınmış bir kişi, o tarihte Paris'te bulunan Türk öğrencileriyle sohbet ederken, Türkiye hakkında Avrupa gazetelerinde çıkan aleyhtar yazılardan söz açmış ve Türk gençlerine "Memleketinizle daha yakından ilgili olun ve ıslaha çalışın" tavsiyesinde bulunmuştur. Öğretmenlerinin bu samimi sözlerinden etkilenen öğrencilerden Hakkı Halid ve Vedad Bey'ler hemen her türlü resmi kayıttan bağımsız ve serbest yaşayan Ahmed Rıza Bey'e giderek meşrutiyet taraftarı bir gazete çıkarmasını rica etmişlerdir. O sırada Paris'te on beş kadar Türk öğrencisi vardı. Ahmed Rıza Bey'in bütün itirazlarına rağmen de hemen baskı için bir şapiroğraf takımı satın almışlar ve ilk Meşveret gazetesinin Ahmed Rıza Bey hesabına çıkmasına yardım etmişlerdir. Meşveretin yayımı 1895 tarihindedir. Ahmed Rıza Bey'in Paris'e gidişinden yaklaşık beş sene sonra.

Ahmed Rıza Bey birinci nüshada ürkek bir tavırla muhatap saydığı Sultan Abdülhamid'den adap ve erkân dairesinde bazı dileklerde bulunmaktaydı. Bugün Meşveret'in bu nüshasını bulmak mümkün değildir sanırım. Çünkü, oradaki yazılar sonradan kullanılan dille taban tabana zıt olduğundan, bu nüshanın ortadan kaldırılması gerekmiştir.

Gazetenin bu kadar kolaylıkla yayımlanması Ahmed Rıza Bey'in hoşuna gitmişti. Baskı araçları da hazır bulunan bir gazeteyi çıkarmakta sakınca görmeyen ve yazı bakımından da yardıma mazhar olan Ahmed Rıza Bey, Meşveret gazetesinin yayımına devam etmiştir. Gazete nüshaları birbirini takip edince, artık Ahmed Rıza Bey Sultan Abdülhamid'in gözünde isyan bayrağı açan bir şahsiyet olarak görülmeye başlanmış ve Meşveret Yıldız Sarayı'nı adeta korkutmuştur. Bununla beraber, Ahmed Rıza Bey'in etrafında henüz bir topluluk yoktu; zihninden herhangi bir şekilde teşkilat kurmak arzusu da geçmiyordu. Fakat, teşkilat kendi ayağına kadar gelecekti.

Şuna da işaret etmek yerinde olur ki, Ahmed Rıza Bey, Meşveret gazetesini yayımlarken, birçok zorluğa maruz kalmıştır. Avrupa'nın en hür ve en demokrat ülkeleri sayılan Fransa'da, Belçika'da, İsviçre'de Meşveret'in yayımı, Sultan Abdülhamid'in arzusuna bağlı olarak, Osmanlı elçilerinin müdahalesi yüzünden zaman zaman sekteye uğramıştır. İleride

Paris Sefiri Münir Bey'in müdahale şekillerini gösteren mektuplarında görüleceği gibi, ilk "Jön Türk" yayınını ortadan kaldırmak için saray yöneticileri çok uğraşmışlar ve bu uğurda fazla emek sarf etmişlerse ele sonuçta başarılı olamamışlar ve mücahitlerin azmini kıramamışlardır.

İlk olay, Paris'te açılan hakaret davası olmuştur. Bu sebeple M. Cassagnac ve M. Clemenceau gibi Fransız düşünürleri ve La Libre Parole, L'inircmsigant gibi serbest düşünceli gazeteler kendi hükümetlerini eleştiriye başlamışlar ve davanın sükûtuna yardım etmişlerdir. Halkta meydana gelen umumi galeyan dolayısıyla Fransa hükümeti daha ileri gidememiş, kanuni bir noktaya dayanarak yalnız Türkçe Meşveretin kapatılmasını 12 Nisan 1896 tarihli bir kararla resmen ilan etmiştir.

Bunun üzerine Ahmed Rıza Bey, Meşvereti Cenevre'ye nakletmişti. Orada gazetenin basıldığı matbaadaki Türkçe harfler Sultan Abdülhamid taraftarlarınca satın alınmış ve gazete bir süre litograf makinesiyle çıkarılmıştır. Paris'te yayıma başlayan Fransızca Meşveret için de hemen hemen aynı durum söz konusu olmuştur. Sefir Münir Bey, Paris'te "Seine" mahkemesine başvurarak gazetede çıkan yazılar hakkında dava açmıştı. Sonuçta Ahmed Rıza ve Halil Ganem Beyler 15 Ağustos 1897 tarihinde on altışar frank nakdi cezaya mahkûm edilmişlerdir. Bundan sonra gazete Brüksel'e nakledilmiştir.

Fakat, Belçika hükümeti de 1897 Eylül'ünde gazetenin Brüksel'de yayımını engellemiştir. Bu durum dolayısıyla, Belçika milletvekillerinden M. Georges Lorand, gazetenin sorumlu müdürlüğünü üzerine almıştır. Buna rağmen, Belçika Kralı Leopold'un şahsi emriyle Ahmed Rıza Bey 1897 senesi 13 Kasımında Belçika'dan sınırdışı edilmiştir. Görülüyor ki, "Jön Türk"ler yalnız içte değil, dışta da bin bir zorluğa maruz kalmaktan kurtulamamıştı. Mücahitler bütün bu engelleri yenerek memlekette hür bir idare kurulmasına uğraşmışlardır.

Dışarıda hürriyet vadisinde bu yolda mücadeleler yapılırken, içeride de gençlerin faaliyeti genişliyor; Sultan Abdülhamid idaresine karşı kuvvetlenen güvensizlik, şahsi eleştiri şeklinden çıkarak yavaş yavaş daha sistemli bir şekil haline girmek eğilimi gösteriyordu. Nitekim Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencileri arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temeli atılmış; daha sonra memleketin kaderinde önemli rol oynayan meşrutiyetçi teşekkül bu sıralarda oluşmuştur.

İTTİHAT VE TERAKKİNİN KURULUŞU

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultanselim civarında, Çukurbostan'da verilen son kararla Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo, Harputlu Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşid, Bakûlü Hüseyinzade Ali ve Diyarbekirli İshak Sükuti tarafından 1308 (1892) tarihinde kurulmuştur.

Cemiyeti kurma kararının Demirkapı'daki eski Tıbbiye Mektebi odunluklarında yapılan bir toplantı sırasında verildiği de söz konusudur. Cemiyetin kitabet görevini Şerefeddin Mağmumi Bey yapıyordu. Cemiyeti kuran gençler, memleketin maruz kaldığı felaketlerin nedenini hükümetin idare sisteminde ve milletin kaderinin bir şahsın keyif ve hevesine tabi tutulmasında buluyor; Meşrutiyet'in uygulanmasını sağlamak amacıyla böyle gizli bir cemiyetin kurulmasına gerek görüyorlardı. Cemiyet kurucuları o günlerin ihtiyaç ve düşüncesine uygun bir de nizamname düzenlemişlerdi.«Basılı olmayan bu nizamnameden bifhüsha bende saklıdır. Başlığı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesidir" şeklindedir.

Cemiyet düzenli bir oluşum haline girdikten sonra kurucular cemiyeti dışarıda temsil etmesini Ahmed Rıza Bey'den ricaya karar vermişler ve Tıbbiye öğrencilerinden Arap Ahmed'i (Ahmed Verdani) bu teklifin tebliğinde görevlendirmişlerdi. Yalnız Selanikli Nazım (Doktor Nazım Bey), Paris'e kendisinin gönderilmesini arzu etmiş ve seyahat masrafını bizzat yükleneceğini bildirmiş olduğundan her ikisinin "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adına Paris'e gönderilmeleri olumlu bulunmuştur. İleride görüleceği gibi, bu iki delege İstanbul'dan kaçarak Paris'e gitmişlerdir. Bu şekilde de Ahmed Rıza Bey hazırlanmış bir teşkilatın temsilcisi olmuştur.

Tıbbiye Mektebi'nde kurulan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ilk zamanlarda taraftar edinmeye ve mensuplarını artırmaya önem vermiş ve pratik hiçbir harekete girişmek istememişti. Fakat, 1894 tarihinde İstanbul'da baş gösteren ayaklanma hareketi ve özellikle Ermenilerin Babıâli'ye hücumu ve Osmanlı Bankası'na taarruzları üzerine, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin takındıkları tavır ve durumdan ürken cemiyet mensupları harekete geçmişler ve bu şekilde memlekette zulme uğrayanların yalnız Ermeniler olmadığını ve bütün Osmanlıların Sultan Abdülhamid istibdadından şikâyetçi bulunduğunu ve devletlerce kabul edilecek kararın herhangi bir azınlık lehine olmaktan çok, bütün Osmanlılar

camiasını kapsaması gerekeceğini Avrupalılara anlatmak istemişlerdir. Güdülen bu amacı sergilemek için cemiyete bağlı genç Tıbbiyelilerin cami duvarlarına yapıştırdıkları ilk beyannameler "Yâ eyyüellezine amenû et-teku..." başlıklı ve halkı birliğe davet eder nitelikteydi. İkincisi, "Millet gidiyor, himmet ümmete kalıyor" başlıklı ve mali durumun içler acısı halini rakamlara dayanarak anlatan bir yazıydı. Artık bundan sonra mahkemei kübralar, hutbeler camilere ve halkın fazlaca toplu bulunduğu yerlere atılmaya başlanmış ve duvarlara beyanname yapıştırılmasına devam edilmiştir.

Bu cüretkârane hareketler, başlangıçta kayıtsızca bir hayret uyandırmışsa da, sonraları gerek Yıldız Sarayı ve gerek halk üzerinde önemli etkiler yapmış ve aydınların ilgi ve takdirini uyandırmıştır. Bende saklı olan bir raporun içeriğinden bu gibi faaliyetlerin gerçekten büyük etkiler yaptığı anlaşılıyor.

Raporun bazı parçalarını aynen alıyorum:

"Frenklerin re'si sene arefesine müsadif olan Efrenci kânunuevvelin otuz birinci akşamı ve ferdası sabah İstanbul'un her tarafında sokaklarda, kahvehanelerde Paris'teki 'Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Türkçe ve Fransızca bir beyannamesi görülerek fevkalâde hüsnü tesir hasıl etmiştir. Beyoğlu ve Galata tarafına da çokça yapıştırılmış olduğundan yabancılar Türk komitesinin çalışmakta olduğunu anlamışlardır. Hükümet ve Saray telaşa düşerek yaftaları kaldırmış ve kimler tarafından yapıştırıldığını aramışsa da hiçbir şey bulamamıştır."

Böyle beyannameler dağıtan ve halkı daima uyanık bulunmaya teşvikten geri durmayan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" mensuplarından ilk defa ele geçen ve sürülen Doktor Abdullah Cevdet Bey ve Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden Rodoslu Süleyman, Fatihli İbrahim Nazmi Bey'ler olmuşlardır. 16 Kânunusani 1311 (1895) tarihinde bu fedakârlar mahkûm edilmişler ve Abdullah Cevdet Bey Trablusgarp'a, Süleyman Bey Şam'a ve İbrahim Nazmi Bey de Manastır'a sürülmüşlerdir. Aynı sene içinde kadir gecesi Ayasofya Cami'sinde zararlı evrak dağıtma suçuyla tutuklanan Tıbbiyelilerden Gedikpaşalı Rifat ve Beylerbeyli Saffet de Ergani'ye sürülmüşlerdir. Zararlı evrak meselesinden tutuklu bulunan Vefalı Arifle (Keçi Arif) Rauf Ahmed Beylerin hapishaneden kaçmaları bu tarihe rastlar.

Artık memleketin her köşe ve bucağına kök salan istibdat nedeniyle, bazı gençler sıcak aile çevresini terk ederek Avrupa'da ve Mısır'da geniş ölçekte faaliyette bulunan "Jön Türk"lere katılmak için anayurttan uzaklaşıyorlardı. Bu cümleden olmak üzere 1311 (1895)

başlarında Tıbbiye Mektebi mensuplarından İshak Sükuti, Tunalı Hilmi, İzmirli Refik Nevzad, Arap Ahmed (Ahmed Verdani), Selanikli Nazım, Üsküdarlı Hasan bakir, Üsküdarlı Akil Muhtar, Yenişehirli Şemsi, Babahaydarlı Nuri, Kavaklı Ahmed, Beykozlu Ali ve Üsküdarlı Seraceddin Bey'ler Paris'e ve kısmen Mısır'a sığınmışlardır. İleride açıklayacağımız gibi, Mizan gazetesi sahibi Murad Bey'in Avrupa'ya firarı da bu senenin ikinciteşrinindedir.

Tıbbiye'den Mekkeli Sabri de bu tarihte Musul menfasına gönderilen mazlumlardandı ve Paşabahçeli Emin de zararlı evrak dağıtmaktan Erzurum'a sürülmüştü.

1313 senesinde Tıbbiye Mektebinde çok önemli bir isyan çıkmıştı. Debbağ Yunuslu Nuri, Nişancalı Kenan, Sarıgüzelli Veli, Cibalili İbrahim, Keçecilerli Haindi, İzmirli Mehmed, Samatyalı Cevad, Fenerli Mahmud, Fındıklıh Ata, Kassamçeşmeli Mithat ve Beşiktaşlı Refik Bey'ler bu sebeple Fizan'a sürülenlerdendir.

Görülüyor ki, Tıbbiyeliler Sultan Abdülhamid'in istibdadını kırmak ve Kanunu Esasi'yi geri getirmek için her yerde didişmişler ve pek çok kurban vermişlerdir. Bu noktayı takdir ve şükranla burada belirtmek isterim.

Bahsettiğimiz bu mahkûmiyetlere, sürgün ve uzaklaştırmalara rağmen de "İttihat ve Terakki Cemiyeti" mensuplarının faaliyetlerine bir türlü engel olunamamış; baskı arttıkça gençler arasındaki fedakârlık duyguları kuvvetlenmiş, hatta ilk zamanlar yalnız Tıbbiye öğrencilerine has gibi görünen mücadele fikirleri okul duvarlarını aşmış, okul dışında oluşturulan bir teşekkül sayesinde "İttihat ve Terakki Cemiyeti" varlığını Yıldız Sarayı'nı rahatsız edecek şekilde her yerde hissettirmeye başlamıştır. Bu yeni teşekkülde daha sonra İşkodra Valiliği'ne atanan Merkez "Kumandanı Kâzım Paşa ile bu sebeple Mekke'ye sürülen Kürt şürekasından Seyyid Abdülkadir gibi önemli şahsiyetler ve Nümunei Terakki ders nazırı Hüseyin Avni, Ali Şeydi, Kolağası Hüseyin, Zeki ve kütüphaneci Hacı Ali Bey'ler ve daha birçok milli haysiyet sahibi kişi bulunuyordu ve hepsi de tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Bu gruba bağlı bulunan ve Şeyh Naili Efendi'nin erkek kardeşi Bidayet müddeiumumisi İsmail Hakkı Bey tarafından idare edilen Kemal Mithat, Haristan Gülistan sahibi Ahmed Hikmet ve Hariciye Vekâleti mensuplarından Agâh ve Hüsameddin Bey'ler, İsmail Hakkı Bey'in ağzı sıkılığı ve yiğitliği sayesinde aynı akıbete uğramaktan yakalarını kurtarmışlardır. Halbuki bu fedakârlar o sırada Sultan Abdülhamid'e suikast yapmak planıyla meşgul oluyorlardı.

Artık Nümunei Terakki Müdürü Nadir Bey vakası sebebiyle 13 Teşrinievvel 1312 (1896) tarihinde yedi sekiz arkadaşıyla tutuklanarak Fizan'a sürülen Harbiye Nezareti levazım dairesi muhasebe müdürlerinden Hacı Ahmed Bey'in himmeti ve biraz önce Musul'a sürüldüğünden bahsettiğimiz Tıbbiye öğrencilerinden Mekkeli Sabri'nin gayretiyle Tıbbiye Mektebi dışında kurulan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" genel merkezi geniş ölçekte faaliyete geçmişti. Bu oluşuma Hacı Ahmed Bey başkanlık ediyordu. Haberleşmeyi Sabri Bey idare ediyordu. Bu kuruma bağlı bulunan Serasker Rıza Paşa'nın yaveri Şefik ve saray muhafızı Hurşid Bey'ler aracılığıyla oluşturulan askeri teşekkül bazı saray muhafızlarını elde etmeyi bile başarmıştı.

Bu grup mensupları Canik Vapuru'yla sürgün edilmiş ve uzaklaştırılmışlardır. Bu vapur yolcuları arasında çeşitli bölgelere sürülen Zaptiye Nezareti'nden azledilmiş Nazım Paşa, Nahid, Divanı Muhasebat reisi Zühdü, Şûrayı Devlet müddeiumumisi Kemal, Doktor Besim Ömer Paşa'nın babası Ömer Şevki Bey'ler de bulunuyordu.

Memlekette Sultan Abdülhamid aleyhtarlığı ve Kanunu Esasi isteği gün geçtikçe kuvvetleniyordu. Bu arzuyu, saray mensuplarının yukarıdan atıp tutmaları ve hükümet dairelerindeki katı muameleler de artırıyordu. Memlekette iki zümre oluşmuştu: Hükmetmek isteyenler ve kendilerini korumak zorunda kalanlar.

Bu ikilik bütün memlekette bariz bir şekilde göze çarpmaya başlamıştı. Herkes birbirinden çekiniyordu. Buna rağmen de birçok vatanseverin teşkilatlanma girişimleri devam ediyordu. Harbiye Mektebi Fransızca öğretmeni Çürüksulu Ahmed Bey ile Muhiddin Bey de öğrencilerini Sultan Abdülhamid aleyhine tahrik etmekten ve komite kurmalarını tavsiyeden korkmamışlardı. Bu teşviklerin etkisi de az zaman zarfında görülmüştü.

Akkâ Kalesi'nden firar etmeyi başaran Şefik Bey, yeğeni Harbiye öğrencilerinden Mahir Said Bey aracılığıyla okulda Hüseyin Avni Paşa Kolu adıyla bir komite kurmayı başarmış ve ünlü Hoca Hayrullah Efendi'nin tavsiyesiyle Harbiye öğrencilerinden Fazlı Bey de Süleyman Paşa Kolu'nu kurmuştu. Harbiye Mektebi'nde kurulan bu komiteler ilk iş olarak askeri mektepler Nazırı Zeki Paşa'nın öldürülmesini karar altına almışlardı.

Bu komitelerin Avrupa ile yaptıkları haberleşmeyi Giritli Halim idare ediyordu. Yaver olmak sevdasına düşen bu menfaatperest, Yıldız Sarayı'nı durumdan haberdar etmiştir. Bunun üzerine Ankaralı Mahir Said, Resmolu Cevad, Fazlı, Hasan Safı, Aziz Samih, Aksaraylı Mehmed Ali, Küçükayasofyah Sabri ve İsmail, Beypazarlı Salâhaddin

tutuklanarak Yıldız Sarayı'na gönderilmişlerdir. Yıldız'da Boşnak Kâmil Bey'in başkanlığında kurulan, Adliye müfettişlerinden Feyzi, Müşir Şevket ve Nakliye Livası Ahmed Paşalardan oluşan Divanı Harp heyeti bu tutukluların sorgusuyla meşgul olmuştur. Zabıt kâtipliğini kolağası Şakir Bey yapmıştı. Sonuçta tutukluların bir kısmı serbest bırakılmış, diğerleri Taşkışla'ya gönderilmişlerdir. İşte senelerce memleket gençliğini inleten ünlü Ferik Reşid Paşa Divanı Harbi 1313 Haziran'ı başlangıcında bu vesileyle kuruldu.

Bu Divanı Harp'te Reşid Paşa'dan başka Tayyar Paşa, Behçet Bey, Miralay Mehmed ve Faik Bey'ler üyeydiler. Bu kurumdan sonra uzun zamandan beri tersanede tutuklu bulunan siyasi zanlılar da 5 Ağustos 1313 tarihinde Taşkışla'ya nakledilmişlerdir.

Harbiyeliler, Taşkışla'da' "102" gün tutuklu kalmışlardır. Nihayet sorgu bitmiş ve bu gençler de mahkûm edilmişlerdir. Yalnız 13 Ağustos 1313 tarihinde Taşkışla tutuklularından Doktor Necmeddin Arif Bey serbest bırakılmıştır.

Bu vatanseverler, 27 Ağustos 1313 (1897) tarihinde birçok doktor, bahriyeli, piyade ve topçu subaylarıyla, Harbiyeli, Tıbbiyeli ve Mühendishaneli mekteplilerden oluşan "78" kişilik bir kafile halinde Kabataş önünde bekleyen Şeref Vapuru'na bindirilerek Trablusgarp'a gönderilmişler ve 3 Eylül 1313 Çarşamba günü Trablusgarp'a varmışlar ve askeri hapishaneye sevk edilmişlerdir.

Şeref Vapuru yolcularının isimlerini tarihi bir hatıra olmak üzere Ağababa (Fahri Bey) tarafından yayımlanan Emel Yolunda isimli eserden aynen alıyorum:

"Erkânıharp yüzbaşılarından Silistreli Hamdi, Doktor yüzbaşı Cevdet Osman, Doktor yüzbaşı Süleyman Emin (Paşa), mülâzım Berkofçalı Ali Rıza, Askeri idadisi makine ve müsellesat muallim muavini mülâzımievvel Kâmil, mülâzimievvel Hilmi, Doktor Halil Kadri, Mühendishaneden Hulusi, Nazmi, mülâzim Emin, Harbiye mektebinden İshakpaşalı İsmail, Kuruçeşmeli Fazlı, Resmolu Ahmed Cevad, Giritli Abdülhalim, erkânıharp mülâzimlerinden Kazanlı Yusuf Akçora, Harbiye mektebinden Ankaralı Mahir, Şeh-zadebaşılı Arif, bahriyeden mülâzım Haydar, Edirneli mülâzimisani Sami, mülâzimievvel Rıza, mülâzim Saffet, kurvet kâtibi Ali, kurvet kâtibi Kasımpaşalı Fahri, çarkçı mülâzimievvel Ahmed Hayri, Tıbbiyeden Ali, Nasliçli Abdürrahman Cafer, Nazım, Fatihli İbrahim Ethem, Kaleisultaniyeli Hasan Tahsin, Halıcıoğlulu Ali Rıza, Neşet, Tophaneli Muhtar, Şamlı Salih, Selânikli Avram Salem, Aser Avram, hariciyeden Ömer Adil, umuru

şehbenderi kaleminden Hasan Fehmi, Mülkiye baytar mektebinden mezun Kazanlı Abdullah, Hukuk mezunlarından Şeyhzade Vahyi, Mirahor tekkesi şeyhi Hasan Necmeddin, Dersaadet İdadisinden Kazanlı Abdürrahman, Harbiye mektebinden Kadırgalı Hasan, Küçükayasofyalı Hayri, Hırkaişerifli Halil, Tıbbiyeden Harputlu Vehbi, Trablusgarplı MUnip, Mühendishaneden Tokatlı Ziya, Fındıklılı Halid, Tıbbiyei mülkiyeden Asitaneli Ali Nail, Tüccar kaptan mektebinden mezun Trabzonlu Osman, erkânıharp mülâzimlerinden Ferit, Harbiye mektebinden Mirahorlu Hafız İsmail, Tıbbiyeden Mahmutpaşalı Faik, Davutpaşalı Mustafa, Üsküdarlı Ahmed Sabri, Tosyalı Ahmed Vasfı, Kütahyalı Osman, Sakızlı İzzet, Samatyalı Hüsameddin, süvari mülâzimisanisi Hasan Fehmi, Mehmed Bahaeddin, bahriye torpido mülâzimievvellerinden Mehmed Behçet, Bahriye mektebinden Kapanıdakikli Ali Kemal, Tıbbiyeden Selânikli Mehmed Aziz, İzmirli İbrahim Ethem, Sultanhamamlı Kâzım, Galip, Hırkaişerifli Nazmi, mülâzimievvel Ali Kemal, mülâzimisani Sadık, mülâzimievvel Trabzonlu Osman, bahriye doktorlarından yüzbaşı Hamid, Doktor yüzbaşı Mehmed Reşid, bahriye binbaşılarından Mehmed, askerî idadiden Hidayet, bahriye mülâzimlerinden Kıbrıslı Muhiddin ve taburkâtibi muavini Rodoslu Ahmed Refik Beyler."

Çeşitli yerlerde tutuklu bulunan bu vatan evlatları, Taşkışla Divanı Harbi'nin kuruluşundan sonra zaman zaman oraya nakledilmişler ve karanlık koğuşlara konmuşlardı. Bilahare bu tutuklular aynı renk ve kıyafette birer hapishane elbisesi giydirildikten sonra Kabataş Iskelesi'nden motorlara bindirilerek açıkta demirli bulunan Şeref Vapuru'na nakledilmişler ve Trablus'a gönderilmişlerdir.

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi, bu vatanseverler Doktor Reşid Hey ve daha bir iki kişi dışında hapsedilmişlerdi. Fakat, bu serbest bulunanlar sayesinde Trablusgarp'ta "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin yedinci şubesi kurulmuştur.

Bu vatanseverlerin mahkûmiyet dereceleri, mabeyni hümayunu mülükaneden yazılan 24 Aralık 1313 tarih ve 4031 numaralı resmi mektupla Trablus vilayetine bildirilmişti. Sevk ve korunmaları için padişah yaverlerinden Kaymakam Mustafa ve Yüzbaşı Hasan Bey'ler görevlendirilmişti.

Şeref Vapuru yolcularının Trablusgarp'a hareketleri yukarıda firarından bahsettiğimiz Murad Bey'in Avrupa'dan dönüşü sıralarına rastlar. Murad Bey, Ali Şefkati ve Ahmed Rıza Bey'lerden sonra Sultan Abdülhamid'e muhalefet için Avrupa'ya giden şahsiyetlerdendir.

MİZANCI MURAD BEY

Mufad Bey, memleketin kültür ve inkılap hayatında unutulmaması gereken kişilerden biridir. Bir zamanlar Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler ve emsalleri Türk gençliği üzerinde nasıl etkili olmuşlarsa, sonraki nesil üzerinde de Murad Bey onlar tarafından yaratılan hürriyet havasını beslemede aynı etkiyi göstermiştir. Mizan'daki yazılarıyla aydınların ve Mülkiye Mektebi'ndeki serbest konuşmalarıyla gençliğin hürmet ve takdirini kazanmıştır. Murad Bey Düyunu Umumiye Komiseri bulunduğu sırada Sultan Abdülhamid'e muhalefet yapmak amacıyla 7 Kasım 1311 (1895) tarihinde Avrupa'ya kaçmıştır. Avrupa'ya gidişi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'da kuruluşundan sonradır. O tarihte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile doğrudan doğruya ilgisi bulunmamakla beraber, İstanbul'da daha başka gruplar ve oluşumlar meydana gelmişti. Bunların bir kısmıyla da Mülkiye ve Hukuk Mektebi öğrencileri ilgili bulunuyordu. Bu oluşumlardan bazıları, Avrupa'ya firarından önce Murad Bey'e beyannamelerini düzelttirmişlerdir bile. Fakat, kendisi hiçbir oluşuma katılmamış, teklif edilen başkanlığı da kabul etmemiştir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanında Murad Bey'e karşı ağır eleştiriler yapılmıştır. Bunlar arasında belki dönüşü gibi eleştiye değer noktalar da vardır. Fakat, Murad Bey'i böyle anlamsız birtakım iftira ve hücumlarla silik bir hale getirmek mümkün değildir. "Jön Türk" meselesinde kendisini ihmal etmek açık bir haksızlık olur. Bir defa Tarihi Umumi'si o devir için başlı başına bir varlıktır. Gençlik dünya üzerinde yaşayan milletlerin hal ve şanını, hükümetlerin idare tarzını ve geçirdikleri değişimleri, hep o eserden öğrenmiş, aydınların tarihi kültürü bu sayede gelişmiştir. Mülkiye Mektebi'ndeki dersleri ise, gençliği en fazla olgunlaştıran konuşmalardandır. Öyle bir devir ki, Ziya Paşa ve Kemal Bey hayata veda etmiş, yazıları ve benzeri eserler ortadan kaldırılmıştı. Gençler Jül Vern'in, Pol dö Kok'un veya Dumalis'in çevirilerinden, Ahmed Mithad, Hüseyin Rahmi ve Ahmed Rasim Bey'lerin milli romanlarından başka okuyacak bir şey bulamıyorlardı. İşte Murad Bey'in tarihi konuşmaları bu yoksulluğu gidermiş, inanç ve ilim rehberliği yapmıştır. Bunun için Murad Bey kültür ve inkılap tarihimizde yeri olan bir ilim adamıdır.

Murad Bey'in Avrupa'ya gitmesine, Sultan Abdülhamid'e verdiği layihaların dikkate alınmaması neden olmuştu. Kendisi memlekette ıslahat yapılmasını ve nispi bir meşrutiyet uygulanmasını istiyordu.

Bu düşüncesini Sultan Abdülhamid'e sözlü olarak sunan Murad Bey, padişahın takındığı tavırdan ve gösterdiği yakınlıktan maruzatının uygun bulunduğunu sanmış ve bu kanaatle huzurdan çıkmıştı. Daha sonra aldandığını görünce, o günlerin modasına uyarak, Avrupa'ya gitmeyi tercih etmişti.

Murad Bey, Sivastopol ve Viyana yoluyla Paris'e gitmiştir. O tarihte Ahmed Rıza Bey Avrupa'daki "Jön Türk"lerin reisi sayılıyordu. Doktor Nazım Bey hesap işlerine bakıyor ve Çürüksulu Ahmed Bey de Ahmed Rıza Bey'e yardımcı konumunda çalışıyordu. Türkçe Meşveret 'ten başka Alber Füva, Halil Ganem, Aristidi Efendi'lerin yardımıyla Fransızca Meşveret gazetesini de çıkarıyordu.

Murad Bey, Ahmed Rıza Bey'le yaptığı ilk görüşmeden memnun kalmamıştı. Zira Ahmed Rıza Bey görüşme sırasında takip edilen ve edilecek iş ve hareketlerden bahse yanaşmamış ve adeta bundan kaçınmıştı. Öteden beri İstanbul'un aydın çevrelerinde takdir edilen Murad Bey'i rakip saydığı anlaşılıyordu. Esasen Murad Bey'i şahsen İstanbul'dan tanırdı. Kendisi Paris'e hareketinden önce özellikle ziyaretine gitmiş ve vedalaşmıştı. Bu defa bu tanışıklığın tersine Avrupa'daki "Jön Türk"lere iltihak eden bu dostuna soğuk davranıyordu.

Murad Bey'in Paris'e varışı sefir Salih Münir Bey'i de ilgilendirmiş ve Yıldız Sarayı ile sefarethane arasında telgraf haberleşmesine neden olmuştur.

Londra'ya kısa bir seyahatten sonra Mısır'a giden Murad Bey, Kahire'de Mizan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. O sırada Kahire'de "Jön Türk'lerden dikkate değer Doktor İsmail İbrahim, Hasan Arif Bey'lerle Reşid Bey6 bulunuyordu. Osmanlı hükümetinin Mısır fevkalade komiseri Muhtar Paşa'nın yaveri Ahmed Saip Bey de "Jön Türk" hareketine yardımı esirgemiyordu. Bu açıdan Mısır "Jön Türk'ler için kuvvetli merkezlerden biri olmuştu.

Mısır'ın bu özelliği Sultan Abdülhamid'in dikkatini çektiğinden orada toplanan "Jön Türk"lerin dağılmasını istiyordu. Murad Bey'in çıkardığı Mizan gazetesi fikrini daha ziyade kurcalamış ve hemen İngiltere hükümeti nezdinde girişimde bulunmuştur. Bu

girişim üzerine 1312 senesi Haziran'ında (1896) İngiltere temsilcisi Lord Kromer Murad Bey'i Mısır'dan çıkarmıştır; o da tekrar Paris'e dönmeye mecbur kalmıştır.

Murad Bey bu defa Paris'te yeni yeni yüzler, kutsal ülküye yardım edecek birçok genç elemanla karşılaşmıştı. Serasker yaveri Kaymakam Şefik Bey, Doktor İshak Sükuti, Süleyman Nazif, Doktor Şerefeddin Mağmumi, Ali Kemal ve daha bazı gençler o tarihte Paris'e gelmişlerdi. Bu gençlerin bir kısmı gurur ve azametine tahammül edemedikleri Ahmed Rıza Bey'e karşı cephe almış bulunuyorlardı. Murad Bey'in Paris'e dönüşü çoklarını sevindirdi ve ümitlendirdi. Firar olaylarının çoğalması "Jön Türk" hareketinin önemini artırdığından o sıralarda Sultan Abdülhamid Murad Bey'le diğer firarileri İstanbul'a davet için Ebüzziya Tevfik Bey'i ve bir de Yusuf Ziya Paşa'yı Paris'e göndermişti. Bu iki delege bir iş beceremeden geri döndüler.

Görülüyor ki, Yıldız Sarayı memleket idaresini sağlamaktan çok, "Jön Türk" hareketini felce uğratmaya çalışıyordu. Sultan Abdülhamid'in bu davet girişimlerinde memleket lehine en ufak bir vaatten, bir değişiklik tasavvurundan bahsedilmiyordu. Bütün amaç, "Jön Türk"lüğü ortadan kaldırmaktı. Bu nedenden dolayı bu gibi girişimler daha başlangıçta başarısızlığa uğruyordu.

Paris'te "Jön Türk'lerin çoğalması bir hareket programının tespitini zorunlu kıldığından, yeni gelen gençler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden düzenlenmesini ve durumun gereklerine uyacak bir program hazırlanmasını istiyorlardı. Genel arzuya uyarak yapılan bir toplantıda Murad Bey oy çokluğuyla başkan seçilmiş ve idare mekanizması kontrollü bir şekle sokulmuştur. Fakat, Ahmed Rıza Bey'in öteden beri benimsediği başkanlıktan ayrılması hoşuna gitmediğinden, "Jön Türk'ler arasında fikir ayrılığına yol açılmış oldu. Halbuki çalışma şekli hakkında verilen kararda büyük bir değişiklik yoktu. Ahmed Rıza Bey, cemiyetin organı olmak üzere yine Meşveret'ı çıkaracaktı. Ancak gazeteye girecek yazıların daha önce dört arkadaş tarafından kontrol edilmesi gerekiyordu. Hesap ve para işlerine eskisi gibi Doktor Nazım Bey bakacaktı. İdealist işlerde başkanlık iddiası anlamsız bir şeydi. Ahmed Rıza Bey'in bu zaafı "Jön Türk" birliğini her vakit baltalamıştır.

Halbuki, Fransızca Meşveret gazetesi "Supplement Français-Organe de la Jeune Turquie" başlığıyla "Jön Türk"lüğe mal edilmiş bulunuyor ve hiçbir gruba tercih hakkı verilmeden yayımlanıyordu. Bunun nedeni yazarların çeşitli unsurlardan oluşmasıdır. Türkçe Meşveret

ise, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adına çıktığı halde Ahmed Rıza Bey şahsi malı gibi idare etmek hevesine kapılıyordu ve bu fikri uygulamaya koyulmuştu.

Paris'teki "Jön Türk'ler arasında çalışma şekli bir karara bağlandıktan sonra yeni reis Murad Bey İsviçre'ye gitmeye ve oradaki "Jön Türk'lerle tanışmaya karar vermişti. Amacı ihtilalci arkadaşlarla görüşmek, aynı zamanda Mizan'ı Cenevre'de çıkarmaktı. Murad Bey'in Paris'ten ayrılması Ahmed Rıza Bey'in kabul eder gibi göründüğü son kararlardan vazgeçmesine neden olmuş ve Meşveret'ı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organı olarak çıkarmaktan vazgeçerek şahsi bir gazete gibi kendi arzusu dahilinde yayımlamaya başlamıştır. Daha sonraları İttihat ve Terakki ile olan ilişkisini keserek mevcut teşkilatını "Terakki ve İttihat Cemiyeti" şekline sokmuş ve bütün iş ve hareketlerinde serbest davrandığı bir durum yaratmıştır. Ahmed Rıza Bey'in fikir birliğini bozan bu hareketi "Jön Türk"ler arasında olumsuz düşünceler yaratmış ve aleyhine şiddetli düşmanlık gösterilmesine neden olmuştur.

Öteden beri Girit isyanı dolayısıyla Türkçe Meşverette çıkan bir kısım yazılar bazı "Jön Türk'leri üzüyor ve asi Rum komitecilerinin inkılapçı bir Türk gazetesinde savunulmasına kızıyorlardı. Bu defa ise Fransızca Meşverette Yunanlılara hak verir tarzda bir dil kullanılması birçok Türkün galeyanına sebep olmuş ve gazetenin sahibi Ahmed Rıza Bey aleyhine eleştiriler başlamıştır. Esasen bu durumlardan dolayıdır ki, Paris'teki toplantıda yazıların yayımından önce denetlenmesi kabul edilmiş ve bu iş için de dört arkadaş seçilmişti. Bu denetim uygulattırılmadan Fransızca Meşverette çıkan Aristidi Efendi'nin Yunanlılar lehindeki yazısı Çürüksulu Ahmed ve Doktor Şerafeddin Mağmumi Bey'leri üzmüş ve Cenevre'de bulunan Murad Bey'e aşağıda yer verdiğimiz mektupların yazılmasına neden olmuştur:

Çürüksulu Ahmed Bey'in Mektubu

"Efendimiz,

"Bütün sinirlerim ayaklandı. Bu sahte patriyot ile ne yapacağız? Mithat'ın savunmasını yayımlamak şöyle dursun Ümid (Aristidi) imzasıyla yayımladığı makalede, hükümeti Osmaniyenin ilânı harbetmesi fütuhat için olmadığını resmen ilân ettiği halde şimdi Ahmed Mithat'ın fütuhat taraftan görünmesine hayret ettiğinden bahisle Yunan çıkarlarına 'Meşveret'i âlet etmek budalalığına yahut cinayetine tesaddi olunuyor.

Protesto ettim, kavgalar ettik. Halil Ganem'e de başvurdum. O da bendenize hak verdi. Hatta dün gelecek idim; bundan dolayı cumartesi gazetenin çıkmasına kadar beklemeye mecbur oldum. İnadında devam ile yine basarsa kat'ı münasebat edeceğim...

2 Mayıs 1313

Ahmed"

Doktor Şerefeddin Mağmumi Bey'in Mektubu

"Makamı riyasete merfudur "

Elmaruz,

İzzetlerden, Lütfilerden hattâ bizzat (Yıldız) dan sudum baidülihti-mal olan bütün hissiyatı Osmaniyeyi carih bulunan bir makalenin geçen 'Meşveret' de münderiç bulunması, dahil ve hariçteki bilcümle ihvan ile beraber benim de vicdanımda acıklı bir yara açtı. Dört gözle 'Mizan 'ı bekliyor, bir reddiye, bir tekzip, bir protestoname bulunacağını umuyorduk. Namusumuz, haysiyetimiz, hamiyetimiz evet! 'Miz edatile söylüyorum, çünkü bu kir ne sahibi makale 'Ümid-Aristidi' palikaryasına, ne de mağlûbu âğraz redaktöre, Rıza'ya aittir. Bu komiteye mensubum diyen kimselere mütesaviyen şamildir - bu suretle temizlenecek, on asır sonra bile lanetler yağdırılmasını mucip siyah lekeden bu veçhile sıyrılacaktık. 'Mizan' gelip de bunu göremeyince o acıklı yareye bir de tuz serpildi.

Demek ki bu da (mal antandü)lerin bilmem kaçıncı düzünesine girdi!

İster sehven, ister inaden olsun bu hal bir hıyanettir; kanunu hamiyette bir cinayettir. Bunu hiçbir suretle tevil etmek kabil olamaz ve olamayacaktır. 'Bilcümle hasenata tövbe etmiş' diye tavsif edilen Ahmed Mithat bile bu denaeti kabul edememiştir.

Türkçe 'Meşveret'te Girit isyanına (hak ve adalet davacıları) dendi idi. Eransızcasında da Yunanlılar müdafaa edilip hepsine tüy dikildi.

Bir şahsı (...) nun evhamı uğruna devlet ve millet kaybolduğu gibi, âdi bir kimsenin inat ve ısrarı uğruna da 'İttihad ve Terakki' Cemiyeti Osman iyesi de 'teferrük ve tedenni'ye yüz tuttu. Bu hallerdir ki bu cemiyeti körleştirdi. Bu defa kim bilir kaç kişiyi caydıracak, kaç nâmerde sağdan geri ettirecektir.

Paris 22 Mayıs 1897

Doktor Şerefeddin Mağmumi"

Gerçekten *Meşveret* gazetesinin bu tarzdaki yayını dikkate değerdi. Bununla beraber daha sonraları "Jön Türk'ler arasında gazetecilik garip bir hal almıştı. Gazetelerin içeriği sahip ve yazarlarının şahsi emel ve takip ettikleri amaca göre değişiyordu. Mesela Araplık hissine kapılan gazeteciler bulunduğu gibi, *Osmanlı, Türk, İntibah* ve *Şûrayı Ümmet* gibi isimlerden başka, *Kürdistan, Anadolu* ve *Arnavutluk* başlıklı gazete yayımlayanlar da eksik değildi. Dışarıda "Jön Türk"ler tarafından çeşitli memleketlerde 95 Türkçe, 8 Arapça, 12 Fransızca ve 1 Yahudice olmak üzere 116 gazete yayımlandığını Selim Nüzhet Gerçek tespit etmiştir. Paris, Kahire ve Cenevre'de çıkan gazetelerden başka New York'ta *Eleyvanı,* Riyö de Janeyro'da *Errakip,* Viyana'da *Freie Osmanische Post,* Bulgaristan'da *Courrier d'Orient,* Romanya'da *Sadayı Millet* gazeteleri çıkmıştır. Bu gazeteler arasında şantaj amacı takip edenler de vardı. Bu böyle olmakla beraber, Aristidi Efendi'nin "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin düşüncelerini yayan bir Türk gazetesinde Yunanlıları savunmaya kalkışması gerçekten çirkindi.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın Rolü

İşte bu iki mektup da Aristidi Efendi'nin yazılarından dolayı *Meşveret* gazetesi sahibi Ahmed Rıza Bey'e karşı uyanan şüpheli hisleri anlatmakta ve "Jön Türk'ler arasında başlayan yukarıda işaret ettiğimiz ayrılıkları göstermektedir. Bu uyuşmazlıklardan haberdar olmayan Yıldız Sarayı ise, "Jön Türk" muhalefetine son vermek için çareler aramaktan geri kalmıyordu. Yusuf Ziya Paşa ile Ebüzziya Tevfık Bey'in Paris seyahatleri boşa gitmiş ve hiçbir yarar sağlayamamıştı. Sultan Abdülhamid bu işin hallini öteden beri Ferik Ahmed Celâleddin Paşa'ya bırakma fikrindeydi. Fakat, vaktiyle Dağıstanlılardan oluşan bir muhafız alayı oluşturulmasını arzu eden Sultan Abdülhamid bu münasebetle bazı emirlerin Çerkeş tarihi yazılması fikrinde olduklarını haber alınca ayrılık gayesi güdülüyor fikrine kapılarak, şiddet göstermeyi hilafet şanına daha layık bulduğu için Ahmed Celâleddin Beyi Çit Köşkü'nde hapsetmiş ve Mehmed Fazıl Paşa gibi bazılarını da sürmüştü. Yeni bir itaatsizliğine şahit olmak endişesiyle çok sevdiği bu sadık kuluna karşı tekrar şiddetli davranmak vesilesine meydan vermek istemiyordu. Bununla beraber Ahmed Celâleddin Paşa'ya karşı olağanüstü

güven beslediğinden bu nazik görevin paşaya havalesi fikrinden de bir türlü vaz geçemiyordu. Bundan dolayı bir gün mabeyinci Hacı Ali Paşa'ya dert yanarcasına "Jön Türk" meselesinin ancak Ahmed Celâleddin Paşa tarafından halledilebileceğini söylemişti. Hacı Ali Paşa padişahın bu kanaatini Ahmed Celâleddin Paşa'ya aktarınca o da bundan duygulanmış ve huzura kabulünde hakkında gösterilen güvene teşekkür ederken uygun bir tümörle görüşmelerde serbest bırakılmak şartıyla aracılık işini üstleneceğini arz etmiş ve ilgililere bazı vaatlerde bulunmak yetkisinin bahsini da rica etmiştir. İşte bu konuşmalar üzerinedir ki, Sultan Abdülhamid "Jön Türk"lerin dönüşünü sağlamak için Ahmed Celâleddin Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir.

Bu fırsatla şunu da ekleyeyim ki, Çerkeş tarihi meselesi Sultan Abdülhamid'i çok sıkmıştı. Sanırım, daha sonra sürülen meşhur Nazım ve Kuleli Askeri İdadisi ders nazırı Çerkeş Hasan Fuad Paşa'lann ve önce Trabzon'a sürülen ve sonra "Jön Türk"lerle ilişkisi vardır bahanesiyle askerlikten atılan ve Erzincan'a sürülen yaverlerden Çerkeş İshak Paşa'nın maruz kaldıkları akıbetler bu his ve düşünce tahtındadır ve Sultan Abdülhamid'in kafasında yer eden endişelerden ileri gelmiştir. Hatta Deli Fuad Paşa'nın sürülmesinde bile bu his, ortaya koyulamayan belli başlı etkenlerden biri olmuştur.

Ahmed Celâleddin Paşa, Sultan Abdülhamid'den gereken talimatı aldıktan sonra büyük yetkilerle doğruca Paris'e gitmiş, meraklı bakışlardan gizlenmeye gerek görmeyerek muhteşem otellerden birine yerleşmiştir. Paşa'nın Paris seyahati ve temasları Ahmed Rıza Bey'in son hareketinden dolayı küskün olanlar üzerinde etki yapmış; bazıları dönüş fikrini ileri sürmeye veya öğrenimlerine devam arzusunu ortaya koymaya başlamışlardır. Fakat, Ahmed Rıza, Doktor Nazım ve Nuri Bey'lerle Hoca Kadri Efendi Paşa'nın vaatlerine kapılmamışlar ve tavırlarını bozmamışlardır. Bununla beraber Ahmed Celâleddin Paşanın Paris'e ulaştığında Yıldız Sarayı'ndan aldığı şu telgraf dikkate değerdir:

"4 Haziran

Hayli zamandan beri Cenevre'nin hazele için merkezi fesad ve melanet ittihaz olunduğu malûmdur. Orada bulundukları istihbar olunan dört, beş kadar eşhası rezileye iltihak etmek üzere Mısırdaki Enini Mazlum nam komitei muzırranın heyeti idaresini teşkil eden Faik ve Cemi ve Kadri Beylerle mülâzimisani Saffet Efendi ve bahriye çarkçı mülâzimlerinden ismi meçhul diğer nefer ki ceman altı kişiden ibaret oları mezkûr heyetin

bugünlerde Cenevre'ye müteveccihen Mısır'dan nakil ve hareket ettikleri istihbar kılınmıştır. Eşhası merkumenin Cenevre'de bulunanlarla birlikte neşriyatı bedhahanede bulunacakları tabii idüğinden eşhası merkumenin neşriyatı mefsedetkârane icrasına meydan bırakılmaması esbabının istikmaline sâyü gayret ve mesaii müstahlâsai âlisinin arzı atebei ulya buyurulması şerefsünuh buyurulan iradei seniyei cenabı mülûkâne iktizayı âlisinden olmakla olbapta."'

Bu telgraftan Yıldız Sarayı'nın Cenevre'de bulunan "Jön Türk'lere ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Ahmed Celâleddin Paşa, büyük yetkilerle Cenevre'ye gidecekti. Fakat, Paşa'nın Paris'teki meşguliyeti henüz bitmemişti. "Jön Türk" avına çıkan Ahmed Celâleddin Paşa'nın Paris'teki avlarından birincisi ünlü Ubeydullah Efendi olmuştur. Bu konuda Paris Sefiri Salih Münir Bey'le Paşa arasında meydana gelen haberleşmeyi aynen aşağıya kaydediyorum.

"Yaveranı hazreti padişahiden Ferik saadetlû Ahmed Celâleddin Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

12 nisan 313 tarihinde sefareti seniyeye tebliğ buyuruları iradei seniyei hazreti hilâfetpenahi mantuku münifi veçhile mazharı affı âli olan ve memlekete avdeti halinde münasip surette istihdam ve ikdar buyurulacağı tebşir edilen İzmirli Hocazade Ubeydullah Efendi bu kerte emrii fermanı hümayunu padişahiye imtisalen avdet edeceği cihetle harcırah olarak bazı emsali misillû kendisine verilmek üzere lütfen ve tâvizen elli lira irsal buyurulmasını rica ederim. Meblâğı mezburun vürudunda makbuz ilmü haberi tarafı samilerine tisyar kılınır. Olbapta emrü irade hazreti menleülemrindir.

21 Safer ve 9 Temmuz 313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Artık Paris Sefiri Salih Münir Bey'le Ahmed Celâleddin Paşa arasında "Jön Türk"ler hakkında haberleşme başlamıştı. Paşa bir otorite gibi hareket ediyor; bir büyükelçi Sultan Abdülhamid'in bu temsilcisine göz yummak zorunda kalıyordu.

Sefir Salih Münir Bey'in Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı diğer bir mektup aynen:

"Yaveranı hazreti padişahiden Ferik saadetlû Ahmed Celâleddin Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Ahmed Rıza ile rüfekasından bazıları aleyhine ikame edilmiş olan dâvanın rüiyeti iradei seniyei hazreti padişahiye tevfikan re'y ve tensibi âlileri veçhile tehir edilmişti. Bu kerre Fransa Adliye Nazırı taraf âcizaneme dairesi erkânından bir memuru mahsus gönderip mezkûr dâva on beş gün için, yani efrenci ağustosun dördü tarihine kadar tehir ettirilmiş ise de hükümeti seniye namına bu müddet in-kizasından evvel dâvadan feragat olunmazsa tarihi mezkûr hululünde başka surette tekrar tehiri kabil olamayacağının bilinmesi lâzım geleceğini bildirmiş olmakla şimdiden beyanı keyfiyet eder ve nazırı müşarünileyhe ne yolda cevap vermekliğimiz iktiza ederse tarafı âcizaneme iş'ar buyurmalarını rica eylerim. Olbapta emrtt irade hazreti menleülemrindir.

24 Safer 315 ve 12 Temmuz 313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Sefir Salih Münir Bey'in bu mektubuna Ahmed Celâleddin Paşa tarafından verilen cevap:

"Paris Sefiri Kebiri utufetlû Münir Beyefendi Hazretlerine

Utufetlû efendim hazretleri,

12 temmuz tarihli Ahmed Rıza ile rüfekası aleyhinde ikame edilen dâvaya ait tahriratı aliyei sefiraneleri mütalâa kılındı. Buna müteallik mülâhazatı âcizanem bertafsil bugün yola çıkarılan mahsus posta ile atebei felekmertebei hazreti padişahiye arz ve takdim olunmuş ve cevaben alınacak emrü fermanı hümayun mucibince tayini hattı hareket olunacağı varistei kaydü iştibah bulunmuş olduğundan bendenizce şimdiden yapılacak bir şey varsa o da emrü fermanı hazreti mülûkâneye intizar olduğu cevaben mâruzdur.

13 Temmuz 313"

Paris Sefiri Münir Bey'in aynı tarihte yazılmış diğer bir mektubu aynen:

"Yaveranı hazreti şehriyariden Ferik saadetlû Ahmed Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Mabeyni hümayunu mülûkâne kâtiplerinden saadetlû Kâmil Beyefendi tarafından Murad ve Rıza Beylerin elyevm nerede bulunduklarının serian iş'arı lüzumuna dair bâiradei seniyei hazreti hilâfetpenahi zatı âlilerine tebliğ olunmak üzere keşide olunan şifre telgrafnamenin sureti halliyesi letfen tesyir olunmuş ve cevabının bemıucibi iradei seniyei hazreti padişahi şifre ile hemen takdimi zımnında bir an evvel suyi âciziye irsali mütevakkıfı himemi aliyei kerimaneleri bulunmuştur. Olbapta emrü irade hazreti menleülemrindir.

24 Safer 315 ve 12 Temmuz 313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Paşa'nın bu mektuba verdiği cevap:

"Paris Sefiri Kebiri utufetlû Münir Beyefendi Hazretlerine Utufetlû efendim hazretleri,

Mabeyni hümayunu mülûkâne kâtiplerinden saadetlû Kâmil Beyefendi tarafından Murad ve Rıza Beylerin elyevm nerede bulunduklarının serian iş'arı lüzumuna dair iradei seniyei hazreti hilâfetpenahiyi mutazammın 12 temmuz 313 tarihli tahriratı aliyei sefiranelerile melfuf şifre mütalâa kılındı. Hemen ve serian müşarünileyh Kâmil Bey'e keşide edilmek üzere yazılması iktiza eden cevab telgrafi letfen takdim kılındı. Ancak Murad ve Rıza Beylerin nerde olduklarına dair zatı vâlâyı sefiranelerinin dahi malûmatları bulunması bedihi olduğundan zatı akdesi mülûkânece mültemes olan böyle madde hakkında vakit ve zamanile ihbarı keyfiyet edilmiş olduğunu ümit eder ve bu gibi umuru hususatın duçarı teahhürat olmaması için bendenize de bideriği muavenet buyurulmasını rica ederim. Olbapta emrü ferman hazreti memleulemrindir.

13 Temmuz 313"

Murad ve Ahmed Rıza Bey'lerin mahkemeye sevkleri "Jön Türk"lük için çok faydalıydı; hem reklam niteliğine sahipti, hem de müstebit hükümdar "Jön Türk"lüğe vermiş olduğu önemi resmen itiraf etmiş oluyordu.

Salih Münir Bey'in Ali Kemal hakkında yazdığı şu mektup birçok gerçeği ortaya koyuyor:

"Yaveranı hazreti şehriyariden Ferik saadetlû Ahmed Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Jön TUrki takımı ile firari işlerinin bâiredei seniyei hazreti şehriyari tarafı âlilerine havalesinden evvel 'Savoie'dan hasbelicap Pa ris'e celbolunan Ali Kemal Bey'in yüz on iki frank masrafının tesviyesi hakkında gönderdiği tezkere ile müfredat pusulası leffen tesyiri suyi samileri kılınmış olmakla meblâğı mezburun Paris'te Madam Sokağı 'nda yirmi beş numarada mukim mumaileyh Kemal Bey'e lütfen bir an evvel irsalde tarafı âcizaneme de malûmat verilmesi mütemennadır. Olbapta emrü irade hazreti menleulem-rindir.

24 Safer 315 ve 12 Temmuz 313

Paris Sefiri Kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Paris Sefiri Salih Münir Bey'in, Ubeydullah Efendi hakkında Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı özel mektubu aynen buraya ekliyorum:

"Tüfengii hazreti şehriyari saadetlû Ahmed Celâleddin Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

İzmirli Hocazade Ubeydullah Efendi 'nin geçen hafta Şehbenderhaneye bilmüracaa harcirahını ahz ile Sofya tarikile İstanbul'a gitmek üzere Paris'ten müfarakat etmiş olduğunu, olbapta istifsarı havi Temmuz 1313 tarihli tezkerei aliyei kerimanelerine cevaben izbar olunur. Olbapta emrii ferman efendim hazretlerinindir.

18 Temmuz 1313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Sefir Salih Münir Bey'in bu mektubu, Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a dönüş için Şehbenderhane'ye başvurarak yukarıda sözü geçen elli lira harcirahı aldığını ve Paris'ten

hareket ettiğini göstermektedir. Fakat, Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a hangi tarihte geldiği bilinmemektedir.

Ahmed Celâleddin Paşa böyle "Jön Türk" avına devam ederken, avın daha başarılı bir sonuç vermesini sağlamak için sefir Salih Münir Bey de genel af adı verilen bir ağ kurmuş; bunda "Jön Türk'lerden memlekete döneceklere memuriyet, öğrenime devam edeceklere maaş vaat edildiği gibi muhalefette inat ve ısrar gösterenlere de Osmanlı tabiyetinden ihraç tehdidi savruluyordu. Aşağıya aynen aldığım bu resmi tebliğ, "Jön Türk"lere, Ahmed Celâleddin Paşa'nın varlığından daha çok etki yapmış; Ahmed Rıza Bey'den şikâyetçi olanlar veya durumdan memnun bulunmayanlar hemen bunun cazibesine kapılmışlardı.

"Tebliği resmî

Memleketin usul ve kavanini cariye ve mer'iyesi hilâfında olarak pasaport almaksızın ve mensup oldukları devair ve mekâtip rüesa-sından mezuniyeti resmiye istihsal etmeksizin İstanbul'dan ve memaliki şahanenin sair mahallerinden tebaüd ve iğtirap ile Fransa ve İsviçre vesair bilâdı ecnebiyeye gelerek elyevm bilâdı mezkûrede icraatı devletin isbabı hakikiyesini temyiz ve tetkik etmeksizin hükümeti seniye aleyhine neşriyat ile meşgul olanlarla neşriyatı mezkûrede bulunanlara taraftarlık edenlerin haklarında bu kerre tarafı eşrefi hazreti padişahiden affi umumi sadır olmuş ve me-maliki şahaneye avdetlerine müsaadei seniye izan buyurulmuştur. Hal ve şanı balâdaki tarife muvafık olan kimselerin hiçbir ferd müstesna olmamak üzere kâffesine şamil olan işbu affi umumiden bilistifade memaliki şahaneye avdet etmek isteyenlere meccanen pasaport verileceği gibi ihtiyacı olanlara harcırah itası ve avdetlerinde arzu edenlerin liyakatine göre münasip memuriyetlerle kayrılacaklar! ve elyevm Avrupa'da zaten mensup olduğu meslekte ikmali tahsil ile muttariden ve muntazaman meşgul oldukları muteber şahadatı resmiye ile tebeyyün edenlerin başladıkları tahsili ikmal edinceye değin her birine yüz elli frank maaş tahsisile devletçe tayin ve irade olunacak Avrupa mekâtip ve medaris veya hastahanelerine devama memur edilecekleri hususlarının tebşiri dahi cümlei iradei seniyeden bulunmuştur. İşbu af ve atıfeti seniyei cenabı hilafetpenahiyi umuma tebliğ ve tebşir için neşrolunan bu ilânnamenin tarihi neşrinden on gün sonra yine buralarda neşriyatı garezkâraneye devam edenler bulunursa affi umumiden istifade hakkım zayi edeceğinden başka tabiiyeti

Osmaniyeden iskat olunarak o makulelerin fimabait memaliki şahaneye duhullerine mü¬saade kılınmayacağı tebliğ olunur.

10-22 Temmuz 1897

Sefareti seniye Paris 276"

"Tebliği resmi", içeriği itibariyle önemliydi. Bir taraftan vaatlerde bulunuyor, diğer taraftan da tehdide başvuruyordu. "Jön Türk"ler kendi aralarında tebliği resmi etrafında tartışmaya devam ederken, Sefir Salih Münir Bey'le Ahmed Celâleddin Paşa arasında haberleşmeye devam edilmiştir. Bütün konu, "Jön Türk'lere ait muhakeme veya dönüş giderleriyle ilgiliydi.

Salih Münir Bey tarafından yazılmış bir iki mektubu daha aynen alıyorum:

"Tüfengü hazreti şehriyari Ferik saadetlû Celâleddin Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Ahmed Rıza Bey muhakemesi hakkında atebei şahaneye arzolunmak üzere saadetlû Kâmil Beyefendiye sefareti seniye vasıtasile tarafı âlii saadetlerinden keşide kılınan telgrafnameye henüz bir cevap gelmemiştir. Gelmiş olsa bittabi gönderilirdi. Devamı muhakemenin neden neşet eylediği bahsine gelince bunun sebebi muhakeme ve takibatı kanuniye icrası 11 Nisan 313 tarihli kat'i iradei seniyei hazreti padişahı iktizasından olmasına ve dâvanın tehiri icrası hakkında tarafı âlilerinden keşide olunan 19 Temmuz 313 tarihli son telgrafnameye cevap gelmemiş bulunmasına nazaran sefaretçe iradei seniyei hazreti hilâfetpenahi hilâfına hodbehod muamele ifası mümkün ve caiz olmamasından ibarettir. Olbapta emrü irade hazreti menleulemrindir.

9 Rebiülevvel 315 ve 26 Temmuz 313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Bu mektubun biraz sert olduğu görülmektedir. Ahmed Celâleddin Paşa'nın "Jön Türk" işine müdahalesinin Sefir Salih Münir Bey'in hoşuna gitmediği kullandığı dilden anlaşılıyor. Bununla beraber ihtiyatkâr davranmayı tercih ettiği de hissediliyor.

Sefir Salih Münir Bey'in diğer bir mektubu aynen:

"Tüfengü hazreti şehriyari Ferit saadetlû Celâleddin Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Fuad Paşa hafidi Hikmet Bey'e avdet harcırahı olmak üzere geçen sene gönderilen elli liradır ve meblâğı mezbur dahi mumaileyh Hikmet Bey tarafından Osmanlı Bankasindan ahzedilmiştir. Arzu buyurular ise kendisinin imzası tahtındaki makbuz ilmühaberinin sureti musaddakast getirtilip tarafı âlii saadetlerine irsal kûmu: Bundan maada bir defa vakıa yine Hikmet Bey için harcirah namile ve vaki olan arz ve istizanı âcizanem üzerine yüz lira gönderilmiş ise de kendisinin cidden ve hakikaten avdet edeceğine kanaat hasıl olamadığından iade kılınmış idüği olbapta istifsarı havi olan 25 Temmuz 313 tarihli tezkerei aliyei kerimanelerine cevaben beyan olunur. Olbapta emrü irade hazreti menleülemrindir.

9 Rebiülevvel 315 ve 26 Temmuz 313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Bu mektupta da aynı eda hissediliyor. Görülüyor ki, iki saray bendesi arasında rekabetten doğan bir küskünlük oluşmuştur. Aşağıdaki satırlar da dava işleriyle ilgili bir mektuptur:

"Tüfengii hazreti şehriyeni Ferik saadetlû Ahmed Paşa Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

'Mizan' gazetesi idaresile Binbaşı Ahmed Bey vesaire aleyhine icra olunan takibatı adliyenin 12 Ağustos 1897 tarihli tezkerei aliyei kerimaneleri mucibince sefareti seniyece muamele i muk-taziyenin ifa kılındığının cevaben işar ve izharına mübaderet olunmağın olbapta emrü irade hazreti menleülemrindir.

23 Rebiülevvel 315 ve 9 Ağustos 313

Paris Sefiri kebiri

Esseyyid Salih Münir"

Yukarıdaki mektuplarda sözü geçen dava hakkında, daha önce Meşveret gazetesi münasebetiyle bilgi vermiştik. Bu gereksiz davalar Türkiye aleyhine gürültülü bir durum yaratmıştı. Paris'in en tanınan avukatları "Jön Türk'lerin savunmasını üstleniyor; Fransa hükümetinin Sultan Abdülhamid'e karşı göstermek istediği iyilikseverlik, kamuoyu önünde başarısızlığa uğruyordu. Fazla olarak bu dava vesilesiyle Paris basını Sultan Abdülhamid hakkında "Kızıl Sultan" tabirini kullanmaya başlamış; Osmanlı hükümetini acı acı eleştiri ve alaya koyulmuştu.

"Jön Türk" işleri dolayısıyla artık Paris'teki iki merci ihdas edilmişti: Biri Osmanlı hükümetini temsil eden Sefiri Kebir Salih Münir, diğeri Sultan Abdülhamid'in güvendiği soylulardan Yaver Ahmed Celâleddin Paşa. Sefir Münir Bey'e yazılan aşağıdaki mektup, Paşa'nın Paris'te kazandığı önemi doğal olarak belgelemektedir. Bu mektup, Ahmed Celâleddin Paşa'nın Salih Münir Bey'e emreder bir tavır takındığını gösteriyor:

"Paris Sefiri kebiri utufetlû Münir Beyefendi Hazretlerine

Hikmet Bey, Binbaşı Ahmed Bey, Doktor Hasan Bey, Haşim Bey

Utufetlû efendim hazretleri,

Balâde isimleri muharrer beyler yarınki pazar günü Orient Expresse'le âcizlerile beraber Dersaadete hareket edeceklerinden usulü dairesinde her birine muktazi pasaportun sürati itası için iktizayı halin icrası babında emrü ferman hazreti menleülemrindir.

4 Eylül 97"

Ahmed Celâleddin Paşa Murad Bey Anlaşması

Ahmed Celâleddin Paşa Paris'teki "Jön Türk" âlemine ait işlerini bitirdikten sonra Cenevre'ye geldi, Murad Bey'Ie görüştü. Murad Bey'le Ahmed Celâleddin Paşa'nın görüşmeleri henüz bir sonuca bağlanmadan Paris Sefarethanesi memurlarından bir kişiyle Paris'teki "Jön Türk'leri temsilen diğer iki kişi bir heyet halinde Cenevre'ye gelmişler, cemiyetin reisi sıfatıyla Murad Bey'den görüşme talep etmişlerdi; amaç büyükelçilik

tarafından yayımlanan resmi tebliğ hakkında görüşmek ve Murad Bey'i de dönüş fikrine meylettirmekti. Bu durum karşısında Murad Bey tereddüde düştü; umum adına söz söylemek cesaretini kendinde bulamadı; cemiyet başkanlığından istifa etti. Bunun üzerine Murad Bey Ahmed Celâleddin Paşa ile kararlaştırılan bazı şartlar dahilinde İstanbul'a dönmeyi, şahsı adına uygun buldu ve 2 Ağustos 1313 (1897) tarihinde de İstanbul'a döndü.

Murad Bey'le Ahmed Celâleddin Paşa arasındaki uyuşmanın şekline göre zindanlardaki siyasi tutuklular affedilecek; sürgün edilenler yurtlarına döneceklerdi. Uyuşmada memleket ıslahatı adına kararlaşmış bir şey yoktu. Murad Bey'in gösterdiği bu zaaf eseri, "Jön Türk" camiasını kökünden sarsmıştı; aralarından çoğu Sultan Abdülhamid'e sığınmaya mecbur oldular.

Bu anlaşma "Jön Türk" tarihinde kayda değer bir nokta oluşturur. Gerek Ahmed Celâleddin Paşa'ya sığınanlar, gerek Paris Sefareti'nin resmi tebliğinden hareketle bilahare Büyükelçi Münir Bey'le uyuşanlar arasında "Jön Türk" âleminin tanınmış şahsiyetleri ve İttihat ve Terakki kurucularından iki idealist de bulunuyordu. Uyuşmadan sonra Cenevre'de çıkan Mizan gazetesi de kapanmıştı. Bunun yerine İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet Bey'ler tarafından Osmanlı gazetesi çıkarıldı. Fakat, Sefir Münir Bey ve bu sırada sahneye dahil olan Necip Melhame uyuşması üzerine bu gazete de tatil edilmişti. İshak Sükuti Bey Roma Sefareti'nde görev kabul etmişti. Trablusgarp sürgününden kaçan Doktor Abdullah Cevdet Bey, Viyana Sefareti doktoru; Çürüksulu Ahmed Bey ise Belgrad ataşemiliteri olmuştu. Serasker yaveri Şefik Bey Bükreş, Ali Kemal Bey Brüksel, Tunalı Hilmi Bey Madrid, Rauf Ahmed Bey Atina Sefareti'nde görev almışlardı. Şerefeddin Mağmumi ve daha bazıları öğrenimlerine devamı tercih etmişler, Rahmi ve Süleyman Nazif Beylerle daha birkaç ihtialci memlekete dönmüşlerdi. Fizan'da bulunan Filibeli Hilmi, Bahriyeli Sami ve Doktor Nazmi Beylerle on yedi Tıbbiyeli de oradan geri aldırılmışlardı. Fakat, daha sonra Hilmi ve Sami Bey'ler tekrar Fizan'a gönderilmişlerdir. Sami Bey Büyük Sahra yoluyla Fizan'dan kaçmayı başarmıştı. Hacı Raşid ve Ahmed Bey'ler de 28 Ağustos 1314 tarihinde sahte bir mektupla Fizan'dan kurtarılmıştı.

Cenevre anlaşmaları dolayısıyla bir liste düzenlenmiştir. Belki bu liste Ahmed Celâleddin Paşa'nın şahsi bir tasavvuru ve bir düşüncesidir. Bu listenin düzenlenmesindeki gerçek amacı bilmemekle beraber ilgililer bu konuyu aydınlatır ve bu tarihi olay da bu şekilde açıklığa kavuşur fikriyle, listenin aynen buraya aktarılmasında mahzur görmedim.

Bir de birçok imzayı içeren bir dilekçe sureti vardır. Bunu da buraya ekliyorum:

"Talebelerin İstidası

Saadetlû Efendim hazretleri;

Delâleti hâkimanelerile saliki şehrahı hakikat olduğumuz yani cehalet ve tecrübesizlik saikasile kapıldığımız bilcümle efkârı batıla ve müfsideden tecerrüdle zatı kudsiyet sematı cenabı tacidarının mazharı affi buyrulduğumuz günden beri namı devletlerini virdü zebanı şükran edindik.

Meçhulümüz olan nice hakayike kesbi vukuf ettik. Atalet ve zelâlette kalmış bir cismi biruh iken vesatet icazkâranelerile bir hayatı diğere nail olduk. Padişahımızın ulviyetini, enamını, eltafını gördük makamı hilâfetin kudsiyetine agâh olduk, olanca sa'yü gayretimiz o makamın tealisine münhasırdır. Şehriyârı madelet desar efendimizin en sadık hadimi olmakla müftehiriz.

Bu defa Paris'i teşrifiniz hasebile ifasına medyun olduğumuz resmi hoşâmediyi vesilei cemile ittihaz ettik. Hem sayesinde garikuleltafi hilâfetpenahî buyrulduğumuz nasayihi pederanelerinden dolayı beyanı mahmedet ve hem de zatı melâiküssemat cenabı tacıdarıye olan sadaktı bendegâneınizin teyidi ve hakkı âcizanemizde teveccü-hatı cihanderecatı hilafetpenahinin bekası hususunda kaleme aldığımız istirhamnameyi yine vesateti âliyelerile pişikâhı tacıdarı ekremiye takdim için birleştik. Hâkipayı devletlerine geldik, doğrudan doğruya arzına ferli minnettarı hasebile teeddüp ettiğimiz bazı temenniatımızı da yine zatıdevletlerinin desti sadakati peyvestine tevdi ediyoruz.

İkmali tahsilimiz için inayeten ihsan buyuruları maaşatın sureti tesviyesindeki ademi intizam tahsile sekte iras etmekte olduğu cihetle bu meblağı cüz'inin Almanya'daki Talebe i Osmaniye muhassasatı gibi sefaret bütçesinden ayrı olarak irsalini ve geçen sene müsteşar saadetlû Necib Melhame Efendi 'nin zimmetinde kalan temmuz maaşımızın ihsanı ile Girid iane Sandığının lağvi hasebile maaşları kesilen Girid hanedanından Saffetzade Ahmed Nesimi ve Hasan Zeki Efendi kullarının iadei muhassa-satı hakkında mükkerreren ve vesateti muhtelife ile vukubulan müracaatımız neticepezir olmadığı cihetle bu mesulümüzün isafını vesateti veliyülnaimlerinden ümitvarız. Ol babda emrü ferman hazreti veliyülemtindir.

22 Haziran 315

Doktor Necmeddin Arif, Jozef Hacez, Corci İspanelli, Doktor İsak Mayer, Hüsnü Şakır, Cemil Zeki, Ahmed Şakir, Doktor Bahaeddin Burhan, Mustafa Reşid, Refik Nevzad, Ahmed Verdani, Celâleddin Arif, Edvar Nafilyan, Doktor Ali Saip, Köprülüzade Ressam Galip, Kadri Raşid."

Görülüyor ki, bu anlaşma "Jön Türk"lüğü gerçekten temelinden sarsacak bir hareket olmuştur. Bereket versin, temel sarsılmadı. Ahmed Rıza Bey dimdik ayakta duruyor, ihtilali temsil edecek kuvvet ve kudreti nefsinde buluyor ve mücadeleye devam ediyordu.

Bazıları Ahmed Rıza Bey'in bu halini vatanseverlik hissinden çok, maddi ihtiyaçları bu yüzden temin edildiği için ihtilalciliği meslek kabul etmesine atfederler. Ben bu fikirde değilim. İtiraf edilmelidir ki, Ahmed Rıza Bey'in eleştirilmesi gereken birçok hali olmakla beraber, Sultan Abdülhamid'e karşı gösterdiği inat ve sabrı hürriyete susayan gençliğe daima bir ümit ve ışık kaynağı olmuştur.

Murad Bey Ahmed Celâleddin Paşa ile uyuştuğu sırada memleket hakkındaki tasavvurlarını İstanbul'a dönüşünden sonra daha yetkili kişilerle görüşmek ümidi besliyordu. Halbuki, bu fırsat kendisine verilmedi; yalısında ikamete mecbur edildi ve halkla fazlaca temasta bulunmasına engel olmak için de göz hapsine alındı.

Cenevre'de Ahmed Celâleddin Paşa ile yapılan anlaşmanın siyasi tutuklu ve sürgün edilenler hakkındaki kararları da uygulamaya konulmadı. Yalnız Trablusgarp zindanındaki tutukluların, şehirde serbest gezmelerine izin verildi ve Fizan'dakiler Trablusgarp'a getirildi, o kadar. En garibi, "Şeref" Vapuru kurbanlarının Murad Bey'in İstanbul'a dönmesinden yirmi beş gün sonra Trablusgarp'a gönderilmeleridir. Önceki mazlumların affından vazgeçilmesi bir yana, yenilerinin sürülmesinden bile vazgeçilmemiştir.

Murad Bey'in İstanbul'a dönüşü içeride de hoş görülmemişti. Bundan dolayı gençlik görev bildiği hürriyet davasına devam ediyordu. Trablusgarp çöllerine gönderilen "Şeref Vapuru kurbanlarının acıklı halleri de vatanseverleri korkutamamıştı.

Gençlik,

Ne mümkün zulm ile bidad ile imhayı hürriyet

Çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyetten

diyor; ihtilal girişimlerine kuvvet veriyordu, ideal uğruna zulme uğramaktan çekinmiyordu. Nitekim son günlerin birçok değişikliğe yol açmasına rağmen, 1314 (1898) senesinde Tıbbiye mektebinde Mebus adlı bir gazete yayımlamaya cesaret edilmiş ve on nüsha da çıkarılmıştır. Bu yüzden Müştak Vasfı isminde bir Tıbbiyeli Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. 1315 senesi başlarında matbaa kurmak ve risale basmak suçundan Tıbbiye'den Yenişehirli Rafet, Yenişehirli Arif, Sultanselimli Rafet, Sul-tanselimli İbrahim, Hacıkadınlı Hüsnü, Atpazarlı Fehmi Bey'ler Diyarıbekir, Bağdat ve Yemen'e sürgün edilmişlerdir. 1316 senesinde Şamlı Mustafa Bey ile Beşiktaşlı Suphi Bey de nöbetçi askerlerini Sultan Abdülhamid aleyhine isyana teşvik suçundan kürek cezasına çarptırılmışlar; İpekçi Kâni'nin oğlu Hâmid'le arkadaşları Hikmet Süreyya, Trablusgarplı Zeki, Diyarıbekirli Mehmed, Fatihli Cevdet, Fatihli Avni, Nişantaşlı Kemal Bey'ler de 1318 senesinde çeşitli yerlere sürgün edilmişlerdir.

Bu fedakârlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti kaynağında parlayan hürriyet meşalesinin söndürülen son ışıklarıydı. Bunlardan sonra Tıbbiye mektebinde, geçici bir süre için, hürriyet hareketleri durgunlaşmış ve öğrenciler ağırlaşan baskı altında durumu gözleyen bir tutum almışlardır. Fakat, Tıbbiye mektebinde bir süre için söndürülen hürriyet ışığı başka yerlere geçmişti. Kuleli Lisesi'nde başlayan ve Harbiye Mektebi'nde gelişen bir oluşum hürriyet davasını korumaya, aynı eseri takip etmeye ve yüksekokulları içine alan bir kuruma önayak olmaya hazırlanıyordu. Diğer taraftan Yıldız'ın vaatlerine kapılmayan ve tehditlerine kulak asmayan yeni bir mücadeleci kafilesi -Damad Mahmud Paşa ve oğulları- Avrupa'da safları seyrekleşen "Jön Türk'leri desteklemek için memleketten ayrılacaktı.

DAMAD MAHMUD PAŞA

Seniha Sultan'ın kocası ve Sultan Abdülhamid'in eniştesi Damad Mahmud Paşa, Damad Halil Paşa'nın oğludur. Babasının ölümünde Mahmud Bey çok küçüktü. Konya Valisi meşhur Ali Kemali Paşa, Damad Halil Paşa'nın kâhyası bulunduğu için genç Mahmud Bey bir süre onun gözetimi altında büyüdü. Bu kâhya efendi, Halil Paşa'nın servetini, ölümünden sonra kendi geleceğini sağlamak amacıyla Damad Fethi Paşa'ya' sunmak arzusuna kapıldığından, kendisi görevinden uzaklaştırıldı. Bu şekilde Damad Halil Paşa'nın

serveti de evlat ve torunlarına kaldı. Mahmud Bey'e bakmak için de Hacı Bekir Efendi kâhya atanmıştır.

İlk öğrenimine yeni açılmış bir okulda başlayan Mahmud Beyi daha sonra okuldan alınmış ve özel olarak evde okutturulmuştur. Öğrenim devresinin tamamlanmasından sonra Babıâli'ye katılan bu genç, bir ara henüz öğrenmeye başladığı Fransızcasının güçlenmesi için Paris Büyükelçiliğine memur olarak gönderilmiş ve bir süre sonra da memlekete dönmüştür.

Sultan Abdülaziz hayattayken, Mahmud Bey'in damatlar listesinde aday gösterilmesini uygun bulmuştu. Bu münasebetle daha sonra Sultan Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan'la evlenmiş ve damatlar sırasına girmiştir. Sultan Abdülhamid eniştesine Adliye Nazırlığı'nı vermişti. O sıralarda adliye işleri Müsteşar Vahan Efendi'nin keyif ve arzusu doğrultusunda cereyan etmekte, her dairede olduğu gibi, adliyede de karışıklık ve idaresizlik yüzünden meşru birçok hak kayba uğramaktaydı. Damad Mahmud Paşa nazır olunca, birçok mücadeleden sonra, adliyede bir düzen kurmayı başarmış, kayınbiraderinin güvenini kazanmıştı. Bu nedenle, Sultan Abdülhamid memleket işleri hakkında kendisiyle hasbihal etmeye başlamıştır. Bu durum "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi"nin ortaya çıkışına kadar devam etti. Ondan sonra Paşa, Adliye Nazırlığı'ndan affedilmiş ve hasbihaller de sona ermiştir.

Damad Mahmud Paşa'nın kâhyası Hacı Bekir Efendi'nin "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi"yle ilgili bulunması Sultan Abdülhamid'i eniştesi hakkında şüpheye düşürmüştü. Halbuki Damad Mahmud Paşa böyle bir komitenin varlığından haberdar bile değildi. Gerçekten Seniha Sultan, ilgiyle takip ettiği bu komite faaliyetinden kendisini haberdar etmemiş, ne annesi ne de kâhyası Paşa'ya bir şey hissettirmemişlerdi. Belki Paşa'nın böyle nazik bir işle ilgilenmesini uygun bulmamışlardır.

Adliye Nezareti'nden çıkarılması Damad Mahmud Paşa'ya çok ağır gelmişti. Bunu hisseden Sultan Abdülhamid, "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi"nin içyüzünü anladıktan ve eniştesinin bu gizli faaliyetle ilgili olmadığına kanaat getirdikten sonra, kendisine Evkaf Nezareti'ni vermek yoluyla eski dostluğu canlandırmaya girişmişse de, Paşa, bu teklifi reddetmiştir. Hatta bilahare tayin edildiği Şûrayı Devlet Mülkiye dairesi üyeliğini de kabul etmemiş; firarına kadar da bu daireye uğramamıştır.

Damad Mahmud Paşa, Avrupa'daki ikameti sırasında istirahat için bir ara Roma'ya gitmiştir. Merhum Fazlı Bey de refakatinde bulunuyordu. Paşa orada Sultan Abdülhamid'le kendisi arasında cereyan eden olayları Fazlı Bey'e şu şekilde anlatmıştır:

"Görüyorsun ki ben hastayım. Bu hastalık beni öldürecek. İçimde bir ukde var. Sen henüz gençsin, hayatın müsaittir; bu söylediklerimi münasip bir zamanda neşredersin. Bu sana vasiyet olsun.

Benim Sultan Abdülhamid'le dostluğum adeta bir arkadaşlık derecesinde idi. Sarayda Babıâli'den gelen evrakı beraberce okur, mütalâa eder ve icabına göre müttehiden karar verirdik. Hiçbir gün geçmezdi ki beraber yemek yemeyelim. Bu Hacı Bekir meselesi dolayısile Nezaretten azlimden sonra benim bu işte dahlim olmadığına kanaat getiren Abdülhamid beni Sarayına çağırdı; iltifatlarda bulundu; gönlümü almak istedi. Lâkin ben bu iltifatlara ehemmiyet vermedim. Tevcih ettiği vazifeleri de reddettim. En son bana şunu söyledi: 'Beni yapayalnız bırakıyorsun. Eğer memleketin idaresinde bir kusurum olursa ve memlekete bir felâket gelirse bunun mesulü sensin. Çünkü benim itimad ettiğim başka kimse yoktur.

Ben bu sözleri de benimsemedim; evime çekildim, oturdum. Vakta ki memleket ahvalinin günden güne fenalaştığını gördüm; kendisini ikaz için lâyihaları yazıp göndermeye başladım. O vakit bana şu yolda haber göndermişti: 'Ben kendisine yalvardığını zaman beni reddetti. Filhakika memlekette şikâyet ettiği ahval mevcut ise bunun sebeplerini ötekinde, berikinde veya bende aramasın. Doğrudan doğruya kendisinde arasın. Şunu da ilâve edeyim ki senelerden beri kendisi idare işlerinden uzakta bulunduğu için bugünkü siyasî ihtiyaçları bilmezler ve anlamazlar. Onun için yine evlerinde otursunlar ve bir daha benim işime karışmasınlar!"

Samimi olduğuna şüphe edilemeyen Paşa'nın bu beyanatından anlaşılacağı gibi, Sultan Abdülhamid eniştesine olağanüstü önem vermiş ve onu bir rehber ve danışman kabul etmekten gocunmamıştır. Fakat Damad Mahmud Paşa haksız yere işten çıkarılmasını gurur meselesi yapmış, bir daha Sultan Abdülhamid'le mesai birliğine yanaşmamıştır.

Damad Mahmud Paşa, sarayla ilişkisini kestikten sonra yalısında inzivaya çekilmiş, bir taraftan dostları ve ziyaretçileriyle edebi bahislere girişerek zaman geçiriyor, öbür yandan da oğulları Sabahaddin ve Lûtfullah Beylerin tahsil ve terbiyeleriyle bizzat ilgileniyordu. Beyler evde özel olarak öğrenim gördürülüyorlardı. Kendilerine tayin edilen hocalar

memleketin en güzide ilim adamları ve aydın şahsiyetleriydi. Kadınhanlı Emin ve Hoca Hayret Efendi'ler, İsmail Safa, Sadık Beliğ, Öğretmen Feyzi ve Hüseyin Daniş Bey'ler öğretim heyeti arasında bulunuyordu. Ayrıca Fransızca ve resim öğretmeni geliyor ve ünlü Ceza Heke de piyano dersi veriyordu. Paşa'nın en büyük emeli Sabahaddin ve Lûtfullah Beylerin Avrupa'da öğrenimlerini sağlamaktı. Fakat, Abdülhamid'in bunu uygun bulmayacağını bildiği için bu düşüncesini kimseye söylemeye cesaret edemiyor, bununla birlikte fırsat kollamaktan da geri kalmıyordu. Beklediği fırsat da ortaya çıkacaktı.

Resmi meşguliyetten bağımsız bulunan Damad Mahmud Paşa memleketin idare mekanizmasını, umumi cepheden inceleme ve araştırmaya zaman ve olanak buluyor, edindiği izlenimlerle de ümitsizliğe düşüyor ve etkileniyordu. Düzenli olarak takip ettiği Temps ve Le Monde, lllustre gibi gazete ve mecmualarda rastladığı Türkiye aleyhindeki yazılar da kendisini üzüyordu. Memleketin iç ve dış siyasetinde takip edilen keyfi hareketlerden ve sürekli olarak sürgün ve uzaklaştırmaya uğrayan vatan evlatlarının maruz kaldıkları zulümlerden hareketle selamet yolları göstermek için, Sultan Abdülhamid'e layihalar sunmaya başladı.

Paşa'nın layihalarına Sultan Abdülhamid önem vermemiş, aksine kızmış ve ıslahat talebine kalkışan eniştesine gücenmiştir. Bu hissini her fırsattan yararlanarak ortaya koyuyordu. İşte enişte ile kayınbirader arasında uyanan ve zaman zaman hissedilen bu hal, nihayet Paşa'yla oğullarının Avrupa'ya çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

Damad Mahmud Paşa ve Oğullarının Avrupa'ya Gidişi

Bazı muhalifleri, Mahmud Paşa ile oğullarının Avrupa'ya kaçmasını Abdülhamid'den istenen Bağdat demiryolu imtiyazının verilmemesine atfeder ve şantaj amacıyla olduğunu söylerler.

Bu doğru değildir. Mahmud Paşa'nın dönmesi için Sultan Abdülhamid tarafından Avrupa'ya gönderilen Ahmed Celâleddin Paşa ve elçilerle Yıldız Sarayı arasında meydana gelen haberleşmeye ait ve sırası geldikçe yayımlanacak bütün evrak bendedir. Bunlarda Bağdat demiryolu imtiyazının bir çıkar veya şantaj için istenildiğine dair hiçbir ima yoktur. Bundan başka bu haberleşmelerde herhangi diğer bir imtiyaz meselesi de söz konusu

edilmemektedir. Bu gerçeği burada söylemeyi, tarihe hizmet bakımından görev bilirim. Filvaki bir Bağdat demiryolu imtiyazı me-elesi söz konusu olmuştur. Fakat, aşağıda, yine belgeye dayanarak penisçe açıklanacağı gibi, Damad Mahmud Paşa bu imtiyaz meselesinde basit bir aracılık girişimini uygun bulmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Bu aracılık ile şahsi herhangi bir emel ve gaye takip etmemiştir. Şunu da açıklayalım ki, Bağdat demiryolu imtiyazı, yayımlayacağımız belgelerden öğrenileceği gibi, memleketin genel siyasetinde büyük değişimlere neden olan uluslararası bir mesele haline girmiş, Sultan Abdülhamid bile bu işin içinden sıyrılmak imkânını bulamamıştır.

Biz öncelikle, yalnız Mahmud Paşa'nın bu imtiyaz işinde üstlendiği aracılık keyfiyetinin mahiyetini açıkladıktan sonra, bu konudaki özel telgrafları aynen yayımlayarak imtiyaz meselesini aydınlatmaya çalışacağız. Bu şekilde Paşa ve oğullarının firar olayı da aktarılmış olacaktır.

Yukarıda Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'lerin öğrenimlerinden söz ederken, müzik öğretmenlerinden Mösyö Ceza Heke'nin ismi de anılmıştı. İşte bu kişi, bir gün ders sırasında öğrencilerine bir İngilizin kendileriyle görüşmek istediğini söylemiş; beylerden bir randevu rica etmiş ve rızalarını almıştı. Görüşmeye talip olan Maymon ismindeki kişi, belirlenen gün ve saatte beyler tarafından kabul edilmişti. Ziyaretçi, beylerle görüşürken kendisinin gayet kuvvetli bir İngiliz grubunun vekili olduğunu ileri sürerek Bağdat demiryolu imtiyazının bu grup adına alınması için ciddiyet ve namusuyla şöhret almış bir Türkün aracılığını istediğini bildirmiş ve üstü kapalı olarak Damad Mahmud Paşa'nın bu işle ilgilenmesini anlatmıştır. Aynı zamanda bu imtiyaz verildiği takdirde İngiliz politikasının Türkiye lehine döneceğini ve dolayısıyla bu girişimin düşünceden pratiğe geçmesinin Türkiye'ye maddi ve manevi büyük yararlar sağlayacağını deliller göstererek açıklamıştır.

Bu durum beyler tarafından babalarına arz edilince, Paşa meseleyi uzun uzun düşündükten sonra memleketin dış siyasetindeki kararsızlığı sağlam bir yola sokmuş olmak amacıyla imtiyazın İngiliz grubuna verilmesinde yarar görmüş ve bu konuda ait olduğu makama ve mabeyine -kayınbiraderine- başvurmuştur. Sultan Abdülhamid yukarıda bir nebze bahsettiğimiz gibi, eniştesinin taleplerini reddetmeyi adet edindiğinden bu aracılığa karşı da "önce Paşa'nın, senelerden beri politika işleriyle meşgul olmadığından, siyasi düşüncelerle imtiyazın şu veya bu gruba verilmesi hakkında aracılık etmesi doğru değildir.

Ayrıca istedikleri gruba verilmesinde memleket için gösterdikleri menfaatlerin vücuda geleceği iddiası da yersizdir. Dolayısıyla Paşa bu gibi işlerle uğraşmasın cevabını vermiştir. Damad Paşa Yıldız Sarayı'ndan aldığı bu olumsuz cevabı telleyip pullamadan, kendisine has bir saflıkla, Maymon'a bildirmiştir. Fakat, bu cevap Damad Mahmud Paşa'da Sultan Abdülhamid'in yanlış siyaset takip ettiği düşüncesini uyandırmıştır. Sultan Abdülhamid'in görüşlerindeki, memleket bakımından hatayı sezen Paşa, kayınbiraderini uyarmak gerektiğini düşünmüş ve bu amaca ulaşmanın dışarıdan padişah üzerinde etki yapmakla mümkün olacağına kanaat getirmiştir. O tarihlerde memleketin geleceğiyle ilgilenmek isteyen milli haysiyet sahibi kişilerin birer birer Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldıklarını, bir an için fikrinden geçiren Paşa, aynı tarzda hareket ederek, Avrupa'ya çekilmeye kesin olarak karar vermiştir.

Paşa'nın bu kararından haberdar olan Maymon da kendilerine yardım cirişiminde bulunmak için Lord Salisburi'nin imzasını taşıyan üç pasaport getirterek firarı kolaylaştırmak istemiştir. Fakat, firarın kararlaştırıldığı gün yolcuları almak üzere Maltepe sahiline geleceği Maymon tarafından vaat edilen İngiliz vapurunun görünmemesi, Damad Paşa ile oğullarının ümidini kırmış ve Maymon'un bu işi halledemeyeceğini ortaya koymuştu. Bununla beraber, ihtiyati bir önlem olmak üzere, bu düşüncelerini Maymon'a hissettirmemişler, Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'ler artık amaç edindikleri firar işini başka yol ve araçla gerçekleştirmek için çare aramışlardır.

Kendilerince sabit fikir haline gelen Avrupa seyahati nihayet dostlarından İsviçreli Mösyö Charlier'in aracılığıyla gerçekleşmiş ve Beyoğlu'nda piyano ticaretiyle meşgul olan Mösyö Komvendinger de bu konuda kendilerine yardım etmiştir. Mösyö Charlier, Pake kumpanyasının İstanbul acentesi Mösyö Reboul ile uyuştuktan birkaç gün sonra Paşa ve oğullarıyla Mösyö Charlier, Hüseyin Daniş Bey ve Paşa'nın hizmetçisi İstanbul'dan uzaklaşmayı başarmışlardır. Hareket günü kararlaştırıldıktan sonra yolcular Fenerbahçe'deki "Belvü Oteli"nde toplanmışlardır. Aynı gün Rıhtım şirketine ait bir römorkörle gelip otel rıhtımına ukan Mösyö Charlier, bu kişiyi görünce tesadüfi bir karşılaşma olduğunu gösteren bir jestle beylerin ellerini sıkarak kendileriyle görüşmeye kışlamış ve henüz takdim edildiği Paşa'yla beraberindekileri bir deniz gezintisine davet etmiştir. Pek nazikane bir tavırla ortaya konan bu daveti Damad Paşa kabul eder görünmüş, beraberindeki zevatla römorköre girmiş, şüphe uyandırmamak için de römorkör İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Boğaziçi'nde yapılan bir gezintiden sonra römorkör, Ahırkapı

açıklarında, o gün hareket edecek "Georgie Vapuru"na yanaşmış ve yolcular vapura binmişlerdir. Zaten vapur kaptanı, Mösyö Reboul aracılığıyla durumdan haberdar edilmiş bulunuyordu.

İşte meşrutiyet inkılabında önemli rol oynadıklarına inandığımız Damad Mahmud Paşa ve oğulları bu şekilde İstanbul'dan ayrılarak Marsilya'ya doğru seyahatlerine devam etmişlerdir. Bu olay, 1899 senesi Kânunuevvel ayında gerçekleşmiştir.

Bağdat Demiryolu İmtiyazı Meselesi

Firar olayını böylece özetledikten sonra, biraz da Bağdat demiryolu imtiyazı meselesini açıklayayım:

Bu imtiyaz işi yalnız Damad Mahmud Paşa bakımından değil, esasen memleketin dış siyasetinde birçok değişikliğe yol açmış olması ve belirli bir cephesi bulunmayan dış siyasetimizin daha çok karışmasına sebebiyet vermesi açısından da incelenmeye muhtaçtır. Bu demiryolu imtiyazının ne gibi siyasi ve iktisadi çıkarlar karşılığında Almanlara verildiğini bilmiyorum. Şu kadar var ki, memleketin önemli bir kısmını kat edecek olan böyle bir hattın hiçbir kayıt ve şarta tabi olmayarak, hatta hükümetin ilgili daireleriyle en ufak bir görüş alışverişine bile gerek görülmeden, Alman çıkarlarına feda edilmesi hıyanet değilse, herhalde bir gaflet eseridir. Acaba bu emsalsiz hediye İmparator Wilhelm'in İstanbul seyahati hatırası mıdır? Yoksa İstanbul'daki Alman postahanesine sansür konmasını uygun bulan Alman İmparatoru'na bir iyilikseverlik gösterisi midir, bilinemez.

Sansür meselesi hakkında Berlin Sefareti'nden Mabeyin başkitabetine gelen telgrafı aynen alıyorum:

"Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

24 Mart

Mahremane — Haşmetlû Almanya İmparatoru hazretleri tarafı zi şerefi hazreti padişahiden beyan buyurulan her gûna amale muvafakat eylemek hususundaki hissiyatı miiveddetkâranesinin bir delili cedidini teşkil eylemek üzere Dersaadetteki Almanya pos-

tahanesi vasıtasile gönderilen veya mezkûr postahaneye varid olan her gûna muhaberatı muayene etmek vazifesile birkaç Osmanlı memurunun mezkûr postahaneye kabulü hakkında icap edenlere evamir ita buyurdukları maddesinin doğrudan doğruya şevketmeap efendimiz hazretlerine işarına âcizlerini memur etmişlerdir."

Sultan Abdülhamid devrinde sansüre verilen önemi açıklamak güçtür. Resmi yabancı makamlar bile bu kaydın dışında kalamıyordu. Buna bir örnek olmak üzere İsmail Kemal Bey'in Bitlis İngiliz konsolosu aracılığıyla sürgün hayatı yaşayan oğlu Mahmud Bey'e gönderdiği mektup hakkında cereyan eden haberleşmeyi buraya aynen alıyorum:

"Posta ve telgraf Nezareti 656

Devletlû efendim hazretleri,

Londradan Bitlis İngiliz konsolosu namına posta ile gelen kırk sekiz bin dokuz yüz yetmiş sekiz numaralı ve taahhütlü Fransızca mektubun mahut İsmail Kemal tarafından Bitlis'teki oğlu Mahmud Nedim'e verilmek üzere melfufen gönderilmiş olan on liralık iki adet banknotun tavsili ricasını havi ve merkum Mahmud Nedim'e hitaben dahi Türkçe diğer bir mektubu muhtevi olduğu anlaşılarak berminval maruz taahhütlü olması ve on liralık evrakı nakdiyeyi muhtevi bulunması ve esasen memurini ecnebiyenin mekâtibine ilişmek mecaz olmaması cihetle suretleri bilistinsah leffen arz ve takdim kılınmış ve aslının alelusul mahalline irsali derdest bulunmuş olduğu mâruzdur. Olbapta emrü ferman hazreti menleülemrindir.

9 Teşrinisani 318

Posta ve telgraf Nazırı Hüseyin Hasip"

"Posta ve telgraf Nezareti

Londra'dan 8 Teşrinisani 902

Nuru aynım oğlum Mahmud,

Kalbimin teessüratını ihsas ve işrab etmek istemem; çünkü münkesir olan kalbini bir kat daha kesretmekten başka fayda vermez- Maamafih büyük bir cihad yolunda bulunanlar her

türlü mesaibe hedef olacağını bilmek lâzımdır. Artık her ne felâket zuhur etse ana rızadade olmak iktiza eder.

Allah bizim ne gibi bir fikri ulvî ve maksadı âliye hadim olduğumuzu biliyor. Ecrini ne kadar geç olsa yine verir; hiç fütur getirmemeliyiz; Ümidvarım ki bu da yakındır ve belki pek yakındır. Şimdilik sana verilmek üzere Mösyö Firman'a on lira gönderiyorum, alırsın. Bundan peyderpey gönderirim ve seni parasız bırakmam, Yalnız Mösyö Firman'dan kendisine gönderilmek için müsaade istihsal etmelisin, iki üç gündür Londra'dayım; daha burada bulunacağım. Gelecek aya doğru Mısır'a gitmek üzere aşağılara doğru akacağım. Mektupları eskisi gibi Paris'e gönder, ben alırım. Kâzım benimle beraberdir, üçü Paris'te kaldılar. Ethem'le Cevdet İngiltere'ye gelecekler; Tahir bakalım ne olur, belki anı Mısır'da yerleştiririm. Şimdilik kemali meserretle kucaklar ve Allah'ın avnu savnına tevdi ederim oğlum.

Pederin İsmail Kemal"

Şimdi yine imtiyaz meselesine gelelim.

Almanlara verilen bu demiryolu imtiyazından Osmanlı İmparatorluğu'nun ne gibi bir çıkar ve amaç takip ettiği bilinmemekle beraber, bir s an önce inşasının uygun bulunmaması ve hatta mümkün mertebe zorluk çıkarılmaya çalışılması, Sultan Abdülhamid'in ne kadar kararsız olduğunu gösteren hallerdendir. Bununla beraber bol keseden Almanlara bahşedilen bu demiryolu imtiyazını, öncelikle Rus Çarlığı hoş görmemiş, Anadolu'da demiryolu hattı inşası hakkının kendisine ait bulunduğunu iddia etmiştir. Almanların demiryolu imtiyazı dışında Bahreyn'de bir de kömür deposu kurmaya kalkışmaları İngilizleri kuşkulandırmış, itiraz etmelerine neden olmuştur. Ereğli-Çubuklu demiryolu hattı Fransızlara vaat edildiği halde inşasına engeller çıkarılması, Fransız hükümetinin Bağdat demiryolu hakkında müdahalesini doğurmuş, nihayet bulanık suda balık avlamak sevdasına düşen Avusturyalıların da bu fırsatla Mitroviça hattını uzatmaya uğraşmaları bu imtiyaz işini daha muğlak bir şekle sokmuştur.

Şunu da hatırlatmak yerinde olur ki, yukarıda saydığımız, demiryolu meseleleriyle meşgul olan ilgili makam değildir; Sultan Abdülhamid adına Mabeyin başkitabetidir. Belki de Vekiller Heyeti dönen hu dolaplardan haberdar bile olmuyordu.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra Mabeyin başkitabeti -yani Tahsin Paşa- ile sefaretler arasında imtiyaz işleri için karşılıklı çekilen telgraflardan bazılarını aynen alıyorum:

"21 Nisan

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine Mahremane —Almanya devleti tarafından hükümeti seniyeye evvelce teklif edilegeldiği üzere Anadolu hattının Bağdat şehrine kadar temdidine intizar etmeksizin Acem körfezinde saltanatı seniyeye ait ve hukuku tasarrufiyesi itiraz ve iştibahdan masun adalardan birinin yine Osmanlı bayrağı altında bulunarak hemen şimdi Almanya ticaret ve harp sefainine kömür deposu ve merkezi bahrî vazifesini ifa eylemek üzere tahsisine Babıâlice muvafakat edilirse İmparator hazretlerinin bundan dolayı minnettar olacağı ve Almanya devletinin her vesilede diplomasi tarikile hükümeti seniyeye gayet ciddî surette muavenette bulunacağı hakkında saltanatı seniyeye tahriren teminat verileceği Hariciye Nazırı tarafından âcizlerine şimdi tebliğ kılındı."

Yukarıdaki telgrafı eleştirir ve açıklar nitelikte olan aşağıdaki telgraf çok dikkate değerdir:

"22 Nisan

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Mahremane—Hariciye Nezareti Sefareti seniye ile münasebatta bulunan bir zat vasıtasile âcizlerine nim resmî bir tebligat icra ettirdi. Bu tebligata göre haşmetlû imparator hazretleri eğer Acem körfezinde Almanya'ya bir kömür deposu terk olunması hakkında serdeylediği teklif cevapsız bırakılırsa hükümeti seniyeye karşı gücenecek imiş. Tebliği mezkûrda bir zamandan beri Almanya'nın hükümeti seniyeye vuku bulan siyasî teklifleri her ne olursa olsun neticesiz bırakılmakta olduğu dermeyan olunarak saltanatı seniye Almanya ile cari olan münasebatında sıfatı muhaleset ve samimiyeti muhafaza eylemek için binnefis imparator hazretleri tarafından serdedilmiş olan ve müşarünileyh hazretlerinin şahsî bir arzusunu teşkil eden işbu kömür deposu meselesinde müsaid bir cevap ita eylemesi lâzım geldiği ityan olunmuştur."

Bunlara karşılık mabeyinden çekilen, Londra Sefareti'nden gelen ve İngiltere hükümetinin görüşünü bildiren şu telgraflar ise Osmanlı hükümeti işlerine müdahale şeklini göstermesi açısından önemlidir:

"21 Nisan

Mabeyini hümayun başkitabetinden Londra Sefareti seniyesine

Bağdat demiryolu meselesi hakkında İngiltere Hariciye Nazırı tarafından zatî âlii sefiranelerine vukubulan teklifi mutazammın olarak varid olan telgrafnameler atebei ulyaya arzolunmuştur. Nazırı müşarünileyh tarafından serdolunan mütalâat saltanatı seniyenin Asiayi Suğrada hukuku hâkimiyet ve tamamii mülkisinin her halü kârda halelden masuniyeti İngiltere devletince iltizam kılındığına bir delili kavii cedit teşkil ettiğinden, saltanatı seniyece memnuniyetle telâkki olunmuştur. Hükümeti seniyenin şu nazariyesini Hariciye Nazırına tebliğ eylemekle beraber Bağdat demiryolu teşebbüsünün hız fiile isalini teshil eylemek üzere İngiltere ile saltanatı seniye arasında akdedilecek sureti hususiyet itilâfiyenin başlıca esaslarını bir an evvel Babıâliye bildirmesini tavsiye ve temenni eylemeğe mezunsunuz."

"22 Nisan

Londra Sefareti seniyesinden mabeyini hümayun başkitabetine

Dünkü telgrafnamei kitabetpenahileri müeddasmı Hariciye Nazırına tebliğ ettim. Nazırı mumaileyh Bağdat demiryolu hattı meselesi hakkında İngiltere'nin mütalâannı açıktan açığa bilmek hükümeti seniyece arzu edildiğine göre artık kendisi izahatı âtiyenin itasında mahzur görmediğini söyledi. Şöyle ki, düveli ecnebiyeden her biri memaliki şahanede demiryol hututu inşası için bir dairei mahsusa tayin ettirmiş olduğuna nazaran, İngiltere devleti Bağdat vilâyeti hududuna kadar Alman sermayelerde inşa kılınan Bağdat hattının Bağdat şehrine kadar yine Alman sermayelerde yaptırılıp şehri mezkûrdan Acem körfezine kadar olan kısmı İngiltere'nin nezaretine tâbi olmasını temin eyleyecek bir surette inşa ettirilmesini yani bu kısım İngiltere'nin nüfuzu mânevisine tâbi bulunmasını arzu

eylemektedir. Nazırı müşarünileyh eğer bu şart icra ve ikmal olunmazsa mezkûr demiryol hattının inşası başa çıkarılabileceğine inanmadığını da ilâvei makal eylemiştir."

"22 Nisan

Londra Sefareti seniyesinden mabeyini hümayun başkitabetine

Hariciye Nazırını görerek Bağdat şimendiferi meselesi hakkında saltanatı seniye ile İngiltere arasında tarafeynce mucibi memnuniyet olacak surette bir itilâf akdi imkânı hakkında İngiltere'nin Dersaadet sefiri SirNikola d'Okonor tarafından vukubulan beyanat hakkında izahat talep eyledim. Nazırı mumaileyh rubu asrı mütecaviz bir zamandan beri İngiltere'nin başlıca meşagilinden biri Berlin ahitnamesile Asyayı Suğrada vücuda getirilmiş olan hali hazır ahdinin halelden masuniyeti kaziyesi olduğunu ve düveli muazzamadan birinin kendisine münhasır olarak Anadoluyu şahanede tesis ve tevsii nüfuz eylemesine Londra kabinesi, evvelce olduğu gibi, şimdi de Hindistan'ın emniyeti ve Bahrisefid muvazenesinin bekası noktai nazarından bir tehlike nazarile baktığını ve binaenaleyh Bağdat şimendifer meselesinin saltanatı seniye ve Almanya'ca şimdiki sureti telâkkisi muvacehesinde İngiltere'nin lâkayit kalması mümkün olamayıp, zaten hattın şimdiki şerait dairesinde inşasına muhalefet eylemek üzere Londra kabinesi Fransa hükûmetile bir itilâf akdeyiediğini kemali hulûsla beyan ettikten sonra bu imtiyazın Almanya'ya itası haddi zatında saltanatı seniye tarafından siyasî ve iktisadî pek büyük bir hata teşkil eylediğini de söyledi. Şu ahvale rağmen ingiltere devleti teşebbüsü mebhusun başa çıkarılmasına yine esasen muhalefet etmeyecek ise de imtiyazın yalnız 'mali' yani sermayenin tedariki noktai nazarından değil, idare noktai nazarından da umum devletleri şamil bir hal kesbeylemesi ve husus için şartı âzam olduğunu ilâvei makal etti. Nazırı mumaileyhin reyine göre Bağdat demiryolu teşebbüsünün bilâteahhür ve bilâ müşkülât başa çıkarılması eğer saltanatı se-niyece mültemis ise meselenin Londra kabinesince sureti telâkkisini esas ittihaz ederek şirketin hem malî, hem de idare noktai nazarından 'Beyneddüveli' (enternasyonal) bir hale vaz'ı (yani Alman şirketi halinde kalmayıp 'enternasyonal bir şirket haline ifrağı) maddesini Londra kabinesile müzakere etmeli ve bu sayede husule gelecek itilâf netayicini Almanya'ya tebliğ eylemelidir."

Londra'dan gelen yukarıdaki telgraflar üzerine Yıldız Sarayı'nın Berlin sefirimiz aracılığıyla Alman hükümetine verdiği şu belirsiz cevap da önemlidir:

"23 Nisan

Mabeyini hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Cevap— Telgraf nameleri alındı. Münderecatı atebei ulyaya arzolunarak cevaben bu derecelerde mühim mesailin birkaç gün zarfında hal ve tesviye olunamayacağı işar kılınması irade ve ferman buyuruldu. Bu vesileden bilistifade şurasının Almanya Hariciye Nezaretinin nazarı dikkatine takdimu muvafık addediliyor ki Bağdat hattı hakkındaki teşebbüs eğer hali aslisinde takip olunsaydı hiçbir suretle müşkülâta uğramayacağı dergâr iken işin yeni güçlüklere tesadüf etmesi mahza Almanya devleti tarafından bir takım yeni teklifler serdolımmasından ileri gelmiştir. Tarafı diğerden saltanatı seniyenin Acem körfezindeki hukuku hâkimiyeti dergâr olmakla beraber bu işte bilâmütalâa ve mülâhaza hareket edemeyeceği ve ezcümle mezkûr körfezde Almanya devleti veyahut bir devleti saire tarafından kömür deposu tesisine muvafakat eylemesi sebebile bilâhare kendisince zarar ve müşkülâtı mucip hâdiseler zuhur etmeyeceğine kanaat hasıl eylemeksizin bu bapta kat'î bir cevap veremeyeceği aşikâr bulunmaktadır."

İngiltere hükümetinin ileri sürdüğü şartlardan ürken Sultan Abdülhamid'in bu imtiyaz meselesinden dolayı bocalamaya başladığını anlatan telgraf ise yüz kızartacak mahiyettedir.

"30 Mayıs Mabeyini hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Mahremane— Malûmu sefiraneleri olduğu üzere İngiltere devletinin hukuk ve nüfuzu saltanatı seniyeye mugayir bir surette Ceziretülârap'ta işleri karıştırması mahza Bağdat demiryolu hattının ihmali inşasından ileri geldiği dergâr olup demiryol meselesinin halle tekarrüp ettiği hisolunur olunmaz Ceziretülârab'ı İngilizlerin bir kat daha karıştırmaya koyuldukları defatle görülen tecrübe ile müsbettir. Eğer 28 Mayıs tarihli telgrafnamelerinde beyan kılındığı üzere saltanatı seniye ile Almanya arasında Bağdat demiryol hattının teferruatı inşaiyesine dair bir mukavelenamei siyasi akdolunursa

İngiltere hattın inşası artık muhakkak olduğunu anlayarak Bağdat ve Basra vilâyetlerinde entrikalarını bir kat daha teşdit ve tevsi eyleyecektir. Saltanatı seniye şu aralık henüz bu entrikalara derecei kifayede muhalefet ve mukavemet edebilecek vesaite malik değildir. Zaten demityol hattı hakkında kumpanyaya karşı vuku bulan taahhüdatı binnefis Almanya devletine karşı tekide hiçbir sebebi istical görülemez.

Şu mütalâat zatı âlii sefiranelerine mahremane tebliğ kılınmaktadır. Mülakat ve teşebbüsatı sefiranelerinde mütalâatı mebhuseyi esas ittihaz ederek Bağdat meselesine dair bir mukavelenamei siyasî akdi teklifini muallâkta bırakmaya sâyeylemeleri iradei seniyei hazreti padişahı iktizasındandır. Mukavelenamei mezkûrun akdine muvafakat etmek hükümeti seniyece esasen imkân haricinde bulunduğu dergâr ise de Almanya'yı gücendirmemek üzere idarei maslahat edilmesi, yine iradei seniyei hazreti padişahiden bulunmuştur. "

Halbuki meselenin aldığı gayri tabii şekil üzerine Alman hükümeti ağır basmaya başlamış, Sultan Abdülhamid'in evvelce Fransızlara vaat ettiği Ereğli-Çubuklu demiryolu hattı imtiyazına müdahaleyi ima eder bir tavır almıştı:

"31 Mayıs

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Aldığım malûmata nazaran haşmetlû Almanya İmparatoru hazretleri Bağdat demiryolu hattı meselesinin tarafı haşmetanele-rinden ahiren beyan buyuruları arzu dairesinde hal ve tesviyesini müddeti kalile zarfında istihsal etmek üzere metin ve kati bir lisan istimalile hükümeti seniyeye tebligatta bulunmasını binefis sarayı imparatoriden telgrafname keşidesile Dersaadet'teki sefiri muvak-kata emreyleyecektir. İmparator hazretleri Saltanatı seniye ile Japonya arasında münasebatı resmiyet siyasiye tesisi meselesi ne halde bulunduğunu âcizlerine sual ederek yakında Almanya sularına muvasalat edecek olan Japonya sefaini harbiyesini Osmanlı sularına göndermek üzere Almanya devletinin istimali nüfuz etmek emelinde olduğunu bildirmiş ve şu kadar ki bu işin pek mahremane tutulmasını tavsiye eylemiştir.

Saltanatı seniyenin Ereğliden Çubuklu'ya kadar bir demiryol hattı inşası imtiyazının bir Fransız kumpanyasına itası tasavvurundan saltanatı seniyece sarfınazar edildiğini haber aldığından şu malûmat sahih olup olmadığı hakkında dahi malûmat talep eylemektedir. "

Alman hükümetinin bu tehditkâr talebi önünde yumuşamak gereğini hisseden Yıldız Sarayı, alışılageldiği gibi, idarej maslahat politikasına başvurmuş, aşağıdaki telgrafı göndermiştir:

"19 Haziran

Mabeyini hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Almanya sefiri muvakkati Sadrıâzam hazretlerine icra eylediği tebligatta eğer hükümeti seniye Bağdat demiryol hattı meselesini sureti kafiyede tesviye etmek üzere Almanya devletile bir mukavelename akdine muvafakat etmezse Dersaadet'e hini izamında kendisine tevdi kılınmış olan başlıca vazife neticesiz kalmış olacağını ve binaenaleyh haşmetlû imparator hazretlerinin evamiri cedidesini istihsal eylemek üzere Berlin'e gitmesi icap eyleyeceğini ve bu tebligatı imparator hazretlerinin emrile icra eylediğini söylemiştir.

Almanya Hariciye Nazırile görüşüp bu meseleye dair ittihaz kılınan karara tevfikan akdi Almanya'ca arzu olunan mukavelenin müsveddesi evvelbeevvel mahza malûmat kabilinden olarak bize tebliğ edilmesi lâzım geldiğini ve bu tebligat icra edilmedikçe sefir tarafından gösterilen hoşnutsuzluk esassız olacağını kendisine izah eylemeniz ve Almanya diplomasisinin bir zamandan beri hükümeti seniye ile münasebatında istimal edegeldiği vesail ve vesaite nazaran mezkûr müsveddeye kesbi Ula etmek istemekliğimiz tarafımızdan düşünmeksizin ve menafiimizin mukteziyatını tetkik etmeksizin mukavelenamenin akdine muvafakat eylemek meyline bir delil addolunamayacağını da nazırı müşarünileyhe bilhassa tasrih eylemeniz lâzım gelir."

İdarei maslahat politikasının Almanları asabileştirdiği şu telgraflardan anlaşılmaktadır:

"27 Haziran

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Mahremane— Almanya devletinin saltanatı seniye ile akdi arzusunda olduğu yeni mukavelename ne gibi mevaddı şamil olacağı hakkında tarafı âciziden vukubulan istizah üzerine Hariciye Nazırı mukavelenamei mezkûr evvelbeevvel Bağdat şimendifer kumpanyası vekilde bilmüzakere verilecek karar üzerine mezkûr hattın inşasına müteallik mevaddı muhtelif ey i ve saniyen Ceziretülârab'm hali siyasi ve temamii mülkisi hakkında saltanatı seniye ile Almanya arasında bazı taahhüdatı hususiyeyi ve Acem körfezinde Alman sefaininin seyahatini ve mezkûr körfezde Bağdat hattının hangi noktaya müntehi olacağı maddesini şamil olacağını sureti mahremanede beyan etti."

"28 Haziran

Mabeyini hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Saltanatı seniye Bağdat demiryol hattı meselesine dair tafsilât ve teferruatı lâzımeyi şamil olmak üzere hattı mezkûr kumpanyasile hemen müzakerata girişerek bir mukavelename akdine karar vermiştir. Bu karar saltanatı seniyenin bu mesele hakkında ittihaz edebileceği tedabirin müntehasını teşkil etmekte olup yeniden tadilile başka bir hale ifrağı mümkün ola' mayacağı cihetle Almanya devletinin kararı mezkûrun ittihazı dolayı memnun olacağını ümit ederiz,"

"29 Haziran

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Dünkü tarihli telgrafnamei âlileri müeddasım imparator hazretlerine arz ve işar ettirdim. Varid olan cevapta imparator hazretleri doğrudan doğruya hükümeti seniye ile Almanya arasında bir mukavelename akdi emelinde olup saltanatı seniyenin bu hususa temamii muvafakatini arzu eylediği beyan olunmuştur. Hariciye Nazırı bu arzuyu imparatoriyi âcizlerine tebliğ ettiği ı sırada hükümeti seniyenin Almanya'ya karşı ittihaz ettiği yeni politika ile Avrupa'da nail olduğu yegâne halis ve samimi dostluğu bir daha iadesi mümkün olamayacak surette katiyen kaybeyliyeceğini ve bu mesleğinin netayici vahimesini az zamanda göreceğini dahi ityan etmiştir."

Buna karşılık Yıldız Sarayı'nın diğer hükümetlerin müdahalesinden korkar göründüğünü de şu telgraflardan öğreniyoruz:

" 1 Temmuz

Mabeyini hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Mahremane— Bağdat şimendiferi teşebbüsünü hıyz fiile isalden külliyen iskat etmek üzere ne gibi tedabire müracaat edilebileceği maddesinin şu dakikada Londra ve Petersburg arasında tetkik edi-legeldiği alınan malûmattan müsteban olmuş ve şu hale göre bu meseleye dair Almanya Hariciye Nazırı ile mülakat icrası hakkında evvelce makamı âcizeden tarafı sefiranelerine gönderilen telg-rafnamenin muhtevi olduğu talimata tevfikan ve artık taliki madde etmeksizin mülakatı mezkûreyi icra eylemeleri hususuna iradei seniyei hazreti padişahi şerefsudur buyurulmuş olmakla icabı âlisine hemen tevessül eylemeleri tavsiye olunur.

Tahsin "

"4 Temmuz

Berlin Sefareti seniyesinden Yıldız'a

Tarafı âiii kitabetpenahilerinden verilen evamire tevfikan Hariciye Nazırını görerek Bağdat şimendiferinin inşasına Rusya ve İngilterenin muhalefet edecekleri rivayatı hakkında mütalâatını istifsar eyledim.

Nazırı mumaileyh cevabında Rusya devleti Almanya ile cari olan münasebatı vedatkâranesinin muhafaza ve teyidi lüzumunu gittikçe daha ciddi bir surette takdir eylediği, daha doğrusu Almanya'nın dostluğuna kat'iyyen lüzumu olduğu cihetle devleti müşarünileyha tarafından muhalefet ikaı ihtimalini vesilei endişe ittihazına mahal olmadığını ve İngiltere'ye gelince devleti müşarünileyha yalnız kaldığı takdirde bu bapta Almanya ile bir sureti itilâfiye akdinden başka bir şey yapamayacağını beyan eylemekle beraber eğer Rusya ve İngiltere filhakika mesaili siyasiye hakkında bir itilâfı umumî akdedip de Bağdat şimendiferinin inşasına muhalefete karar verirlerse hal ve mevki bittabi tebeddül eyleyeceğini de söyledi.

Tevfik"

Bu imtiyaz işinin yalnız Türkiye ile Almanya arasında halledilmesinin imkânı olmadığını anlamaya başlayan Yıldız Sarayı, Almanya'nın baskısından kurtulamadığı için -tabii yeni taviz karşılığında- Almanya lehine İngiltere'nin rızasını sağlamaya uğraşmıştır.

"21 Temmuz

Mabeyini hümayun başkitabetinden Londra Sefareti seniyesine

Eğer İngiltere devleti Ceziretülârab'da ve Acem körfezinde hali hazır ahdinin temini için bir itilâf akdine muvafakat ederse bu hususun şevketmeap efendimiz hazretlerince fevkalâde mucibi mahzuziyet ve hükümeti seniyece de müştekimi hissiyatı minnettarane olacağını ve İngiltere'ye taallûku olan diğer birçok mesailin de bu münasebetle devleti müşarünileyhanın arzusu dairesinde halledilebileceğini Hariciye Nazırına beyan ve tebliğe ba iradei seniyei hazreti padişahı memursunuz."

Bu imtiyaz işi hakkında şahsımda daha birçok telgraf vardır. Okuyucularımı sıkmamak için buraya birkaç tanesini almakla yetindim. Amacım, Bağdat demiryolu imtiyazı işiyle Damad Mahmud Paşa'nın iddia edildiği şekilde meşgul olmadığını ve olması imkânının da bulunmadığını göstermekten ibarettir. Aşağıya koyduğum telgraf Bağdat demiryolu imtiyazı meselesinin aldığı son şekli kesin olarak belirtmekte ve bu işte bir ferdin değil, herhangi bir hükümetin bile bağımsız hareket etmesi imkânının kalmadığını anlatmaktadır. Bu imtiyaz işi uluslararası mevzuat meyanına ithal edildiğinden Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulması düşünülen bu hat hakkında bizzat Sultan Abdülhamid'in bile müdahale imkânları kalmamıştı. Bu durumu açıklıkla belirten telgrafı aynen alıyorum:

"*Mabeyini Hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine*

İngiliz Sefiri Sir Nikola d'Okonor bugün irzan huyundan müsaadei seniye üzerine huzuru âlii mevfuru hazreti padişahiye müsul şerefine nail olduğu sırada Bağdat şimendifer meselesinin mucip olabileceği rekabete mahal bırakmamak üzere İngiltere ve Fransa

devletleri bu meselede müttefikan hareketi evvelbeevvel aralarında kararlaştırdıktan sonra şimdi mezkûr şimendifer işinin beyneddüvel bir itilâf istihsali suretile umumî bir hale vaz'ı teferruatını müzakere eylediklerini beyan etmiş ve saltanatı seniyenin bu bapta muvafakatini mezkûr devletlere bir muhtıra ile bildirmesi muvafık olacağını da ilâveten söylemiştir. Sefiri mumaileyhin şu ifadatını sureti mahremanede Almanya Hariciye Nazırına bildirerek nazırı müşarünileyhin vereceği cevabı tarafı âciziye işara mezunsunuz."

Demiryolu İmtiyazı Yağması

Bağdat demiryolu imtiyazı meselesine son vermeden önce Aydın, Ereğli-Çubuklu ve Metroviçe hatları hakkında cereyan eden haberleşmelere ait bazı telgrafların da burada yayımlanmasını, yukarıdaki satırlarda söz konusu edildikleri için gerekli görüyorum.

Aydın hattı hakkında Mabeyin başkitabetinden Londra Sefareti'ne çekilen telgrafın sureti:

"7 Ağustos

Mabeyini hümayun başkitabetinden Londra Sefareti seniyesine

Aydın hattının İğdir'e kadar temdidi Anadolu hattını zarardide ederek müşkülâtı mühimme zuhuruna sebep olabileceğinden Nafia ve Hariciye Nazırları bu baptaki mütalâalarını işara memur edilmişlerdir. Bu bapta bir karar itasına kadar Aydın demiryolu kumpanyası hattını temdidi hakkında Nefia Nezaretile müzakerata girişmekten içtinap eylemelidir. Şu nükteyi bilâ ifatei zaman Hariciye Nazırına tebliğ ve izaha memursunuz."

Bu telgrafa gelen cevap sureti:

"9 Ağustos

Londra Sefareti seniyesinden mabeyini hümayun başkitabetine

Aydın demiryolu imtiyazı meselesine dair şerefsudur buyuruları iradei seniyei hazreti padişahi müeddasınt tefsiren tarafı samii kitabetpenahilerinden keşide kılman

telgrafnameyi İngiltere Hariciye Müsteşarına tebliğ ettim. Müsteşarı mumaileyh cevaben İngiltere devletinin bir kere daha aldatıldığı bu tebligatle mertebei sübutta bulduğundan Hariciye Nazırı Sir Grey'in nazarında Devleti Ali-yenin İngiltere'ye karşı reva gördüğü suimuameleye yeni bir delil teşkil edeceğini beyan ve eğer Aydın hattının İğdir'e kadar temdidi hakkında birkaç güne kadar artık layetegayyer olarak yeni bir irade tebliğ olunmazsa İngiltere devletinin kendisine karşı iltizam olunan suimuamele politikasına karşı lâkaydane hareketi kabul etmediğini isbat ve bu suretle haysiyetini muhafaza etmek üzere münasip göreceği bilcümle tedabire müracaatte kendisini haklı addeyleyeceğini ilâvei makal eyledi."

Aydın hattının uzatılmasının Almanya tarafından engellendiğini bildiren aşağıdaki telgraf, müdahalelerin ne kadar acı bir şekle girdiğini göstermektedir:

"26 Teşrinievvel

Mabeyini hümayun başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Mahremane— Aydın demiryolu hattının temdidi hakkında Nafıa Nezaretime icra kılınmakta olan muamelât ve müzakeratın bir müddet tehir edilmesini Almanya sefiri Mabeyini hümayundan musırrane talep etmiş ise de bu talebi mahremanesinin esbabını izah etmek istemediğinden bu bapta Almanya hükümetinden müstacelen talebi malûmat ve izahatı dostaneye memursunuz."

Çubuklu-Ereğli demiryolu hattı dolayısıyla Mabeyin başkitabetiyle Paris ve Berlin sefaretleri arasında karşılıklı gönderilen telgraflar aynen:

"2 Mart

Mabeyini hümayun kitabetinden Paris Sefareti seniyesine

Çubuklu-Ereğli demiryolu hattı meselesinin kariben hüsnü tesviye edileceği hakkında Fransa'nın Dersaadet sefiri Mösyö Konstan'a teminat verilmiş olduğundan bu keyfiyetin Hariciye Nazırı Mösyö Pişon'a tebliğde hasıl edeceği tesirin işarına memursunuz. "

Almanya devletinin Çubuklu-Ereğli demiryolu hattı imtiyazının Fransızlara verilmesine gösterdiği muhalefette ısrar edip etmediği Mabeyini hümayundan Berlin Sefareti seniyesine yazılarak bu konuda bilgi istenmiş olduğundan adı geçen sefaretten aşağıda yer alan telgrafname çekilmiştir:

"3 Mart

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Ereğli şimendifer meselesi hakkında ahiren Paris kabinesi Almanya hükümetini istimzaç etmiştir. Mezkûr kabineye verilen cevapta Almanya hükümeti bu mesele hakkındaki mesleğini Metroviçe şimendifer meselesinin kesbedeceği hale göre tayin eyleyeceği beyan olunmuştur. Tarafı âlii kitabetpenahilerinden varid olan talimat üzerine Almanya Hariciye Nazırile icra ettiğim mülakatta nazırı müşarünileyh bu bapta Paris ve Berlin kabineleri arasında mûzakerata girişilmiş olduğunu tasdik ederek Almanya'ca ittihaz kılınacak kararın birkaç güne kadar Berlin kabinesi tarafından Fransa hükümetine tebliğ olunacağını ve kararı mezkûr Fransa devleti Metroviçe hattına ve Bağdat şimendifer meselesine dair bazı taahhüdatta bulunması şartile Ereğli demiryolu meselesine Fransa'ca muhalefet edilmeyeceğini mutazammın olacağını söyledi. Ve mülakatının hatemesinde Ereğli hattı meselesinde Rusya'nın da muvafakati muhakkak olduğunu ilâvei makal eyledi."

"5 Mayıs

Paris Sefareti seniyesinden Mabeyin i hümayun başkitabetine

Meclisi Vükelânın son içtimaında hükümeti seniyenin Ereğli meselesinde iltizam eylediği mesleğe bir mukabele olmak üzere Şeyh Said nam mevkiin işgali mevkii müzakereye konulmuştur. Hariciye Nazırı Mösyö Pişon Babıâli'nin Ereğli meselesinde ika ettiği mesleğin Ereğli-Çubuklu demiryolu hattı meselesinde Fransa'nın taleplerini icra etmemek emelinden ileri geldiği itikadında bulunmaktadır. Mösyö Konstan meselenin bu ciheti hakkında Babıâli'ye bir sual iradı için talimat ahzeylemistir."

"7 Mayıs

Mabeyini hümayun kitabetinden Paris Sefareti seniyesine

Müstaceldir. Zatı şevketsematı hazreti padişahinin Ereğli işlerinde Fransa hükümetini her veçhile hoşnut etmeye amade olduğunu hükümeti müşarünileyhaya hemen bildirmeye memursunuz. Eğer şevketmeab efendimiz Ereğli-Çubuklu demiryol hattı meselesi de dahil olarak bu işte Fransa 'yi memnun etmek mümkün olamadığını görürlerse Fransa devletinin hoşnudisi başka suretle istihsal kılınacaktır. Bu vesile ile mükâlemenizde saltanatı seniyenin Ereğli işlerinde Fransa menafime mugayir mukarrerat iltizam etmesi kendi emeline mugayir olarak düveli sairenin tazyikatından ileri geldiğini ve işte bu suretle Babıâli ehveni şerri tercihe mecbur olduğunu ima ve ilham edecek surette idarei makale memursunuz."

"16 Kânunuevvel

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

İmparator hazretleri Almanya'nın Dersaadet Sefareti'nden varid olan bir telgrafname üzerine nezdi âciziye bir memuru mahsus göndererek Ereğli'den Çubuklu'ya kadar bir demiryolu hattı inşası imtiyazının Anadolu şimendifer kumpanyasından başka bir şirkete itasına Almanya devleti katiyen muhalefet eylediği tarafı âlii kitabetpenahilerine işar olunmasını talep etmiş ve Almanya Hariciye Nazırı da âcizlerine o yolda tebligatte bulunarak bu baptaki cevabı imparator hazretlerine arzeylemek üzere yarın akşama kadar bekleyeceğini ilâveten bildirmiştir. "

Adı geçen Çubuklu-Ereğli demiryolu imtiyazını eski Fransa Maliye Bakanı Mösyö Ruviye ile demiryolları müteahhidi Mösyö Vitali ve diğer bazı Fransız bankerleri talep etmekteydi. Fransa Dışişleri Bakanı da bunların haklarını savunmaktaydı. Mösyö Konstan bu işte başarılı olmak üzereyken Almanya'nın muhalefeti girişimini bozmuştur.

Özetle, Türkiye toprakları üzerinde iktisadi çıkarlar sağlamaya çalışan Almanya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin bu rekabetli hareketlerine Avusturya hükümetinin de katıldığı aşağıdaki telgraflardan anlaşılmaktadır:

"14 Şubat

Mabeyini hümayun başkitab etinden Viyana sefareti seniyesine

Dünkü tarihli telgrafnameleri alınmıştır. Bundan iki mahdan fazla bir müddet evvel Hariciye Nezareti muavini Baron (Kal) tarafından imparator hazretleri namına olarak icra kılınan vesayanın tarafı sefiranelerinden işarı üzerine Bosna'nın Saray şehri ile Metroviçe arasındaki demiryollarının ilsakına dair beslediği arzunun yakında hıyz fiile isalini bedaheten kendi tarafımızdan vâdeylemiş idik. Bu vadimizi gelecek mevsimi baharda Metroviçe'den Taşlıca'ya bir demiryolu inşası suretile tutacağız. Viyana kabinesinin takip eylediği ikinci meseleye gelince onun bilfiil halli Rusya'nın bir zamandan beri Sofya'da takip eylediği mesleki bir kat daha takviye ve teşdid eylemesi gibi bir netice hasıl etmesinden korkuyoruz. İşte bizi meselei mezkûrede tereddüde duçar eden keyfiyet bundan ibaret olup eğer müşkülâtın önünü alabilecek zeminde bir teklif tebliğ olunursa memnuniyetle telâkki eyleyeceğimizi beyan ederiz."

"29 Şubat

Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine Taşlıca'dan Metroviçe'ye kadar inşa edilecek demiryol hattı meselesinde Rusya tarafından ika edilen muhalefet hakkında mühim bir tebligat icrası için Hariciye Nazırı bu kere âcizlerini nezdine davet ederek Rusya devleti Anadolu'nun kısmı malûmunda demiryol inşası hakkını kendisine hasrettirmiş olduğuna göre devleti müşarünileyhanın bu kere vukua gelen muhalefetini haksız görmekte ve Rusya'nın Anadolu'ca istihsal ettiği hak Türkiye'nin diğer kısımlarında şimendifer imtiyazatı metalib esinden istifa ve istinkâfını müstelzim bulunduğunu dahi beyan ederek Petersburg kabinesinin her gûna tebligatına muhalefet için nazırı müşarünileyh bu delili istimal etmekliğimizi bize tavsiye eylemektedir."

"5 Nisan

Viyana Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine Viyana kabinesi tarafından defatle iltimas olunduğu üzere Selanik ve Kosova vilâyetleri dahilinde her gûna imtiyazat istihsali tebaai Osmaniye ile Avusturya tebaasına hasredildiğine dair mezkûr kabineye bir beyanname tebliğine hükümeti seniyece muvafakat edildiği takdirde Avusturya devletinin

de Makedonya kıtasına dair saltanatı serüye ile hafî bir mukavelenamei askerî akdine muvafakat eyleyeceği cuma günü huzuru maalii mevfuru velinimet âzamiye hini kabulünde Dersaadet'teki Avusturya-Macaristan sefiri tarafından şevketmeab efendimiz hazretlerine resmen tebliğ edilmiş olduğunu Hariciye Nazırı âcizlerine beyan ederek bu tebliğin cevabı tesri kılınmasını iltimas etmiş olduğundan işar keyfiyete müsaraat kılınmıştır."

"1 Mart

Mabeyini hümayun başkitabetinden Viyana sefareti seniyesine Bosna'nın Saray şehrini Selânik'e raptedecek olan demiryol hattını ehemmiyetsiz bir hale getirmek üzere Rumeli kıtasında diğer demiryol hatları inşasını düveli muazzamadan bazısı hükümeti seniyeye tavsiyeye karar verdikleri Viyana kabinesinin aldığı malûmattan tamamile tezahür ettiğini Avusturya'nın Dersaadet Sefiri Babıâli'ye beyan ederek Metroviçe iltisak hattına muvafakat sureti-le Babıâli'nin Avusturya'ya karşı gösterdiği hüsnüniyet semeresiz kalmamak üzere Makedonya kıtasında badema icra edilecek bilcümle şimendifer inşaatının Avusturya ile bir itilâf husule getirilmeksizin mevkii icraya konulmayacağı hakkında bir beyanname tastirile Avusturya'ya itası muvafık olacağını söylemiştir. Bu yolda bir taahhüt altına gitmek hükümeti seniyenin hukuku istiklâlde kabili tevfik olmadığından, bu teklife muvafakat katiyen mümkün olamayacağını Avusturya Hariciye Nazın'na tebliğe bairadei seniyei hazreti padişahi memursunuz."

Avusturya hükümetinin yukarıdaki telgraflarda görülen "yardım teklifi" ne kadar ağır şartlara dayanmaktadır. İleride görüleceği gibi, Avusturya hükümeti icat ettiği Makedonya adlı denetimi dolayısıyla, hükümetimizden daha birçok imtiyaz koparmak sevdasına düşmüş; zaafımızdan yararlanmak yolunu tutmuştur.

Bu imtiyaz yağmasında italyanlara da hisse verilmiştir. Avusturya hükümeti tarafından inşa edilecek Manastır-Metroviçe hattına karşılık, taviz olarak, italyanlara da Avlonya-Manastır hattı bahşedilmişti. İtalyanlar da işin çabuklaştırılmasını istemişlerdir.

"14 Mart

Mabeyini hümayun başkitabetinden Roma Sefareti seniyesine

Cevap— İnşası mukarrer olan hattın tetkikatı fenniyesine nihayet iki aya kadar başlanacaktır. Bu bapta Nafia Nezareti'ne zaten talimatı muktaziye verilmiştir. Bu baptaki kararırı mümkün olduğu kadar hafi tutulması İtalya Sefirde beynimizde karargirdir.

Abdülhamid'in iç Siyasetinden Örnekler

Memleketin dış siyasetini ilgilendiren yukarıdaki telgraflara içişlerimizi ilgilendiren birkaç telgraf daha eklersek, memleketin o günkü iç ve dış durumu hakkında daha açık bir fikir edinmiş oluruz; aynı zamanda Sultan Abdülhamid devrinde memleketin nasıl bir anarşi kaynağı haline geldiğini de öğreniriz.

Burada, Trablusgarp sınırında Fransızlar ve Mısır Hıdiviyeti ile; Akaba ve Aden'de İngilizlerle; Bağdat ve Basra'da İranlılarla ve nihayet Kafkasya sınırında Ruslarla mevcut ve bazen iki taraf aıasında çarpışmalara varan olaylardan söz etmek ve bunlara ait belgeleri yayımlamak niyetinde değilim. Zira bu olayları dış siyasetteki bozuklukların doğal sonuçlan olarak kabul ediyorum. Bu nedenle buraya yalnız doğrudan doğruya içişlerimize ait bazı telgrafları alıyorum. Örneğin, Müşir Feyzi Paşa'nın:

"4 Şubat

San'ada bulunmakta olan Müşir Feyzi Paşa'dan Mabeyini hümayun başkitabetine

San'a ile dahildeki bilcümle mevakide askerin ne yiyecek ekmeği, ne de düşmana karşı kullanacak kurşunu kalmamıştır. Umum ordunun birlikte kıyam eylemesi ağlebi ihtimalâttan addedilmek derecesinde yakınlaşılmıştır. Mahmud Yahya bu halimizi haber aldığından tedarikâta koyulmuş ve binaenaleyh bu cihetten de tehlike kesbi vehamet eylemiştir.

Defatle talep ettiğim asker gönderilmedi. Gönderilse de bundan sonra teslihlerine imkân kalmamıştır. Çünkü geçen sene mevsimsiz bir telâşla terhis kılman redif askerinin Hudeyde'de bırakmış oldukları eslilıa ahiren makamı vâlâyı seraskerinin emrile Trablusgarb'a gönderildi.

Yemen vilâyetinin iki aya kadar elimizden kamilen çıkması muhakkak gibi göründüğünden eğer bu hal başa gelirse zerre kadar mesuliyet kabul etmeyeceğimi tekraren beyan ederim."

Şu telgrafa bakınız; koca bir imparatorluğu temsil eden saltanat makamı asker göndermek imkânı olmadığını itiraf ediyor:

"26 Mart

Mabeyini hümayun başkitabetinden Müşir Feyzi Paşa'ya

Yemende hasıl olan ahval yani isyanın terakkiyatı muvacehesinde asker mevcudunun kifayetsizliğine dair ita kılınan tafsilât aynile atebei ulyayı hazreti padişahiye arzolunmuştur. Ahvali mâruza fevkalâde teessüfü şahaneyi mucip oldu. Yemen'e yeniden asker irsaline olan lüzum gayri kabili inkâr ise de Balkanlar'daki ahval; Avrupa kıtasındaki mevcuda katiyen dokunulmamaya mecburiyeti katiye hasıl eylediği gibi Rusya'nın mesleği de Anadolu hududundan asker ayırmamaya mecburiyet göstermekte olduğundan şu ahvali nazarı dikkate alarak orada mevcut askerle şimdilik muhafazai mevki edilmek üzere idarei maslahat olunması bâiradei seniye eki-den tavsiye kılınır."

Şu telgraflardaki acıklı duruma ne denir:

"20 Mayıs

San'ada bulunmakta olan Müşir Feyzi Paşa'dan Yıldız'a

Asakiri şahane bir senei kâmile zarfında ancak iki maaş aldıklarından müçtemian terki silâh etmek ve savaşmak temayülâtını izhar ediyorlar."

"26 Mayıs

San'ada bulunmakta olan Müşir Feyzi Paşa'dan Mabeyini hümayun başkitabetine

Hudeyde ile münasebatımız külliyen münkati olmuştur. Birkaç gün-denberi her tarafta ussat asakiri şahane üzerine şiddetle hücum ediyorlar. Eğer bir haftaya kadar asker ve imdat gönderildiğine dair malûmatı cedide almazsam istifaya katiyen karar verdim. Para, asker, mühimmat katiyen elzemdir. Maamafih San'anın bunlar vürud edinceye kadar dayanabilmesi şimdi artık pek az ümid edilebilir. "

Hudeyde mutasarrıflığından gelen telgrafla Medinei Münevvere Muhafızlığının telgrafı ne kadar elimdir:

"29 Temmuz

Hudeyde mutasarrıflığından Mebayini hümayun başkitabetine

Mahremane ve müstacel — Memleketlerine müteveccihen hareket eylemek üzere vapuru mahsusun muvasalatına hayli zamandan beri intizar eylemekte bulunan asakiri müsteddile Hudeyde çarşısı üzerine hücum eylediklerinden asakiri merkume ile Hudeyde ahalisi arasında bir müsademe ileri gelmiş ve beş asker maktul, on dört asker de mecruh olmuştur. Ahaliden dört maktul ve sekiz mecruh vardır. Asakiri müstebdile şehir etrafındaki bilâd ahalisi üzerine ateşe devam eylemektedir. Şu ahval muvacehesinde İtalya konsolosu eğer İtalya tebaasınca zayiat ve haşarat vukua gelirse hükümeti mesul tutacağını ve iğtişaş devam ettiği takdirde bir harp sefinesi gönderilmesini hükümeti metbuasından talep eyleyeceğini bildirmiş ve İngiltere konsolosu da iadei inzibat için tedabiri cedide ittihaz olunmasını ve tedabiri mezkûre neden ibaret olduğu hakkında kendisine malûmat ita olunmasını talep eylemekle beraber indeliktiza İngiltere devleti icap eden tedabire binnefis kendisi müracaat ve harp sefineleri irsal eyleyeceğini de şimdiden bildirmiştir. Konsolosların bu tebligatına cevaben askerin memleketine iadesine memuren bilhassa bir sefine isticar edilmiş ve yola çıkarılmış olduğunu beyan eyledim; fakat henüz bu askeri almak üzere Süveyş Kanalı'ndan hiçbir sefine geçmemiş olduğunu biliyorum. Ufak bir vapurla Ciddeden buraya piyade efradı muvasalat edecektir. İtaatsizlik göstermekte olan asakir cebren bu vapura girerek memleketlerine gitmek istiyorlar. Ve Akaba'da karaya çıkarılmalarını istemeyip Beyrut'a izamlarını musırrane talep eyliyorlar. Asakiri merkumenin bir ecnebi konsolosunu katlederek iğtişaş zuhuruna sebebiyet vermek emelinde bulundukları da mervidir."

"24 Teşrinievvel

Medinei Münevvere muhafızlığında Mabeyini hümayun başkitabetine

Medine'de bulunan zabıtam askeri sefaleti kâmile içinde bulundukları gibi efradı askeriyenin de sırtında elbise kalmamış olduğunu ve nafakai yevmiye olarak birkaç avuç pirinci bile bin müşkülâtla tedarik eylediklerini doğrudan doğruya makamı devletlerine işar eylemekten başka çare göremeğimden tedabiri âcile ittihaz edilmesi istirhamile arzederim."

Müşir Feyzi Paşa'nın aşağıdaki telgrafı ise, durumun vehametini iyice anlatmaktadır:

"20 Kânunuevvel

San'ada bulunmakta olan Müşir Feyzi Paşa hazretlerinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Ahiren telgrafla vukubulan taleplerime rağmen ne para, ne de asker gönderilmediği cihetle asakiri şahanenin hali metrukiyetini görmekte olan reisi ussat tedarikâtı mühimme icrasına başlamış ve ezcümle Hudeyde ile San'a arasında münasebat katolunmuştur. Maaş almamış olan asker reddi hizmet ediyorlar. Hattâ Asir cihetinde askerin kısmı mühimini firar eylemektedir. Hal ve mevki bütün bütün vahim olup hâdisatı mühimme zuhuru beklenmektedir. Şu hali tarafı âlii kitabetpenahilerine işar ettiğim sırada, asker ve para gönderilmemesi sebebile ussata karşı tedabiri muktaziyenin ittihaz olunamamasından ileri gelecek netayicin mesuliyeti kime ait olacağı tayin buyurulmasını rica eylerim."

İmparatorluğun sınır bölgelerini ilgilendiren bu telgraflardan sonra, idare mekanizmasını yakından ilgilendiren, özellikle vatan evlatlarının nasıl harcandığını anlatan ya da bir iki bin lira için atalarımızın tertemiz olarak bizlere emanet ettiği Türklük şerefinin nasıl ayaklar altına alındığını gösteren ve nihayet en önemsiz kararlarda bile taviz vermeye mahkûm kabul edildiğimizi bildiren aşağıdaki telgraflarla bu konuyu kapamak istiyorum:

"22 Haziran

Yıldız'dan Rumeli vilâyatı müfettişi umumisi Hilmi Paşa'ya

Ferik Şemsi Paşa Kolaşin hâdisesi esnasında Karadağ cihetine geçmiş iken bu kere memaliki şahaneye avdete başlayan Hıristiyanların atlarından ve hayvanatından yeni bir vergi alınması lüzumu hakkında ısrar etmiş ve teklifi mezkûr hükümeti seniyece tasvip buyurularak icrayı icabı takarrür eylemiş olduğundan bu bapta talimatı muktaziyenin icap edenlere itasile beraber merkuman Hıristiyanların daha başka suretle dahi cezalandırılması hakkındaki teklifinin şayanı kabul ve tatbik görülmediği hakkında da müşarünileyh Şemsi Paşa'ya malûmat verilmesi tavsiye olunur.

Tahsin "

"26 Haziran

Mabeyini hümayun başkitabetinden Dördüncü orduyu hümayun Müşiri Zeki Paşa'ya

1318 senesi kurasına mensup oldukları cihetle müddeti muvaz-zafiyetleri hitam bulmuş bulunan Bitlis'te âramsaz asakirin şehirden çıkarak ve civardaki köylere dağılarak dört saat mütemadiyen yağmakerlik ettikleri ve bu esnada ahaliden elli kişi kadar maktul ve mecruh olduğu ve sayfiyesinde bulunmakta olan askeri kumandanı bu vukuattan ancak altı saat sonra haberdar olarak vazifesi başına yetiştiği hakipayı seniyei mülûkâneye vukubulan mâruzât üzerine mesmuu hümayun olmuş ve kumandanı mumaileyh Vali Ferid Paşa aleyhine ahali tarafından vukua gelen hareket esnasındaki mesleği cihetile mesuliyeti azime altında olup azli hakkında beş gün evvel talimat verilmiş iken elan hizmet başında bulundurulması mucibi taaccüp olmuştur. Mumaileyh kumandanın hemen tebdili mekânı ve zaten yola çıkmış olan Trabzon valisi Tahir Paşa tarafından icra olunacak tahkikatın hitamına kadar Ferid Paşa'nın Erzincan'da alıkonulması emrii fermanı hazreti padişahi iktizasından bulunmuş ve müşarünileyh Tahir Paşa, vali Ferid Paşa ile beraber askeri kumandanın ahvali hakkında da icrayı tahkikata memur edilmiştir."

"8 Temmuz

Bağdat'tan Altıncı Orduyu hümayun Müşiriyetinden Mabeyini hümayun başkitabeti celilesine

Hududu İraniyede kâin Peşve mevkiinde bulunan asakiri şahaneden iki yüz kadarı açlığa dayanamadıkları cihetle İran cihetine savuşmuşlardır. Mevakii hududiyeyi işgal eden

asakiri şahanenin ihtiyacatı için talep olunan mebaliğden hiçbiri gönderilmediği cihetle umum asker pek sefil bir halde bulunmaktadır."

"9 Temmuz

Hamadan Mabeyini hümayun başkitabetine

Hicaz demiryol hattı inşaatında istihdam edilmek üzere Musul'dan sevkolunan beş yüz kırk yedi nefer asakiri şahane refakatlerine tabip terfik edilmeksizin ve ancak bir yüzbaşının kumandasına tevdi olunarak yola çıkarıldıkları cihetle yüz elli neferi Musul ile Hama arasındaki mesafede telef olmuşlar ve yüz neferi de yorgunluğa ve mahrumiyete dayanamadıklarından firar etmişlerdir. Binanena-leyh asakiri merkumeden ancak Uç yüz neferi Kudüsü Şerife müteveccihen Hama'ya muvasalat etmiş ve onların da yarısı ağır surette hasta oldukları müşahede edilmiştir."

"11 Ağustos

Londra Sefareti seniyesinden mabeyini hümayun başkitabetine

Gümrük rüsumunun tezyidi meselesinde İngiltere devleti itirazatı vakıasına canibi Babıâli'den verilen cevapları kâfi görmediği cihetle meselei mebhuse hakkında elyevm Londra kabinesile Düveli Muazzama arasında teatii efkâr edilegeldiği ve bu müzakeratın hayli zaman imtidadı muhtemel olduğu bu kere Hariciye Nezareti'nden âcizlerine beyan edildiği sırada eğer İngiltere'nin muallâkta bulutlan işleri hal ve tesviye olunursa Babıâli'nin şu muamelei itilâfyeıveranesinde mukabil devleti müşarünileyha da rüsumu mezkûreye ait teferruatın tetkikini âtiye talik ederek tezyidi rüsumu hemen ânî bir surette kabul eyleyeceği de anlatılmıştır.

Musurus".

"1 Kânunusani

Mısır Fevkalâde Komiserliğinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Hudeyde'den almış olduğu esliha ve mühimmatı Trablusgarb'a nakledecek olan İdarei mahsusaya mensup Mekke vapuru Kanal kumpanyasına tediyesi lâzım gelen yedi bin

frangı tesviye edememesi sebebile müruruna müsaade olunmayarak tefakkufe mecbur edilmiş olduğu halde tarafı âciziden icra kılınan vesaya üzerine seyahatine devam etmesine müsaade olunmuş idi. Meblâğı mezkûr tarafı âciziden Babıâli'ye icra kılınan vesayayı mükerrereye rağmen elan tesviye olunmadığından Kanal kumpanyası badema hiçbir Osmanlı sefinesinin müruruna müsaade etmemeye karar vermiş ve paranın gönderilmesine muntazıran bu kere hüccaç nakline memur Marmara vapuru Süveyş'te alıkonulmuştur."

Damad Mahmud Paşa'nın Sultan'a Telgrafı

Osmanlı İmparatorluğunun iç ve dış gidişatında görülen bu durum ve şartlar nedeniyledir ki, memleketin düşünce sahibi evlatları birer birer ortaya atılmak gereğini hissetmişler ve Avrupa'ya çekilerek Sultan Abdülhamid istibdadı aleyhine mücadeleye girişmişlerdir.

İşte Damad Mahmud Paşa ve oğullarının memleketi terk etmesi de bu his ve düşünceye dayanır. Yukarıda söylediğimiz gibi, Mahmud Paşa ve beraberindekiler İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, doğruca Marsilya'ya gitmişlerdir. Orada kendilerini, mabeyinden aldığı emir gereğince, Osmanlı hükümeti başşehbenderi karşılamıştır. Şehbender bey bir taraftan Sultan Abdülhamid'in selamını Paşa'ya iletirken, birçok enam ve ihsan müjdelemiş, diğer taraftan da Yıldız Sarayı'nın talimatı dairesinde, sabi iki çocuğunu kaçırmış olmak ve eşi Seniha Sultan'ın elmas ve mücevherlerini çalmış bulunmak suçundan Paşa'nın tutuklanmasını ve teslimini Fransa hükümetinden istemeyi unutmamıştır. Bu başvurudan haberdar olan Paşa, Sultan Abdülhamid'e acı bir telgraf çekmekten kendisini alamamıştı. Bu şekilde de Sultan Abdülhamid'in ikiyüzlü politikası layık olduğu karşılığı görmüştür. Paul Fesch'in, Abdülhamid'in Son Günleri adlı eserinde gördüğümüz bu telgrafı aynen buraya ekliyorum:

"Haşmetmeab,

Yüksek Osmanlı hükümdarlığına sadakatimden ve padişahın kanunlarına itaatimden hiç kimse şüphe edemez. Sıkı ve sağlam rabıtalar beni hanedanınıza bağlıyor. Ben Müslümanım. Hükümdarın da damadıyım. Haşmetmeabları halife ve Osmanlı padişahı

bulunuyorsunuz. Hükümdar ile halk yekdiğerine karşılıklı vazifeler taahhüt eden sıkı bir dayanışma ile birleşmişlerdir. Halkın hakiki saadeti bu iştirakten doğacaktır. Bizim birinci dileğimiz yükselmeyi tahakkuk ettirmek ve haşmetmeabınızın fazilet yolunda her gün biraz daha fazla ilerlediğini görmek düşüncesi olacaktır. Peygamberimiz: 'Müteakip günün evvelkinden daha fena olması bedbahtlıktır' dememiş midir? Zaten içimizden herkes Osmanlı selâmeti ile ayni derecede alâkadar değil midir? Haşmetmeab, tamamen samimî olarak açık söylememe müsaade ediniz ki, idare şekliniz hiçbir kanunî tarza ve doğru bir halife gidişine, hattâ Avrupa hükümdarları usulüne de benzemiyor. Hükümdarlığınızda daha ziyade birkaç bin sene evvel yaşayan bazı tiranlara müşabih noktalar var. Haşmetmeabları, memur olarak aşağı tabakanın cahillerinden, bunamış ihtiyarlarından, hilekâr yalancılardan, bozuk ahlâklılardan ve hattâ çapulculardan başka kimse kullanmıyor. Bunun içindir ki namuslu ve faziletli adamlar haşmetmeablarına yaklaşamıyorlar.

Bu gibi unsurlar ile bir halkın saadetinden emin olmak mümkün müdür? İnadınız ve bu çıkmaz yol milletimizi tamamen yıkmaktan başka hangi neticeye götürebilir? Bana kalırsa haşmetmeab, bazı müstebid ve egoist hükümdarlar gibi hareket ediyor ve On Beşinci Louis'nin meş'um sözünü tekrarlıyorsunuz: 'Benden sonra isterse tufan olsun!'

Siz kendinizden başka kimseyi düşünmüyorsunuz. Bütün hakların ve insanlık hislerinin üzerine basarak geçiyorsunuz. Milletin refahı sizin en son düşünceniz ve yirmi dört milyon Osmanlı sizin egoistliğinizin kurbanıdır. Halbuki bir lâhze düşünüş ve mülâhaza gösterir ki hakikati hal halkın hissiyatıdır. Siz halk tarafından adaleti tatbike memursunuz; ona hümıet etmeye mecbursunuz. Kuvvetlerinizi umumi arzuya ve kanuna uydurmazsanız mesulsünüz.

Maliyede, bahriyede umumî tesislerin sefil vaziyetleri, diğer nezaretlerdeki yolsuzluklar, sefalet ve dehşetle kanayan kalplerin tehlike feryatları müstebitliğinizin hangi dereceye kadar yükseldiğini gösteren sarih alâmetlerdendir. Siz memleketin yıkılmasına sebep olan yegâne failsiniz. Döktüğünüz kanlar, söndürdüğünüz ocaklar herkese dehşet veriyor. Binlerce insan -Hıristiyandan çok Müslüman- mahvoldular. Tebaanız istibdadınızdan kurtulmak için kaçıyor. Vatan boşalıyor, irad daralıyor ve siz, her şeye lûkayit, meydan okur gibi, göz kamaştırıcı ve fuzuli lüksünüzde devam ediyorsunuz.

Beni konsoloslara ve elçiliklere, suikastçı ve karımın mücevherlerini çalan bir hırsız ve iki çocuğumu aldatarak kaçıran bir baba olarak bildirmekten sıkılmıyorsunuz. Bir Osmanlı hükümdarının tevkifimi mümkün kılmak için böyle yalanlar uydurması adilik değil midir? Fakat ben bunlardan sarfı nazarla padişahın düştüğü vehametten ve vatanımdan bahsetmeyi tercih ediyorum; yalnızca beni alâkadar eden şeylere ehemmiyet vermek istemiyorum.

Vatanımız zengin ve halkı bahtiyar edecek kabiliyettedir. Hattâ büyük bir kolaylıkla şimdiki nüfusun yirmi mislini beslemeye muktedirdir. Fakat heyhat! Bir hırsız çetesi üzerine çökmüş ve bu zenginliğin yolunu kapamış bulunuyor. Sizin hareketleriniz dolayısiledir ki bütün bu sevimli topraklar bakımsız kalmıştır. Yalnız kendi menfaatinize kullanmak gayesile mükâfat olarak dağıttığınız ve hesapsız olarak harcadığınız paralarla, muhtelif bankalara kendi adınıza koyduğunuz milyonlarla, Osmanlı hükümeti bugün büyük bir donanmaya sahip olabilirdi. Her şeye rağmen Girit bizim için kaybolmayacaktı. Belki harbe de hacet kalmayacaktı. Yunanlılarda da intikam hissi uyanmayacaktı. Bütün bunlar hiçbir zaman affedilmeyecek olan hatalarınızdandır.

Sekiz seneden beri size müteaddit defalar bu düşünceleri söyledim. Bu sözlerimi takdir etmediniz ve beni anlamadınız. Öyle ise size İstanbul'da bulunduğumdan daha fazla hakikati söyleyeceğim. Düşündüm ki: madem ki sultan âcizdir, dinlemeyi ve anlamayı reddediyor; o halde benim milleti aydınlatmam ve şimdiki rejimin tehlikelerini ve değişmesi ihtiyacını ortaya koymam lazımdır. Bu vazifeyi ifa etmek ve vicdanımı bütün mesuliyetlerden kurtarmak için Avrupa'ya geldim. Ben Müslüman ve Türküm. Irk ve din farkı gözetmeden vatanıma hizmet etmek istiyorum. İki oğlum da aynı gaye ve emel ile buraya, bana bu mukaddes vazifede yardım etmek için geldiler.

Adalet daima galabe çalar ve hiçbir vakit mağlûp olmaz.

Paris, 21 İkincikânun 1900

Damad Mahmud"

Damad Mahmud Paşa'nın bundan yarım yüzyıl önce zamanın kudretli diktatörü Sultan Abdülhamid'e çektiği bu beliğ telgraf ihtilalcilik edebiyatımızın bir şaheseridir.

Damad Mahmud Paşa, Fransa ve İsviçre'de

Damad Mahmud Paşa ve beraberindekiler Marsilya'dan doğruca Paris'e gitmişlerdi. Kendilerini, başta Ahmed Rıza Bey olmak üzere, bütün Türkler ilgiyle karşılamışlardır. Paşa'nın Paris'e gelişi, "Jön Türk" âleminde bir sevinç dalgası yaratmıştı. Sultan Abdülhamid ise, eniştesiyle yeğenlerinin İstanbul'a dönmeleri çarelerini araştırıyordu.

Bu görev öncelikle Paris Sefiri Münir Bey'e havale edilmiş, sonraları Turhan Paşa ve Nuri Bey'ler de bu meseleyle ilgilendirilmiştir. Fakat, Mahmud Paşa'yı geri döndürmeye, mücadeleden vazgeçirmeye imkân bulunamamıştı.

Murad Bey'in, İstanbul'a dönüşünden sonra, Avrupa'da "Jön Türk"lüğü temsil edebilecek bir reise şiddetle ihtiyaç vardı. Ahmed Rıza Bey bu mevkiyi dolduramıyor, bu inatçı mücadele kahramanının kendini beğenmiş hareketlerinden rahatsız olanlar kendisiyle beraber çalışmak istemiyordu.

Murad Bey'in dönüşü sırasında Ahmed Celâleddin Paşa ve Sefir Salih Münir Bey'le yapılan anlaşmayı yukarıda açıklamıştık. Bu anlaşma yüzünden "Jön Türk"lük sarsılmış ve umumu temsile yetenekli kimse kalmamıştı. Damad Mahmud, Paris'e gelince, "Jön Türk" camiası tarafından doğanın nimeti gibi karşılanmış, her taraftan mutavaat teklifleri yağmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Ahmed Rıza Bey bile bir müşavir tavrı takınmış ve Paşa'nın arzusuna ters herhangi bir hareketten sakınır olmuştu. Durumun gereklerine uyan Paşa da kendisine mal edilmiş gibi görünen vasfa uygun olarak "Jön Türk'ler arasındaki ayrılığın kaldırılmasına uğraşmış ve gerekli tavsiyelerde bulunmuştur.

Fakat, bu yeni durum Ahmed Rıza Bey'in hiç hoşuna gitmemeye başlamıştı. Her nedense Ahmed Rıza Bey, şeflik ihtirasına kapılarak güdülen gayeyle şahsi istekleri arasında tereddütten kurtulamıyor; bu iki düşünce altında da çelişkilere düşüyordu. Ahmed Rıza Bey şeflik mevkiinde rakip gördüğü Damad Mahmud Paşa'ya İstanbul'a dönmesini tavsiyeye başlamıştı. Ortaya atılan bu sözler -görünüşte- Paşa'nın sağlık durumuna dayanıyordu. Gerçekteyse, Murad Bey'in zamanında olduğu gibi, şeflik postunu korumak için bu dolambaçlı yollara başvuruluyordu. Bununla beraber, Paşa Ahmed Rıza'nın bu hareketini samimi buluyor ve başka duygulara kapılmıyordu.

O sıralarda Paris'te Fransızca Meşveret gazetesi yayımına devam ediyor, Türkçe Meşveret gazetesi ise, Brüksel'de basılıyordu. Cenevre'de de "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" organı olmak üzere Osmanlı gazetesi çıkıyordu. Mısır ve diğer yerlerde de gazeteler yayımlanıyordu. Fakat, Osmanlı gazetesinin durumu pek sağlam değildi; maddi yardıma kesinlikle ihtiyaç vardı. Bundan dolayı Damad Mahmud Paşa ve oğulları hem Cenevre'deki "Jön Türk'lerle tanışmak, hem de bu gazetenin durumunu iyileştirmek amacıyla Cenevre'ye gittiler. Paşa ile oğullarının bu seyahati, hemen bir telgrafla şu şekilde Yıldız'a ihbar edilmişti:

"Mahmud Paşa ile mahdumları bu akşam Cenevre'ye müteveccihen buradan hareket etmişlerdir. Hıdivi Mısır'ın vagonu bunların rakip bulundukları katara merbut bulunduğundan seyahati beraber yapmışlardır. Mahmud Paşa'nın bu seyahati icra edebilmek için Hıdivden şimdilik bir miktar para tedarik ettiği tahkikat vakıadan mevsukan anlaşılmaktadır."

Damad Mahmud Paşa ile oğullan İsviçre'ye varınca İshak Sükûtî Bey hemen Roma'dan Cenevre'ye gelmiş ve Osmanlı gazetesi üzerindeki bütün hak ve yetkilerini Paşa'ya takdim etmişti. Paşa da bu kadirşinaslığı olumlu karşılayarak gazetenin bütün masraf ve sorumluluklarını üstüne almıştı.

Osmanlı gazetesi ilk defa İshak Sükûtî ve Abdullah Cevdet Bey'ler tarafından 1897 tarihinde Cenevre'de kurulmuş ve Paris Sefiri Münir Bey ve Ahmed Celâleddin Paşa ile yapılan anlaşmada gazete yayımına da son verileceği kabul edilmişti. Bundan dolayı Osmanlı gazetesi bir süre için mücadele faaliyetini ertelemiş gibi görünmüştür. Fakat, Sultan Abdülhamid'in anlaşma şartlarına uymadığı, Trablusgarp ve diğer zindanlarda inleyen siyasi mahkûmlann tahliyesinin uygun bulunmakla beraber, gerek bunların ve gerek diğer sürgünlerin yurtlarına iadelerine ya-naşılmadığı anlaşıldığından gazete de yeniden yayımlanmaya başlamıştı.

Bu defaki yayımında, Osmanlı gazetesini Ethem Ruhi ve Nuri Bey'ler idare ediyordu. Öğrenime devam eden Doktor Âkil Muhtar Bey'le Atina Sefareti'nde bulunan Rauf Ahmed Bey de imzasız olarak başmakaleleri yazıyorlar ve Doktor Lardi de yardımını esirgemiyordu.

Halbuki, gerçekte gazeteyi yaşatan yine İshak Sükûtî Bey'di. Bu mücahit Roma Sefareti'nden aldığı maaşın bir kısmını gazeteyle arkadaşlarının ihtiyacına ayırıyor ve

zindanlarda inleyen "Jön Türk'lerin tahliyesi için Sultan Abdülhamid'le uyuşmuş görünüyordu. Aynı zamanda "Jön Türk" yayınına ve inkılap mücadelesine devam edilebilmesi için Roma Sefareti'nde görev almak mecburiyetine katlanıyordu. Bu fedakârlıklara göğüs geren İshak Sükûtî veremdi ve tedaviye muhtaçtı. Nihayet bu zorluklara dayanamadı ve San Remo'da öldü.

Yeri gelmişken şunu da arz edeyim ki, o tarihlerde Ahmed Rıza Bey, Stockholm Sefiri Şerif, eski Nafıa Nazırı Abbas Halim Paşalarla Prens Mehmed Ali İbrahim ve Prens Mehmed Ali Fazıl Paşa'lardan bol bol yardım gördüğü ve bu sayede geniş bir refah içinde mücadeleye imkân bulduğu halde, aynı amaçla yayımlanan Osmanlı gazetesine, mali durumu uygun olmasına rağmen, hiçbir yardımda bulunmamış; "Jön Türk" mücadelesini şahsı adına istismar eder bir tavır takınmıştı. Yalnız Mısırlı Prens Mustafa Fazıl'ın oğlu Prens Mehmed Ali Fazıl'ın Ahmed Rıza Bey'e her ay "500" lira verdiğini Bay Mithat Cemal Kuntay Namık Kemal adlı eserinde yazmaktadır.

Abdülhamid'in Damad Paşa'ya Dönüş Teklifleri

Damad Mahmud Paşa ile oğullarının Cenevre'ye gelişi oradaki "Jön Türkleri ne kadar sevindirdiyse, Sultan Abdülhamid'i de o kadar telaşa düşürmüştü. Ahmed Celâleddin Paşa ile yapılan 1897 anlaşmasından sonra az çok sönmüş ve can çekişir bir hale gelmiş sanılan "Jön Türk" mücadelesinin yeniden İsviçre'de kuvvetlenmesi ihtimali vardı. Buna da Mahmud Paşa'nın Cenevre'deki varlığı neden olacaktı. Bunu, daha ortaya çıkmadan önlemek için Sultan Abdülhamid, durumu iyice inceledikten sonra, alışılageldiği gibi tekrar güvendiği bazı kimseleri, Damad Mahmud Paşa'yı davet için Cenevre'ye göndermeyi kararlaştırdı. İlkönce Paris Sefiri Salih Münir Bey'e, Paris'teki başarısızlığına rağmen, hemen Cenevre'ye gitmesi emri verilmişti. Damad Mahmud Paşa tarafından kabul edilmek şerefine bile nail olmadan geri dönmeye mecbur kalan Sefir Salih Münir Bey'den sonra Brüksel ve Bern Sefiri Kara Todori Efendi'den, Damad Mahmud Paşa ile hemen görüşmesi ve dönüşünün sağlanması istenmiştir.

"Brüksel ve Bern Sefiri Kara Todori Efendi'ye çekilen telgrafnamenin suretidir

Geçende Seniha Sultan hazretlerinin arzu ve istirhamı vakıına binaen şayan buyuruları müsaadei seniyei cenabı padişahi üzerine Sultanı müşarünileyha hazretlerinin kâtibi Agâh Bey Cenevre'ye azimet ve Mahmud Paşa ile görüşerek Dersaadet'e avdet eyledi. Esnayı mülakatta Mahmud Paşa'nın Dersaadet'e avdet için mazlum affi âli olacağına dair bir tahrirata ve azimeti vakıasından dolayı duçar olduğu deynin tesviyesi zımnında yedi bin dokuz yüz liralık bir çeke intizar eylediği halde Paris Sefiri Münir Beyefendi tarafından bu bapta meyus ve nevmid edildiğim ve anın üzerine Cenevre'ye geldiğini söylediği, mumaileyh Agâh Bey tarafından beyan olunmuş olup halbuki Mahmud Paşa'nın mahdumları beylerle beraber Dersaadet'e geldiği halde hakkında affi âli şayan ve geçmiş şeyler firamuş ve nisyan buyurulacağı ve Sultan hazretlerinin mevcudiyeti kendisine büyük bir teminat olduğu ve şimdiye kadar tarafı eşrefi şahaneden lûtuftan başka hiçbir suretle muamelei nareva görmediği cihetle bunu düşünmek bir insan için kâfi olduğu ve bir damad paşaya lâyık surette Dersaadet'e gelip de atebei ulyayı mülûkâneden isti'taf eylediği takdirde sair damad paşalar misillû mazharı atıfeti şahane olacağı mülâbesesile buralarının kendisine anlatılması ve Dersaadet'e gelmek için yolda şimendifer vesaire için iktiza eden akçenin sarfı müşarünileyh Münir Beyefendiye evvelce yazıldığı gibi Agâh Bey'in işbu ifadesi üzerine bu tebligat niçin ifa edilmediği bilmuahaze Münir Beyefendiye beyan ve hemen Cenevre'ye giderek tebligatı vakıai meşruha dairesinde beyanat ifası iş'ar ve dermeyan ve şimdiye kadar Mahmud Paşa'nın hakkında şefkat ve atıfeti şahaneden başka bir muamele vaki olmadığı cihetle bunun kadir ve şükrünü bilip ve dünyada ve âhirette kuvvet ve selâmet rızayı hümayunu şahanede olduğunu düşünüp ve izni âlii hilâfetpenahi olmaksızın Darülhilâfetülaliyeyi terk ile memaliki ecnebiyeye firar ve saltanatı seniye ve hilâfeti celilei islâmiye aleyhinde karar şer'an ve kanunen nasıl bir hükmü intaç edeceğini mülâhaza edip emrü fermanı hümayunu hazreti hilâfetpenahiye mutaen bir an evvel avdeti kârü âkil olacağının tefhimi ityan olunması üzerine Münir Bey Cenevre'ye azimet eylemişti. Paris'te iken Münir Bey tarafından kendisine eza ve cefa edildiği ve bu defaki tebligatının dahi neticesiz şeyler olacağı ve meşagili kesiresi olduğu beycimle görüşeıneyeceği Mahmud Paşa tarafindan bildirildiğinden Paris'e avdet eylediği müşarünileyh Münir Bey canibinden arz ve iş'ar edilmiştir, imdi zatı vâlâlan hemen Mahmud Paşa ile mülakat ederek Münir Bey'in Cenevre'ye azimeti berveçhi bâlâ kendisinin Agâh Bey'e vaki olan beyanatından ileri geldiğinin ve işbu telgrafname miinderecatının tamamen ve kamilen tebliği ile çünkü kendisi yine bulunduğu halde kalıp

anda devam edecek, Dersaadet'e gelmeyecek olursa artık iş ciheti şer'iyeye tevdi buyurulacağından andan sonra kendisi nedamet ve affı merhameti padişahiye dehalet etse de vakit geçmiş ve birtakım neşriyat ve makalâtı garezkârane ile kendisini affolunamayacak derkelere atmış olacağından nedametinin faide si olmayıp Mahmud Paşa ve oğulları için badema memaliki şahaneye ayak basmak kabil olamayacağı ve şer'an mürted ve Sultan hazretlerde münasebetti münkati ve emval ve emlâki de şer'an ve kanunen lâzım gelen muameleye tâbi olacağı ve nihayet hane ve aileden dür ve şimdiye kadar nail olduğu niam ve saadetten mehcur olarak hüsran içinde kalacağı ve kendisini tanıttıran teveccühatı kudsiyei velinimeti bi minnet ve şeref mihrin olduğundan bunlardan tecerrütten sonra, her ne kisveye girer ise ve gerek kendisi ve gerek oğulları velev ki bir taraftan muavenet ve himaye görse asla ehemmiyeti olmayacağı aşikâr bulunduğundan işte son defa olmak ve işkak ve merahimi seniyei cenabı padişahi icabı âlisinden bulunmak üzere bu kere de şerefsadır olan emrü fermanı hümayunu cenabı hilafet-penahiden bilistifade hemen müsaraat ettirilmesi ve mahdumlarile beraber gelecek olduğu halde berveçhi muharrer yol ev şimendifer masraflarının tarafı valâlarından tamamen temin ve tesviye olunmak üzere neden ibaret olacağı bittabi nezdi valâlarında malûm bulunmak lâzım gelen miktarının iş'arı ve işte buraca ana göre muamele olunmak üzere yarın sabaha kadar bir cevabı kati verilmesi bairadei seniyei hazreti padişahi tebliğ olunur. Olbapta.

16 Nisan 1900"

Bu da aynı başarısızlığa uğramış, aldığı ret cevabını şöylece Yıldız Sarayı'na bildirmiştir:

"Cenevre'den Brüksel Sefiri Kara Todori Efendiden varid olan şifreli telgrafname

On altı nisan tarihli ircıdei seniyei hilâfetpenahiyi Mahmud Paşa'ya tamamen ve kamilen tebliğ ettim. Bir tefekkürü amikten sonra verdiği cevabı harfiyen berveçhi ati arzeyliyorum: Benim kadir ve kıymetim şimdiye kadar Yıldız Sarayı'nca anlaşılmamıştır. Hatta bunun anlaşılmadığına bir numune de hakkımda şimdiye kadar gerek mabeyinden gerek Münir Bey tarafından en bayağı adamlara edilmesi lazım gelen muamelenin reva görülmesile sabittir. Böyle bivukuf bir hükümetin havzasına avdetim ihtimali yoktur. Yıldız Sarayı 'nın böyle muamelâtile... hem de ne yaparsa yapsın şunu da ilave etti: Münir Bey'e demiş idim, siz benim kadrimi anlayamıyorsunuz beni zorla zatı hazreti padişahiye mukabeleye

sevkedeceksiniz, fakat mukabele mesuliyeti size ve sizin gibi bundan istifade etmek isteyenlere ait olması lazım gelir.

20 Nisan 1900

Kara Todori"

Bu sonuçtan küplere binen Sultan Abdülhamid, Damat Paşa kâbusundan bir an önce kurtulmak azmiyle Ferik Ahmed Celâleddin Paşa'yı ikinci defa Cenevre'ye göndermekten başka çare bulamamıştı.

Gariptir ki, Yıldız Sarayı, her nedense, bu dönüş tekliflerini daima maddi çıkarlara dayandırmış, hiçbir zaman memleket idaresinde en ufak bir değişiklik yapılmasına yanaşmamıştır. Saray, ideal peşinde koşan vatan evlatlarının ikbal ve servetle avlanabileceğini adeta bir prensip olarak kabul etmiş bulunduğundan her zaman bu yoldan gitmiştir. Daha önce görevlendirdiği hizmetkârları gibi, bu defa da aynı şart ve kayıt altında, Ferik Ahmed Celâleddin Paşa Cenevre'ye geliyordu.

Ahmed Celâleddin Paşa, Sultan Abdülhaınid'in en çok güvendiği ve itimat ettiği hizmetkârlarındandı. Murad Bey meselesinde de yararlığı görülmüş ve görevini tam bir başarıyla bitirmişti. Bu şekilde "Jön Türk" geçinen bazılarını saray hesabına kazanmış bulunan Paşa, bu nevi inkılapçılarla haberleşmeyi de yoluna koymuştu. Bu şekilde kendisi "Jön Türk" harekâtının içyüzüne nüfuz ediyor ve olayların akışını yakından takip ediyordu.

Ahmed Celâleddin Paşa, İstanbul'dan hareketinden itibaren her uğradığı yerden Yıldız Sarayı'na telgraf çekmeyi ihmal etmemiştir.

Birinci telgrafı aynen:

"Dersaadet'te Mabeyini hümayunu mülûkâne şifre kâtibi saadetlû Asım Beyefendi hazretlerine

Sayei mekârimvayei hazreti mülûkânede selâmetle Edirne'ye muvasalat edildiği ve seyahate devam olunduğu mâruzdur."

Belgrad ve Viyana'dan çektiği telgraflardan birini ve Cenevre'ye varışını bildiren telgrafı alıyorum:

"29 Mayıs

Şimdi Cenevre'ye vâsıl ve Hotel Nasyonal nam misafirhaneye nazil oldum. Tesadüfattan olarak Mahmud Paşazade beylerin, isimlerini henüz anlayamadığım iki Amerikalı kadın ile bu akşam bu otelde taam ettiklerini haber aldım ise de pederlerinden evvel kendilerile görüşmeyi muvafık görmedim. Bir iki gün buradaki ahvali anlayıp ona göre hareket etmeyi lüzum gördüğümden hattı hareketim hakkında pazartesi yahut salı günü arzı malûmat edebileceğim mâruzdur."

Damad Mahmud Paşa'nın Mukabil Teklifleri

Damad Mahmud Paşa ile gerçekleşen görüşmeler hakkında Ahmed Celâleddin Paşa'nın Yıldız Sarayı'na çektiği telgraflarla cevaplan ve şifre cetvelleri bendedir. Bu telgraflarda birçok gereksiz tabir ve çok hürmetkârane kelimeler vardır. Bunlan aynen buraya almak hem çok yorucu hem de sıkıcı bir iş olacağından çekilen telgraflarla cevap muhteviyatını özetleyen, şahsımda bulunan "40" sayfalık bir raporun önemli parçalannı kısaltarak buraya aktarmakla yetineceğim. Ancak, Damad Mahmud Paşa'nın Ahmed Celâleddin Paşa aracılığıyla bizzat Sultan Abdülhamid'e gönderdiği tarihi telgrafları daha önce aynen bu sayfalara koymayı uygun buluyorum.

Damad Mahmud Paşa'nın Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı mektup aynen:

"Efendimiz hazretleri,

Muttasıf buyurulduklan zekâyı müstekimaneye Abdülhamid'in müntesibiyni içinde daha ilk defa olmak üzere tesadüf ettim zannediyorum. İnşaallah zannımda hata etmemiş oluyorum.

Malûmu âlileri buyurulduğu üzere her şeyden evvel gözedilecek şey din ve millet ve devlettir. Her ne kadar Abdülhamid'in velinimetiniz olduğundan binaberin kendisine sadakatle hizmet etmekliğinizin vücubundan bahsediyorsunuz. Bu da doğrudur. Lâkin, bu emri vacip dördüncü dereceye kalır. Çünkü ötekiler faizi ayındır. Bununla beraber, dine,

millete, devlete edilecek hizmet, yine Abdülhamid'e edilecek hizmetin en yüksek derecesi olduğunda iştibah yoktur. Demek oluyor ki Abdülhamid'e sizin iş'ar buyurmaklığınız ve kabul ettirmekliğiniz maksadile melfufen takdim eylediğim ifade ve teklifin nazarı dikkate alınması ve aldırılması Abdülhamid'e şimdiye kadar ettiğiniz ve edeceğiniz hizmetlerin en büyüğü olacaktır. Daha bunun fevkinde velinimetinize hiçbir hizmet tasavvur edilemez. İki kere iki dört eder, efendimiz.

2 Mayıs 1900

Damad Mahmud"

Damad Mahmud Paşanın Ahmed Celâleddin Paşa aracılığıyla Abdülhamid'e ileri sürdüğü teklifler:

"İfade ve Tekâlif

Abdülhamid'in hiçbir sözüne emniyet caiz olmaz- Sırası geldiği gibi 'Celâleddin Paşa kendiliğinden sözler söylemiş, benim asla haberim yoktur' diyebilir. Nasıl ki hakkımda tertip ettiği iftiraları ve icra eylediği tulumbacı muamelerini Hariciye Nazırı'nın, başkâtibin ve Münir Bey'in üstüne atmıştır. Abdülhamid, sadıkülvâdil emin olan yani ömründe bir yalan söylememiş olan Hazreti Peygamberin halifesiyim iddiayı vahisinde bulunduğu halde ömründe ağzından kasten bir doğru söz çıkmamıştır. Meğer ki tesadüfen çıkmış ola. Tekâlife gelince: İptida Abdülhamid, hakkımda tecviz ettiği iftiraları, muamelâtı zalimaneyi Avrupa gazetelerile tekzip ettirmeli. Münir Bey'i, Tahsin Bey'i, Tevfik Paşa'yı, mademki onlar yapmış deniyor, azletmeli. Maymon'u dahi kovmak. Ta ki benim kırılan gönlüm tamir edilmiş olsun ve edilen iftiralardan, mezalimden benim haberim yoktur, diye söylediği sözün doğruluğu anlaşılsın.

Saniyen— Abdülhamid mahiye maliyeden on beş bin lira almakla iktifa etmeli.

Salisen— Millet Meclisi teşkil etmeli. Mebusan her ne kadar me-maliki Osmaniyeye pek o kadar kabili tatbik değil ise de fakat her halde Abdülhamid'in idarei muzlimesinden bin kat münevverdir, ehveni şerdir.

Rabian— Abdülhamid bu tekâlifi kabul etmediği halde padişahlıktan kendisi istifa etmeli. Avrupa'ya çekilmeli. Bankalarda birçok parası var. Onların faizinden en azdan ayda elli bin lira alır. Yine şahane geçinir. Artık milletin, devletin bu kadar mahvolduğu yetişir.

Hamisen— Bunlar icra edildikten sonra gelirim, ta ki altı buçuk aydan beri çektiğim emekler boşa gitmiş olmasın.

2 Mayıs 1900

Damad Mahmud"

Avrupa gazetelerinin irtidad ve medeni hukuktan iskat ve talâk meselelerinden bahsetmeleri üzerine Damad Paşa tarafından Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazılan diğer bir mektup aynen:

"Mâruzu âcizleridir,

Bu aralık irtidad ve hukuku medeniyeden iskat ve talâk gibi meselelerden Avrupa gazeteleri çokça bahsetmeye başladılar. Binaenaleyh tarafı bendegânemden hakipayı hümayuna arzolunmak üzere berveçhi âti üç maddeyi hulâsaya cüret ettim:

Evvelâ— Avrupa devletleri memaliki Osmaniyenin taksimi kolay olmak için Abdülhamid Han hazretlerinin şimdiki meslekte devam buyurmalarını ziyadesile istiyorlar. Binaberin kendilerinin Avrupa'da hükümetlerden çok yardımcısı vardır. Fakat İngiliz müstesna.

Saniyen— O kadar yardımcıya malik olmalarile beraber âcizlerinin İstanbul'dan hurucumdan sonra aleyhimde tertip ettikleri notada kendi ... lerini isbattan başka bir şey gösteremediler. Çünkü kılavuzları karga. Halbuki bizim mesele küçük bir şeydi. Eğer muazzamatı umurda da böyle her vakadan ders almaya muhtaç iseler o halde kendilerine yüz bin senelik ömür kifayet etmeyeceği bedihidir.

Salisen— Bu defa da irtidadıma kalkışmak, hukuku medeniyeden beni İskata teşebbüs etmek, bunlar da iyice yaldızlı lâkırdılar. Fakat neticesi hemen her meselede olduğu gibi kendilerinin ...ve kölelerinin min gayri haddin şanım ve ipkayi nam ile hatemepir olacaktır. Baki emrü ferman hazreti menleülemrindir.

5 Mayıs Efrenci 1900

Damad Mahmud"

Sultan Abdülhamid tarafından Ahmed Celâleddin Paşa aracılığıyla Damad Mahmud Paşa'ya çekilen telgrafa cevap olmak üzere Mahmud Paşa'nın Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı mektup aynen:

"Mâruzu âcizleridir,

Mektubu maali üslûbu mekârimkârileri ve melfufu müstekrehi vâsılı yedi âcizi oldu. Olbapta kaleme alıp vesatet alilerde Abdülhamid'e gönderilmek üzre leffen takdim eylediğim cevapnamenin mahalline irsali mütevakkıfı reyi âlileridir. Baki emrü irade hazreti menleülemrindir.

3 Haziran 1900

Damad Mahmud"

Abdülhamid'e verdiği cevap aynen:

" Abdülhamidi Saniye

Taraflına tebliğ olunmak üzere Ahmed Paşa'ya çekmiş olduğunuz 30 Mayıs 1900 tarihli telgraf namenizi aldım. Ben de şer'i şerifin sizin gibi bir lıalifei gayri meşru hakkında emrettiği muameleyi icradan bir an fariğ olmayacağımı cevaben beyan eylerim.

3 Haziran 1900

Damad Mahmud"

Damad Mahmud Paşa'nın ilk görüşmede Ahmed Celâleddin Paşa'ya İstanbul'a dönüş teklifinin yalnız kendisine yapılmasının yeterli olmadığını ve oğullarına da ayrıca başvurulması gerektiğini hatırlattığını, Ahmed Celâleddin Paşa'nın Yıldız Sarayından aldığı izinden sonra, dönüş teklifinin beyleri de kapsadığına burada işaret etmek isterim. Bu şekilde Prens Sabahaddin ve kardeşi Lûtfullah Bey'ler, ilk defa siyasi olaylara ve memleket mücadelelerine resmen karışmış oldular. Hiç şüphe yoktur ki, Damad Paşa'nın da amacı buydu; oğullarına layık oldukları önemi verdirtmek ve onları da sıraya koymak istiyordu.

Ahmed Celâleddin Paşa Raporunun Özeti

Yukarıda bahsettiğim raporun özeti aşağıdadır. Buraya olduğu gibi aktardığım cümleler ya Ahmed Celâleddin Paşa'nın maruzatı veya Damad Mahmud Paşa tarafından ortaya koyulan beyanatın Sultan Abdülhamid'e aktarılan şeklidir:

"...Konsolosluk umurunu vekaleten idare etmekte olan Almanyalı Baron Richthofen'i sureti mahremanede nezdime davet ederek kendisinden istizahatta bulundum. Baron, Dersaadet'ten hareketi abidanemden biraz evvel Paris'ten bilhassa Cenevre'ye izam buyurulaıı Münir Bey'i (sefir) nezdine kabul etmeyip mulakatsız çevirmiş olan Mahmud Paşa'nın Kara Todori Efendi aracılığıyla vuku bulan tebligatı şedide üzerine saltanatı seniyeye karşı bir kat daha buğzu adavet ibraz ve gayet şiddetli bir lisan istimal ettiğini beyanla ... acizleriyle de mülakatı reddetmesi gayetle muhtemel olduğunu söyledi. Fakat... tarafı acizanemden teklif vuku bulmaksızın görüşmek arzusunu binnefıs müşarünileyhe beyan ettirmeye muvaffak oldum. İşte bu şekilde ... avdeti maddesi hakkında görüşmeye başladım. ... ilk bir hatve olmak üzere ... neşriyatı muzırradan ve gazete muhbirleriyle mülakattan sarfınazar etmeleri gereğini... kendilerine katiyen taahhüt ettirdim. Hatta ... 'Osmanlı' nam varakparei muzırranın tevziinden satfınazar eyledi.

Zevatı ve diğer ezcümle en son defa olarak tebligatı vakıa esnasında Kara Todori Efendi ile vuku bulan mülakatında velinimetimiz efendimiz hazretlerine karşı günagün tefevvüatta bulunduğu Baron Richthofen tarafından beyan edilmiş olan Mahmud Paşa, acizleriyle, padişah bendesi muvacehesinde söylenebilecek sözlerle konuşmaya başladı.

... Maamafih Dersaadet'ten hareketlerinden beri tarafı hükümeti seniyeden gönderilen notalar ve icra olunan tedabir âlemi medeniyete karşı namuslarını lekedar ettiği gibi Mahmud Paşa'nın emlaki hakkında Dersaadet'çe ittihaz olunan kararın hasıl eylediği mecburiyet sebebile... şehri bin lira vermek üzere oluşturdukları ve üç aydan beri parasını ahz eyledikleri sendika heyetine karşı ... nasıl bir çare tasavvur buyurulduğunu sordular" dedikten ve bunun için "Vukubulan sorularına karşı tarafı eşrefi mülûkaneden lütfen bir tedbiri hakimane tayini müzakeratı teshil eyleyeceği cihetle" şeklindeki telgrafı çekmeye mecbur kaldığını yazdıktan sonra:

—"Avdetinizi daha ne gibi şeyler duçarı müşkülat ettiğini söyleyiniz" sorusuna karşı da Mahmud Paşa'nın:

—"... Bir adam öldürmek ve bilahare birtakım mücevherat çalmak gibi vaki olmayan şeylerle beni âlemi medeniyete karşı itham etmek için gazetelerle neşriyatta bulundukları gibi Hariciye Nezareti vasıtasile resmen de Fransa Sefareti'ne bu yolda tebligatlar vaki oldu. Mürtedliğim hakkında bir fetva istihsal etmek ve zevcemden beni ayırmak istediklerini de yakın zamanda gazeteler yazdıkları gibi hususi surette aldığım ınek-' tıplar da bu tasavvurun vücudunu isbat ediyor. Gerek bu muameleler ve gerek Dersaadet'te saraya olan müracatlarda gördüğüm muameleler şahsıma karşı fevkalade bir nefreti hümayun mevcut olduğunu gösterir" ... tarzındaki cevabına şunları da eklediğini bildiriyor:

—"Bu kadar sövüldüm, sayıldım. Benim bir mevkiim var... Zatı şahane hiç olmazsa beni on beş gün için intihap edeceğim bir heyetle Başvekâlete tayin etsin. On beş gün sonra da isterse azletsin" dediğini yazıyor.

Bu ifadeye karşı hiddet yerine tebessümle karşılık verdiğini ve cevapsız bırakmamak üzere de:

—"Sadaret demeyerek Başvekâlet istemeniz manidar bir talep olmakla beraber tekrar ediyorum ki ailenizin reisi bulunan zatı hazreti padişahi kayıt altına giremez" cevabında bulunduğunu söylüyor ve buna karşılık Damad Mahmud Paşa'nın:

—"Demek oluyor ki biz buraya geldiğimiz gibi dönüp gideceğiz; öyle istiyorsunuz, arzu ediyorsunuz değil mi?" sorusuna maruz kaldığını ve buna da:

—"Çıktığınızdan önce nasıl rahat idiyseniz öylece rahat oturmak isterseniz, çaresi, geldiğiniz gibi avdet etmektir" karşılığında bulunduğunu açıklıyor ve:

"Mahmud Paşa mayısın beşinci günü acizlerini nezdine davet ve Prens 'DUgal ile Lord 'Rozberi'nin tavsiyesine tevfikan Londra'ya gideceğini ... müzakerata orada da devam edilmesi mümkün bulunduğunu beyan etti" dedikten sonra yeni görüşme hakkında da:

"Bu sabahki telgrafıamei çakiranemde arz ettiğim gibi bugün Mahmud Paşa ve mahdumlarını yeniden görüp 5 Mayıs tarihli telgrafnamei atufilerinin mutazammın olduğu fermanı hümayunu mülûkane dairesinde tebligatı lazımede bulunarak... Londra'ya azimetinden sarfı nazar etmelerini tavsiye ettim. Mahmud Paşa cevabında bu seyahatleri bil-muhabere kararlaştırdığından... akşama Londra'ya müttehü azimet bulunduğunu... ve

'Prens Dü Gal'e takdim olunacağım hakkında şimdi mektup aldım' diyerek ingiltere'den geldiği pulundan anlaşılan açık bir zarfı irae etti" sözlerini ve: "Maamafih bu suretle cereyan eden mülakat üzerine hasıl olan neticeyi muhafaza etmek üzere müşarünileyhin şimendifere rakip olacağı zaman istasyona gidildiğini" de ekliyor.

"... Vagondan dışarı çıkarken ... nazarı dikkatimi celbeden iki şahsın kim olduklarını sual ettim. Biri mürettip Nazmi, diğeri de Roma Sefareti seniyesi üçüncü kâtibi olduğunu bilahare öğrendim" demekle kalmıyor:

"...Ve kendim de kendisini takiben Paris'e gitmekliğim hakkında vaki olan enırü femıana imtisalen Paris'e mütevecihen hareket ederek Elize Palas Oteli'ne nazil oldum" haberini veriyor ve "Ertesi günü müşarünileyhi görerek... Londra'ya gidişinin ertelenmesi hakkında yeniden nasayihi lazımede bulunduğunu" arz ederken otele dönüşünde "Damad Paşa'nın güvenini kazanmış olan Salih Bey'in memuriyeti mahsusayla kendilerine gönderildiğini ihbar eden telgrafı aldığını ve birinci defa olmak üzere bir meyusiyeti kamile içinde kaldığım" söyledikten sonra: "Telgraf mealinin ertesi günü Paşa'ya tebliğ edildiğini" ve bu tebligatın "Mahmud Paşa'yı da hayrette bıraktığını" anlatıyor ve devam ediyor:

" Cenevre'de benim başladığım bir işin halli için Salih Bey'in izamı bende, ademi muvaffakiyetim iltizam edildiği şüphesini hasıl ettiği cihetle bü baptaki zannım hakkında bir neticei katiye hasıl etmek üzere Paris Sefaretine gittim. Evvelki avdet müzakerelerinin muhabere evrakı hakkında bilgi istedim. Sefir atufetlü Münir Beyefendi hazretleri mevcut olan muhaberatı hulasaten bildirdi. Oradaki muhabere dahi Münir Bey'in teşebbüsatının aynı benim uğradığım ya da uğratıldığım felaket nevinden: bir felaketle neticesiz kalmış olduğunu irae ettiyse de" demesine rağmen hemen "neticeye vasıl olmak için sarfı mesai eylemek azmini terk etmedim. Sefaretten doğruca Mahmud Paşa'yı ziyaret etmek üzere Grand Hotel'e döndüm ve müşarünileyhin oturduğu odaya girer girmez:

— Dün Hıdiv'in biraderi Mehmed Ali Paşa geldi, bugün de gelecek. Sebebi ziyareti ise Hıdiv, o kimseyle istanbul'a avdet etmesin, anı ben götürürüm, diye haber göndermiş. Zatı aliniz küçük Jön Türk'lere memurmuşsunuz, hitabıyla karşılaşmak oldu" diye şikâyette bulunuyor ve buna karşı:

—"Mısır Hıdiviyetini siz merci tutmayınız" cevabını verdikten sonra, otele döndüğünü ve ertesi gün tekrar Paşa'nın ziyaretine gittiğini ve orada Salih Bey'le görüştüğünü anlattıktan sonra, "İşte 13 Mayıs tarihli telgrafnamei acizinin de ispat ettiği gibi Salih Bey'in Paris'e

muvasalatı acizlerinin meseleyi şu raddelere getirdiğim bir zamanda vuku buldu" diyor ve Salih Bey'i bir kat daha serbest bırakmak düşüncesiyle Paris yakınında bulunan Saint Germain kasabasına naklettiğini yazarken "Salih Bey'in izamı Mahmud Paşa meselesini teshil edecek yerde bilakis gayet mühim müşkülatı cedide zuhuruna neden olmuştur" kaydını da ekliyor:

Raporu bu şekilde özetlemekle beraber, bu şekilde okuyucularımın tatmin edilemeyeceğini düşündüğümden, içeriği itibariyle en çok dikkat çeken telgrafların bende bıraktığı izlenimi özetlemeyi ve bazı telgrafları aynen yayımlamayı da gereksiz saymıyorum.

Haberleşmenin ruhunu Damad Paşa'nın İstanbul'a çağrılması oluşturduğundan bütün görüşmelerin bu çerçevede cereyan ettiği telgraflarda görülüyor. Damad Paşa'nın beyanatına atfen Ahmed Celâleddin Paşa tarafından Yıldız'a çekilen telgraflar mümkün mertebe adaba uygun bir şekle sokulmuşsa da doğrudan doğruya Mahmud Paşa tarafından çekilen ve yukarıda birkaç örneğini yayımladığımız telgraflar pek şiddetli ve ağırdır. Bu durum, Bern Sefiri Kara Todori Efendi'nin, Mahmud Paşa'ya atfen Yıldız'a çektiği telgrafın içeriğinden de anlaşılmaktadır. Buna karşılık Yıldız Sarayı Damad Mahmud Paşa'ya hitabında daima yumuşak bir dil kullanmıştır. Şu kadar var ki, görüşmelerin uzamasından dolayı asabileşen saray, sonraları Mahmud Paşa'nın hayatı ve eşi Seniha Sultan'ın durumu hakkında tehditkâr bir tavır almaya başlamıştır.

Cereyan eden görüşmelerde Damad Paşa'nın bazı düşünceler ileri sürdüğü ve çeşitli meselelerin söz konusu edildiği görülüyor. Bunları şöylece açmak mümkündür:

a- Sarayca, Paşa'nın maruz kaldığı hakaretlerin nedeni sayılan Hariciye Nazırı ile Paris Sefiri Münir Bey'in cezalandırılmaları;

b- Sadaretin "Başvekâlete dönüştürülmesi ve bu değişikliğe esas olmak üzere kendisinin on beş gün için bu makama getirilmesi;

c- Sendika meselesinin halli.

Yıldız Sarayı'nın önceki iki noktaya kayıtsız kalmak istediği ve üçüncü meseleye fazla önem vermiş göründüğü, sendika meselesinin incelenmesi için birçok araca başvurulmasından anlaşılıyor. Yıldız Sarayı, Paşa'nın bir kül kabul ettiği isteklerine idarei maslahat zihniyetiyle karşılık veren bir tavır takındığından Paşa da dönmemekte ısrar etmiştir.

"Sendika" İşi

Burada sendika işinin niteliği hakkında okuyucularımızı aydınlatmayı gerekli görüyor ve konuda biraz açıklama yapmak istiyorum:

Damad Mahmud Paşa, Osmanlı gazetesinin yayımını devam ettirmek ve "Jön Türk"Ierden muhtaç olanlara yardım etmek istediğinden fazlaca masrafa girmiş ve vaktiyle İstanbul'da tanıştığı Maymon da bu defa kendisini dolandırmış bulunduğundan oldukça sıkıntıya düşmüş; bu durum karşısında borç para bulmak zorunda kalmıştı. Daha önce kendilerini İstanbul'dan kaçırmayı başaran Mösyö Charlier'in yol göstermesiyle ödünç para almaya kalkışmış ve bu amaç etrafında da bazı sermayedarlarca bir sendika oluşturulmuştur. Bu sendikayı Paris'te Rue de Province 31'de yazıhanesi bulunan Mösyö Silvain ile yine Paris'te Boulevard des Ca-pucines 25'te oturan Mösyö Bousquet temsil ediyordu. Silvain'in yazdığı mektubun aslı:

"I. Silvain | *Adresse telegraphique*

31 Rue de Province | *Wrightens-Paris*

Paris | *Paris, le 21 Juin 1900*

Son Excellence Ahmed Djlaleddln Pasha

Pairilon Henri guatre

St. Germain en Laye Cher Monsieur,

J'ai bien reçu votre depeche de Londres et je serai heureux de vous recevoir demain Vendredi â 2 heures "a mon bureau; 31 Rue de Provence; Monsieur Bausquet vous attendra avec moi; mais comme nous avons tout deux l'assamblee general nötre Banaue â 4 heures, je vous serais bien recconaissant si vous po-uvriez venir â 2 heures precises.

En attendant le plaisir de vous voir, veuillez agreer, cher Monsieur, mes bien cordiales salutation.

J. Silvain"

Yukarıdaki Fransızca mektubun tercümesi:

Devletlû Ahmed Celâleddin Paşa Hazretlerine

Aziz Beyefendi, *21 Haziran 1900*

Londra'dan telgrafnamenizi aldım ve yarınki cuma günü sizi saat 2'de yazıhanemde görmekle bahtiyar olacağım (31 rue de Province). M. Bousquet de sizi bekleyecek; fakat ikimizin de saat dörtte bankamızın umumi toplantısı olacağından, eğer saat tanı 2'de gelebilirseniz çok memnun olacağım. Sizi görmek zevkine intizarcn, samimi selamlarımı lütfen kabul ediniz beyefendi.

Sendika meselesi hakkında Ali Kemal Bey'in yazdığı uzun bir mektuptan bazı parçalar alıyorum:

17 Ağustos 1900

Maruzu kemteranemdir;

Dün sabah Mösyö Bousguet Cenevre'den, Silven de sayfiyesinden geldiler. Bendenize haber gönderdiler, hemen gittim, her ikisiyle de uzun uzadıya görüştüm. Mahmud Paşa işinin ne olduğunu, ne olacağını derhal, tamamıyla anladım, anladığımı da işte ayinle efendimize arz ediyorum: Evvela geçenki kararları veçhile Bouscet Mahmıud Paşa'ya gider, otuz bin frank götürür, Paşa memnun olur.

Firariler hakkında ahiren neşrolunan kamına Mahmıud Paşa'nın beyanname tarzında şedidülmeal bir cevabı, saniyen şevketmeab efendimize son derece taarruzatı var. Hatta 'L'aurore' gazetesinde 'İtalya kralı gibi adil. Acem şahı gibi kendi halinde, sakin hükümdarlara suikast olunacağına, eli, ayağı insan kanı içinde yüzen Sultanı Ahmer'in hesabı görülüvermelidir' diyor.

Şimdi Bousguet'nin anlattıklarını hikâye edeyim:

Sultan efendi hazretlerinin Mahmıud Paşa'ya o geçenki mektubu Kapural'in damadı olup Paris'te ikamet eden Soir gazetesinin müdürü Edvarç vasıtasile Mahmud Paşa'ya yedbeyed verilmek üzere Boıısauet'ye gelir. Mektup mühürlü ve kapalıyınış, hatta Edvarç'a Koıistan'ın da bir mektubu varmış... Bunda Konstatı diyormuş ki: Siz Sultan efendinin şu mektubunu kendisine hemen isal ediniz, Mahmıud Paşa derhal İstanbul'a avdet eyler.

Hulasa Bousguet mektubu alır. Cenevre'ye bizzat götürür, Paşa'ya verir. Paşa Bousguet'nin önünde mektubu açar okur, sonra hiddetle fırlatır atar... Bousguet've der ki: 'Bu mektup iki para etmez bir maskaralıktır, beni istanbul'a avdet ettirmek şöyle dursun, odamdan dışarı çıkaramaz. Hiç şüphe yok, padişah tarafından zevceme zorla ve aynen yazdırıldı. Bana merhameti şahaneye iltica, çocukları iade, bilmem ne tavsiye eyliyor, duruyor.'

Ali Kemal"

Sendika, Paşa ile oğullarına ayda 1 000 lira vermeyi kabul etmişti. Bu borç -tabii yüksek bir faizle- Paşa'nın İstanbul'daki emlakından ileride alınacak gelirle ödenecekti. Bu şekilde sendikanın alacağı, o tarihlerde, Paşa'ya ve oğullarına verilen 7 500 lirayla Osmanlı gazetesinin Londra'ya nakli dolayısıyla yapılan 1 500 lira masraftan ve bir de simsarlık olarak verilmesi gereken 2 000 liradan ibaretti. Yuvarlak bir hesapla borç miktarı yaklaşık 10 000 lira kadardı. İşte bu para meselesi görüşmelerde ve özellikle telgraflarda önemli bir yer almış; asıl hedef ihmal edilir gibi olmuş ve haberleşmelerin son aşaması, Yıldız Sarayı'nca bir alışveriş şekline sokulmak istenmiştir. Para meselesine bu kadar önem verilmesi Yıldız Sarayı'nda hasıl olan şüpheden ileri geliyordu ve bu şekilde sendikanın varlığına kanaat getirilmek isteniyordu. Güvensizliği doğuran nedenin ne olduğu aşağıdaki telgraflardan anlaşılmaktadır:

"Asım Bey'den

7 Temmuz 1900

Paris'ten Dersaadet'e yeni gelmiş bir kişinin muhakkak ve mevsuk şekilde vukubulan ifadesinden anlaşıldığına göre öyle sendikanın Mahmııd Paşa'ya para verdiğinin aslı olmayıp bu paranın Dersaadet fesat komitesi tarafından gönderildiğini zatı mumaileh beyan etmiş ve bu bapta İngiliz devletinin Dersaadet Sefiri'nin de muaveneti ve medhali olduğu dahi cümlei rivayetten bulunmuştur. Bu bapta daha ziyade malumat istihsal olunursa tarafı âlilerine bildirileceği bairadei seniyei cenabı mülûkaıe işar ve tebliğ olunur, olbapta."

Raporun içeriğinden anlaşılacağı üzere, Damad Mahmud Paşa ile Ahmed Celâleddin Paşa arasında cereyan eden görüşmeler yarım kalmış ve bir sonuç alınmadan Damad Paşa Londra'ya hareket etmiştir; Paşa, Londra'ya hareketinden önce Cenevre'de çıkan, Osmanlı gazetesinin İngiltere'ye naklini kararlaştırmış ve yayımı için gereken matbaa harfleri ihtiyacını da sağlamıştı. Gazetenin yazıişleriyle Ethem Ruhi Bey, hesap işleriyle de Nuri Bey ilgilenecekti. Mürettiplik görevini Nazmi Bey üzerine almıştı. Bu kişiler de Damad Paşa ile oğullarının Londra seyahatine katılmışlardır. Osmanlı gazetesi, 1 Temmuz 1900 tarihinde Londra'da ve 15 Teşrinievvel 1900 tarihinde de "Folkston"da yayıma başlamıştır. Paşa, Londra'ya giderken birkaç gün Paris'te kalmıştı.

Damad Mahmud Paşa'nın Londra Seyahati

Damad Mahmud Paşa'nın böyle bir mücadele yüküyle Londra'ya gitmeye hazırlanmasından haberdar edilen Sultan Abdülhamid telaşa düşmüş; bu seyahate engel olmak için Paşa'nın İstanbul'da kalan ağası Salih Bey'i hemen Paris'e göndermiştir. Sarayın bu işe ne kadar önem verdiği aşağıdaki resmi yazışmadan açıkça anlaşılmaktadır:

"Cevap 6 Mayıs 1900.

Mühimdir — Mahmud Paşa mahdumlanyla Londra'ya gideceği bildiriliyor. Binaberin arzı âlileri veçhile müşarünileyh hemen görülerek kendilerinin bir ecnebi devlet kucağına düşmelerinden ise bir an önce Dersaadet'e gelip eltafi inayatı malanihayei hazreti mülûkaneye iltica ve dehalet herhalde sıhriyet ve islamiyet noktai nazarınca daha münasip düşeceğini ve berminvali muharrer arzuyu âliye tevfiki hareket etmek Paşa hakkında atiyen bilvücuh hayırlı olacağı sureti münasebede tefhim ile padişahımız efendimiz hazretleri müşarünileyh hakkında lütfen ve hassaten gayet rahimane ve pederane vesaya buyurmakta oldukları cihetle buralarının etrafile ve layıkile müsaraaten müşarünileyhe tebliğ ve neticesinin serian arzı atebei ulya buyurulması iradei seniyei cenabı mülûkane iktizayı âlisinden bulunmuştur.

Asım."

Salih Bey'in Paris'e varışından sonra Yıldız Sarayı'na çektiği bir telgraf aynen:

İki defadır arza cüret eylediğim gibi evamiri seniyei cenabı mülûkaneyi Mahmud Paşa kullarına tebliğ eyledim.

Haklarında râyegân buyurulan atıfeti padişahiye beyanı teşekkür ettiler. Fakat, kendi adamları olduğum münabetile kullarına bundan fazla söz söyleyemeyeceklerini ve bu husustaki fikir ve cevaplarını kullarından önce müzakereye girişmiş olan Ahmed Celâleddin Paşa kullarına verdiklerini ilaveten dermeyan buyurdukları için artık çakirlerinin ne yolda hareketim lazım geleceği menutu fermanı âlidir olbapta.

13 Mayıs 1316

Kulları: Salih"

Salih Bey'in aşağıdaki telgrafları yukarıdakinden daha çok dikkate değerdir. Aynen:

"Mabeyini hümayunu mülûkane şifre kâtibi Asım Beyefendi hazretlerine

27 Mayıs 1900 tarihli telgrafnamei âlilerile bugün savbı kemteraneme tebliğ buyurulan iradei seniyei cenabı mülûkane hükmü celilini Mahmud Paşa Hazretlerine tebliğ eyledim. Müşarünileyh yarın Londra 'ya müttehii azimet bulunduğundan ve acizleri de kendilerini takip edeceğimden bu bapta iktiza eden cevabı kafiyi bertafsil oradan tahriren ve doğrudan doğruya atebei hazreti mülûkaneye arz edeceğimi beyan eylerim olbapta.

Salih"

"Atabei ulyayı velinimeti azamiye maruzdur

Geçenki maruzatı çakiranemi müteakip Sefir Münir Bey bendeleri bazı tebligat icra etmek üzere kullarını sefarethaneye istedi. Ancak, Ahmed Paşa kullarının Saint Germain'e çekilmesi üzerine miizakeratın ciddiyeti hakkında şüpheye düşmüş olan Mahmud Paşa kullan sefarethaneye gittiğim surette tekrar kendi yanlarına avdet edemeyeceğimi beyan eylediklerinden çaresiz Münir Bey'in nezdine gidemedim. Tahriren beyanı keyfiyet eylemesini miri müşarünileyhe bildirdiğim halde henüz cevap alamadım, irade i seniyei cenabı veliyünniamileri tebliğ olunduğu günden beri itilaf husulüne medar olabilmek üzere Paşa kulları neşriyattan ve Londra'ya azimetten her ne kadar sarfı nazar eylemişse de maruzatı sabıkai cahilanemin henüz cevabı âlisi şeref zuhur etmemesi ve Ahmed Paşa

kullarının Paris'e muvasalatı haberi her tarafa şayi olması üzerine ingilizler tarafından Sir İş mit Bartlet buraya geldiği gibi Arnavutlar ve Bulgaristan ahalii Islamiyesi vesaire taraflarından tehiri azimetini havi teşvik ve tehditnameler vürud etmekte olduğundan şu halde iş uzadıkça muvaffakiyet o nisbette ehemmiyetten sakıt olmaya başladığını arz ile ileride nezdi merahim ve imdi hümayunlarında mahcup kalmamak için şimdiden hakikati hali nün gayri haddin arza cesaret eylerim ferman.

19 Mayıs 1900

Kulları Salih"

İshak Sükûti'nin ölümünden sonra Roma Sefareti tarafından Yıldız Sarayı'na gönderilmiş olan bu fotoğraf, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra sarayın terk edilmiş evrakları arasında bulunmuş ve Edhem Ruhi Bey'e iade edilmiştir.

"Asım Bey'den Ahmed Celâleddin Paşa hazretleri aracılığıyla Salih Bey'e

28 Mayıs 1900

Mahmud Paşa'nın yarın Londra'ya azimet edeceğine dair, 19 Mayıs 1900 tarihli telgrafnamei cevabileri manzuri âli bu-yuruldu. Paşa'nın mesleksizliğini gösteren televvünü efkârı esbabı neye müpteni olduğunu tamamıyla derecei vuzuha vardı.

Kurenayı hazret i şelıriyariden Ragıp Bey ile çakirleri huzuru âlii hazreti hilafetpenahide bulunulduğu esnada tarafı eşrefi mülûkaneden size hitaben şerefsiinuh bıyurulan talimatı seniye ve ani müfessir ve müeyyid olarak şerefsadır buyurulup tarafı âlilerine keşide edilmiş olan iradei seniyei cenabı mülûkaneyi mütezammın telgrafnamelerle bildirildiği veçhile Paşa'nın ufak tefek düyununun şimdiden tesviye buyurulması asla şanı mekârim nişanı âliye muvafık olamayacağından herhalde bu işler, Paşa'nın avdetinde düşünülüp yapılacağı ve şimdilik bundan fazla yapılacak bir muamele kalmadığı derkârdır. Binaberin bu ana kadar talimatı seniye ahkâmı feyzine imtisalen Paşa'nın mahdumlarıyla birlikte Dersaadet'e avdet edip etmeyeceğine dair cevap ahz olunarak arzı atebei ulya kılınması ve aksi halinde malumunuz olan tedabirin ittihazına mecburiyet hasıl olacağından ve başka bir muameleye zatı şevketsemat efendimiz hazretlerine mahal ve imkân kalmadığından

buralarının son defa olmak üzere bu kere de tekraren kendisine teflıimi şerefsadır olan iradei seniyei cenabı mülûkane iktizayı âlisinden bulunmuştur."

"Asım Bey'den

Müstacel cevap 30 Mayıs — Mahmud Paşa'nın Londra'ya hareketi bir taraftan ... eylediği talimat üzerine vukuu melhuzdur. Bundan başka Kara Todori Efendinin ziyaretini müteakip Paşa'nın Paris'ten hareket etmesi dahi calibi dikkat olduğundan bir an önce Kara Todori Efendi görülerek Mahmud Paşa 'yi ziyaret etmesi için kendisine bir taraftan emrü işar vukubulup bulmadığının lisanı münasip ile ve mahirane istifsar olunarak istihsal olunacak malumatın şeriatı işar buyurulması, bir de evvel ve ahır biddefat ve ıniikerreren tebliğ olunduğu veçhile talimatı seniyeye tevfikan Salih Bey tarafından vukubulan ifadata Mahmud Paşa'nın bilimtisal hemen Dersaadet'e avdet etmesinin ve aksi halinde seri şerife tatbikatı hakkında muamele icrasına bed ve mübaşerete mecburiyet elvereceğinin kendisine işarile vereceği cevabı kafinin müsareaten arzı atebei ulya buyurulması iradei seniyei cevabı mülûkane iktizayı âlisindendir olbapta. "

O sıralarda Yıldız Sarayı ne yapacağını şaşırmış; her türlü çareye başvurarak Damad Mahmud Paşa'yla ilgili bütün işlerden haberdar olmak hevesine düşmüştü. Bu sebeple Ahmed Celâleddin Paşa, Yıldız Sarayı'ndan aşağıdaki telgrafı almıştı:

"Avrupa ricalinden büyük bir zatın ifadesinden Mahmud Paşa bazı madenlerin imtiyazını alacağını meydanı temine koyarak birtakım sennayedarandan iki üç bin lira miktarında akçeler ahzetmekte olduğu müstefad olmuştur. Bu hal eğer sahih ise müşarünileyhe tarafı hükümetten bu misillu imtiyaz itası şimdiye kadar vaat buyurulmamış olmakla teminatı vakıa adeta dolandırıcılık suretinde bir hareket demek olduğundan bu bapta malumatı laz.ıme bilistihsal arzı atebei ulya kılınması şerefsünuh buyuruları iradei seniyei cenabı mülûkane muktezcıyı âlisindendir olbapta."

Yıldız Sarayı'nın bu telgrafına Ahmed Celâleddin Paşa tarafından şu cevap verilmiştir:

"Mahmud Paşa hazretlerinin bazı imtiyazat vaadiyle para almakta olduğu hakkındaki rivayettin biesas olduğu tebeyyün etmiştir. 16 Mayıs tarihiyle Cenevreden başkitabeti

celileye keşide ettiğim telgrafnamede beyan edildiği veçhile, filhakika bu yolda bazı imtiyazat mütalebe etmesi birçok taraflardan teklif edilmişse de müşarünileyh bu teklifata cevabı red vermiştir. Şimdiye kadar vukubulan mülakatleırımda hiçbir imtiyaz talebinden bahsetmediği gibi, ne burada, ne de Dersaadet'e avdetinde imtiyaz istirhamında bulunmayacağını dahi mükerreren beyan eylemiştir. Acizleri müzakeratla iştigal ettiğim müddetçe, mesele sarayı hümayunca isimleri malum olan zevattan müşarünileyhin ahzettiği paranın tesviyesine münhasır kalarak müşkülatı saire bertaraf edilmiş ve hatta kendisinden atebei ulyayı cenabı mülükâneye bir isti'tafname de ahzedilmek üzere bulunmuşken o sırada Salih Bey'in vüruduyla iş uhdei acizanemden alındığı, sefaretin de yeniden müdahalesi vukua geldiği cihetle halen ne olduğu acizlerince meçhuldür. Paşa'nın etrafını saylerini hayra sarf etmek hassasından mahrum bazı Mısırlılarla eski ve yeni firarilerin ihata etmiş oldukları haber alınmaktadır. 21 Mayıs telgrafnamei saadetlerine gelince, Salih Bey'in ilk maruzatı şifreyle kendi imzasını ve telgrafnaneden geçmek üzere dahi açık olarak acizlerinin imzasını havi olarak 14 Mayıs 1316 tarihinde binnefis tarafı acizanemden telgrafhaneye tevdi olunmuştu. Maamafih 21 Mayıs tarihli telgrafnameleri münderecatı yeniden kendisine tebliğ edilerek, alınacak cevabın müsaraaten arzı atebei ulya kılınması tabii olmakla olbapta."

Bu telgraf Damad Mahmud Paşa'nın imtiyaz talebinde bulunmadığını açıkça izah eden tarihi bir belgedir.

Bu ara Yıldız Sarayı'ndan Ahmed Celâleddin Paşa aracılığıyla Salih Bey'e şöyle bir telgraf gelmişti:

"27 Mayıs akşam saat sekizde çekilmiştir

Ahmed Celâleddin Paşa vasıtasile Salih Bey'e

27 Mayıs 1900 müstaceldir — Mahmud Paşa'nın Dersaadet'e avdeti hakkındaki iradei seniyei cenabı mülûkane kendisine tebliğ kılınması üzerine cevabının Ahmed Celâleddin Paşa'ya verilmiş olmasına göre ne yolda hareket gerekeceği bir sureti acibede istizan olunmuştur. Halbuki zatı âlilerinin Dersaadet'ten hareketinizden evvel ita buyurulmuş olan talimatı seniye mucibince Mahmud Paşa'dan la ve niam kat'i cevap alınması lüzumunun

Ahmed Celâleddin Paşa marifetiyle de 24 Mayıs 1900 tarihinde tarafı âlilerine tebliğ ettirilmiş olduğu gibi paşai müşarünileyhin Dersaadet'e avdeti için lazım gelen harcirahın banka vasıtasile tediye olunacağı ve Avrupa'da vukubulan ufak tefek borcun dahi iradei seniyei cenabı, mülûkane ... avdetlerinden sonra tesviyesine bakılması şanı âliye muvafık düşeceği kurenayı hazreti mülûkaneden Ragıp Bey ile zatı âlileri ve acizleri huzuru âlii mülûkanede bulunduğumuz esnada tarafı eşrefi mülûkaneden, vukubulan ifadatı hazreti mülûkane cümlei cemilesinden olduğu sizce de malum olduğundan ve bu bapta muhaberatın imtidadı ise birçok teşvişatı mucip olarak bilahare bazı ahvalin hudus've tekevvününe badi ve şimdilik bundan fazla ve başka bir muamele icrası diğerleri için su-iınisal olacağından ve zatı şevketmeab efendimiz hazretlerine bundan başka bir hattı hareket ittihazına mahal kalmamış idüğünden berminvali muharrer talimatı seniye ahkamı mübeccelesine tevfikan katiyen ve serian cevap ahzile arzı atebei ulya kılınması şe-refsünuh huyundan iradei seniye cenabı ıniilûkane iktizayı âlisinden bulunmuştur."

Salih Bey tarafından bu telgrafa verilen cevap aynen:

"Evcımih mülûkaneyi paşa kulunuza tebliğ ettim. Kendisi bundan pek ınütessir olup ve nefsi hümayuna karşı öteden beri beslemekte olduğu hürmete asla halel gelmediğini ilavei makal etti. Yalnız Dersaadet'e avdeti için ortada birtakım hailler mevcut olup bunların da izalesi yine zatı hazreti padişahının elinde bulunduğunu beyan eyledi. Baki ferman.

Kulları: Salih"

Bu telgraf haberleşmesinin Yıldız Sarayı'nda yarattığı etki dolayısıyla Ahmed Celâleddin Paşa'ya şu yolda bir telgraf çekmek gereği duyulmuştur:

"Salih Bey tarafından zatı âlilerinin şifresile keşide edilen telgrafname manzum âli buyurulmuştur. Miri mumaileyhin maruzatı sabıkasının cevabı âlisi şerefzuhur etmediği bildiriliyor ise de şimdiye kadar bu bapta miri mumaileyhin bir güıa arzına tesadüf olunmadığı cihetle bu maruzatı ne vasıta ile takdim etmiş ve neden ibaret bulunmuşsa hemen tekrar arz edilmesi lüzumunun kendisine tebliğle beraber telakki etmiş olduğu

talimatı mülükâneye karşı Mahmud Paşa'nın la ve niaın vereceği cevabın ahzile ınüsareaten arzı atebei ulya etmesinin, tefehhüm ve teşettütü efkâr ve kilükale meydan bırakılmamış olmak üzere tedabiri lazımenin ittihazı ınuktezayı iradei seniyei cenabı mülûkaneden bulunmuştur."

Şunu da açıklayalım ki, Yıldız Sarayı, Damad Mahmud Paşa ile meşgul olurken, diğer "Jön Türk"ler hakkında kayıtsız kalmıyor, en ufak hareketlerini gözden kaçılmıyordu. Buna dayanarak Yıldız Sarayı'ndan Ahmed Celâleddin Paşa'ya çekilen 24 Mayıs tarihli bir telgrafta şöyle denilmektedir:

"Tahsin Bey'den

Paris'te Pale Rıvayal Mahallesinde yüz numaralı hanede Kemal Bey tarafından tesis edilen matbaada Dersaadet sokaklarına talik olunmak üzere birtakım yaftalar basılmakta olduğu haber alınmıştır. İşbu matbaa sahibi Ali Kemal Bey olmak lazım geleceğinden kendisinin bu gibi münasebetsizliklerden meni vesaire ...ve ubudiyeti meessire şevki bermantuku iradei seniyei cenabı mülûkane beyan olunur."

Bu telgrafa Ahmed Celâleddin Paşa tarafından verilen şu geniş cevapta gizli olan birçok gerçeğin ortaya konulduğu görülmekte ve Ali Kemal Bey'in resmen Ahmed Celâleddin Paşa hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Esasen Ali Kemal Bey öteden beri Brüksel Sefareti'nde memur olarak kayıtlıydı. Bu gerçek, maaşlarından yardım bedeli kesilen memurların listesi ilan edildiği zaman ortaya çıkmıştı.

"Cevap 24 Mayıs — Matbaa ve yafta keyfiyeti zaten tahkik olunmaktaydı. Bu işe Fransa hükümeti müdahale etmiştir. Hanesi taharri olunan Kemal, Ali Kemal Bey olmayıp bir zaman nıabeyini hümayuna bazı ihbarcına bulunan tabip kolağalarından Çerkeş ismail Kemal'dir. Ali Kemal Bey şimdi tekdire değil taltife şayan hidematta istihdam olunmaktadır. Tabolunan yaftalarla diğer evrakın muharriri Yemen'e gönderilmekteyken firar eden ve Londra 'da neşrolunan Hilâfet nam varakparei fesadda yazı yazmakta bulunan Doktor binbaşılarından Kürd Abdülhakim Hikmet'tir. Merkum ile bazı

arkadaşlarının Mısırlılardan Fazıl Mustafa Paşazade Haydar Bey'in yüz bin frank kadar parasile tertip ettikleri mefsedeti mecnunanedeki maksatları ve işin sureti cereyanı postayla hertafsil derdesti arzdır. Fransa hükümetinin bu baptaki müdahalesi Haydar Bey'in İsmail Kemal Bey aleyhinde ikame etmek üzere olduğu dolandırıcılık davasından ileri gelmiştir. Merkumun arasında zuhur eden ihtilaf bu mefsedetin menbaınca büyük bir suhuleti mucip olacaktır, ismail Kemal şimdi Paris'te bulunmayıp muvakkaten Kafkasya'ya gitmiş olduğundan yalnız hurufatın temhiri ve evrakı muzırranm müsaderesiyle iktifa edilmiştir. Fransa hükümeti her ne kadar bu muamelesinden saltanatı seniyeye dostane surette hareket eyleınekteyse de yalnız bir temayülü hayırhahanesi arzu buyurulan neticeyi kendi başına temin edemez- Merkum Doktor Abdülhakim'in meni habaseti imkân dahilinde olduğundan olbaptaki teşebbüsat mütevakkıfı fermanı hümayundur. 26 Mayıs tarihli telgrafnamei utufilerine gelince Avrupa'da neşrolunan evrakı muzırranm iştirası için naşirlerde itilaf husule getirilmesi gazetenin meni neşrini temin edemez. Arzu olunan ancak gazetenin iştirası muamelesinin mukavelat muharriri vasıtasile resmen icra edilmesile hasıl olabilir. 'Osmanlı' nam fesat gazetesi hakkında ahiren vukubulan teşebbüste yazanların, yani Abdullah Cevdet ve Sükuti ve bazı tüfekçisinin kalemini mubayaa etmekten ibaret olup, gazete diğer bir müfsit tarafından her zaman neşri mümkün bir halde bırakılmıştır. Mezkûr fesat gazetesinin şimdi kim tarafından neşredildiği ve Cenevre'de kimler bulunduğu bitahkik arz olunacaktır. Acizlerinin ihtiyarı sükût ve uzlet ettiğim hakkındaki iş'arı utufilerine gelince Dersaadet'ten esnayi hareketi acizanemde şevketmeab efendimiz hazretleri tarafından yalnız Mahmud Paşa meselesine memur edilmiştim ki, bilahare Salih Bey'in izamı üzerine miri mumaileyhin istihsal edeceği neticeye intizar etmekliğim fernıan buyuruldu. Mahmud Paşa meselesinde vasıl olduğumuz netice velinimet efendimiz hazretlerinin malumu seniy eleridir. Menafii hümayun dairesinde her zaman çalışmak vazifei memlukiyet ise de diğer meseleler hakkında acizlerine talimat verilmedi. Maamafih hizmeti seniyede yine kusur edilmeyip Trablus'tan ve mahali saireden firar edip gelenlerin gerek Mahmud Paşa'ya tekarrüpleri ve gerek diğer erbabı fesada iltihakları idarei kelam suretiyle elden geldiği kadar men olunmaktadır. Ancak, bu suretle husule getirilen netice muvakkat bir şey olabileceğinden ve bu bapta izhar buyurulan teessüf bir hattı hareket tayini olamayacağından işin esasına girişmek, bu husustaki arzuyu şahanenin ne merkezde bulunduğu hakkında talimat irsal buyurulmasına vabestedir. Cenevre'de vukubulan meşhudatı acizaneme göre oradaki

konsoloshane umurunun Almanyalı Baron do Rihthofen'e tevdi olunması gayet musip bir tedbir olduğundan başşehbenderük vazifesi asaleten kendisine tevcih buyurulur ve bazı ehliyetsiz memurların ika ettikleri müşkülata karşı muhafaza buyurulursa tarafı acizanemden dahi kendisine muavenatı lazımede bulunularak bir hüsnü netice istihsali memuldur. "

Yukarıdaki telgraflarda bahsi geçen risalenin Yıldız Sarayı'nca önemle takip edildiği görülmektedir. Daha sonra Abdullah Cevdet Bey'in Doktor Nihat Reşad Bey'e gönderdiği kartpostaldan Doktor Abdülhakim Hikmet Bey'in yayımladığı risaleyle kendisinin de ilgili bulunduğu ve hatta risalenin Cenevre'de Abdullah Cevdet Bey'e ait matbaada basıldığı anlaşılıyor.

Bütün gayret ve ısrarına rağmen Damad Paşa'nın Londra'ya gitmesine engel olamayan Ahmed Celâleddin Paşa, Salih Bey'in Paris'e gelişinden sonra Saint Germain'e çekilmişti. Fakat, bu çekilişi bir başarısızlık saymıyordu. Azimle meseleyi takip etmekten bir türlü vazgeçmiyor ve başka yollarla başarı sağlamaya çalışıyordu. Örneğin Ali Kemal Bey'i aşağıda suretleri görülen tavsiyelerle Damad Paşa'yı takiben Londra'ya göndermişti.

"Mahmud Paşa 'ya Maruzu çakiri kemineleridir,

Bazı maruzatı acizanemi şifahen hakipayı samii fehimanelerine ref etmek üzere sadakat ve samimiyetine itimad eylediğim Ali Kemal Bey bendeleri tarafı âlii asıfanelerine izam olundu. Bu maruzat hüsnü telakki buyurulur da bu bapta mütalaai aliyei daverileri lütfen savbı acizaneme bildirilirse minnetarı olduğum asarı atifet ve nezaketi hıdivanelerine bir zamimei fahire daha eklenmiş olur. Olbapta."

"Sabahaddin Bey'e Utufetlu necabetlü efendim hazretleri,

Nimeti ülfeti utufilerine adeta alışmış olduğumu o nimetten mahrumiyeti acizanemden beri hissedegeldiğim teessüratı kalbiyeden anlıyorum. Nimeti atifetile büyüdüğüm bir hanedanı zişanın zatı inayetsematı valaları gibi mesut ve müferrah gon-celerini görmek acizleri gibi esdikayı bendegân için tarif kabul etmez bir meserrettir. Cenahı Hak ıfan ve kemalatı âlileri mertebesinde ömrü ikbali samilerini firavan eylesin. Zatı kerenıkârileri buradayken gerek pederi maalikehirleri paşa hazretlerine ve gerek huzuru valalarma maruzatım olunca hemen Grand Motel'e gidiyor ve bu görevi vazifeyi ifa ediyordum. Şimdi aramıza

denizler, mesafeler girdiği için bu bahtiyarlığa mazhar olamıyorum. Haline gıpta eylediğim Ali Kemal Bey bendeleri tarafı acizanemden vekaleten bu hizmeti icra edecektir. Artık mumaileyh bendelerinin arz edecekleri mevaddı mühimmeyi kudreti temyizine daima hayran olduğum nazarı dikkati daverilerine bilhassa takdim ederim. Olbapta emrü ferman hazreti menleülemrindir.

3 Mayıs 1900"

"Lûtfullah Bey'e Utufetlu inayetin efendim hazretleri.

Gerek acizlerine ve gerek Ali Kemal Bey bendelerine bu hafta zarfında bir kere daha Saint Germain'e teşrif buyurulacağt vaat edilmişti. Bu vaadin ittihazını Londra'da bile metalibeden geri kalmadığımızı ispat etmek için mumaileyh Ali Kemal Bey bendeleri savbı utufilerine izam edileli. Bu nevi mesaili mühimmede şu kadarcık bir lütuftan dolayı af ve safin âlilerini niyaz eyledikten sonra derim ki, Ali Kemal Bey bendelerinin arz edeceği bazı ifadan mühimimi bendegânemin nazarı ehemmiyetle telakki buyurulmasını zatı necabet sanatı keremkârilerinden de ayrıca istirham eyler ve meftun ve hayranı olduğum feyzi fedlü kemalâtperverilerinin tecelli ve taalisine dua eylerim."

Ali Kemal Bey, Londra'dan 4 Haziran 1900 tarihli ilk mektubunu Ahmed Celâleddin Paşa'ya şöyle yazıyor:

"Velinimetim ve kerimüşşeym efendim hazretleri,

Dün gece buraya vasıl oldum. Badettaam hemen Paşa hazretlerini, beyefendileri aradım. Paşa yatmıştı. Sabahattin Beyefendiyi buldum. Beni Allah için bir adamlarını, hatta biraderlerini kabul eder gibi kabul ettiler. Mahcup eylediler."

İkinci ve üçüncü mektuplarında da paşa ve beylerle ayrı ayrı görüştüğünü, fakat "Şimdilik'İstanbul'a bir şey yazmayınız... İş çatallaştı" diyor ve ertesi sabah Paris'e döneceğini bildiriyor.

Gerçekten Ali Kemal Bey, Damad Paşa'nın şu mektubuyla Paris'e dönmüştür:

"Maruzu abdı acizleridir.

Nuru aynımız Kemal Beyefendi vasıtasıyla irsal buyuruları emirnamei devletleri enimlei tazime alındı, farkı tebcile konuldu. Zatı âlileri gibi mabeüliftiharı mabeyin olan bir zatı sütude semaim hakkı âcizanemde ibraz buyurduğu iltifat ve teveccühat değil, yalnız bu bendelerine, bütün irkânı hanedanı çakiraneme badii mübahat olmuş ve bey bendelerinin lisanı bediülbeyanından istifade edilen meali hakikati istimal telhisi irfanı belagat meal bulunmuştur. Bu bapta tarafı kemteranemden ittihazı muktezayı maslahat gibi zannolunan bazı netayici efkâr İbnilkemal vezzamanı müşarünileyhin tevdii kuvvei hafızası edilmiş olmakla takdimi cevapnameye mübaderet ve duayı muvaffakiyeti celilelerile mücaseret olundu. Baki emrüirade.

Damad Mahmud"

Halbuki Salih Bey'in Damad Paşa ile Londra'ya gitmesi Yıldız Sarayı'nı şaşırtmış olduğundan, tekrar Ahmed Celâleddin Paşa'ya başvuru mecburiyeti doğmuştur. Bundan dolayı kendisine, "...Münasebet aldırarak" Londra'ya gitmesi emri verilmiştir. Ahmed Celâleddin Paşa bu emir üzerine hemen Londra'ya gitmeye karar vermiştir. Hareketinden önce Londra'da sendika işini halletmek üzere elverişli çarelere başvurarak Osmanlı tebaasından ve Paris borsası sarraflarından Eli Leon isminde bir kişinin aracılığıyla sendika temsilcileri Bousquet ve Silven'le ilişkiye geçmiş ve onların da Londra'ya gelmesini sağladıktan sonra kendisi de yola çıkmıştır.

Yıldız Sarayı'nın Londra Sefareti'nden geldiği beyanıyla önemli meselelerden söz eden ve bir sureti Ahmed Celâleddin Paşa'ya bildirilen ve Damad Paşa'nın her ne şekilde olursa olsun dönüşünün sağlanmasını isteyen telgraf çok dikkate değerdir.

"Asım Bey'den 3 Haziran gece alafranga saat altıda

(Suret) 'Dün akşam gazeteleriyle bugünkü sabah gazetelerinde dahi Mahmud Paşa'nın Londra'ya gideceği hakkında kelimei vahide görülmemiştir. Kendisinin bir hafta kadar otelde kaldıktan sonra Londra civarında bir karyede isticar edeceği hanede bir matbaa tesis eyleyeceği istihbar olunmuşsa da bunun sıhhatine hükmolunmayıp tahkiki maddeye devam edilmektedir. Müşarünileyhin Londra'ya ikisi Rus ve üçü Osmanlı olmak üzere beş nefer Ermemden mürekkep olmak üzere mevcut olan hafi bir komiteyle münasebatta

bulunduğu dahi istihbar edildiğinden mezkûr komite azası meyanında tefrika ikama çalışılmakta bulunduğu ... dir. 'Sureti balada naklolunan 3 Haziran 1900 tarihinde Londra Sefareti seniyesinden varid olup manzum âli buyuruları şifreli telgrafname bilmütalaa evvel ve ahır tarafı saadetlerine vukubulmuş olan tebligatı mükerrere veçhile Mahmud Paşa'nın harekâtı meşruhasının önü alınarak son dereceye kadar sarfı mesai ve gayreti saadetlerinin tamamıyla icrası müsellem olan sadakat ve ubudiyetinizden muntazır idüğü şerefsünuh buyuruları iradei seniyei cenabı mülû-kanei hazreti hilafetpenahi iktizayı âlisinden bulunmakla olbapta.

Asım."

Bu telgrafa Ahmed Celâleddin Paşa tarafından verilen geniş bir cevapta şöyle denilmektedir:

"Mahmud Paşa'nın beş Ermemden mürekkep bir komiteyle akdi ittifak ettiği hakkındaki ihbaratta Ermenilerin tabiiyeti bile tayin olunmaktayken isim tasrih olunmaması acizlerince şayanı dikkat görülüyor. Bu ihbar Selim Faris'in bu işte bir alaka peydasına uğraştığını ispat etmektedir."

Yıldız Sarayı Londra müzakerelerine çok önem verdiğinden bu konuşmaları bir an önce sonuçlandırmak ve aynı zamanda Damad Mahmud Paşa'yı tehditle yumuşatmak için Ahmed Celâleddin Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çekmişti:

"11 Haziran efrinci Asım Bey'den

Dünden beri hiçbir telgrafnameyi âlileri zuhur etmediğinden bu bapta şayanı arz bir şey varsa müsaraaten tebliğine intizar olunur. Seniha Sultan hazretlerinin mugayiri rızayı âli bazı fikir ve hareketi hissolunmasıyla Mahmud Paşa'nın avdetine kadar Yıldız Sarayı hümayununda ikamet edecekleri hakkında iradei seniyei cenabı mülûkanein şerefsudur buyurulmuş olduğunun berayı malumat tebliğ edilmesi emrü ferman buyurulmuştur olbapta. "

Asım Bey'den gelen 30 Haziran 1900 tarihli telgraftan Fransa'nın İstanbul Sefiri Mösyö Konstans'ın da "Jön Türk" hareketine müdahaleye başladığı ve Damad Mahmud Paşa meselesine karıştığı açığa çıkmaktadır:

"Dünkü cuma günü selamlık resmi âlisinden sonra şayan buyurulan müsaadei seniye üzerine sureti gayri resmiyede müsul şerefine nail olan Fransa devletinin Dersaadet sefiri Mahmud Paşa'nın sendikadan öyle mebaliği külliye ahzü kabz eylemediği gibi asıl deyni küçük şeylerden ibaret olarak bunun miktarı dahi iki üç bin lira kadar bir yekûn teşkil edebileceği ve Mahmud Paşa'nın bila kaydü şart Dersaadete avdet etmek fikir ve niyetinde bulunduğunu ifade ve hatta bir gazeteci vasıtasile Mahmud Paşa'nın neşrettirmek teşebbüsünde bulunduğu bir risaleyi Fransa hükümetinin men eylediğini beyan etmiştir. Paşa'mn bir miktar muharrer ufak tefek borçlarının vekâlet ... tesviye olunmak üzere miktar ... hemen bildirilmesi ve banka marifetile havale edilmek üzere iktiza eden harcirahının da verilmesi mukarrer olduğundan keyfiyetin senan arzı emrü ferman buyurulmuştur olbapta."

Bu telgrafa Ahmed Celâleddin Paşa'mn verdiği cevap. Kısmen:

"İşbu telgrafname keşide olunacağı sırada 30 Haziran tarihli telgrafnamei âlileri alındı. Umuru maliyeye âdemi vukufumu ve para meselesinde bendegâm şahaneden diğer birinin alakadar bulunmasında beis olmadığını evvelce arz etmiştim. Sendika azasından Mösyö Bousgue Fransa'nın Dersaadet Sefiri Mösyö Konstans'ın kendi ehibbasmdan olduğunu geçende bilmünasebe acizlerine söylemiştir. Düyunun miktarı gayet dûn olduğunu beyan etmiş olan sefiri müşarünileyh daha az meblağla tesviyesi imkânını da göstermiş olacağından mumaileyh Mösyö Bousque ile bu işi doğrudan doğruya tesviye etmesinin işe büyük yardımı olacağı kaviyyen memuldur.

Mösyö Konstans'ın bu bapta Mösyö Bousque'ye bir telgraf çekmesi ya da para meselesini kamilen deruhte etmesi işin diğer kısımlarını duçarı halel etmez. Bu amacın vasıtcü acizanemle istihsali arzu bu-yurulursa bu bapta mükerreren tecrübede bulundum ise de muvaffak olamayacağıma kanaati kamile hasıl ettiğimden beyhude izaai vakit edilmemesi için bu muvaffakiyetin vesateü acizanemden beklenmemesini bilhassa arz ederim. Çünkü, sendika sırf Mahmud Paşa ile beylere tediyat olarak yedi bin beş yüz liralık bir hesap göstermiş ve o işi husule getirenlere taahhütleri iktizasından bulunan meblağ, küzeşte ve diğer masarifat bedelini ilave ederek iki yüz elli bin franklık bir sureti tesviye göstermiştir. Bir milyon franktan başlayan talepleri bu miktara kadar tenzil ettirebilmiştir. Mahmud Paşa'mn bila kaydü şart avdet edeceği lıakkında Fransa Sefiri'nin maruzatı şevketmeab efendimiz hazretlerince gayri malum bir keyfiyet değildir. Bu husus emrü fermanı

hümayunu mülûkaneleri iktizayı âlisinden olup acizleri bu esası müşarünileyhe kabul ettirdikten sonra düyunun tesviyesi maddesine giriştiğim iş'aratı çakiranemle müspettir. Menolunan risale maddesine gelince, ruhsatsız bir matbaada tabedilmiş olduğundan Fransa hükümetinin nizamın müsaadesinden bilistifade müsadere ettirdiği risalei muzırra Doktor Abdülhakim Hikmet tarafından tahrir ve Mısırlı Haydar Bey'in parasıyla tabolunan bir risale olup, Mahmud Paşa'nın neşrettireceği bir risalenin menolunduğu hakkında acizlerince malumat yoktur. Fransa'da ruhsatlı bir matbaada tabolunan bir kitap menolunamaz. Faraziyattan olarak bir sebeple menolunsa bile Mahmud Paşa'mn şimdi Cenevre ve Londra'da iki matbaası bulunduğundan o gibi asarı melanetkâraneyi anlarda tabettirebileceği aşikârdır."

Bu görüşmelerin cereyan ettiği sıralarda Paris'te 1900 sergisi açılmış bulunuyordu. Bundan dolayı bütün sefaretler, âdet olduğu üzere resmi ziyafetler vermişler, sergi ziyaretlerinden dolayı Paris çevresinde yaşanan taşkın neşe ve sevinç ortamını artırmaya çalışmışlardı. Osmanlı Sefareti de bu protokole uyarak birçok davet yapmış ve hükümetin şeref ve haysiyetine uygun hareketlerde bulunmuştu. Fakat, sefaret binasındaki bu canlı topluluklar, Sultan Abdülhamid'i kuşkulandırdığından durumun incelenmesi, telgrafla, Ahmed Celâleddin Paşa'ya havale edilmiştir. Paşa, Salih Münir Bey hakkında araştırma yapacaktı.

Resmi bir temsilci hakkında, basit bir ziyafet dolayısıyla gösterilen bu güvensizlik, Sultan Abdülhamid'in ruhundaki korkunun derecesini gösterdiğinden, bu meseleye dair karşılıklı çekilen telgrafları aynen buraya alıyorum:

"Asım Beyden, 17 Haziran

Paris'te sefareti seniye dairesinde gayet parlak ve mükemmel suretle ziyafetler verildiği Ajans Havas şirketinin gazetelerde neşir kılınan telgrafnamesinden anlaşılmıştır. Bu ziyafetler resmi midir ve meduvin ne sınıf zevattan ibarettir ve esnayı zaiyafette ne gibi sözler cereyan etmiştir ve Sefir Münir Bey'in bu misillü ziyafetleri keşideden hafi bir amacı melhuz olup bu ziyafetlerde bulunanlardan bazılarıyla zatı âlilerinin mülakat etmeleri tabii bulunduğundan berminvali muharrer bu bapta zevatı mumaileyhimden lisanı münasip kullanılarak istihsal olunacak malumatın arzı atebei ulya kılınması şerefsünuh buyurulan iradei seniyei cenabı mülûkane iktizayı âlisindendir ol-bapta."

Bu telgrafa verilen cevap:

"Sergi münasebetile bilcümle sefaretlerde olduğu gibi sefareti seniyede de bir iki ziyafet tertibi tabii idi. Münir Bey tarafından keşide olunan ziyafetlerin adedi bu dereceyi geçmişse de ancak ilk bir ikisine gelen halk politika âlemine mensup olup diğerlerinde bulunanlar müntehap bir halk değildir. Bu ziyafetlerde söylenen sözler, kalabalıktı bir yerde söylenmesi mümkün bir zeminde olup, hukuku seniyeye mugayir bulunmaları muhtemel değildir. Zaten mezkûr ziyafetlerde taama medu bulunanların miktarı yirmi kişi kadar olup, bakisi taamdan sonraya davetli bulunuyorlardı. Sefir Münir Bey'e bu ziyafetlerin taaddüdü sebebini sual ettiğimde sefarethanenin taam salonu yirmi kişiden ziyade davet edilmesine müsait bulunmadığından böyle müteaddit ziyafetler tertibine mecbur olduğunu beyan etmiştir. Başkaları ise şevketmeab efendimiz hazretlerinin kendisine muğber bulunduklarını hissedince böyle ecnebilerle münasebeti ve ziyafetler tertibini artırmak Münir Bey'in âdeti! olduğunu beyan ediyor. Şu halde velinimet efendimiz hazretlerinin şu aralık kendisine muğber bulundukları müşarünileyhimce hissedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Paris Sefarethanesinin ve gerek Avrupada bulunan diğer sefareti seniyelerin ahvali teessüf istimali hakkında tanzim etmek üzere bulunduğum bir layihanın katiben hakipayı seniyei velinimeti azamiye takdim olunacağı maruzdur. "

Gerek dönüş meselesi ve gerek sendika işi etrafında Londra'da yapılan görüşmeler yüzünden Mahmud Paşa ile Ahmed Celâleddin Paşa'nın arası açılmıştı. Damad Paşa dönüş tekliflerini daima reddetmiş ve diğer konuşmalar da bu yüzden sonuçsuz kalmıştır. Hatta Ahmed Celâleddin Paşa artık ümitsizliğe düşmüştür. Yıldız'a çektiği uzun bir telgrafta, "Bu maksadın vasttai acizanemle istihsali arzu buyuruluyorsa bu bapta mükerreren tecrübede bulundumsa da muvaffak olamayacağıma kanaati kamile hasıl ettiğimden beyhude izaai vakit edilmemesi için bu muvaffakiyetin vesateti acizanemden beklenmemesini bilhassa arz ederim" diyor ki, bu şekilde Londra görüşmelerinin sonuçsuz kaldığı açık olarak anlaşılmış oluyor. Bu böyle olmakla beraber, Ahmed Celâleddin Paşa, Londra'da bulunduğu sıralarda orada bulunan "Jön Türk'lerin durumundan haberdar olmak çaresini bulmuş ve kendisine güvenilir bir muhbir de sağlamıştı. Bu muhbirden aldığı mektupları buraya aynen ekliyorum:

"Devletlü efendim hazretleri,

Dün Londra'ya avdet ettim. Bazı havadis tedarik etmek için icap eden zatları buldum. Jön Türkler burada yerleştiler. Mahmud Paşa'nın kâtibi Irani Danış Efendi partii mezkûra iştirak eyledi ve birkaç güne kadar İngilizce bir gazete neşredecekler, efendimize irsal ederim. Gazeteyi yazan bir İngilizdir, ne veçhile elde edildiği yarın bildirilir. Ermeniler ile hiçbir ittifakları yoktur. Ancak, Cenevre'de bulunan Druşak Cemiyeti'nden burada bir zata mektup getirmişler, ehemmiyetsiz. Agopyan ne boş herif olduğu kâtibi hususiniz Gülyan Efendi'ye malumdur.

Manifesto hususunu elan elde edemedim ise de, ehemmiyetsiz şey olduğuna kani oldum. Jön Türkler İstanbul şubesi marifetile umum süferaya verilmiş olduğu muhakkaktır. Damad Mahmud Paşa'nın Cenevre'de olduğu malumu devletleridir. Müşarünileyh hazretleri Avrupa'dan bıkmış olduğunu buradan hareket etmezden bir gün evvel bir zata söylemiş; müşarünileyh herhalde Türkiye'ye kariben avdet edecek, eğer mahdumu Prens Sabahaddin Efendi elde olur ise. Onun da çaresi vardır ki yakinen efendimize yazacağım (kadın marifetile) olacaktır. Teşebbüsat var diyorlar, zira Mahmud Paşa'ya kalsa şimdiye kadar çoktan avdet etmişti. Jön Türkler aleyhinde hiçbir neşriyatta bulunmuyorlar. Ancak, bir broşür yazılmakta, diğer bir parti tarafından yakınen tabolunacaktır. Mançester'de bulunan Constitution Partisi mevcut olduğunu bildirmiş idim. Parti mezkûr tarafından bu defa imparatora nota gönderilmiştir. Birine mi birkaçına mı umumuna mı anlayamadım, gönderildiği muhakkaktır. Meali ve belki suretini elde edip irsaline çalışırım efendim. Bu yazışlarım nezdi devletinizce mucibi kabuliyet olup olmadığını lütfen bildirdiğinizde memnuu olurum. Şimdiye değin yazışlarıma bir cevap alamadım. Binaenaleyh rica ederim lütfen bu havadislerim işe yarar olduğunu ve daha ne noktalar üzerine havadisler arzu buyurulur ise bildirin, işim olduğu zamana dair havadis tedarikine muktedirim; zira her partiyle münasebetim vardır. Olbapta ve her halde emrü ferman hazret i menleülemrindir.

Mihri kulları."

"Devletlü efendim hazretleri,

Şimdiye değin yazılan mektuplarıma hiçbir cevap zuhur etmedi ise de yine kulunuz zatı devletlerinin âlicenap ve hakikî vatansever olduğunu bildiğimden kendime vazifei mukaddese addederim. Havadisat iraesi bu defa sureti kafiyede ve muhakkakada tahkik

ettim. Mançester'de bulunan milel muhtelife Constitutionel Partisi tarafından Almanya İmparatoru'na notanın yazıldığı suret ve mealini elde etmek için gayret edeceğim.

Hıdiv ve Mahmud Paşa arasında Suisse'de bir iki mülakat vukubulmuştur. Bunlar üzerine de malûmat alınabilir. Bura Jön Türkleri elan yerleşmiş nazarile bakılamaz ise de gazetelerini muntazaman çıkarmaktalar.

Abdurrahman Bey Kürd ve Türk lisanile gazete çıkaracak ise de hurufatı ve mürettibi yoktur. Hurufatı Mançesterden ve mürettibi Marsilyada Ermeni gazetesinin mürettibini elde etmeye çalışıyor.

İsmi Nişan Sironyan'dır. Kulunuz min gayri had ve liyakat efendimizden bir emir alacak olursam hurufatının satışını tehir ettiririm. Yazıları birbirine karıştırıp nerede olduğunu iyice bilirim.

Bendelerine emniyeti kâmile ile muhabere edebilirsiniz ve yazdığınız mektupları aynı gün sizlere iade ederim. Daha pek çok havadislerim var ise de, iki satırak bir emrinizi alamadığımdan cesaret edemiyorum. Jön Türklerden bir iki kişi meyillidir zatı devletlerine müracaata. Olbapta ve her halde emrü ferman hazreti menleülemrindir.

15 Temmuz 1900

Mihri kulunuz"

"Devletlü efendim hazretleri,

Mahı hal 19 tarihli tahriratı vâlâları bu sabah vusul âcizanem olarak cümlei meali ve evamiri devletleri malûmu çakiri oldu.

Kulunuz daim hazırım arzu buyuruları noktalar üzerine mufassal ve teferruatlı malûmat itasına. Şimdiye değin muhtasar yazdığımın esbabı efendimizden hiçbir talimat almadığım idi.

Mahı hal on dokuzuncu günü Sinop'tan firar eden Nureddin Bey Paris'e gitti, belki oradan Cenevre'ye de geçer. Mumaileyhin işbu seyahati umum Avrupa'da ve Mısır'da bulunan Jön Türk partisinin birleştirilmesi ve Londra'yı merkez ittihaz, ederek bi-littifak hareket edilmesi ve bu bapta Paris'te bir meclis edecekler imiş.

Burada bulunanlardan yalnız bir mürettip Nazmi Efendi ve muharrirlerinden Halil Hilmi Bey kaldı. Bu defa gazetelerini 1 000 nüsha çıkardılar.

Kürdistan gazetesi müdürü Bedri Han Paşa hafidi Abdiirrahman Bey burada. Halbuki elan gazetesini çıkarmadı.

Mahmud Paşa organı olmak üzere Daniş Efendi idaresinde iki ingiliz muharrirler vasıtasile bir ingilizce gazete neşrolunuyor. Haftalık olmak üzere bu iki İngilizce mahiye 60-70 lira maaş verilmektedir. Halbuki zatını âcizaneme nazaran muvakkat olmak gerekir. Zira bunlar bu masarife karşı duramazlar.

Jönler Ermenilerden hiçbir yüz bulamadılar ve bulamayacaklar; zira kendilerine emniyet eden yoktur ve 'Nor Giyank' gazetesi alenen Mahmud Paşa aleyhinde yazmaktadır ve Mahmud Pa-şa'yı kendi reisleri namile gösterdiler. Burada ise herkesin ağzında ve gazetede yazılmaktadır ki, Mahmud Paşa hiçbir veçhile Jönler işine karışmayacaktır ve bu hususta devletlû Ahmed Paşa hazretleri marifetile icra edilmiştir ve bu Jön'lerin şimdilik maliyeleri gayet bozuk gitmekte, buranın masrafından korkmaktalar. Yakinen bazı resimli kartpostallar bastıracaklar. Bunların İstanbul'a ne veçhile gazetelerini göndermekte olduklarını tahkik etmekteyim, elde eder etmez bildiririm efendim.

Mançester'de bulunan mileli muhtelife komitesi tarafından Almanya İmparatoru haşmetlû Giyyom hazretlerine irsal olunan manifestonun meali:

Yıldız heyetinin bir hali intizama ircaı, efendimiz varidatı kamilen çekmekte olduğundan bunun önü alınması, devairi resmiyenin vazifeleri dairesinde Yıldız müdahalesinden men olunarak serbestçe muamele etmeleri, adliye, ticaret vesair cihetlerin terakkisi ve 12 kişiden mürekkep bir komisyonu fevkalâde marifetile memaliki mahrusai şahanenin idaresi talebinden ibaret idüğü. Bu manifesto suretini arzu buyurduğunuz aynen imzası ile bir an evvel taraflara seyahat ederek elde olunabilir. Olbapta ve her halde emrü ferman hazreti menleülemrindir.

27 Temmuz 1900

Mihri"

Damad Mahmud Paşa Mısır'da

Damad Mahmud Paşa ile Ahmed Celâleddin Paşa arasındaki görüşmeler sekteye uğradıktan sonra, Damad Paşa'nın rahata kavuştuğunu sanmayınız. Bu defa da sahneye Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa çıkmıştır. Saray, Damad Paşa'nın faaliyetini sekteye uğratmak için kendisini daima gözetim altında bulundurmak politikasını izliyor, maruz kalınan başarısızlıklara rağmen, sosyal mevkileri daha yüksek yeni yeni delegelere başvuruyordu. İşte bu cümleden olmak üzere, Hıdiv Abbas Hilmi Paşa da bu görevi kabul etmiş, Damad Paşa'nın dönüşünü sağlamak için uygulanabilecek bir plan hazırlamak amacıyla Paşa'yı Mısır'a davet etmiştir.

Damad Paşa Hıdiv'in davetini olumlu kabul etmişse de, oğulları Prens Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'ler doğru bulmuyorlar, babalarını bu seyahatten vazgeçirmeye çabalıyorlardı. Fakat, bu gayretleri Hıdiv'in ısrarı ve "Jön Türk" davasına yardım vaadi karşısında boşa gitmiş ve nihayet Mısır seyahati bir emrivaki haline girmiştir. Bu meselede Paşa'nın kâhyası Salih Bey'in de büyük etkisi olmuş ve sonuçta altı kişilik bir kafile Mısır'a hareket etmiştir.

Paşa ile oğullarını Kahire'deki çiftliğinde kabul eden Hıdiv, onlarla Nil üstünde yat gezintileri yapmış, misafirlerini ağırlamaya ve güvenlerini kazanmaya çalışmıştır. Bilahare Kahire'de Continental Oteli'nde lüks bir daire tutulmuş, misafirler oraya yerleştirilmiş, daha sonra da müstakil bir eve nakledilmişlerdir. Hıdiv, Paşa ve oğullarının masraflarına karşılık her ay 1 000 lira veriyordu.

Mahmud Paşa ve oğulları Mısır'da zamanlarını boş geçilmemişlerdir. Londra'dayken Mısır fevkalade komiseri Ahmed Muhtar Paşa'ya bir mektup yazarak beraber çalışmayı teklif ettiği halde aldığı cevap ihtiyatlı ve nazik bir şekilde ret niteliğini taşıdığından Mahmud Paşa ile Ahmed Muhtar Paşa'nın arası iyi değildi. Bununla beraber Damad Mahmud Paşa Mısır'da yalnız "Jön Türk'lerle var olan ilişkilerini devam ettirmiş ve Hoca Kadri Efendi'nin idare ettiği Kanunu Esasi gazetesine yardım etmekle kalmamış, doğrudan doğruya Sultan Abdülhamid'e karşı mücadeleye şiddetle devam etmiştir. Bu arada, yayımladığı Tezkerei Ulema risalesinde Sultan Abdülhamid'e şöyle hitap etmektedir:

"Huzuru padişahiye mâruzdur,

... Bir sultan, bir meliki zalimin hilafetinin ind-el-şer'i sahih olamayacağı müteaddit ehadisi Nebevi delâletile ve akvali ulema ile sabittir. Zatı hümayunları doğru söyleyen ve dalkavukluk etmeyen ehli İslâmı hapis, nefiy, katil ve mallarını müsadere, hane ve hanımanlarını tarumar ettikleri ve ahaliyi tahammüllerinin fevkinde vergiler tarhederek diğer taraftan israf beytülmalin son derecesine vardıkları, donanmayı mahiv, hürriyeti ahaliyi selb, yalanlar icad, ...ve daha buna mümasil birçok zulüm ve isyanı irtikâp buyurdukları meydanda duruyor.

Yirmi beşinci senei devriyenize tekellüfatı muhteşemane ve âyini sefihane iltizam eylemek, şeraiti Muhammediyeden inhiraf ettiğinize güzel bir delili kâfi olabilir. Binaberin, insafı hümayununuza dehalet eder ve birkaç sual iradına cesaret eyleriz:

Evvelâ — Bu kadar tuğyanı şahaneden sonra nasıl oluyor da halifelik iddiasına cüret buyuruluyor?

Saniyen — Bu dâvayı bimânayı hilâfetten hicap büyütülmüyor mu?

Salisen — Acaba hangi hareket şahaneniz meşrudur?

Zatı şahaneleri maatteessüf yalnız mizacı sefihaneye hoş gelen âyini cahilaneyi kabul, hoş gelmeyen mâkulâtı âlimaneyi red buyuruyorsunuz.

27 Ağustos 1900

Damad Mahmud"

Bundan başka Damad Paşa Osmanlı edebiyatında çok büyük değere sahip bulunan Divan'ını da Kahire'de bastırmıştır. Bu eserin siyasi cephesi, bazı kasidelerin Osmanlı hükümetini ve yönetimini eleştirir nitelikte olması ve özellikle Bahriye Nazırı Hasan Paşa hakkında acı satırları içermesidir.

O sıralarda "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin yayını olarak Mısır'da çıkan Hak gazetesinde Damad Paşa hakkında birçok methiye vardır. Bu yayın da gösteriyor ki, Damad Mahmud Paşa'nın Mısır'a gitmesi, harekâtında hiçbir değişim yaratmamıştır. Bu inkılapçıların Mısır'a gittikleri sırada ünlü Ali Kemal Bey de Kahire'de Ahmed Celâleddin Paşa'nın eşi Prenses İsmet Hanım'ın çiftliğinde daire müdürü bulunuyordu.

O tarihte Mısır'da mücadele eden "Jön Türk'lerden birkaçını bu fırsatla anmak yerinde olur kanaatindeyim:

Ahmed Saip Bey: Mısır fevkalade komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın yaveriyken görevini terk ederek, mücadele amacıyla Sancak gazetesini yayımlamaya başlamıştı. Namuslu, sebatkâr ve gayretli bir kişiliktir. Aslen Kafkasyalıydı.

Bahriyeli Rıza Bey: Hak adında bir gazete çıkarıyordu. İyi bir hatip ve ciddi bir ihtilalci olan bu kişi, Türkiye içine gizli adam gönderme imkânını bulmuş ve propaganda amacıyla Rıza adında bir fedakârı İstanbul'a sokmayı başarmıştır.

Salih Cemal Bey: Kahire'de "Kanunu Esasi Matbaası"nı kuran kişidir. Dürüst bir vatan evladıdır.

Bundan başka daha birçok vatandaşın adını saymak mümkünse de, meseleyi uzatmamak için bu kadarla yetineceğim. Yalnız Sadayı Millet gazetesi sahibi Leon Fehim'den bahsetmek ve bu kişinin şantaj yoluyla çıkar elde etmek yoluna saptığını söylemek bir görevdir.

Hüseyin Daniş Bey'in İstanbul'a Dönüşü

Damad Mahmud Paşa oğullarıyla Kahire'deki eve yerleştikten sonra beklenmeyen bir olay meydana gelmiştir. Paşa'nın özel kitabetiyle meşgul olan Hüseyin Daniş Bey, Ali Kemal Bey'in aracılığıyla İstanbul'a gitmiştir. Bu dönüş meselesinin daha Londra'dayken söz konusu olduğu durumdan anlaşılmaktadır. Sefaret Müsteşarı Abdülhak Hamid Bey, Londra'da, Paşa ve oğullarına tavsiye ettiği gibi, Hüseyin Daniş Bey'e de "Bu çıkmaz bir yoldur, nafile kendinizi üzüyorsunuz. Size acizane tavsiyem bir yolunu bulup içeriye girmenizdir" demişti. Fakat, o zaman pratiğe geçirilemeyen bu nasihat, Yıldız Sarayı'nın müdahalesi ve Ali Kemal Bey'in aracılığı ve girişimiyle ortaya çıkmış, Hüseyin Daniş Bey de memlekete dönmüştür. Bununla beraber, dönüş meselesi etrafında daha önce Ahmed Celâleddin Paşa ile görüşmeler cereyan ettiği, Hüseyin Daniş Bey'in Londra'dayken yazdığı aşağıdaki mektuptan anlaşılıyor:

"Londra, 10 Temmuz efrenci 1900

Paşa hazretleri,

Müsteşarı sefareti seniye utufetlû Abdülhak Hâmid Beyefendi hazretlerini kulunuza tebliğine tavsit buyurduğunuz telgrafnamei âlinizin mefadına kesbi vukuf eyledim. Paris'e gelmekliğimin bir lüzumu mübreme müpteni olup olmadığını berayı ifham irsal buyurulacağı memul olan bir mektubunuza intizaren şimdilik Londra'da ikamet etmekteyim. Gönderilecek mektubun doğrudan doğruya namı âcizaneme olması mercu ve mültezimdir.

Hüseyin Daniş"

Hatta Ahmed Celâleddin Paşa'nın Yıldız Sarayı'na çektiği şu telgrafı da, mektuptaki kapalı ifadeyi aydınlatan bir belgedir:

"Mahmud Paşa'nın kâtibi Hüseyin Daniş Bey hakkındaki mâruzâtı çakiranem 29 Haziran tarihinde vukubulmuştu. Andanberi kendisine hiçbir cevap verilmediğinden Mahmud Paşa'nın bir İngiliz vasıtasile neşretticeği İngilizce gazetenin umuru tahririyesinde bulunmak üzere Londra'da kaldığı haber alınmıştır. Avrupa'da çare tesviyesi bulunmuş olan bir işin uzatılması bu gibi sui netice hasıl eder. Maamafih telgrafnamei âlilerde tebliğ kılınan iradei seniye cenabı mülûkâne kendisine iş'ar edildiğinden varid olacak cevabı arzı atebei ulya kılınacağı mâruzdur."

Damad Mahmud Paşa'yı dönmeye ikna için Avrupa'ya gelmiş olan ve başarısızlığa uğrayan Ahmed Celâleddin Paşa; sarf ettiği emeklerin boşa gitmesinden dolayı çok üzgündü. Sultan Abdülhamid'in kendisine verdiği önem ve gösterdiği güvenin karşılığını ödeyememiş bulunmaktan üzüntü içinde kalan Paşa, Damad Paşa ile oğullarının Mısır'a gitmelerini mecburen izledikten sonra, Sultan Abdülhamid'in nezdinde kazandığı mevkiin değişmesini önlemek ve elde etmiş olduğu yakınlığın devamını sağlayabilmek amacıyla bütün gayret ve çabasını "Jön Türk'lerden daha bazılarının sığınmasına yöneltmişti. Hüseyin Daniş Bey de bunlardan biridir. Bununla beraber, Londra görüşmelerinden bir süre sonra İstanbul'a dönen Ahmed Celâleddin Paşa, "Jön Türk" alemiyle ilgisini kesmek istememiş, kazandığı bazı zayıf karakterli kişilerle haberleşmeye devam etmiştir. Mısır'daki çiftliğine nazır olarak atadığı Ali Kemal Bey'le de özel işleri için haberleşirken, Damad Mahmud Paşa ve

oğullan hakkında da daima bilgi almıştır ve bu vesilelerle de saraydaki mevkii sarsılmamış, Abdülhamid'in güvenini korumayı başarmıştır.

Ali Kemal Bey, Hüseyin Daniş ve Damad Paşa hakkında Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı 12 Kânunusani 1900 tarihli bir mektupta şöyle diyordu:

"...Daniş Bey yarın buradan İstanbul'a hareket ediyor. Bu arizamla beraber İstanbul'a muvasalat eder, efendimizle görüşür, hakikati hali hakipayinize arz eder.

... Mahmud Paşa'ya şimdiye kadar para veren yalnız Hıdiv'dir. Sendika vermiyor. Maamafih emin bir yerden haber aldım; Hıdiv İstanbul'la uyuşsa da, bugün Mahmud Paşa'yı Dersaadet'e sokmak istese sokamayacaktır. Paşa'nın ve mahdumlarının fikirleri yine Avrupa'ya göç etmektir."

Prens Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'lerin Beyannameleri

Gerçekten Damad Mahmud Paşa ve oğulları Hıdiv'in çevirmek istediği dolaplara girmiyorlar ve dönüşe yanaşmıyorlardı. Onların bütün arzu ve emelleri mücadeleye devam etmek, memlekette esaslı bir ıslahat icrasına yol açmaktı. Bununla beraber yapılan mücadelede uyumsuzluk ve düzensizlik gördüklerinden bunun nedenlerini ortadan kaldırmak ve savaşımı daha esaslı ve etkili bir şekle sokmak için Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'ler, "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" başlıklı ve risale şeklinde uzun bir beyanname yayımlamışlar ve "Jön Türk'leri genel bir toplantıya, yani kongre akdine davet etmişlerdir. Bu beyanname, "Sultan Abdülmecid'in torunları Mehmed Sabahaddin ve Ahmed Lûtfullah" imzasını taşıyordu. Bunda takip edilen amaç, beylerin mücadeleye bilfiil katılmak istediklerini, emel ve gayeye ulaşmadan Sultan Abdülhamid'e muhalefetten vazgeçmeyeceklerini, yalnız babalarının himayesine sığınarak değil, gerekirse bağımsız olarak da hareket etmek hak ve yetkisine sahip bulunduklarını herkese anlatmaktı.

"Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza

Avrupa'ya vürudumuzdanberi zatı şahaneye takdim ettiğimiz birçok hususi lâyihalarda milleti Osmaniyenin ihtiyacatı hazırai me-deniyesini halisane ve samimane arz eyledik. Yazık ki, padişah beyanatı meşrua ve muhikkimizin hiçbirini nazarı dikkate almayarak yalnız İstanbul'a avdetimizi temin için tarafımıza memurlar sevk etmek, telgraflar ve kâğıtlar yağdırmakla meşgul oldu. Bittabi bunları reddettik. Fakat, her redde karşı tarafı şahanelerinden yeni bir tecavüze, yahut yeni bir tehdide mâruz kaldık. Ezcümle daha ferdayı azimetimizde Fransa hükümetine resmen tebliğ ettirdiği bir notada hakkımızda en şeni iftiralar ve ithamlarla devleti müşarünileyhden teslimimizi talep eyledi. Bu notaya hükümeti cumhuriye tarafından lâyık olduğu sükût ile mukabele edildiğini görünce pederimizin memaliki Osmaniye dahilinde bulunan tekmil emlâkini tahtı hacze aldırdı. Nihayet validemiz Seniha Sultan hazretlerini de Yıldızda hapsetti. Kendi öz hemşiresi bulunan müşarünileyh hazretleri hakkında tecviz eylediği muamelei gaddarane, muazzez validemizi bize karşı âdeta rehin makamında tutarak onun felâketile bizi meyus ve bu suretle avdete mecbur etmek maksadına mebni idi.

İşte çare addettiği bütün bu mezalimden hiçbir netice çıkmadığını gören Sultan Abdülhamid Han, bu kere de İstanbul'a avdet etmeyecek olursak hayatımızdan da katiyen feragat lâzım geleceğini alenen bildirdi. Fakat, teneffüs ettiğimiz demleri kendisine medyun olduğumuz sevgili vatanımızın en takatşiken musibetlerin yedi kahrında bir bazice olduğunu gördüğümüz müddetçe, onu bir temaşayı atılane ile imrar edilecek hayatı zamanı tabiisinden evvel bir kütlei türap altına girmeye tercih edecek insanlardan olsaydık ikametgâhımızdaki izzet ve rahatı terk ederek bugün bu mevkide bulunmazdık. Binaenaleyh hemşiresini, biraderini, evlâdını hapis ve tazyika rızadade olan bir kalpten saadeti milliyemizin teminini ümid, abesle iştigal demek olacağından ikbal ve tealisi yolunda hasrı nefs eylediğimiz milleti necibei Osmaniyenin hissiyatı ulviyei vatanperveranesine müracaat ediyoruz.

Kemali teessüfle itiraf eyleriz ki, sülâlei ali Osmani içinden çıkan bir hükümdarın tarihimizin son yirmi beş senelik faslına sürdüğü leke o kadar büyüktür ki, yine o ailei saltanat erkânı icabı halinde bu meşum lekeyi kendi kanlarile silmedikçe heyeti içtimaiyemiz önünde tebriyei zimmet edemeyecektir. İstanbul'dan infikâkimiz bu vazifei mâneviyeyi ifa hususunda yalnız bizi serbest bırakmış olduğu için yaşadığımız müddetçe hiçbir endişe -isterse o, bir endişei hayat olsun- başladığımız işe devamdan bizi meneyleyemeyecektir. Maksadımız, menfaati müttehid olduğu halde mesleken müteferrik

olan ve o tefrika yüzünden telâfisi gayri kabil bir felâkete mâruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi ilh vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cemeylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeye ve hem de yarınki hükümeti âdilânenin temel taşlarını arayı umumiyei Osmaniyenin inzamamile vaz'a çalışmaktır. Bu ittihadın teessüs edeceği binayı muallâyı medeniyet yirminci asrı terakkinin bir tacı ibtihacı zişevketi olacak ve beşeriyeti müstakbelenin bütün mütefekkir evlâtları bu eseri sâyi takdis eyleyeceklerdir.

İttihadın vukuu bir meclisi umuminin inikadına vabestedir. Binaenaleyh beyannamemize cevap vermek isteyen ahrarı milletin reylerini tarafımıza bilâ tehir bildirmelerini menfaati umumiyei Osmaniye namına rica eder ve ihtiramatı ihvankâranemizi takdim ile kesbifahr eyleriz."

Beyanname yayımı bu kadarla kalmamıştır. Prens Sabahaddin Bey, Osmanlı unsurları arasındaki uyumsuzluğu gidermek ve Osmanlı birliğini samimi bir hale sokmak, daha doğrusu din ve ırk rekabetlerini bertaraf etmek için de çalışıyor, munis bir hava yaratmak amacıyla uğraşıyor, uğraşıyor, uğraşıyordu. Bu emelle yayımlanmış ve o günkü siyasi görüş ve düşünüşleri anlatan diğer bir beyannamenin önemli parçalarını buraya alıyorum:

"Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza

... Ortada bir fikir daha var ki, o da ecnası muhtelifei Osmaniyenin Balkan hükûmatı sagiresi gibi ayrıca kesbi istiklâl etmeleridir. Lâkin, bu küçük hükümetler Şark'ta mevcudiyeti Osmaniyenin husule getirdiği muvazenei düveliyeden istifade suretile yaşayabiliyor. Haritai âlemde o muvazene, devleti Osmaniye zararına tebeddül ettiği gün, anasırı mezkûrenin ihrazı istiklâlleri şöyle dursun, fakat hayli zamandanberi kesbi istiklâl etmiş olan Balkan hükümetlerinin bile âzadei tecavüz kalacakları şüphelidir.

Sahnei tabiatta cidali hayat kanunu ahenini devam ettiği müddetçe yaşamak, hususile hürriyetini muhafaza etmek şartile yaşamak için, onun devamını temin eyleyecek bir kuvvete malikiyet iktiza eder. Hattâ farzı muhal olarak akvamı Osmaniyenin birer idarei müstakilleye malik olacakları kabul edilse bile cevanibi erbaala-rından yükselen kuvvayı hariciyeye karşı koyacak bir kuvvayı dahiliye vücuda getirmek üzere mütemekkin oldukları

araziden istihsal eyleyecekleri servetin ne büyük bir kısmını ihtiyacatı askeriyelerine sarf etmeleri lâzım gelecektir! Halbuki tabiiyeti Osmaniye altında bir adaleti mütesaviye ile yaşamak, bizi askerî, iktisadî her türlü tecavüzatı hariciyeden masun bırakacak en salim yoldur. Hattâ komşularımızın da -munsifane düşünecek olurlarsa- itiraf eylemeleri lâzım gelir ki, Osmanlılığın ihyası umum âlemi medeniyete bir hizmet olacaktır. Çünkü, devletimizin mazisi fütuhatı cesime-i askeriyede idi; istikbali fütuhatı âliyei medeniyede bulunacak! Bir milletin sahai temeddünde ihraz edeceği fütuhat ise yalnız kendisinin değil, fakat tekmil insaniyetin malı sayılır. Umum Osmanlıların bu büyük maksada vusul için furuk-u muhtelifei ahrardan mürekkep bir cemiyeti cedidenin teessüs ettiğini görür görmez ona her suretle zahir olacaklarından eminiz."

Bu beyannamelerin önemli etkileri olmuştur. Vatanseverler arasında kongre isteklileri zaten eksik değildi. Nitekim Ali Fahri Bey, 14 Ağustos 1316 (1900) tarihinde Cenevre'de yayımladığı "Yeni Osmanlılar Kongresi" adlı risalede bir kongre akdini istemiş; Tunalı Hilmi Bey Murad adlı eserinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin fiili yokluğundan bahisle yeni bir cemiyet kurulması fikrini ileri sürmüştür. Fahri Bey, 1318 senesinde Paris'te çıkardığı "Yine Kongre" başlığını taşıyan küçük bir broşürde bu mesele üzerinde yeniden durmuş, ısrar etmiştir. Kongre meselesi "Jön Türk"ler arasında günün konusu olmuştu. Birçok iyi niyet sahibi mücahit, Ali Fahri Bey'in dediği gibi, "sen, ben davaları"nı önlemek arzusuyla izlenecek yolu tespit etmeyi ve bir program hazırlamayı en önemli görev sayıyordu.

İşte Prens Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'lerin yayımladıkları beyanname de bu amaca yönelikti ve tam zamanında yayımlanmıştı. Fakat, böyle bir hareketin sorumluluğunu üstlenecek ve özellikle şahsiyeti itibariyle bu kadar önemli bir girişime etken olacak kudreti hiçbir kimse kendinde bulamıyordu. Ahmed Rıza Bey, etrafına topladığı birkaç arkadaşıyla, kendi görüşüne göre Sultan Abdülhamid muhalefetine devam ediyor ve Meşveret gazetesinin yayımıyla yetiniyordu. Bazı "Jön Türk"ler ise aralarında fikir birliği olmadığını ve muntazam bir teşkilata bağlı bulunmadıklarını bildikleri halde kendilerini ümitsizliğe kaptırmıyorlar; inkılap davasında sonuna kadar devam azmiyle bir gün zafer kazanmış olarak vatana dönmek ümidiyle teselli oluyorlardı.

Prens Sabahaddin Bey, Mısır'dan Niçin ve Nasıl Ayrıldı?

Durumun böyle belirsiz bulunduğu sıralarda Damad Mahmud Paşazade Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'ler de arzulan dışında geldikleri Mısır topraklarından ayrılarak bir an önce Avrupa'ya dönmeyi istiyorlar ve bu konuda babalarını sıkıştırıyorlardı. Bunun çabuklaştırılması için de önemli nedenler vardı. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın Sultan Abdülhamid'le münasebette bulunduğu ve misafirlerin her günkü meşguliyetleri hakkında Yıldız Sarayı'na telgraflar çekildiği anlaşılmıştı. Durum bu şekilde aydınlanınca, Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'ler Hıdiv'e karşı soğuk bir tavır takınmaya başlamışlardır. Beylerin takındığı bu tavır Hıdivin hoşuna gitmemiş ve nihayet Paşa'ya İstanbul'a dönmelerini tavsiye etmekle ve Mahrusa Yatı'nın emirlerine hazır olduğunu bildirmekle asıl amacını ortaya koymuştur. En zor zamanda yıldırım gibi gökten inen bu teklif karşısında Paşa çok sarsılmıştır. Oğulları ise bunla hiç ilgilenmeyerek babalarına "bu durumda memlekete girmek caiz değildir, Avrupa'ya çekilerek mücadelemize devam edelim" demişlerdir.

Hıdiv Abbas Hilmi Paşa dönüş teklifini ileri sürerken başlıca şu iki noktayı göz önünde tutmuştu:

Öncelikle, beylerin beyanname yayımlamaları; ayrıca, Paşa ve oğullarının haberleşmelerini sansüre tabi tuttuğu için dışarıdan yardım görmeleri ihtimali olmadığına kanaat getirmiş ve misafirlerini memlekete göndermenin tam zamanı geldiğine hükmetmiş bulunması.

Fakat, Hıdiv'in bu gayret ve ümidi de boşa gitti. Paşa, oğullarının kahramanca sözleri üzerine tereddüde kapılmadı ve ümitsizliğine rağmen metanetini koruyarak dönmek teklifini bir kere daha reddetti.

Ali Kemal Bey yazdığı mektuplarda bu durumu şöylece anlatıyor:

"Misafirin işi fenalaştı. Çünkü mütevelli İstanbul'a avdetlerini teklif eyledi. Gitmezlerse parayı keseceğini zımnen bildirdi. Fakat çocuklar avdet etmeyiz diye kıyamet koparıyorlar.

2 Mayıs 1901"

"Misafir ile mütevelli büsbütün bozuştular. Oldu, bitti. Misafir istikraz ile yaşıyor ve hâlen istikraza çabalıyor.

14 Mayıs 1901"

Hıdiv, Damad Paşa'ya dönüş teklifini gerçekten en zor zamanda yapmıştı. Paşa'nın hiç parası kalmamıştı. Fakat, hiç ümit edilmeyen bir rastlantı Paşa ile oğullarını büyük bir zorluktan kurtarmıştır. Paşa'ya Osmanlı Bankası'ndan gelen bir mektupta vaktiyle adlarına açılan cari hesapta bir yanlışlık olduğu ve halen bankada 1000 lira alacakları bulunduğu ve bu paranın emirlerine hazır tutulduğu bildiriliyordu. Bu ihbardan memnun kalan Paşa, bu parayı hemen bankadan çekmiştir. Fakat, gerçekte bu para banka hesaplarında yapılan bir yanlışlığın bakiyesi miydi, yoksa Damad Paşa'nın maruz kaldığı zor durumu sezen ve adını bildirmek istemeyen becerikli aydınlardan birinin banka kanalıyla yaptığı bir hediye miydi, olayın bu yönü belli değildir. Belli olan, Paşa'nın cebine 1000 liranın girmesi, mücadele ve "Jön Türk" kozu için binlerce lirayı harcamaktan çekinmeyen ve sevinç duyan Paşa'nın bu defa eline geçen bu kadar az bir paradan dolayı olağanüstü duygulanmasıdır. Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, gıyaben yapılan bu gibi yardımlar vaktiyle Mithat Paşa'dan da esirgenmemiş, o büyük inkılapçıya da takdirkârları buna benzer para yardımlarında bulunmuşlardır.

Damad Mahmud Paşa, Hıdiv tarafından herhangi bir zorluk çıkarılmasına meydan bırakmamak için bu paradan beş yüz lirasını oğullarına vermiş ve hemen onları Avrupa'ya yolcu etmiş, bunu sağlayıncaya kadar da kendisi İstanbul'a dönmekte kararsız tavır takınarak meydana gelebilecek engelleri önlemeye çalışmıştır. Ali Kemal Bey bir mektubunda şöyle demektedir:

"Misafir kariben İstanbul'a avdet etmek üzeredir. Fakat, mütevellinin şiddetle aleyhinde zebandraz olmaya başladı. Çocuklar mütevelli ile âdeta kavga ettiler. Bir günün içinde piliyi pırtıyı toplar toplamaz yapyalnız, bir uşak bile almadan sade ikisi Paris'e gittiler. Mütevelliye pek kızgındırlar, bize ihanet etti... diyorlar."

Ali Kemal'in Bazı "Paris Mektupları"

İkdam gazetesi başyazarı sıfatıyla memleketimizde şöhret kazanan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine yaptığı yayımla, basında önemli etkiler uyandıran Ali Kemal Bey'in Avrupa'da bulunduğu ve "Jön Türk" hayatına katılıyor sanıldığı zamanlarda izlediği asıl

amacı anlatan bazı mektuplarını da sırası gelmişken buraya ekliyorum: Ali Kemal Bey'in mahrem işaretli bir mektubu aynen:

"Mâruzu çakiri kemineleridir,

Mütevelli misafiri malûm ile sahibi hakkı derecei kifayede tehdit ederek şantajını yürütmekten meyus oldu. Başka vasıtalara müracaat eyledi. Burada 'Şafak' namile bir yeni Jön Türki Cemiyeti tesis ettirmek istedi. O ise olmadan bozuldu, yürümedi. Mehmed Ali Paşa Halim'i Avrupa'ya gönderdi. İsmail Kemal Bey'e varıncaya kadar ne kadar Jön Türk varsa buraya toplamak istiyor. Bedrihan Paşazade, Osman Paşa gibi aç döküntüleri toplar. Fakat, bugün İskenderiye'ye çıktı gibi havadise rağmen zannetmem ki, İsmail Kemal Bey bu zilletlere tenezzül etsin. Ahmed Rıza ise asla. Nitekim burada 'Sancak' sahibi Ahmed Saib Bey bile tenezzül etmiyor. Saniyen Umülkura' diye mahud İbrahim Muylemi gibi bir iki rezile saçma sapan bir kitap yazdırdılar. 'Hicaz'da yazılmış' dediler. Bu kitabı yaptıran mütevellidir. Sahibi hakkı bu suretle de tehdit etmek istiyorlar. Sureti tasnifi filân hep bendenizce malumdur.

İstanbul için bu çocukça hareketlere en güzel cevap bir handei istihzadır. İngilizler bu harekâtın külliyen aleyhindedirler. Hattâ heyeti nüzzar bile. Bendeniz bu işlerin hiçbirine karışmak istemem. Fakat, Keşşaf namile bir gazete çıkarılsa, mütevellinin bütün şu âdi fesatları meydana dökülse, Türklüğü, Jön Türklüğü, insanlığı maskara eden bu heriflerin mahiyeti meydana konulsa bu rezailden bir iki ay zarfında eser kalmaz, herkes bir deliğe girer; ama İstanbul'a emniyet olmaz.

İhtilâfatile uğraşmakta dehrin zevki yok, zevk onun mirsadı ibretten temaşasındadır.

Ali Kemal

16 Kânunusani 1901"

Diğer bir mektubu aynen:

"Mâruzu çakiri kemineteridir,

20 Haziran 317 tarihli emirnamei münimaneleri residei desti tevkir oldu. Malûmu âlii dövenleridir ki Avrupa'yı ilk teşrifi devletlerinden beri kulunuz hidematı hakikiyei hazreti cihanbaniye cidden vakfı mesai eyledim. Zerre kadar ihanet ve hıyanetten külliyen ihtiraz

eyledikten maada böyle bir mesleğe sülük edenlerle de âdeta çarpıştım. Hattâ, mahza emri zillullahiye iktifa için bir aralık gece gündüz kalemimi Necip Melhame'nin posta ile ve telgrafla mâruzâtına hasrettim. Bu esbaba mebni de Cenevre'de, Paris'te, Londra'da aleyhimde yazmadıkları, neşretmedikleri kalmadı. Bu fedakârlıklara mukabil makamı âliden gördüğüm mükâfat en küçük bir taltif şöyle dursun, evvelâ yazılarımın İstanbul gazetelerinden men'i, saniyen gördüğünüz hal oldu. Bu hakayiki efendimiz kadar utufetlû başkâtip Beyefendi hazretleri de bilir.

Maruf Feridun Bey mecnunu Ahmed Rıza'ya maaş vererekten, ötede beride zatı şahaneye küfrederekten dolaşır dururken, o kadar ihsanlara, iltifatlara garkedildi. İshak Sükutiler, Abdullah Cevdet'ler olmadık fezayihi irtikâp eylemiş iken büyük büyük rütbelere, memuriyetlere mazhar buyuruldu.

Mahza muaveneti fikriye ve kalemiyemle 'Meşveret'in Türkçesini çıkarabilmek için Ahmed Rıza az mı peşimde dolaştı? Hâlâ da mı dolaşmıyor? Hükümetten aldığım maaşın iki mislini vererek Damad Mahmud Paşa beni maiyetine mi almak istemedi, hâlâ da mı istemiyor? Bu noktada şu ciheti de arz etmeliyim ki, Münir'in yalancılıkları, hokkabazlıkları seyyiesile bugün Paris'te büyük birfırkai muhalife âdeta teessüs eyledi. İsmail Kemal, Damad Mahmud Paşa, Ahmed Rıza hep birleştiler, Doktor Kemal vesaire gibi ufak tefeği de beraber olarak oldukça kavi bir cemiyet teşkil ettiler...

9 Haziran 1901

Ali Kemal"

Hamiş: Makam, âlice hidemalı sabıkça bendegânem hep unutulmuş olsun, fakat hiç olmazsa geçen kış Daniş Beyin avdetinden düşmanların ademi muvaffakiyetine kadar sebkeden hizmeti çakıranem fıramuş buyurulmamalıydı."

Önemli bir mektubun anlamlı parçaları:

"Mâruzu çakırı kemineleridir,

...

Zaten Paris'in ahvali buraya behemehal teşrifinizi müstelzimdir. Münir'in yalanlarına ehemmiyet verilmesin. Şimdi burada her şey, herkes zatı melâikseınatı cihanbani

aleyhindedir. Leffen gönderilen parçadan müsteban olduğu üzere vaktile himmeti devletinizle sütunlarını medaihi şahane ile dolduran 'Matin' gibi gazeteler hâlâ hakkı cihanbanide pek fena lisan idare ediyorlar.

Nefsi Paris'te 'Meşveret'ten maada Hayal, istikbal vesaire gibi müteaddit muzır gazeteler neşrolunuyor. Cenevre'de ise, neşriyatı muzırrenin haddü hesabı yok.

12 Haziran 1901

Ali Kemal"

Damad Mahmud Paşa ve oğullan tekrar Avrupa'ya çekildikten sonra, Ali Kemal Bey de onların ardından Paris'e gidiyor ve Ahmed Celâleddin Paşa'ya hayat ve hareketleri hakkında bilgi vermeye devam ediyordu. İşte oradan yazdığı bir mektubun bazı fıkraları:

"Mâruzu çakiri kemineleridir,

10 Haziran 1901 tarihli lûtufnamei devletleri şimdi residei idii tekrim oldu.

....

... Netice şudur ki, ahval gayetülgaye fenadır. Evvelâ misafirle, mahdumlarile Meşveret sahibinin arasında bir vifakı tam husule geldi. Saniyen diğer cihetten Londra 'nın en büyük Ermeni ihtilâl komiteleri de bunlara iltihak ettiler. Şimdi mahdumları Londra'ya davet ediyorlar. Konferanslar yaptıracaklar, ingilizlerin Mısır'daki idarelerini methettirmek, halifeyi zem ettirmek, saltanat ve hilâfet aleyhinde dolaplar çevirmek istiyorlar...

14 Haziran 1901

Ali Kemal"

Ali Kemal'in tehditkâr bir mektubundan parçalar:

"Mâruzu çakiri kemineleridir,

Efendimize evvelce arzeyledim, ehemmiyet vermediniz. Bankanın leffen takdim olunan cevabından müsteban olduğu üzere Paris Sefiri Münir maaşımı resmen gasbeyledi, verdinniyor. Kulunuzun bu memuriyeti mahza iradei zillullahiye ve emri devletlerine

imtisal için kabul ettiğimden dolayı her taraftan ne kadar taan ve buğuzlere, ne tecavüzlere uğradığımı yine efendimiz bilirsiniz. Bu kadar sadakatimin mükâfatı işte neticede bu oldu. Halbuki, Sükuti'ler ve Cevdet'ler vesaireler gibi hainler, Münir'ler, Melhame'ler gibi alçaklar bol bol maaşlarda, memuriyetlerdedir. Brüksel kitabetinden bana verdikleri beş altı yüz frank maaşa mukabil tâ Meşveret sahibinden, Ahmed Rıza'dan Mahmud Paşa'ya kadar fırkai muhalife için çalışmak şartile o paranın iki mislini bana temin edenler oldu, hâlâ da vardır.

Ancak dairei âdaptan harice çıkmak kulunuzun elinden hiçbir zaman gelmedi, inşaallah yine de gelmez. Aman Yarabbi, bu idareye nasıl hizmet mümkün olur, hep ihanet edenler mükâfat görüyor. Vaktile ne hizmetlerde bulunduğumu, ahiren Daniş Bey'in avdetine başlıca sebep olduğumu, hattâ misafirin ve mahdumlarının avdetlerine bile muvaffakiyetle çalışmaya başladığımı yine efendimiz râna bilirsiniz. Şimdiden sonra artık bu belâhetlerde bulunmayacağım.

Benim gibi esdikayı böyle zor zoruna dilgir ederek yoldan çıkarmak Münir'in ötedenberi başlıca mesleki ihaneti olduğunu istanbul hâlâ öğrenemedi mi? Misafirin işi yine sırf Münir'in hıyanetile fevkalâde parladı, mevkii muhkemleşti. Geçen gün Sefaretin refi rütbe tebliğine misafir gayet ağır, berbat bir cevap verdi. Mahdumlar kariben Londra'ya konferanslara gidiyorlar. Meşveret sahibi ile müştereken hep birden bir kongre teşkiline çalışıyorlar. Diğer bir yerden büyükçe bir meblâğ-ı diğer daha buldular. Biz bütün bu yolsuzlukların önünü almaya çalışıyorduk, artık o budalalıktan vazgeçtik.

Bir yerde ki yok nağmeni takdir edecek gûş

Tazyii nefs eyleme, tebdili makam et

Bendeniz yine dairei edepten harice çıkmam, ancak;

Evvel — tekmil gazetelerle hiçbir memuriyetim ve hükümeti seniye ile hiçbir alâkam olmadığını ve kendi fikir ve mesleki ahraraneme hizmet eder müstakil birferd olduğumu ilân edeceğim.

Saniyen — İptidayı mâzuliyeti bendegânemden itibaren neşre başladığım Mecmuai Kemal'de yine edep dairesinde olmakla beraber Münir gibi esafilin devlete nasıl ihanet eylediklerini delâili vazıhasile gösterebileceğim. Bu sırada da mabeyinin vaktile Paris Sefaretine ve Necip Melhame'ye gönderdiği bazı muharreratı acibeyi de neşreyleyeceğim.

Hıdiv'in biraderine, İsmail Kemal Bey'in Arnavutluk prensliğini teklif eylediği ve buna istinaden Münir'in işaratı hep yalandır. İsmail Kemal Bey gerek mütevelliye ve gerek biraderine âdeta ne yaptığını bilmez, bir işe yaramaz çocuk nazarile bakıyor. Bu hakaik de kariben delâilile tahakkuk eder.

Münir gibi bir rezile ezilmek haysiyeti âcizaneme giran geldiği için bu hıyanetin, o memuriyetin indimde zerre kadar ehemmiyeti olmadığını ve hâlen benim için en güzel memuriyet memuriyetsizlik olduğunu başkitabete bildirmekten kendimi alamadım; çünkü efendimize defaet ile yazdım, her nedense ehemmiyet vermediniz. Siz de Münir'e kapılıyorsunuz. Halbuki o burada misafire sizi Avrupa'ya göndermeye mâni olduğunu ve bu sene gelemeyeceğinizi söylüyor, duruyor, daha da ne dolaplar çeviriyor.

Geçenlerde rütbemin, memuriyetimin terfi olunacağından bahis buyuruyordunuz; bakınız netice ne oldu. Maamafih kulunuz için bu taltifat ehemmiyetten âridir. Ancak, hakkımdaki şu hakikatsizlik bana cidden giran geliyor.

Bu mâruzâtı çakiraneme dair kulunuza cevap ihsan ederseniz minnettar olurum. Her halde emrü ferman hazreti menleülemrindir.

15 Haziran 1901

Ali Kemal"

Ali Kemal Bey bu tarzda faaliyete devam ederken, görmekte olduğu hizmetlerin tersine Paris Sefareti tarafından aleyhinde bir tebliğ yayımlamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ali Kemal Bey vaktiyle Brüksel Sefareti'nde görev almıştı. Fakat, görevi başında bulunmuyor, kendi âleminde yaşıyor ve Ahmed Celâleddin Paşa'nın çiftlik işleriyle uğraşıyordu. Bunun için böyle bir tebliğ yayımlamaya gerek duyulmuştur.

"Brüksel Sefareti seniyesi ikinci kâtibi Ali Kemal Bey'e

Alelusul mezuniyeti resmiye istihsal etmeksizin memuriyetlerini terkle firaren memaliki ecnebiyeye azimet eden memurini devleti Aliye haklarında Askeri Ceza Kanunnamei hümayunun yüz otuz ikinci maddesi mucibince ifayı muamele olunarak badema hizmeti devlete kabul olunmamaları Meclisi Hası Vükelâ karan üzerine bi-listizan müteallik ve

şeref sudur buyuruları iradei seniyei hazreti padişahi muktezayı münifinden olmakla işbu tebliğname tarihinden itibaren yirmi gün müddet zarfında istifayı kusurla arzı dehalet ve avdet etmeyenler haklarında kararı mezkûre tevfikan ifayı muamele kılınacağı ve olveçhile memaliki ecnebiyeye gidip de saltanatı se-niye ve hükümeti devleti Aliye aleyhinde neşriyatı muzırra ve garezkârenede bulunanlar haklarında dahi Mülkiye Ceza Kanunnamei hümayunundaki mevaddı mahsusa ahkâmının tatbik ve icra kılınacağı Paris şehbenderliği tarafından tebaai Osmaniyeden Ali Kemal Bey'e beyan olunur.

17 Temmuz 1317

Şehbenderi devleti Osmaniye der Paris"

Ali Kemal'in, yukarıdaki tebligatın yapılmasından canının sıkıldığını gösteren bir mektubundan parçalar:

"Mâruzu çakiri kemineleridir,

Dünkü arizai bendegânemle mufassalan arzeylediğim veçhile düşmanlarımızın hakkı bendegânemdeki son kaşifleri her türlü tezvirata müracaat ederek usulü ınahude üzere mahkûmiyeti âcizanemi Dersaadet gazetelerinde neşrettirmek ve beni büsbütün dilgir eylemektir.

Avrupa'da şimdiye kadar itaatten çıkmamış ve bunun için her tarafın ta'nına uğramış bir Türk varsa o da bu âcizleridir.

Efendimiz de bilirsiniz ki, Mahmud Paşa'dan Ahmed Rıza'ya kadar bütün fırkai muhalife beni aralarına alabilmeyi daima bir nimeti gayri müterakkibe addederler. Avrupa'da neşriyat nasıl olurmuş işte o zaman İstanbul görür... Sade başkitabetin, merhum Kâmil Bey'in, hattâ zatı şahanenin mahud Necip Melhame ile sebkeden ve bütün yedi âcizanemden geçen ve bir suretleri abdi bendegânemde leülhamd mahfuz bulunan muhaberelerini anane ile ortaya fırlatmak ne velveleyi mucip olur, görülür... Maamafih bunlardan maada daha yazacağımız, neşredeceğimiz neler var!

Avrupa'da tülü müddet bulunmuş herkesi, her hakikati etrafîle anlamış benim gibi bir adamı öyle çoluk çocukla karıştırmamalıdır. Bizden muhaceme, muhalefet görmek bir parça tuzlu oturur.

2 Ağustos 1901

Ali Kemal"

Bazı Jön Türkler hakkında beslediği düşmanlığı gösteren ve kendisine önem verdirmek amacıyla yazıldığı anlaşılan bir mektubu:

"Mâruzu çakiri kemineleridir,

Zatı devletlerinin bu sıralarda Avrupa'ya teşrif etmek üzere oldukları Paris'te şayi olduğu ahiren kulunuza bildirildi ve bu münasebetle erbabı şikâyetten bir kısmı küllisinin arzı istiman için hazırlandıkları bile yazıldı...

Tetkikatı hakirane göre, Paris'te Meşrutiyet vesaire diye neşredile gelen bir iki varakpareyi bissühule kapatarak sahiplerini vilâyetlerce, ufak tefek memuriyetlerle ikna eylemek pek kolay olduğu gibi, Londra'da çıkan 'Osmanlı' ve 'Hilâfet' gazetelerinin kapatılması da en kolay umurdandır. Hele Cenevre'nin istirdat ve intikamları kapatmak için fırsata çarü çeşm ile muntazırdırlar. Şu kadar var ki hep makasıdı hasise ve âdiye gözeten bu aç heriflerin üzerlerine gitmeyerek tedbir ve ihtiyatla babı atıfete müracaatlerini teshil eylemek lâzımdır. Hûda bilir, Münir Bey'in birkaç senedir ihanet ve hıyaneti, hiset ve tama'kârlığı olmasaydı bugün Avrupa'da bu rezaletlerden eser kalmazdı. Fakat bunlar kalmayınca beyin kârına, kesesine zarar gelirdi. Biz ne hakikatler biliriz, ama şimdi söylemek zamanı değil... Efendimiz teşrif buyurursanız bunların cümlesinde muvaffak olursunuz. Fakat, Münir Bey, Feridun Bey vesaire dönerlerse emin olunuz iş gittikçe berbad olur. Gazeteler, rezaletler gittikçe artar.

13 Teşrinisani 1901

Ali Kemal"

Sabahaddin ve Lûtfullah Beylerin Mısır'dan hareketleri Fransız basınında yankılar uyandırmış ve ajanslar şu haberi yaymıştı:

"Paris — 'L'intransigent' gazetesi sultanın yeğenleri Prens Sabahaddin ve Lûtfullah'in yakında Kahire'den geleceklerini yazmaktadır. Memlekete avdetleri için Hıdiv'in yaptığı

teklife karşı ırk ve din farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlılar namına istedikleri ıslahatın icrasına kadar İstanbul'a dönmeyeceklerdir."

Beylerin hareketinden beş on gün sonra Damad Mahmud Paşa Mısır protokol memurları tarafından, Hıdiv adına, Sürre Alayı'na13 davet edilmişti. Merasim sırasında Hıdiv'in kendisine soğuk davrandığını gören Paşa, hemen merasim yerini terk etmiş ve ertesi gün de İskenderiye yoluyla Avrupa'ya hareket etmiştir. Artık Paşa için Mısır'da daha fazla kalmaya neden yoktu ve oğullan Avrupa'ya varmış bulunuyorlardı.

Hıdiv'in soğuk davranışı, Mısır'dan ayrılması için, Paşa'nın imdadına yetişen bir neden olmuştur. Bununla beraber, Hıdiv'in bu davranışı sebepsiz değildi. Beylerin Avrupa'ya hareketleri kendisine hiçbir şey söylemeden gerçekleşmişti. Hıdiv, bu çifte avın elden kaçmasından dolayı üzgündü. Yalnız Mahmud Paşa'nın dönmesini sağlasa da, büyük bir iş başarmış olmayacaktı. Beyler kendi hesaplarına mücadeleye devam edecekler, Hıdiv, Sultan Hamid'in vehmini layıkıyla istismar edemeyecekti. Gerek beyler ve gerek Damad Mahmud Paşa, Mısır'dan ayrıldıktan sonra doğruca Paris'e gitmişlerdir. Paşa, Paris'in havasına ayak uyduramadığından ve biraz da ucuz yaşayabilmek amacıyla Korfu'ya gitmiştir. Bu seyahat, Sultan Abdülhamid'i tekrar telaşa düşürmüş ve Paşa'yı Korfu'dan çıkarmak için çok uğraşmıştır. Hatta Fransa'nın İstanbul Sefiri Mösyö "Konstans" da bu meselede kendisine yardım etmiştir. Daha önce yayımladığımız belgelerden öğrenildiği gibi, Mösyö "Konstans" sendika meselesine de karışmış ve Mösyö Silven ile Mösyö Bousquet'ye de mektuplar yazarak Damad Paşa'nın İstanbul'a dönüşüne yardım etmelerini istemiştir. Görülüyor ki, Sultan Abdülhamid yabancı hükümetlerin elçilerini de kendi istekleri doğrultusunda hizmet ettirmesini becermiştir.

Bununla beraber, Sultan Abdülhamid'in emellerine hizmet eder görünen bu elçilerin harcadıkları emekler boşuna değildi. Nitekim Fransız Sefiri Mösyö "Konstans"ın "Jön Türk" işlerinde gösterdiği faaliyet de ödülsüz bırakılmamıştı. Aşağıdaki telgrafın içeriği katlanılan zahmetlerin bedeli olarak ihsan olunmuştur. Memleketin can ve kan damarları ve iktisadi kaynaklan bu şekilde israf ediliyordu:

"5 Kanunusani

Paris Sefareti seniyesinden mabeyini hümayun başkitabetine

Hariciye Nezareti'nden nim resmî bir vasıta ile tarafı âcizaneme verilen malûmatta Ereğli-Çubuklu demiryol hattı imtiyazının Ereğli madeni Fransız komitesine ita edileceği binnefis şevketmeabı maali nisab efendimiz hazretleri tarafından Mösyö Konstans'a vâd buyurulmuş iken, şimdi diğer bir kumpanyaya itası hakkındaki tasavvur Fransa hükümetini fevkalâde gücendirecek bir muamele teşkil eyleyeceğinden devteyn arasında cari olan münasebatı vedatkârane böyle bir sadmeye uğratılmaması için Mösyö Konstans'a mezkûr imtiyazın Fransız kumpanyası namına istihsali zımnında icap eden müracaatı ekidede bulunmak üzere talimatı mahsusa gönderilmiş olduğu bildirilmiştir."

"7 Kanunusani

Mabeyini hümayun başkitabetinden Paris Sefareti seniyesine

Cevap — Ereğli maden kumpanyasının imtiyaz fermanı hümayununda mestur olmayıp, mahza Bahriye Nezareti canibinden ita bu-yurulmuş bazı imtiyazata malik olduğu tetkikatı vakıa neticesinde anlaşılmıştır. Maahaza madenlerden bazısında tebaai Osmaniye ve ecnebiyeden bazı eşhasın hukuku mevcut olduğuna göre ma-adini mezkûrenin istimlâk kanunnamei hümayunu iktizasınca icrai muamelesi hakkında müşkülâtı kanuniyeye tesadüf olunacağı tebeyyün etmektedir. Babıâlide Devletlü Hasan Fehmi Paşa Hazretlerinin riyaseti tahtında teşekkül edecek bir komisyon muallâkta bırakılmış olan şimendifer meselesi hakkında bir karar ittihaz eylecektir. Bu bapta şerefsüdur buyuruları İradei Senniyei hazreti Padişahı Mösyö Konstans'a tebliğ edilerek meselenin hali hazırı bildirilmiştir."

Damad Paşa Korfu'da hastalanmış ve hatta doktorlar hayatından ümidi kesmişlerdi. Hayatının böyle tehlikeye girdiği sırada Mısır'dan bir ziyaretçi gelmişti. Paşa'nın sağlık durumunun bozuk ve hayatının tehlikede olduğunu öğrenen Hıdiv, Paşaya birini göndermişti. Bu yetkili kişi bazı teklifler sunmuş ve İstanbul'a girmesi için Hıdiv'in aracılığa hazır bulunduğunu bildirmiştir. Paşa, bu sevimli görünen teklife şöyle sert bir cevap vermiştir:

"İçeri girmek istemiyorum. Memleketin bu durumu devam ettikçe dışarıda ölmeyi tercih ederim."

Yıldız'a aksettirilen bu cevap, Sultan Abdülhamid'in inadını tahrik ettiğinden Yunan hükümetini sıkıştırmaya başlamıştır. Fransız Konsolosu da bu konuda Paşa nezdinde girişimde bulunmuş; Korfu'da ikâmetin Yunan hükümeti için bir istismar konusu haline geleceğini ve bunun herhalde kendi memleketi zararına olacağını açıklayarak Paşa'nın Korfu'dan ayrılması için gerekli onayı elde etmiştir. Yoksa Yunan kanunları siyasi bir mülteciyi sınır dışı etmeye uygun bulunmadığından, Paşa'yı Korfu'dan zorla çıkarmanın olanağı yoktu. Zaten Atina ve Pire'de birçok siyasi Türk mülteci vardı ve hatta gazete bile çıkarıyorlardı. Sultan Abdülhamid bunlara pek önem vermiyordu.

Paşa, Korfu'dan ayrıldıktan sonra Roma'ya gitmiştir. On beş gün kadar sonra da oğullarının bir borç sözleşmesi imzaladıklarını ve Ah-rarı Osmaniye'nin ilk kongresi için her tarafa davetiyeler gönderildiğini öğrenmiştir.

Avrupa'da mücadele eden "Jön Türk"ler, teşkilatlarını kuvvetlendirmek ve memlekette kökleşen istibdadı yıkmak azmiyle her çareye başvururken, Sultan Abdülhamid idaresi de bu fedakârların gayretlerini sonuçsuz bırakmak ve kendilerine manen ve maddeten eziyet etmek için elinden geleni yapıyor ve baskısını artırıyordu. Firari "Jön Türk'lere ait mal ve mülkün zaptedilmesi hakkında Defteri Hakani (Tapu İdaresi) tarafından yapılan aşağıdaki genelge bu çeşit zulümlerden biridir. Bir ibret örneği olmak üzere aynen buraya kaydediyorum:

"Defteri Hakâniden umumdur

Mukaddema Kosova vilâyeti mektubu kalemi müsevvidliğinde istihdam edilen Mehmed Hamdi, elyevm Atina'da bulunan ve mukaddema Reji memuriyetinde istihdam edilmiş olan Mehmed Bey, Suriye ahalisinden ve Rum Güldanî Katolik milletinden Necib Hindi, tabib kolağalarından İsmail Kemal matbuatı ecnebiye hulefasından Yehuva, Mektebi Tıbbiye talebesinden Aksaraylı Enveri Ahmed ve Filibeli Nazmi, Bedri Han Paşazade Abdürrahman Bey, Defteri Hakâni nezareti celilesi muhasebe kalemi müstahdiminden Yenişehirli Hasan Fehmi, Vefik Bey mahdumu İsmail Kemal Bey, askeri tekayd sandığı ketebesinden Hafız Emin, matbuatı ecnebiye kalemi hulefasından Fransızca ve İngilizce gazeteler sansür memuru sabıkı Kantaroğlu Boğuş Zeki, Suriyeli Selim Serkis, İzmir gümrüğü müstahdiminden Naim, Bahriye fırın kâtiplerinden Kasımpaşalı Ali Fahri, Roma sefareti senniyesi üçüncü kâtibi Halil Muvaffak, Mektebi Tıbbiye talebesinden Etem Ruhi,

Cenevre Şehbenderi sabıki Kâmi, Kıbrıs'ta 'Zaman' gazetesi sahibi imtiyazı Derviş Paşa, Fatih Camii şerifi Mesnevi hocalarından ve 'Malûmat' gazetesi heyeti tahririyesinden Süleyman Meınduh, Londra şehbender vekili Halil Halid, Tunalı Hilmi, Avlonyalı İsmail Kemal, Aynaroz kaymakamlığından mazul Şahin, Roterdam Başşehbenderi Ali Nuri, Arnavud Faik.

Avrupa'ya firar edip kendilerine tebligat vukubulduğu halde avdet etmemekte ısrar ile neşriyatı fesadcûyaneye ictisar etmelerinden dolayı Mahkemei cinayetçe gıyaben muhakemeleri bilicra hükümleri ita kılınan eşhasın ahz ve tevkifleri hakkında icap edenlere tebligat icra kılındığı beyanile bunların uh-delerindeki emlâkin haczine dair mahkemeden verilen kararın sureti icrasına müteallik tedabirin lüzumu ittihazı Adliye Nezareti celilesinden bâtezkire iş'ar ve kıt'a defteri tisyar kılınması üzerine Dersaadet'çe devairi belediye nezdindeki mâtahrir vergi memurlarına tebligatı lâzıme ita kılınmakla."

PRENS SABAHADDİN BEY VE BİRİNCİ "JÖN TÜRK" KONGRESİ

Prens Sabahaddin Bey, Paris'e geldikten sonra bütün çabasını bir "Jön Türk" kongresi akdine hasretmiş ve bu konuda bin bir çareye başvurmuştur. Kongrenin akdi çeşitli memleketlerde bulunan bütün Osmanlı hürriyetperverlerinin bir araya toplanmasına bağlıydı. Halbuki bu inkılapçıların bir kısmı seyahat yapmak imkânlarından mahrum, hatta günlük ihtiyaçlarını sağlamaktan aciz bulunuyorlardı. Bu durumda olanların yol masraflarını ve kongre devamınca geçimini düşünmek gerekiyordu. Bundan dolayı Prens Sabahaddin Bey, her şeyden önce bu işin bu yönünün güven altına alınmasını gerekli görmüş ve şahsı adına bir borç sözleşmesi yapmıştır. Bu mesele halledildikten sonra da herkese seyahat masraflarıyla birlikte davetiyeler gönderilmiştir. Fakat, Fransa hükümeti halka açık yerlerde böyle bir kongrenin akdini uygun bulmuyor; bütün dünyaya hürriyet dersi veren Fransa başkentinde "Jön Türk" kongresinin yapılmasına Sultan Abdülhamid'in girişimlerinin etkisiyle zorluk çıkarıyordu. Bu yüzden kongre toplantısı, Şubat 1902 günü için kararlaştırıldığı halde, Paris polis müdürünün gereksiz müdahalesiyle toplantı ancak 4 Şubat 1902 tarihinde ayan üyelerinden Türk muhibbi ve hürriyet dostu Mösyö Lafeuvre Contalis'in özel ikametgâhında yapılabilmiştir.

Kongrede, Osmanlı unsurlarını oluşturan bütün milletler hemen hemen temsil edilmişti. 60-70 kişiye varan kongreciler "Jön Türk" âleminin ve Sultan Abdülhamid muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmişti. İnkılap tarihimizde önemli bir dönüm noktası oluşturan bu birinci "Jön Türk" kongresine katılmış olan Osmanlı ihtilalcilerinden bazıları şunlardır:

Prens Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'ler, Ahmed Rıza, İsmail Kemal, bilahare Amasya Mebusu olan İsmail Hakkı Paşa, Kanun-i Esasi gazetesi sahiplerinden Hoca Kadri, Halil Ganem, eski Ankara Mebusu Mahir Sadık, eski İstanbul Mebusu Yusuf Akçora, Tokyo sefirliği yapan Ferid, Babanzade Hikmet, Mithat Paşazade Ali Haydar, Hüseyin Tosun, Ali Fahri, Şair Hüseyin Siyret, İbrahim Temo, Derviş Hima, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat, Kemal Mithat, Abdülhalim Memduh Bey'lerle Şeyh Şevki Efendi, Celal, Abdurrahman Beder Han, Kâzım, Yaşar, Hamdi, Zeki, Nuri, Ali Fehmi, Lûtfı, Salih, Nüzhet ve Çerkeş Kemal Bey'ler.

Kongreye katılanların bir kısmı Mısır'dan, Kıbrıs'tan ve Bulgaristan'dan gelmişlerdi. Ermeniler adına Sisliyan, Rumlar adına da eski Posta Nazırı Musiris Gidiş ve Avukat Doktor Fardis hazır bulunuyordu.

"Jön Türk" ler İkiye Ayrılıyor

Kongre, Prens Sabahaddin Bey'in güzel bir konferansıyla açılmıştır. Müzakere sırasında şu iki nokta üzerinde durulmuştur:

a- Yalnız propaganda ve yayınla inkılap yapılamaz. Dolayısıyla askeri kuvvetlerin de ihtilal harekâtına katılmalarını sağlamaya çalışmalı.

b- Yabancı hükümetlerin müdahalesini davet yoluyla memlekette ıslahat icrasına girişilmeli.

Birinci noktayı İsmail Kemal Bey ortaya atmıştı. İddiasına göre kendisi önemli bir askeri kuvveti temsilen kongreye katılmıştı. Bu meselenin genel oturumda konuşulması makul olamayacağından, eğer heyeti umumiye uygun bulursa, seçimle belirlenecek bir komiteye bu konuda açıklama yapabileceğini söylüyordu.

İkinci teklif Ermenilerden geliyordu. Onlar, Sultan Abdülhamid'in vaat ettiği ıslahatın şimdiye kadar yapılmadığını ve bundan böyle de yapılamayacağını, memlekette gerçek inkılabın yabancı müdahalesiyle kabul edilebileceğini iddia ediyorlardı, hatta Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yazılı olan 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın uygulanmasını istiyorlardı.

Bu doğrultuda söz uzadığından kongre üyeleri arasında anlaşmaya varılması imkânsız bir hale geldiği sırada Prens Sebahaddin Bey'in müdahalesi meseleyi iki tarafın da memnun kalacağı bir duruma sokmuştur.

Prens Sabahaddin Bey, yabancı müdahalesinin memleketimize daima zarar verdiğini ve bu defa da zarar vereceğinin umulduğunu ve böyle bir talepte bulunmanın akıl kârı olmadığını söyledikten sonra, ancak yabancı müdahalesine de ihtiyaç bulunduğunu ve bunu memleketimiz yararına çevirmek gerektiğini anlatmış ve düşüncesini şu şekilde özetlemiştir:

"Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanmış bulunuyoruz. Fakat, içeride ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketin iyi şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi yabancı bir hükümetin kendi çıkarı adına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz."

Müzakere salonu bir süre bu tartışmalarla çalkalandıktan sonra, şu yolda iki görüş ortaya çıkmıştı: "Müdahaleci" ve o zamanın diliyle "âdemi müdahaleci". Prens Sabahaddin Bey'in açıkladığı şekilde müdahaleye taraftar olanlar çoğunluğu oluşturuyordu. Bu hizbi İsmail Kemal Bey temsil ediyordu. Âdemi müdahaleci azınlık hizbine de Ahmed Rıza Bey baş olmuştu. Bu şekilde kongre iki bölüme ayrılmıştı.

Ahmed Rıza Bey'in âdemi müdahale taraftarlığı yersizdi. Aksi takdirde kendi imzası altında öteden beri Meşveret gazetesinde yayımladığı yazılarla Sultan Abdülhamid rejimine karşı İngiliz ve Fransız hükümetlerinden talep ettiği müdahaleler samimi olamazdı. 1 Teşrinievvel 1896, 13 Mayıs 1897, 1 Ağustos 1900 ve 15 Şubat 1901 tarihli Meşveretlerde bu tarzda müdahale talebini oluşturan yazıların birçok örneği vardır. Ahmed

Rıza Bey alışıldığı üzere eşi benzeri olmama arzusuna kapılmıştı. Halbuki "müdahaleci" adı verilen çoğunluk hizbi, yabancı hükümetlerinin memleketin içişlerine müdahalesini değil, "Jön Türk" hareketine manevi yardım göstermelerini istiyordu. Bu da memleket lehine bir kazançtı.

Müdahaleci grup liderlerinden Prens Sabahaddin Bey, memleketin selametini basit bir vatanseverlik iddiasından çok etnografik ve sosyal düşüncelerle incelediğinden Hıristiyan unsurlar tarafından ileri sürülen taleplerin düşünmeksizin reddedilmemesini ve meselenin halkın çıkarlarına uygun bir şekle sokulmasını istiyordu. Halbuki gereğinde ve memleketin çıkarlarının söz konusu olduğu yerlerde müdahale talebinde bulunmaktan vazgeçip bu gibi emel besleyenlere karşı tek başına savunmaya geçmekte tereddüt bile göstermiyordu. Nitekim bazı Ermeni yayınlarını Türk çıkarlarına aykırı bulduğu için, 1905 Eylül'ünde Ermeni komitecilerine hitaben açık bir mektupla izledikleri yolun bütün Osmanlılar hakkında zararlı sonuçlar vereceğini söylemekten çekinmemiştir. O sıralarda Amerika Cumhurbaşkanı Mösyö Roosevelt'e verilmek üzere Fransa Hariciye nazırlarından M. Berthelot tarafından Ermeniler lehine bir beyanname hazırlanmıştı. (Beyannamenin içeriği milli benliğimizi rencide eder nitelikte olduğundan, buraya koymadım.) Prens Sabahaddin Bey, 5 Kânunusani 1906 tarihli Matın gazetesinde yayımladığı bir mektupla yalnız bu beyannamenin içeriğini eleştirmekle kalmamış, Ermenileri de hırpalamış ve çıkmaz bir yola saptıklarını söylemiştir. Aynı zamanda bazı azınlıklar lehine yapılacak müdahalelerin anlamsızlığını mantıklı delillerle kanıtladıktan sonra Yakındoğu'da barışın korunması için Avrupa hükümetlerinin, her şeyden önce, "Osmanlı İmparatorluğu toprakları Osmanlılarındır" kuralını kabul etmeleri gerektiğini, din ve milliyet ayırmadan bütün Osmanlılar lehine insani yardımın esirgenmemesi gereğini ilgililere hatırlatmıştır. Bundan başka İngiltere Hariciye Nazın Sir Edward Grey'in Avam Kamarası'nda söz ettiği Panislamizm iddiasını 13 Ağustos 1906 tarihinde yayımladığı'bir mektupla yalanlamıştır.

Görülüyor ki, Prens Sabahaddin Bey yalnız Sultan Abdülhamid'e muhalefet etmekle yetinmemiştir. Aksine, duruma göre daima hassas davranmış, diğer "Jön Türk" elemanlarının kayıtsızlığına rağmen gereğinde vatan hukukunu savunmada müsamahaya kapılmamıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki, "müdahaleci" ve "âdemi müdahaleci" tabirleriyle ikiye ayrılan kongre üyeleri gerçekte ve düşünce bakımından birbirlerinden uzak değillerdir. Ancak, bazılarının benlik iddiası bu ayrılığa neden olmuştur. Ve buna da savaş kahramanı Ahmed Rıza Bey'in reis seçilmemesi sebep olmuştu.

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti

Bütün bunlara rağmen kongrede fikir mücadelesi olmuşsa da birbirini incitecek çirkin hareketler yaşanmamıştır. Bu açıdan kongre sükûnet içinde dağılmış, gruplar kendi görüş ve düşünüşlerine uygun girişimlerde bulunmak üzere birbirlerinden dostane ayrılmışlardır.

Kongrenin çoğunluğu oluşturan hizbi, gizli tutulan fikirle uygun bir program etrafında çalışmaya ve organ olarak da "Folkston"da yayımlanan Osmanlı gazetesini Şair Hüseyin Siyret Bey'in başyazarlığı altında çıkarmaya karar vermişti.

Azınlık hizbinin ilk hareketi ise, "Osmanlı İttihat ve Terakki" adını "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" olarak değiştirip ve Silistreli Hamdi Bey'in katılımı ve Ferid Bey'in başyazarlığı altında Islahatı Esasiye taraftarlarının yayını olmak üzere, Mısır'da Şûrayı Ümmet gazetesinin yayımını, Kahire'deki Ahmed Saib Bey'in Sancak, Cenevre'deki Mahir Said'in İntikam, Ali Fahri Bey'in Tokmak, Hikmet Bey'in istirdat gazetelerinin kapatılmasını kabul etmek oldu. En önemli kararı cemiyette reis tabirinin ortadan kaldırılmasıydı. Fakat, Ahmed Rıza Bey, Ahmed Saib Bey'e bu son kararı yanlış bildirmiş ve umumi reis seçildiğini yazmıştı.

"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" adını alan bu hizbin bütün amacı Meşrutiyet'in elde edilmesi cümlesinde toplanıyordu. Fakat, bunun ne şekilde sağlanacağı kesinlikle söz konusu edilmiyor ve varmak istedikleri sonuç için yayıncılıktan başka da belirli bir hedef takibi düşünülmüyordu.

MÜŞİR RECEP PAŞA VE İHTİLAL HAZIRLIKLARI

Çoğunluk grubunu temsil edenler, memlekette ihtilal çıkarılmasını ve bu amaç etrafında askeri kuvvetlerle ilişki kurulmasını ve dış müdahalelerin zararsız bir şekle sokulmasını prensip olarak kabul etmiş bulunuyordu. Bu amaç etrafında çoğunluk grubu adına oluşturulan bir komite İsmail Kemal Bey'in gizli beyanatını dinledikten sonra meselenin incelenmesini ve takibini Prens Sabahaddin ve Fazlı Beylere havale etmişti. Bu iki delege,

Trablusgarp fevkalade kumandanı ve vali vekili Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'le1 görüştükten sonra, kendisiyle görüşmek üzere Malta'ya hareket etmişlerdir.

Malta Görüşmesi ve Tasarlanan İhtilal Projesi

Prens Sabahaddin Bey'le Fazlı Bey bir süre Malta'da beklemişler ve Recep Paşa'nın delegesi Binbaşı Şevket Bey ancak iki hafta sonra gelebilmiştir.

İlk görüşmede Prens Sabahaddin kongre müzakeratı hakkında Şevket Bey'e bilgi vermiş ve sonuçta sözü İsmail Kemal Bey'e intikal ettirerek asıl meseleyi ortaya koymuştur. Şevket Bey, Prens Sabahaddin Bey'in beyanatını dikkat ve önemle dinledikten sonra kendi görüşüne nazaran düşündüklerini ortaya koymuş ve ihtilal meselesi hakkında Recep Paşa'nın görüşünü de anlatmıştır. Şevket Bey ifadesinde Recep Paşa'nın Arnavutluk'ta hareket yapılmasına ve bunun bütün memlekete teşmiline taraftar olduğunu söylemiş, fakat Paşa'nın bu fikrine kendisinin itiraz ettiğini, Arnavutluğun tehlikeli ve yabancı müdahalesini celbe en uygun bir bölge olduğunu ileri sürdüğünü ve Dedeağaç'ta yapılacak askeri bir hareketle daha kolaylıkla başarı sağlanacağını söylediğini ve nihayet Paşa'yı bu noktaya meylettirdiğini açıklamıştır.

Sabahaddin Bey, Şevket Bey'in görüşlerini güçlendirmiştir; fakat İstanbul dışında yapılacak harekâtın Sultan Abdülhamid'e zaman kazandırmaya yarayacağını ve buna dayanarak doğrudan doğruya payitahtta bir ayaklanma hazırlamanın en sağlam ve tehlikesiz bir hareket olacağını bildirmesi üzerine bu noktada anlaşma sağlanmış ve bu vadide bir proje hazırlanması iki taraf arasında kararlaştırılmıştır. Proje de şu şekilde tespit edilmişti: Güvenilir subaylar aracılığıyla Trablusgarp fırkasından birkaç tabur asker manevra bahanesiyle Sert mevkiine kadar ilerletilecek, Sert mevkiinde gemilere bindirilecek olan bu askerler yabancı bayrağı altında Çanakkale Boğazı'ndan geçirildikten sonra İstanbul'da daha önce erkânıharp subayları aracılığıyla tayin edilecek bir noktaya gönderileceklerdir. Bu kuvvetle hareket edecek taraftarların yardımıyla hükümet düşürülecek, meşrutiyet ilan edilecek ve Kanunu Esasi'nin uygulanmasına geçilecek. Her türlü ihtimale karşın yabancı hükümetlerin müdahalesi daha önceden alınacak tedbirlerle önlenecek.

Bu proje, Recep Paşa'nın onayına bırakılarak, iki tarafça kabul edilmişti. Aynı zamanda mesai şekli iki safhaya ayrılmış; mali, siyasi ve gemi işleriyle Sabahaddin ve İsmail Kemal Bey'lerin meşgul olması, askeri kısmıyla da Recep Paşa ve Şevket Bey'in ilgilenmesi kararlaştırılmış ve Malta görüşmesine son verilmiştir.

Prens Sabahaddin Bey, Paris'e dönüşünde Malta'da cereyan eden görüşmeleri çoğunluk grubu komitesine etraflıca anlatmış ve bir süre sonra da Şevket Bey'den gelen bir mektup, Recep Paşa'nın Malta görüşmelerini ve projeyi uygun bulduğunu müjdelemiştir. Bu sevinçli haber üzerine girişimde bulunmak gereği ortaya çıktığından İsmail Kemal Bey, Londra'ya hareketle Sefaret Başkâtibi Reşid Sadi Bey'in aracılığıyla İngiliz siyasi temsilcileriyle temasa geçmiştir. Diğer taraftan Fazlı Bey de Atina'ya gitmiş ve Yunanistan'dan istenilen kalitede gemi temin etmenin mümkün olacağını anladıktan sonra Paris'e dönmüştür. Prens Sabahaddin Bey de bütün varlığıyla önemli bir borç anlaşmasına çare arıyor, İsmail Kemal Bey ve diğer arkadaşlarının yaşama ihtiyaçlarını da sağlamak amacıyla uğraşıp duruyordu.

Londra'daki diplomatik girişimlerin sonucu çok iyiydi, ingiltere hükümeti İstanbul'da harekâta geçileceği sırada Akdeniz donanmasının ziyaret amacıyla, Beşike civarında bulundurulacağını vaat etmiş ve yalnız ihtilal başlangıcında dışarının olaydan haberdar olamaması için Eastern telgraf kablosunun Odesa ve Köstence'ye bağlı kısımlarının kesilmesini tavsiye etmişti. Fakat, siyasi diplomasi ve gemi meseleleri halle yakın bir şekle girmiş olmakla beraber, para işi henüz istenilen sonuca vardırılamamıştı. Yabancı bir memlekette karşılıksız para bulmak o kadar çabuk olamazdı. Bir de günlük ihtiyaçları karşılamak, yayını erteletmeden "Jön Türk" varlığını herkese karşı daha kuvvetli ve aktif göstermeye çalışmak herhalde basit bir iş değildi.

Paris'te bu harikulade faaliyetler devam ederken "Jön Türk" camiasının toplu bulunduğu diğer bölgelerde de Sultan Abdülhamid'e karşı muhalefete şiddetle devam ediliyordu. Bu arada, Kahire'de de Feyzi Bey tarafından Türk isimli yeni bir gazete yayımlanmaya başlanmış ve Cenevre'de de Jön Türk yayımına önem verilmişti. Çeşitli memleketlerde çıkan siyasi ve mizahi gazete ve broşürler Sultan Abdülhamid'in istibdadını şiddetli bir dille eleştirmekten ve halkı uyarmaktan geri durmuyorlardı. Meşveret ve Şûrayı Ümmet gazeteleri bu doğrultudaki yayıma önderlik görevi yapıyorlar ve azınlık hizbinin düşüncesini temsile gayret gösteriyorlardı. Folkston'da çıkan Osmanlı gazetesi "Osmanlı

İttihat ve Terakki Cemiyeti" organlığını koruyordu. 1902 senesinde Yıldız Sarayı'nca gıyaben mahkûm edilen eski Cenevre Başşehbenderi Ahmed Kâmil Bey de Mısır'da Şarkı Musavver adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştı. 1905 tarihinde Mısır'da ölen bu kişinin Paris ve Mısır gazetelerinde çok değerli yazıları çıkmıştır.

Damad Mahmud Paşa'nın Ölümü

Bir aralık kış dolayısıyla, Damad Paşa Brüksel'e nakledilmişti. Orada tekrar ağırca hastalandı. Paşa'nın hastalığını duyan Paris Sefareti, durumu Yıldız Sarayı'na bildirmekte kusur etmemişti. Sultan Abdülhamid eniştesinin bu hastalığını bir fırsat sayarak kendisinin özel bir trenle ve uzman doktorların nezareti altında İstanbul'a naklini Paris Sefiri Münir Bey'e emretmişti.

Salih Münir Bey aldığı emri yerine getirmek için hemen Brüksel'e koşmuş ve hatır sorma amacıyla geldiğini ileri sürerek Paşa'nın yanına girmek imkânını bulmuş ve kendisine verilen görevi uygun bir dille Paşa'ya anlatmıştır. Paşa, yaşam ile ölüm arasında bir durumda olduğundan bu konuda bir şey söylemeye gerek görmemişken, Münir Bey, Paşa'nın sessizlikle karşılamasını bir kabul cevabı sayarak Sultan Abdülhamid'e hemen telgraf çekmiş ve basına da Damad Paşa'nın İstanbul'a dönmeye karar verdiğini duyurmuştu.
Bu haberden dolayı şaşıran Prens Sabahaddin Bey, Brüksel'e kadar giderek Salih Münir Bey'in "Jön Türk" kozuna indirdiği darbenin önemini babasına anlatmış ve bundan etkilenen Paşa da 1 Kanunusani 1903 tarihinde basın aracılığıyla "Bu devri istibdad ve zulüm devam ettiği sürece vatanımdan, ailemden uzak olarak burada ölmeyi memlekette refah ve saadet içinde yaşamaya tercihte firaşı ihtizarda bile tereddüt etmem" diye beyanatta bulunmuş ve Sultan Abdülhamid'in himayesine sığınmayacağını bir kere daha ilan etmek mecburiyetine katlanmıştır. Paşa'nın ölümü bu tarihten on beş gün kadar sonra ve 17 Kanunusani 1903'tedir. Henüz 48 yaşındaydı.

Damad Mahmud Paşa'nın ölümü, "Jön Türk"ler arasında büyük acılar uyandırmıştı. O tarihlerde Avrupa'da yayımlanan bütün gazeteler bu acıyı uzun makalelerle yayımlamışlardır. Damad Mahmud Paşa'nın geçici kabri başında söylediği nutukta Ahmed Rıza Bey şöyle demiştir:

"...Memleketimizde birleşmeyi ümit ederken bir gün böyle bir kabristanda toplanacağımız ve bu naşı hürriyeti nakşın karşısında kemali hüzün ve ihtiramla saf bağlayacağımız hatırımıza gelmezdi."

Damad Mahmud Paşa'nın ölümü, vatani görevin yerine getirilmesi için engel oluşturmamıştı. Aksine, umumi kedere rağmen herkes üstlendiği hizmetin en iyi şekilde sonuçlanmasına gayret gösteriyordu. Prens Sabahaddin Bey henüz para bulmayı başaramamakla beraber çoğunluk hizbinin faaliyeti çok gelişmiş ve herkeste bir ümit uyanmıştı. Hatta Londra Sefareti Başkâtibi Reşid Sadi Bey kendisini bütün bütün ihtilal işine verebilmek için memuriyetten istifa etmiş ve borç anlaşması işini başarmak gayretine düşmüştür. Nitekim Danes Kasel, "Türkiye Milli Bankası'nın temsilcisi" ile 10 bin İngiliz lirası borç anlaşması yapmayı başarmıştır. Bu parayı Prens Sabahaddin Bey'le Reşid Sadi Bey şahsen borçlanmış oluyorlardı. Fakat, geniş bir tarzda yaşamayı alışkanlık haline getiren İsmail Kemal Bey zorunlu ihtiyaç kabul ettiği masraflarının teminini daima Prens'ten beklediği için onun bu arzusu tamamen tatmin edilmedikçe ihtilal masrafı olarak borç alınan paradan sarfiyat icrasını istemiş; talebi uygun bulunmayınca da memnuniyetsizlik göstermeye başlamış, "Böyle parasız ihtilal yapılamayacağını ve bu durum devam ederse kendi başına hareket etmek" zorunda kalacağını söylemekten çekinmemiştir.

Diğer taraftan Trablusgarp'tan gelen mektuplarda da açıklık yoktu. Açık bir dille haberleşmenin zorluğu göz önünde tutularak askeri durumun gelişkinlik düzeyi hakkında belirgin bir fikir edinmek amacıyla Fazlı Bey tekrar Trablusgarp'a gönderilmiştir. Trablusgarp Limanı'nda vapur içinde Şevket Bey'le görüşmeyi başaran Fazlı Bey aldığı haberlerden memnun kalmıştı. Trablusgarp'taki "Jön Türk" teşkilatını Şevket Bey idare ediyor ve bütün firar olaylarını o sağlıyordu. Bundan dolayı kendisine karşı büyük bir güven vardı. Şevket Bey, para temin edildiği takdirde harekete geçmek için bir engel kalmadığını söylemiş ve işi hızlandırmak amacıyla para ve diğer araçların bir an önce yetiştirilmesini rica ederek vapurdan ayrılmıştı. Fazlı Bey, Paris'e dönüşte Şevket Bey'le geçen görüşme şeklini anlatmış ve işi hızlandırmak gerektiği noktasında ısrar etmiştir. Buna dayanarak Reşid Sadi Bey'in mevcut parayı alarak ilk vasıtayla Trablusgarp'a hareketi kararlaştırılmıştır.

Çoğunluk hizbinin bu daimi faaliyeti diğer Jön Türkleri de ilgilendirmeye başladığından, başta Ahmed Rıza Bey olduğu halde bütün Türkler ihtilal harekâtını hazırlamaya çalışan komite üyelerine yardım vaadinde bulunmuşlar ve kendilerine de görev verilmesini ricaya başlamışlardır.

Prens Sabahaddin ve Arkadaşları Atina'da

Bu sıralarda İsmail Kemal Bey ortadan kaybolmuştu. Kendisini bulmak mümkün olmadığından, durumun gerektirdiği aciliyet dolayısıyla, daha çok beklemeye olanak kalmamış ve Reşid Sadi Bey Trablusgarp'a giderken Prens Sabahaddin ve Lûtfullah Bey'lerle Fazlı Bey de Atina'ya hareket etmişler ve Musuris Gidiş Bey de bilahare kendilerine katılmıştır.

Atina'da toplanan komite üyeleri Reşid Sadi Bey'in gelmesini beklerken Mısır seyahatinden Paris'e dönen İsmail Kemal Bey'in de Atina'ya hareket ettiği haberi gelmiş ve Fazlı Bey kendisini karşılamak üzere Patras'a gitmiştir. Patras Limanı'nda İtalyan bandıralı bir vapurdan çıkan İsmail Kemal Bey'in bindiği sandal, rıhtıma yanaşırken birkaç Yunan subayının kendisini karşıladığı ve müsafaha ettiklerini gören Fazlı Bey bir an için şaşırmış ve ihtiyatlı bir tavır takınmak gereğini duyarak bir kenara çekilmişse de bu hareketin farkına varan İsmail Kemal Bey, Fazlı Bey'e el uzatarak, subayları işaretle "Eski aşinalardan" tabiriyle meseleyi açıklar görünmüş ve hep birlikte trene doğru yürümüşlerdir. Fakat, trende İsmail Kemal Bey için özel bir kompartıman ayrılmış olduğunu anlayan Fazlı Bey'in hayreti bu defa daha çok artmışsa da, tabii bir şey hissettirmemek zorunda kalmıştır. Kompartımana yerleştikten sonra İsmail Kemal Bey subaylarla Rumca görüşmüş ve bu konuşmalardan Fazlı Bey bir şey anlamamakla beraber edindiği izlenim, subayların İsmail Kemal Bey'e önemli şeylerden bahsettikleri merkezindedir. Trenin hareketinden önce subaylar inmiş ve İsmail Kemal Bey'le Fazlı Bey yalnız kalmışlardır.

Bazı boş sözlerden sonra Fazlı Bey uygun bir fırsat yaratarak Mısır seyahatinin nedenini İsmail Kemal Bey'den sormuş ve İsmail Kemal Bey de, "Yakında çok önemli bir ihtilal yapılacağından ve memlekete döndükleri zaman fazlaca meşgul olunacağı için tekrar ayrılmak olanağı bulunamayacağından" söz ettikten sonra, eskiden beri görmek istediği Mısır'ı şu fırsattan yararlanarak ziyaret ettiğini ve bu arada dostu bulunan Lord Kromer'le

de görüştüğünü ve meseleyi ona da açtığını ve aynı zamanda Prens Sabahaddin ve Reşid Sadi Bey'lerin temin ettikleri ve bundan sonra da borç almaları muhtemel paralarla böyle önemli bir ihtilalin başarılması ihtimali olmadığından hazırlık çalışmalarından Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı da haberdar ettiğini ve gerekirse yardım talebinde bulunacağını ve bununla beraber sırrımızı açıklamanın Hıdiv'lik tacına ve hayatına mal olacağını da söylediğini anlatmıştır.

Halbuki her türlü fedakârlığı göze almış bulunan Fazlı Bey'in, bu samimi vatanseverin bilmediği ve o zaman öğrenmesine de imkân olmayan bir gerçek vardı ki, o da İsmail Kemal Bey'in Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı özel şekilde ziyaret amacıyla, ihtiyatlı davranarak, kimseye sezdirmeden Mısır'a gitmiş bulunmasıydı. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile İsmail Kemal Bey arasındaki ilişkinin şekli Ali Kemal Bey'in aşağıdaki mektubundan anlaşılabilir.

"Mâruzu çakiri kemineleridir:

Bir müddettenberi mütevelli İstanbul'a dargındır. Bunun için vaktile damadı yanına almak gibi tevessül eylediği çarelere yine başladı. Burada öteye, beriye başvurdu. Ahmed Rıza'yı ve taraftarlarını mahud Mehmed Ali Halim vasi fasile ele almak istedi, bir türlü muvaffak olamadı. Ciddî bir Türkçe kâtibe ihtiyacı olduğunu vesile ederek beni yeniden maiyetine dolgun bir maaşla sokmak arzu etti. Hattâ bu bapta Nazlı Hanımefendi'nin vesatatine müracaat eyledi. Bittabi kabul etmedim, niçin kabul edemeyeceğimi de Nazlı Hanımefendi'ye şerh ettim. Avrupa'da, Amerika'da en küçük bir işe kailim, fakat burada sizden başka kimseye bir gün hizmet edemem, neyse, bunların ehemmiyeti yok.

Nihayet mütevelli aradığını İsmail Bey'de buldu. Buradan para gitti, vâidler gitti, ismail Kemal Bey buraya geldi. Şimdi oteldedir, görüştük. Tabiî setri maksad ediyor, fakat mütevelli benden saklamadı. Maksadı esası İstanbul'u tehdiddit; bunların teşebbüsatı-na, icraatı müstakbelesine kamilen muttaliiz, evvelden olduğu gibi söz yine havaya gidecek. Biz âkibette kuru bir mektupla kalacak isek bu işlerle nafile yere izaai vakte hacet yok. Fakat, hakikaten hizmet ve gayret aranacak, padişahını ve memleketini sevenler, cidden işe yarayanlar aranacak ise bu hususta her ne emir bu-yurulursa gerek burada ve gerek Avrupa'da ifaya hazır ve mütevellinin bütün bu dolaplarını altüst etmeye sayei şahanede muktedirim. Bu yaz kulunuzun Lüsren'den yazdıklarıma ehemmiyet vereydiniz, damad işi

şimdiye kadar çoktan tesviye olunurdu. Herhalde şimdilik emrinize intizaren sükût eylerim ferman.

19 Aralık 1902

Ali Kemal"

Bu mektuptan anlaşılıyor ki, İsmail Kemal Bey, arkadaşlarından gizli tuttuğu bir amaç güdüyor ve seyahatinin nedenlerini başka türlü açıklıyordu.

İsmail Kemal Bey, Mısır seyahatini kendi düşüncesine göre böylece anlattıktan sonra, Reşid Sadi Bey'in Trablusgarp'tan dönüp dönmediğini Fazlı Bey'den sormuş ve "Benim Yunanistan'da pek çok tanıdığım var, zorlukla karşılanılırsa meselenin hemen ardından halline çare buluruz" demiş ve görevini tamamlamış adamlara mahsus bir tavırla sükûta varmıştır. Tren, Korint'ten geçerken İsmail Kemal Bey bölgenin önemini ve eski eserler bakımından zenginliğini bahis konusu ederek yeni keşfedilen ve bir mağarada meydana çıkarılan harabeyi ziyaret için ilk istasyonda trenden indikten sonra Atina'daki arkadaşlarının sabırsız bekleyişlerine rağmen inkılap peşinde koşan bir ihtilalci olmaktan çok gezinti için yola çıkmış bir seyyah edasıyla nihayet Atina'ya varmıştır. Atina Garı'nda İsmail Kemal Bey'i tekrar birtakım kordonlu subaylar karşılamıştır. Arkadaşlarına bir an önce kavuşmayı arzu eden Fazlı Bey, istasyonda İsmail Kemal Bey'den ayrılmış ve ikametgâhlarına gitmiştir. Ayrılırken İsmail Kemal Bey, Fazlı Bey'e takma adla seyahat ettiğini söylemiş ve otelde Karavlas adıyla aranmasını tavsiye bile etmiştir.

Fazlı Bey arkadaşlarına kavuşunca, Patras Limanı'ndan itibaren meydana gelen bütün olayları birer birer anlatmış ve kendi izlenimlerini de sözlerine eklemiştir. Ertesi gün İsmail Kemal Bey komite üyeleriyle görüşürken, "Hıdiv'in ihanetinden korkmayınız; bununla beraber kendisinden para aldığımı da zannetmeyiniz" dedikten sonra, "Elimizde bulunan paranın inkılap işine yeterli gelmeyeceğini bildiğimden mesele hakkında Yunan hükümetiyle de görüşmek istiyorum" sözünü eklemiştir.

İsmail Kemal'in Entrikaları

Anlaşılıyor ki, ihtilal işi İsmail Kemal Bey'in gözünde para bulmak için bir vesile olmaktan başka bir değere sahip değildi. Arkadaşları kendisini bu fikirden vazgeçirmek için hayli uğraşmışlar ve nihayet ikna edilmiş görünerek bu düşüncesinden vazgeçtiğini söyledikten sonra, yanlarından ayrılmıştır. Atina'da bir aralık İsmail Kemal Bey kendisini arkadaşlarına karşı çok yüksekten satmak ister ve yanlarına nadiren uğrarken, son günlerde durumunda büyük değişiklikler meydana gelmiş, arkadaşlarına yaklaşmış, Yunan hükümetini anlamlı anlamsız eleştirmeye ve hatta Yunan milletini yalancılıkla itham etmeye ve Yunanistan'tan temin edilecek gemilere güvenilemeyeceğini ve Recep Paşa ile askerlerini bir felaketten korumak gerektiğini iddiaya başlamıştır. Aynı zamanda hemen Atina'yı terk etmek gereğini tavsiye ve Trablusgarp'la daha kolay haberleşme olanağı bulunacağı için Napoli'ye gidilmesini teklif etmiştir. Bu sözlerine "Napoli'de tanıdığım vardır; onlarla ilişkiye girelim ve burada başımıza bir iş çıkarmayalım" korkusunu da eklemiştir. Durum ve hareketlerini İsmail Kemal Bey'in tavsiye ve iddiasına göre tayin ve tespit etmek o anda Prens Sabahaddin ve arkadaşları için imkân dahilinde değildi.

Önce Reşid Sadi Bey'e Atina'da randevu verilmişti. Sonra da gemiler hakkında yapılan görüşmeler oldukça ilerlemiş ve Reşid Sadi Bey'in gelişinden sonra kesin şeklini alacak bir aşamaya girmiş bulunuyordu.

Ayrıca İsmail Kemal Bey'in telaşlı telaşlı ileri sürdüğü mahzurlar hakkında arkadaşlarını ikna ve razı edecek ortada hiçbir neden de yoktu. Hayali engeller kendisi tarafından da açıklanmıyordu. Bundan dolayı, Prens Sabahaddin Bey ve arkadaşlarında İsmail Bey hakkında şüphe uyanmaya başlamıştır.

Görülüyor ki, işin içine şahsi emeller ve alçakça çıkarlar girmiş ve İsmail Kemal Bey arkadaşlarının iyi niyet ve açık kalpliliklerinden yararlanma yoluna sapmıştı.

Ali Kemal Bey'in daha önce yayımladığımız 15 Haziran 1901 tarihli mektubunda söz ettiği ve tekzibine gerek gördüğü prenslik meselesi, bir düşünce halinde mevcut olsa bile, önemliydi. Bu doğruysa, İsmail Kemal Bey'in Türkiye'de çıkarılacak ihtilalden çok Arnavutluk'ta prenslik kurmaya çalıştığı ve hareketlerinde samimi olmadığı anlaşılır.

Prens Sabahaddin ve arkadaşlarının sonradan aldıkları bilgiye göre İsmail Kemal Bey, vaadinin tersine, Yunan Kralı'yla da görüşmüş ve ihtilal meselesini kendisine açmış ve yardım talebinde bulunmuştur. Yunan Kralı da Sultan Abdülhamid'e karşı ihtilali koruyan

bir hükümdar olarak görünmek istemediği için bu işten vazgeçmelerini İsmail Kemal Bey'e tavsiye etmiştir.

Gerçekten İsmail Kemal Bey, kralı ikna ve ihtilal kozuna kazanmak için uğraşmışsa da, başarılı olamayınca Atina'da toplanan komite üyelerinin Yunanistan'ı terk edebilmeleri için hiç olmazsa, masraflarının ödenmesini istemek anlamsızlığına düşmüş ve bu arzusu itirazsız kabul edilince, yukarıda belirttiğim gibi, bir an önce arkadaşlarının Atina'dan ayrılmaları çaresine başvurmuştur. Tabii, bütün bu olaylar İsmail Kemal Bey tarafından gizli tutulmuş ve arkadaşlarına paradan bahsetmemiştir. Fakat, krala verdiği sözü yerine getirmiş olmak için hemen o gün kendisi Atina'dan Napoli'ye gitmek üzere hareket ederek, bir iki gün sonra çektiği bir telgrafla da Prens Sabahaddin Bey ve arkadaşlarını Napoli'ye davet etmiştir.

O sırada Reşid Sadi Bey de Atina'ya gelmişti. Reşid Sadi Bey'in Trablusgarp izlenimleri pek bozuktu. Orada Receb Paşa ile görüşmüş ve Şevket Bey'le de temasta bulunmuşsa da harekete geçmek konusunda tereddüt mevcut olduğunu anladığından ve İsmail Kemal Bey'in Receb Paşa üzerinde olağanüstü nüfuzu bulunduğunu ve onsuz harekete geçmesi ihtimali olamayacağını hissettiğinden Trablusgarp'ta para bırakmadan Atina'ya dönmüştü. Reşid Sadi Bey, İsmail Kemal Bey'in Atina'da bulunduğundan haberdar değildi. Yukarıda açıklandığı üzere, komite üyeleri Paris'ten hareket edecekleri sırada İsmail Kemal Bey kimseye söylemeden bilinmeyen bir tarafa gitmişti. İsmail Kemal Bey'in akıbetinden haberdar olmayan Reşid Sadi Bey de kendi kendine bir iş görmek olanağını bulamadan Atina'ya dönmüştür.

Görülüyor ki, her an ve her meselede bir engel çıkıyor ve memlekette ihtilal çıkarmak isteyen bu kişiler bin bir zorluk içinde kıvranarak vatanın selameti adına her türlü sıkıntıya göğüs geriyorlar, didişe didişe cılız bir ümit etrafında memleket ufkunda bir ışık yaratabilmek azmiyle uğraşıyorlardı.

Receb Paşa'nın askeri yardımını İsmail Kemal Bey sağlamıştı. Bu kuvveti harekete geçirmenin İsmail Kemal Bey'in varlığına bağlı olduğu bu son tecrübeden anlaşılmıştı. Meseleyi daha çok bulandırmamak için kendisini kollamak gerektiği, durumdan çıkarılmaktaydı. Dolayısıyla Prens Sabahaddin Bey'le Musoris Gidiş Bey İsmail Kemal Bey'in Napoli davetini olumlu kabul ediyor görünerek oraya harekete karar vermişlerdir.

Napoli'de İsmail Kemal Bey arkadaşlarını görünce büyük bir sevinç duymuş ve geniş bir nefes almıştır. Buna da sebep, Yunan Kralı'na verdiği sözü yerine getirmiş ve komite üyelerinin Atina'dan uzaklaştırılmış olması, Trablusgarp hakkında öğrendiği şeylerin istenilene uygun bulunmasıydı. Çünkü, ihtilal harekâtının ertelenmesini daha çok Atina'dayken, Receb Paşa ile kendisi arasında kuryelik görevi gören Fıkarayı Bektaşiye'den Necati aracılığıyla Paşa'ya yazan, İsmail Kemal Bey'di. Zira alınan tertibatı yeterli görmüyordu ve başarıyı şüpheli kabul ediyordu. Nihayet İsmail Kemal Bey, Prens Sabahaddin Bey'le diğer arkadaşına ihtilalin yapılması olanağı olmadığını ve kendisinin bundan vazgeçtiğini bildiriverdi.

İsmet Kemal Bey, ihtilali aristokrat vasıtalarla, yani Yunan Kralı ve Mısır Hıdivi gibi hükümdarların yardımıyla başarmak istiyordu. İhtilalin demokrat olmasına aklı ermiyor ve halkı tahrik etmek yoluyla inkılabın yapılmasına olanak görmüyordu. Bu gibi yüksek şahsiyetler elde edi-lemeyince ihtilal girişiminden vazgeçmeyi işine daha uygun buldu ve sonunda fikrini açıkça söyledi. Fakat, bu durum karşısında gerek Prens Sabahaddin ve gerek Musiris Bey son derece üzüldüler ve arkadaşlarına kavuşmak üzere tekrar Atina'ya döndüler. Aralarında yaptıkları bir görüşmeden sonra İsmail Kemal Bey'in durumundan Receb Paşa'yı haberdar etmeyi uygun buldular ve Şevket Bey'e bir mektup yazdılar. Şevket Bey mektubu alınca, Paşa'yı görüp fikrini sormuştu. Receb Paşa da İsmail Kemal Bey'in hareketlerini onaylar bir tavır aldığından verilmiş bir söz olduğunu öne süren Şevket Bey'e Paşa kesinlikle ret cevabı verince o da üzüntüsünden yere yıkılmış ve kendisine felç indiği anlaşılmıştır.

Prens Sabahaddin Bey'le arkadaşları bu acı darbeyi haber aldıktan sonra, Paris'e dönmek zorunda kalmışlardır. Harcadıkları bu emeklerin ödülü olarak da azınlıkçı hizip taraftarlarının, bu defa "zaten bu iş yürüyemezdi" tarzındaki eleştirilerine maruz kalmışlardır.

İhtilal girişimi yarım kalmıştı. Fakat, çekilen zahmet ve yapılan masraflar bütün bütün boşa gitmemiş; zaten temiz bir asker olan Receb Paşa'nın inkılapçı tanınmasına ve hakkında beslenen saygı ve sevginin artmasına neden olmuştur. Bundan dolayı, ileride görüleceği gibi, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Receb Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmesi Selanik'ten gelen İttihat ve Terakki temsilcileri tarafından ısrarla istenmiş ve Sultan Abdülhamid, uzun tartışmalar sonucunda, istemeyerek buna razı olmuştur.

Ermeni Komitacılarının Faaliyeti ve Amaçları

"Jön Türk"ler memlekette ihtilal çıkarmak için böyle uğraşırken, Sultan Abdülhamid de boş durmuyor, Osmanlı sefirlerini her tarafta ihtilalci aramakla görevlendiriyordu. Hatta komşu hükümetlerde meydana gelen siyasi değişikliklere taraftar görünen Türklerin kimlerden ibaret olduğunu öğrenmeye bile önem veriyor ve İran'da Meşrutiyet'in ilanı üzerine Mısır'dan çekilen tebrik telgrafının kimler tarafından yazıldığını Mısır Fevkalade Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'dan soruyordu. Diğer taraftan Ermeni ihtilal teşkilatı hakkında Washington Sefareti'nden bilgi istiyor ve Londra'daki mitinge engel olmak çarelerini araştırıyordu.

Bu doğrultuda cereyan eden haberleşmelerden birer örnek alıyorum:

"Mabeyni hümayun Başkitabetinden Mısır fevkalâde Komiserliği'ne

15 Ağustos

İran Şahı'na Meclisi Meb'usan küşadından dolayı tebriki havi Mısır'dan telgraf çekmiş olan Rıza ve Hasan ve Kemal kimlerdir? Bahusus Kemal henüz affolunmuş ve Dersaadet'e avdeti için müsaade buyurularak harcırahı verilmiş olan Doktor Kemal midir? Serian bittahkik iş'arı."

"Londra sefareti seniyesinden Yıldız'a

19 Mayıs

Cevap — Ermenilerin kariben burada akdetmek teşebbüsünde bulundukları miting hakkında emir buyurulan müracaatı zaman kaybetmeksizin ifa eyledim. Hariciye Nazırı İngiltere'de cari olan ka-vanine göre bu gibi içtimaların tarafı hükümetten men'i mümkün olmadığı şimdiye kadar vesaili mümaselede görülmüş ve anlaşılmış olduğunu beyan eyledi. Talimatı Nezaretpenahilerine tevfikan nâzın müşarünileyh İngiltere'nin mezkûr mitingi menetmek suretile ibraz eyleyeceği asar dostu Hükümeti Seniyece bilhassa takdir edileceğini ifade eylediğimde Sir Grey İngiltere'nin politikası bu gibi teminata arzı ihtiyaç etmeyecek derecede kuvvetli olduğunu beyan eylemekle iktifa etti."

"Washington Sefareti seniyesinden Yıldız'a

23 Mayıs

Mahremane — Ermeni komitalarının ahval ve harekâtı hakkında Washington Polis İdaresi Emniyeti umumiye dairesi tarafından âcizlerine tevdi kılınan muhtıra tercemesile beraber posta vasıtasile irsal kılınmıştır. Talimatı Nezaretpenahilerine tevfikan hulâsasını berveçhi âti iş'ara müsaraat ediyorum.

Hinçakist ve Yeni Hinçakist ve Truşak namile üç cins komite mevcut olup, bu komitelerin âzası yalnız alenî içtimalar akdile iktifa etmemekte, yani bir zamandanberi başlıca pazar günleri gizli içtimalar da akteyledikleri görülmektedir. Teşkil ettikleri umumî içtimalara pek çok amele iştirak eder. Komiteler anarşist usulünde olan plânlarının icrasına muktazi mebaliğin canibi ahaliden itasını teşvik için Müttehidei Amerika'nın Ermeni meskûn beldelerine nutuklar iradını meslek edinmiş hatibler irsal ederler. Bu suretle Chicago ve Washington ve Sen Lüi'de sekiz bin lirayı Osmanî raddesinde para cem'ine muvaffak olmuşlardır.

Komitelerin başlıca âzası sahte nam taşırlar ve namlarını icabı hale göre tebdil ederler. Hükümeti Osmaniye tarafından en ziyade nezaret altında bulundurulması lâzımgelen rüesa Bedros ile Arsak Çobanyan nam zattır. İsmini kesretle tebdil eden diğer bir komite reisi de elyevm Paris'te bir apartımanda bulunmaktadır.

Ermeni anarşistlerinin beyanına nazaran, Osmanlı polis memurlarının büyük kısmı para sayesinde kolaylıkla kazanılabilir. Rus memurları Ermeni erbabı fesadından kurtulmayı cana minnet bildikleri cihetle bunların Bahri Siyah sahilindeki Rusya limanlarından kayıklara rakip olarak Trabzon'a ve Samsun'a gitmelerine muavenet etmektedirler. Bu suretle Rusya'dan Türkiye'ye pek çok Ermeni erbabı fesadı geçmektedir. Rus memurları bunlara barut ve dinamit de veriyorlar. Zaten yine Ermeni anarşistlerinin beyanına nazaran Türkiye dahilinde de pamuk barutundan başka güherçile ve bomba imaline muktazi mevaddı iptidaiyenin tedariki kolaydır. Ermeniler Anadolu'da yeniden umumî bir ihtilâl hazırlıyorlar."

Gerçekten o tarihlerde memlekette ihtilal harekâtına girişen yalnız Türkler değildi. Ermeniler de çeşitli oluşumlar halinde istibdad aleyhine tutum almış bulunuyorlardı. Şu kadar var ki, bazı Ermeni komitacıları hakkında "Jön Türk" düşüncesinden aykırı bir amaç güttükleri ve bir Ermenistan teşkilini hedef edindikleri şüphesi vardı. Bundan dolayı Muş

havalisindeki ayaklanmalar, Adana ve Dörtyol bölgesindeki isyanlar, hatta İstanbul'da Babıâli baskını ve Osmanlı Bankası'nın Ermeniler tarafından işgali halk arasında iyi etki yapmamıştı. Herkes bu hareketleri yabancı hükümetlerin müdahalesini çekmek için başvurulmuş birer hile olarak görüyor ve Ermenilere ayrıcalıklı bir statü oluşturulmasına vesile kabul ediyordu. Bundan dolayı Ermeni faaliyetine yalnız Sultan Abdülhamid hükümeti değil, bütün Osmanlı unsurları direniyor ve karşı koyuyorlardı.

Halbuki bende bulunan belgeler arasında mevcut "Hinçakyan Sosyalist İhtilal Komitesinin gizli programında bağımsızlık ve ayrılık maddesine dair hiçbir kayıt yoktur. Yalnız bir noktada "Türk hükümeti kimdir? Elcevap: Hiçtir. Cemaat kimdir? Elcevap: Herkestir" şeklinde bir kayıt vardır.

Programın amacını açıklayan birinci bölümünün sonu, "Bir fert umum için ve umum bir fert için" sözleriyle bitmektedir.

Bu programın üye olmak şartlarını açıklayan birinci maddesinde, "cins, mezhep, durum, mevkii ve servet ayrımı yapılmaksızın her şahıs bu birliğe dahil olabilir" denilmekte ve amaç uğruna evladı, eşi, babayı, anneyi ve kardeşleri, kısacası her şeyi feda için yemin edilmesi şart koşulmaktadır. İkinci madde ise, "hiçbir yalancı, riyakâr, fesatçı, sarhoş, hırsız, kısacası kötü ahlak sahibi olan kişi bu birliğe dahil olamaz" diye açıklanmaktadır. Teşkilata ait üçüncü bölümünde haksızlığa, âdemi merkeziyete ve istibdada karşı isyandan bahsedildikten sonra on üye için bir onbaşı ve on onbaşılık oluşumu için bir yüzbaşı ve on yüzbaşı oluşumu için de bir binbaşı kabulü şeklinde teşkilatı askeri bir usulle tarif etmektedir. Çeşitli bölümlere ayrılan program, birinci bölümde meclisi idareyi, beşinci bölümde komite idare heyetinin idam cezası vermek ve uygulamak yetkisine sahip özel mahkemesini, diğer bölüm ve başlıklarda ila çeşitli amaçları anlatmaktadır.

Görülüyor ki, Sultan Abdülhamid devrinin memlekette uyandırdığı memnuniyetsizlik Osmanlı unsurları arasında milli teşekküller dahilinde çalışılmasına yol açmıştır. Fakat, bütün bu gayretler sarf edildiği ve bazı komiteciler tarafından Edouvard Joris aracılığıyla 21 Temmuz 1905 tarihinde Sultan Abdülhamid'e karşı cuma selamlığı töreninde suikast yapıldığı, büyük büyük fedakârlıklara katlanıldığı halde bir yarar elde edilmediğini gören ve bu gibi girişim ve şahsi faaliyetlerden bir sonuç çıkmayacağına kanaat getiren Ermeniler, nihayet "Jön Türk'lerle işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır. Önceleri Murad Bey tarafından Londra'daki Ermeni komiteleri reislerine yapılan beraber çalışma teklifi

reddedilmişti. Buna rağmen uzun tecrübelerden sonra Ermeniler Paris'te gerek "Terakki ve İttihat Cemiyeti" mensuplarına ve gerek "Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet" cemiyetine işbirliği teklifinde bulunmuşlardır ve bu başvuru, ileride açıklanacağı gibi, ikinci "Jön Türk" kongresinin toplanmasına sebep oluşturmuştu.

Yıldız'da Sultan Abdülhamid'e karşı yapılan Edouvard Joris suikastı kapitülasyonlar dolayısıyla garip ve yüz kızartıcı bir mesele halini aldığından, olayı kısaca burada nakletmeyi yararlı buluyorum: Edouvard Joris aslen Belçika uyrukludur. Ermeni komitecileri tarafından Yıldızda Sultan Abdülhamid'e karşı yapılan suikastı bu idare etmişti. Bu konuda oluşturulan mahkemenin suikastla ilgili bazı suçlular hakkında idam kararı vermesi ve bunlar arasında Joris'in bulunması Belçika hükümetinin müdahalesine sebep olmuş ve 1838 tarihinde Türkiye ile Belçika arasında akdedilen kapitülasyon imtiyazı mukavelenamesi esaslarına dayanan söz konusu hükümet bu suikastçının, mahkeme kararının infazından önce, Belçika Konsolosluğu'na teslimini isteyecek kadar içişlerimize karışmıştı. Hatta bu suikast failinin himayesi hakkında şahsen Belçika Kralı Avrupa hükümetlerine başvurmuş ve Fransa'nın uygun bulmasına karşılık Alman İmparatorluk Şansölyesi Bethmann Holveg'in bu talebi reddetmesi meseleyi muğlak bir şekle sokmuştu. Nihayet ahvalin aldığı bu uluslararası durumdan dolayı Sultan Abdülhamid kendisini öldürme" girişiminde bulunan Joris'i affetmek ve sınır dışı etmek zorunda kalmıştır.

Görünürde Sultan Abdülhamid cömertlik göstermiş oluyordu. Gerçekte ise, Avrupalıların baskılarından ve gazetelerin aleyhtar yayımından kurtulmak için başka selamet yolu bulamamış ve bu karan vermişti. Bu suikast olayının Sultan Abdülhamid'e karşı hazırlanmak istenen bu türden diğer bir tasavvurla ilgisi ileride açıklanacaktır.

TEŞEBBÜSÜ ŞAHSİ VE ÂDEMİ MERKEZİYET CEMİYETİNİN KURULUŞU

Prens Sabahaddin Bey, Atina'dan Paris'e döndükten sonra Mon Valyen Sokağı'nda 96 numaralı evin bir odasına sığınmış, yeni bir faaliyet sahası yaratmak çarelerini düşünmeye başlamıştı. Bir taraftan Revue ve Matin gazetelerinde makaleler yayımlıyor, diğer taraftan

da Mole Toküil Salonu'nda konferans vermek yoluyla Türkiye hakkında Fransızları aydınlatmaya çalışıyor; Fransa'da lehimize bir cereyan yaratmaya uğraşıyordu. Bu arada Ahmet Rıza Bey metodik yayıncılığına devam ediyordu. Folkston'da "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin yayın organı olarak yayımlanan Osmanlı gazetesi ise, Damad Paşa'nın ölümü dolayısıyla ve Prens Sabahaddin Bey'in rızasıyla Ethem Ruhi Bey tarafından Mısır'a nakledilmiş bulunuyordu. Bu defa Osmanlı gazetesine Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa yardım ediyordu. Hatta Mehmed Ali Halim Bey'in yardımı da sağlanmıştı.

Fakat, Paris'teki Jön Türklere bir durgunluk çökmüştü. Yeni bir hamle için önemli bir tahrik kuvvetine ihtiyaç duyuluyordu. Jön Türkler böyle sakin bir hayat yaşarken, birdenbire Paris'te önemli değişiklikler meydana gelmiş, Ferik Ahmed Celâleddin Paşa, kurenadan Arif Bey, yaverandan Ahmed Şevket ve kardeşi Rıza Paşalarla Doktor Nihad Reşad Bey ve Kelekyan Efendi, Doktor Kerim Sebati Bey ve biraz sonra da Doktor Bahaeddin Şakir Bey Avrupa'ya gelmişler ve Jön Türk camiasına katılmışlardı. Bu yeni gelen elemanlar Paris'te uyuşuk bir durum almış bulunan Jön Türklerin tekrar faal girişimlerde bulunmasına neden olmuşlardır.

Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Ahmed Rıza Bey ve diğer "Jön Türk'lerle görüştükten sonra Prens Sabahaddin Bey'le de temasa geçmiş, durgun havayı biraz tahrik etmek imkânlarını araştırmıştır. Esasen Siverin'de oturan Prens Sabahaddin Bey de dostlarından Baron de Lormet'nin yardımıyla Berlin Sokağı'nda 8 numaralı binada kiraladığı küçük bir daireyi büro haline getirmiş ve geçirmekte olduğu durgunluk ve bekleme devresini terk ederek dostlarını orada kabul etmeye başlamış bulunuyordu. Doktor Bahaeddin Şakir Bey, birleşmek ve amaca ulaşmak ilkesini ortaya atmıştı. Bu kadar basit bir formülle inkılap yapılacağını sanan doktor, Prens Sabahaddin Bey'le görüşürken mantıklı fikir ve düşünüşle karşılaşınca meselenin o kadar basit olmadığını anlamış ve hangi esaslar etrafında birleşme imkânı bulunacağını araştırmaya koyulmuştu. Birçok temastan sonra, bütün "Jön Türk" elemanlarının bir araya toplanması ve bir oluşum meydana getirilmesi gereğine kanaat getirmiştir. Bunun üzerine bir program düzenlenerek bunun uygulanmasına geçilmesi bazı kişiler arasında kararlaştırıldı. Bu amaç etrafında toplananlardan bazıları şu kişilerden oluşuyordu.

Prens Sabahaddin, Ahmed Rıza, Sami Paşazade Sezai, Doktor Nihad Reşad, Doktor Bahaeddin Şakir, Doktor Nazım, Doktor Sabri, Fazlı, Ali Haydar Mithat, Hüseyin Tosun ve Milaslı Murad Bey'ler.

İşte bu heyetin uzun uzadıya yaptığı görüşmeler sonucunda çoğunluk Prens Sabahaddin Bey'e hitaben, "Siz düşünür bir kişisiniz, memleketin ıslahı ve kurtulması neye bağlıysa ona göre bir program düzenleyiniz, birlikte görüşelim ve görüşlerimizi birleştirdikten sonra bu programa tabi olarak beraber çalışalım" demiştir.

"Âdemi Merkeziyet" Tabirinden Kopan Fırtına

Bu teklif üzerinedir ki, Prens Sabahaddin Bey'in senelerce mücadelesine devam ettiği "Âdemi merkeziyet ve teşebbüsü şahsi" prensibi bir program halinde hazırlanarak ortaya konmuştur. Prens Sabahaddin Bey bu programı hazırlamak için bir taraftan incelemelerde bulunuyor ve memleketin durum ve idaresine vakıf kişilerle görüşüyor, diğer taraftan da birinci kongrede çok isabetli konuşmalarıyla kendisini tanıtmış ve Şûrayı Devlet üyesiyken Avrupa'ya firar etmiş bulunan Musiris Gidiş gibi kişilerden de yararlanmayı ihmal etmiyordu. Bu görüşmelerde yapılacak programda Avrupalıların Türklerden çok önem vermek istedikleri Hıristiyan unsurların görüşlerini de göz önünde tutmak ve onları kendi istekleriyle memleket çıkarlarına bağlamak amacı izleniyordu.

Prens Sabahaddin Bey bu amaç ve düşünce etrafında programa "decentralisation=âdemi merkeziyet" kelimesini koymuştu. Esasen bu kelime, Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından vaktiyle hazırlanan Kanunu Esasi'nin Fransızca nüshasında aynen mevcuttu ve tabir oradan aktarılmıştı. Sabahaddin Bey'in programa koyduğu "âdemi merkeziyet" tamlaması bu Fransızca kelimenin Türkçeye çevirisinden başka bir şey değildi.

Programın görüşüleceği gün bütün ilgililer toplanmışlardı; yalnız Ahmed Rıza Bey gelmemişti. Kendi girişimiyle olmayan veya kendi başkanlığında toplanmayan bir toplantıya katılmamak, Ahmed Rıza Bey'in öteden beri alışkanlık haline getirdiği bir hareket olduğundan ve herkes de bu zaafı bildiğinden bu kayıtsızlığını hoş görmüşlerdi. Toplanan heyet ilk görüşmede programın çoğaltılarak bütün üyelere birer nüsha verilmesini ve başka bir gün görüşülmesini karar altına aldıktan sonra dağılmıştır.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra yapılan toplantıda Doktor Bahaeddin Şakir ve Nazım Bey'ler, Ahmed Rıza Bey ve Terakki ve İttihat Cemiyeti mensuplarının port parolü olarak "âdemi merkeziyet" aleyhinde söz söylemeye başlamışlardır. Bu iki hatibin fikrine göre, âdemi merkeziyet "merkez yok" demekti. "Merkez" olmayınca da "memleket yok" oluyordu. Bu kadar basit bir iddiayla bir programın reddedilmesi veya bir program görüşmesinin yalnız bir kelimeye indirgenmesi tabii caiz değildir. Görüşmede esaslarda anlaşmak ve mantıklı delillerle birbirini ikna ve yerine göre programda düzeltmeler yapmak yoluna gidilmemiş, "âdemi merkeziyet" tabirinden amaç ve kavramın ne olduğu ve ne olacağı etraflıca düşünülmeden birden itirazlar yapılmıştır. Prens Sabahaddin Bey ve dostları da "âdemi merkeziyet" tabirinin Fransızca Kanunu Esasi'de mevcut bir kelimenin tercümesinden başka bir şey olmadığını boş yere anlatmaya çalışmışlarsa da, karşı gelenleri iknaya imkân bulamamışlardır. Muhalifler, Kanunu Esasi'nin uygulanmasını istediklerini ve bununla memleketin kurtulacağına inandıklarını ileri sürdüklerinden, iki taraf arasında şöyle bir konuşma yaşanmıştır:

"Mademki Kanunu Esasi taraftarıyız, diyorsunuz; neden dolayı Kanunu Esasi'nin açıkça yazdığı bir kelimeden ürküyorsunuz?"

"Eğer Kanunu Esasi'de böyle bir kelime varsa kabulde tereddüt etmeyiz."

Şu soruya ve cevaba göre mesele basitleşmiş ve Kanunu Esasi'de böyle bir kelime bulunup bulunmadığını incelemek gereği hasıl olmuştu. Nihayet Fransızca bir Kanunu Esasi nüshası getirttirilmiş ve 108. madde, muhaliflere gösterilmiştir. Fakat, Doktor Nazım Bey maddeyi okumuş, arkadaşlarına okutmuş ve "Ben on bir senedir buradayım; ilk defa Kanunu Esasi'yi okuyorum; dolayısıyla bu kelime pek tuhaf! Mademki iş böyledir, izin verin de meseleyi kendi aramızda bir defa daha görüşelim" demiştir. Daha doğrusu Ahmed Rıza Bey'in oyunu almadan kesin bir kanaat getirmek istememiştir. Fakat, maalesef bu vaadin tersine bir daha böyle bir toplantı yapılmamış ve Ahmed Rıza Bey'in arzu ve telkinatıyla "âdemi merkeziyet" lafzı etrafında Türkçe ve Fransızca Meşveret gazetelerinde amacı tahrif edici bir kampanya başlamıştır. Prens Sabahad-din Bey, dürüst olmayan bu haksız muameleden kırılmış ve bağımsız harekete karar vererek Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti'ni oluşturmuş, cemiyetin yayın organı olmak üzere Terakki gazetesini yayımlamaya başlamıştır (Terakkinin yayımı 1906 tarihindedir). Jön Türk âleminin tanınmış bazı yüzleri bu cemiyete katılmış bulunuyordu. Özellikle, Doktor Nihad

Reşad, Doktor Sabri, Doktor Rifat, Miralay Zeki, Hüseyin Tosun, Milaslı Murad, Hüseyin Siyret ve daha birçokları "Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti" taraftarı olmuşlardır. Cemiyetin umumi kâtipliğini Fazlı Bey üstlenmişti.

Birinci kongrede azınlıkta kalan Ahmed Rıza Bey grubunun umumi merkezini de "Terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında Ahmed Rıza, Sami Paşazade Sezai, Sancak gazetesi sahibi Ahmed Saip ve Doktor Nazını Bey'lerle Prens Mehmed Ali Fazıl Paşa oluşturuyorlardı.

"Cemiyeti Ahdiyei Osmaniye"

Bu program görüşmeleri sonuçsuz kalınca, Mısır'da bulunan "Jön Türk"ler "Cemiyeti Ahdiyei Osmaniye" adlı bir oluşum meydana getirmişler ve bütün Osmanlıları uzun bir beyannameyle birliğe davet etmişlerdir. Bu beyannameden, aktarma yoluyla bazı önemli kısırnları buraya alıyorum:

"Cemiyeti Ahdiyei Osmaniye

"...Ahalimizin her bir kısmı temayülâtı hususiyei kavmiyesi namına bir hattı hareket ihtiyar etmiş olduğundan faaliyeti infiratkâranelerile âdeta yekdiğerinin aleyhine çalışıyorlar. İşte en evvel bu hale son vermek... birleşmeleri hususundaki fevaidi asarı Osmaniyeye takdir ettirmek lâzım geliyor.

İstibdadın yıkılması ümmeti Osmaniyenin saadetini temine kifayet edemez. İstibdattan kurtulmak için her şeyden evvel 1293 tarihinde neşredilen Kanunu Esasi'yi ahaliye daha vâsi hukuk bahşedecek surette tâdil ettirmek lâzımdır.

Yeni Kanunu Esasi'de tevsii mezuniyet usulünün kabulü temin kılınmalıdır.

1293 Kanunu Esasisinde diğer birçok hususlarla beraber vilâyatta tevsii mezuniyet maddesi de müphem bırakılmış ve bu hal suitefsire uğramış ve bunun pek ziyade mazarratı görülmüştür."

Prens Sabahaddin Bey tarafından yayımlanan Terakki gazetesi ilmi incelemelere ve sosyal olaylara ilişkin yazılarla çıktığı için her yerde olumlu karşılanıyordu.

Ebüzziya Tevfik Bey'in Bir Konya Mektubu

"Jön Türk" basınında meydana gelen bu ikilik, Ahmed Rıza Bey'in benlik iddiasından ileri gelmişti. Birinci kongrede azınlıkta kalan Ahmed Rıza Bey, Sancak gazetesinde yayımlanmak üzere Ahmed Saip Bey'e yazdığı mektupta reis seçildiğini iddia etmek tuhaflığına düşmüştü. Başkanlığa bu kadar düşkündü. Konya'da sürgündeyken yazdığı bir mektupla Ebüzziya Tevfik Bey, Ahmed Rıza Bey'in bu tedavi kabul etmez zaafını işaret etmekten kendini alamamıştır. O günkü durumu açıkladığı için mektubu aynen buraya alıyorum:

"Konya, 10 Mart 1902

Ahmed Celâleddin Paşa hazretlerine

Biraderi azizim saadetlû efendim hazretleri,

Geçende Dersaadet gazeteleri inhirafı mizacı âlileri haberi esef eserini ilân ediyorlardı. Diyarı gurbette bulunan bir dostu hakikî için böyle esefâmiz haberlerin ne mertebe dilhİKaş olduğunu vaktile tecrübeniz sebkat etmiş olduğu cihetle pekâlâ takdir buyurursunuz.

Aradan birkaç gün mürurunda yine o gazeteler iadei afiyetle selâmlık resmi âlisinde isbatı vücut eylediklerini ilân etmelerde evvelki teessürüm sonraki tebşiri afiyetle leülhamd mağlûp olmuştur.

Birader, pek çok hastalanıyorsunuz. Ne yapıyorsunuz. Vücudunuza niçin lüzumu kadar mukayyet olmuyorsunuz. Bilmez misiniz ki,

Adem bu bezmi devri dilâraya bir gelir Bil kadri ömrünün kişi dünyaya bir gelir

Bu âlemi fâni gelinir gidilir bir yerdir. Gidilir gelinir bir yer olsa idi belki insan âlâmı güniye ve eskamı maddiyeye o kadar ehemmiyet vermezdi. Rica ederim sizi kalben seven evidda halisenize hürmeten vücudunuza itina edin.

Size tuhaf bir havadis vereceğim hem tuhaf hem garip, hem de esefengiz. Suretini bir kâğıda yazıp leffen takdim ettiğim bir tezkerei resmiye ile zirindeki cevabımı okursanız işin tuhaflığını, garabetini esef âver siz de tasdik buyurursunuz. Benim sahavetimde bir sail var idi.

Ben bu ilahiyi kendim düzerim

Büyük kapılarda söyler gezerim

zemzemesile sokakları dolaşır dururdu. İşte o kabilden olarak şimdi de İstanbul'daki namuslu dostlarımız hayalhanei mefsedetlerinde düşüne düşüne vücut verdikleri birtakım müfteriyatı redieyi hakikat şeklinde ortaya koyuyorlar.

Ben burada hali mihnet istimalimde oturduğum halde bana atfediyorlar. Sonra âlemi bâlâ bu türlü ihtiraatı kâzibeye ki butlanına binefsiha kendi şekli delâlet etmektedir. İtimat ederek beni şu halimde de bihuzur veya müstağrakı fütur eyliyor.

Bugün 119 gündür ki ben sokak kapısından dışarıya bir hatve atmamışımdır. Ben rahatı bu veçhile inza ve itizal ile temin ve takviye etmek isterken, yine dostlar bizimle meşgul olur.

Ahmed Rıza'nın sabah akşam dört adet rafadan yumurta tedarikine ancak kifayet edebilen varidatı haziresini bir kere tasavvur buyurun. Sonra da beni kaçırmak için buraya yani Küçük Asya'ya iki İngiliz sevk ve izam etmekteki garabeti mülâhaza edin. Buna Toptaşı tımarhanesinden çıkanlar bile itimat etmekte epeyce müşkülât görürler.

Siz pek iyi bilirsiniz ki ben hiçbir vakit o güruh ile kendi kendime münasebatta bulunmadım. Evet Rıza'yı tâ babasının sağlığından ve Murad Bey'i Şirvanîzade dairesine geldiği tarihten beri tanırım. Fakat, bunlar mesleki muhalefete salik oldukları günden tâ kendilerde tarafı padişahiden mükâleme ve müzakereye memur olduğum güne kadar benimle hiçbir münasebette bulunmamışlardır. Murad Bey sahibi namustur. Sorar anlarsınız. Ben Paris'ten avdetimden sonra Murad Bey'le üç defadan başka mektuplaşmadım. Anın da birisi Çürüksulu Ahmed Bey'e, diğeri de Mizanda refikim olan Ziya Paşa aleyhinde ilân edilen isnadata dair idi. Hele Rıza ile hiçbir vesilei muhabere yoktu. Selim Faris'le de Beyrut su imtiyazı işi bitinceye kadar bâiradei seniye muhaberede devam eyledim.

Damad Mahmud Paşa'ya gelince, Madam ki sıhriyeti hazreti padişahiyi haizdir hakkındaki hissi nefretimi izhara hasbelterbiye teeddüp ederim.

Rıza beni ne için kaçıracak. Mahmud Paşa'nın benim firarımda ne menfaati mutasavverdir. Rızayı pekâlâ tanımışsınızdır ki her şeyde teferrüt daiyesinde ve riyaset fikrinde bir adamdır.

Beni celp ile kendisi benim tahtı emri irademe mi girecek. Yahut ben seni kurtardım gel tahtı idaremde kal. Elindeki kalemi fikrimi terviçte istimal et mi diyecek. Birincisine

kendisi muhalif olduğu gibi ben anların fikrinde de bulunmuş olsam hiçbir vakit fikir ve kalemimi aharın tervici meramına âlet edecek surette zilletinefis sahibi değilim. Mahmud Paşa'yı hele hiç kale almam.

Tuhaflığa gelince, 'Tevfik Bey anlara iltihak fikrinde ise kendisi serbest bırakılacağından... 'fıkrası insanı hayrette bırakıyor.

Ben sekiz yaşında bir mektep çocuğu muyum ki, haydi oğlum istersen git de mahalle çapkınlarile topaç çevir veya kaydırak oyna yollu tecrübei iğfalkâraneye firifte olayım. Efendimiz beni Avrupadaki güruhu mekruha iltihakta serbest bırakacaklarına buraya gönderildiğim güne kadar Dersaadet'te bulunduğum hali serbestiye iade buyurmuş ve beni evlâdı aileme kavuşturmuş olsalardı bihakkın adil ve insafı hümayunlarına lâyık bir muamelei muhassene ibraz buyurmuş olurlardı. Birader ben zulüm çekerim, ama böyle istihzaları çekemem. İnsanın bulunduğu aciz ve ıstırabı halden böyle büyüklüğe yakışmaz surette istifade edilmemelidir. Şevketmeab efendimiz ne erbabı sadakati tanıyor ne de adam tecrübe etmenin yolunu biliyor. Şimdiye kadar benim etvarı uhudiyetkâranemden ne ziyan gördüler. Ya hal böyleyken şifre kâtibi Asım Bey gibi en şiddetli Sultan Murad adamı eski Jön Türkinin en müthiş vasıtai neşriyatı olan hiçbir şekilde fikrini tebdil etmek şanından olmayan bir adamı acaba hangi tecrübei hümayunlarının kuvvet ve isabetine itimat buyurup da şifre kâtibi gibi en mühim seraire mehdi ketman olmak lâzım gelen bir kuvvette istihdam ediyorlar. Siz beni biliyorsunuz ki, ben kimseye iftira etmek levis ve denaetile kisvei namusumu lekedar etmiş bir adam değilim. Asım Bey'le de hiçbir vazgeçtim yok.

İkayı hal ve ifadeyle teyidi müddea için söylediğim bu söz gareze muhavvel olmaz sanırım. Maamafih şevketmeab efendimiz sadakat ve ubudiyet para ile, ihsan ile iştira olunur zannında iseler buna pek ziyade yanılıyorlar. İşte ben bugün eşyayı bey-tiyemi satıp da geçinir bir haldeyim. Padişahtan da ihsan beklemiyorum. Söylediğim sözü, arzettiğim sıdku ubudiyeti de bankınot paketi almak için söylemiyorum. Yalnız bildiğimi ve isbat edecek derecede vâkıf olduğum bir hakikati sadık bir ben-dei kadimi olduğum haysiyetile söylüyorum. Hem bunu da sizden başka kimseye söyleyemem. Zira sarayı hümayunda pek çok adam tanırım ki, anlar yalnız menfaatlerine sadıktır.

Şu hasbihali dûradûr ile başınızı ağrıttım. Fakat insan, cidden meyus ve muztarip bulunduğu zamanda ahlâkı fazıle ashabından olan bir dostuna da kalbini arz ve şerh edemezse emin ol ki kahrolur.

Baki bekayı afiyet ve teveccühü âlileri ehassı temenniyatımdır efendim.

Biraderi muhlisiniz Ebüzziya Tevfik"

"26 Ramazan 319 ve 21 Kanunuevvel 317 tarihile Konya Va-liliği'nden varid olan tezkere sureti:

Mabeyini hümayunu cenabı mülûkâne başkitabeti celilesinden alınan telgrafnamede Ahmed Rıza tarafından firarı Mahmud Paşaya yazılmış olan bir mektupta Konya'da bulunan Ebüzziya Tevfik Bey'in Avrupa'ya kaçırılması zımnında teşebbüsatta bulunmak üzere iki İngilizin Konya tarafına gönderildiği işar edilmiş olup tarassudatı lâzıme icrasile beraber Tevfik Bey'in Avrupa'ya azimetile bufesedeye iltihak etmek istediği halde kendisi azimette serbest bırakılacağından ve öyle bir fikri yok ise kendilerde beraber olmadığını ve anlardan bulunmadığını beyan ve ilân eylemesi iktiza edeceğinden bu iki suretten hangisini ihtiyar edeceği hususu kendisinden sorularak alınacak cevabın arz ve işarı muktezayı iradei seniyei cenabı mülûkâneden bulunduğu beyan edilmiş olmakla bu iki suali âliye karşı her ne denecek ise zeylen ve tahriren işar buyurulması babında irade efendim hazretlerinindir.

Konya Valisi Ferid"

"Zeylen verilen cevap sureti

işbu iradei celilei cenabı veliyünniami mantuku âlisi karini iz'anı kemteri oldu. Gerek Avrupa'da ve gerek Mısır'da bulunan fesede ile hiçbir zaman münasebette bulunmadığımı velinimet efendimize temine hacet göremem. Eğerçi bu abdi sadıklarında zerrece şaibei esaib bulunduğuna ihtimal verilmiş olsaydı vaktile Murad ve Rıza Bey'lerin maneviyat ve maksadını tahkik ve işara bu abdi kemterlerini memur buyurmazlardı.

Fesedei mebhusu atmaya iltihak istediğim halde serbest bırakılacağım fıkrasına gelince: Leülhamd velmine bendeniz müddeti ömrümde erbabı fesad ile muhalâsa ve mukarenete me'lüf olmadığımı beni bilenlerin kâffesinin fevkinde olan şevketmeab efendimiz lütfen tasdik buyururlar itikadındayım. Bu cihetle iki senedenberi müstağ-rak olduğum şu hali ducret istimali o güruha iltihaka ve bulunduğum kuyudu mutlakayı böyle bir serbestiye

tercih ve bundan sonra lütuf ve kahırdan her neye kesbi liyakat edersem anı da velinimet efendimizin adalet ve merhameti hümayunlarına tevdi eylerim. Binaenaleyh velinimet efendimize karşı ne sevabıktan ne de hal ve istikbale ait hususattan dolayı vicdanımda kat'a mesul bulunmadığım ve bulunmayacağım cihetle müsterihülbalim. Şu kadar ki hasbelkader bu abdi âcizleri yüzünden evlâdımın istikbali heder olduğu gibi nezdimde bulunan oğlumun da sıhhati muhtel bulunduğu malûmu vilâyetpenahileri olduğundan bendenizce yalnız burası rası mestevcebi âlâm olduğunu ve fesedei meskûrenin teşebbüsatı merviyeleri indinde hiçbir kıymeti haiz olmadığından gerek şahıslarına ve gerek maksatlarına daima nefrinhan olduğumu arz ve ilân ederim olbapta.

Ebüzziya Tevfik"

Memleket İçindeki Sürgünler

Ebüzziya Tevfık Bey sürgünde yalnız değildi. Tabloda görüldüğü gibi daha birçok kişi mantık dışı hükümlerle oraya gönderilmişti. Özellikle, Miralay Doktor Hakkı Şinasi Bey'le (Paşa), Hariciye Nezareti daire müdürlerinden Mustafa Ruhi Bey, Sultan Abdülhamid'i zehirlemek düşüncesini besliyorlar şüphesiyle Konya'ya sürülmüşlerdi. Harbiyeliler ise veliaht sarayı civarında gezmekten dolayı ve Sultan Abdülhamid'e hastalık bulaştırma zannıyla Konya'ya gönderilmişlerdi. Diğer kişiler de bunlara benzer birer uydurma kabahatle sürgüne gönderilmişlerdi. Konya ve Trablusgarp'tan başka Yemen, Akka, Diyarbekir vs... bölgeler de sürgünlere merkezlik vazifesi görüyorlardı.

Yeri gelmişken şunu da söyleyelim ki, Ebüzziya Tevfık Bey'in mektubunda sözü geçen ilin tezkeresindeki sorgular pek de nedensiz değildi. Gerçekten "Jön Türk"ler sürgünde bulunan tanınmış şahsiyetlerle temasa geçme ve kaçmalarına yardım etme girişiminde bulunuyorlardı. Nitekim, sürgünde bulunan Deli Fuad Paşa için Mısır'dan Halil adında eski sanayi okulu öğrencilerinden bir firariyi Şam'a göndermişlerdi. Bursa'ya sürülen Damad Kemaleddin Paşa ile o sırada vilayet yazıişleri müdürü bulunan edip Süleyman Nazif Bey aracılığıyla haberleşmeye çalışıldığı aşağıya eklediğimiz mektuptan anlaşılmaktadır:

"Velinimeti ekrem ve efhamim,

Temmuzda tahrir ve tastir buyurulan bir nüvazişnamei bendeperveraneyi teşrinievvelde pirayei desti tazimi iftihar ve cevabını da şubatta takdime ictisar etmek, her ne sebep ve mania ilcasile olursa olsun, vicdanı sıdkı nişanı abidanemi dağıdarı hüznü hicap edecek ahvaldendir. Hiçbir saat, bir gün yoktur ki zat ve meessiri rahima-nelerini şükranlar, dualar, takdislerle yâd etmeyeyim. O günah bu sevaba bağışlanırsa müteselli olurum.

Halilei ismetpenahı devletlerinin haber elimi irtihalini fermanna-mei samilerinin şerefbahşayı vusul olmasından çok zaman evvel Fransızca İstanbul gazetesinden almış ve o dürrü ismet ve necabetin ziyaı ebedisine acıdığım kadar bu musibetin kalbi maali penahı veliyyüniamilerinde açacağı cerihai teessürün evcaından hisseyabı teellüm olmuştum. Mütehallik buyuruldukları evsafı âliyeden birisi de metaneti kalbdir. Bu metaneti âliyenin her hal ev mahalde ve her türlü felâket karşısında hayatı kıymetdarı maaliperverilerinin temin muvazenetine kifayet edeceğini bilir ve bu vukuf ve itminan ile tâdili meyusiyet ederim.

Emirnamei fehimanelerine meltuf namei münıvvetmendaneyi bedbaht mürseli ileyhine isal etmeye kulunuz gibi bir âcizin kuvveti değil, hiç kimsenin kudreti kâfi olamaz. Mahpus bulunduğu hanenin derun ve birunu bir kısmı mabeyini hümayundan memuren beraber gelmiş olan bir sürü memurin ve asker ve jandarma ile muhattır. Hariçle ihtilâtı şöyle dursun, muhafızlarile beraber konuşmasına ve pencereleri demir kafeslerle seddedilmiş olan odasından dışarıya çıkmasına müsaade olunmuyor. O heyeti muhafazayı vilâyet de şiddetli bir murakabe altında bulundurmaktadır. Biçare adam! Bu dakikada âsudegüzini mekabir olan emvatın haline ağlayarak gıpta etmekte olduğuna eminim. Yüzünü görmek zaten hiç kimse için kabil değil, hanesinin bulunduğu sokaktan geçenler takip ve ledelicap isticvap edilmektedir. Hele adını zikredenler uzak yakın bir mahalle derhal nefyü tebid olunuyorlar. İşte bu esbabı mücbire emrü vacibülinfazı devletlerine ittiba şerefinden abdi kemterlerini mahrum etti.

Ve namei devletlerini de -şayet yedi ağyare geçip de o biçare için mucibi istidadı felaket olur korkusile ve kemali tazim ile öptükten sonra- imha ettim. Bu suretle de ibraz buyurulmuş olan asarı merdanekiyi bir kere daha takdis ederim.

Daima hitap ve iltifatı veliyünniamilerine nailiyetle şerefyab olmak isterim. Efendimizin küçük bir lûtfu hitabı abdı memlûkleri için her mazhariyetin fevkinde bir nimettir. Mübarek dest ve payı devletlerini tahassür ve tevkifle öperim. Baki afiyeti daime ve muvaffakiyeti

tamme ile ıınrarı eyyamı şeref ve iclâl buyurulsun. Her halde emrii ferman hazreti veliyünnaim ve lihsanındır.

14 Şubat 1905

Bursa'da Süleyman Nazif kulları"

Hatta Diyarbakır'a sürülen harbiye mektebi öğretmenlerinden Muhiddin Bey'le haberleşildiği, bazı önemli kısımlarını aldığımız şu mektuptan öğrenilmektedir:

"Huzuru samii devletlerine

Arzı teşekkürü naçizanemdir,

Hakikaten dilnüvazane ve âlicenabane bir istifsarla bendenizi memnun ve minnettar buyurdunuz. Sanki bir cehennem makinesi imişim gibi herkesin değil iltifata hattâ bakmaya bile cesaret edemedikleri bir mahlûku âcizi cidden tatyip buyurdunuz. Rütbesi alınmış, ebediyyen nefyolunmuş, ismi âdeta unutulmuş eski bir askeri hatırlamaklığınız evsafı bergüzidei samiyenizin en güzel delâilinden biridir.

Mekâtibi askeriye müfettişi sabık Zülüflü ve Kâküllü İsmail Paşa malûmu devletleridir. Birçok senelerdenberi büyük bir iyilikte bulunmaya çalışıyordu. Her jurnalında mabeyini hümayunda isticvap edildiğim için âdeta mükâfat görüyordum. Bu son senelerde nezdi şahanedeki nüfuzundan istifadeyi aradı. Mektepten birkaç efendiyi yolcu etti. Mektebin birçok ümerası evine koştular. Hâkipayına yüz sürdüler. Bu abdi titiziniz boyun eğmedi. Firari Rıza Paşa'nın evine gittiğim için uzun uzadı isticvap etti ve bir gün tevkif etti. Yine sebat ettim. Tophane müşhiri vasıtasile iki zat tarafından evine gitmekliğime dair emir tebliğ ettirdi. Bizzat bu kemter bendeniz 'öyle bir adamın' evine gitmeyeceğimi Tophane müşiri paşaya söyledim. Müşir Paşa hiddet ve infial eseri gösterdi. Yine fikri âcizanemde sebat gösterdim. Bir hafta sonra mektepte üstümü kendisi aradıktan sonra Taşkışla'ya gönderildim. On yedi nisanda tevkif edildim. On dokuz nisan salı günü istintak edildim. İsmail Paşa sivil olarak hazırdı. Evrakı âcizanem arasında vaktile tercüme ve Süreyya Paşa vasıtasile takdim ettiğim birkaç yaprak bulmuşlar. Memnuniyetlerinden gözleri parlıyordu. Reşid Paşa'nın müfettişin müttefiki olduğu aşikâr görünüyordu. Bu evrak Fransızca bir açık mektubun tercümesi idi. Bunu mazbatada tercüme değil kendi tertipgerdesidir demişler. Bu yalan kâfi değil gibi Avrupada'ki erbabı fesad ile muhabere

ediyor diye bir de iftira ilâvesinden utanmamışlar. Çünkü buna dair ne bir kelime sordular ve ne de bir delil gösterdiler. Müfettişin beş arkadaşlarını vasıtalarile tebid ettirdiği ve badehu madalya ile taltif ettirdiği beş namzed efendiye derslerde talebenin efkârını zehirliyor diye beş jurnal da yazdırmışlar, nihayet Taşkışla'da on yedi gün mevkufiyetten sonra Merkez kumandanı odasında bendenizi keçekülâh ettiler. Bu yetişmemiş gibi Babı zaptiyeye teslim olundum. Cinayet kısmında otuz üç gün! Canilerle, hırsızlarla arkadaşlık ettim. Haziran dörtte Gürcü vapuru Boğazdan çıkarttı. Muhafızlarımın da harcirahlarını tesviye etmek şartile, 24 haziranda Diyarbekirden içeri girdim.

Ceza namına hiçbir şey eksik kalmamak için ne maaş, ne de yevmiye tahsis etmemişler. Pederi kemteranemin gönderdiği dört yüz kuruşla geçinmeye gayret ediyorum. Hakipayı sa-milerine arzu ubudiyet etmeyi arzu ederim. Fakat, vasıtai nakliye tedarikinin mütevakkıf bulunduğu nakdi tedarik edemedim. İki parça evrakı mütercime için bu kadar büyük ve insafsız cezaya karşı her harekette tabiî mazur görülürüm. Bu evrakın münderecatı muzır olabilir. Fakat, on iki sene evvelisi takdim ettiğim vakit bir sual bile varid olmamıştı. Bu evrakı kimse görmek şöyle dursun, bendeniz bile kamilen unutmuştum. Ağrazı şahsiye yolunda iyi fena bir askeri, muktedir âciz bir muallimi bu tarzda mahvetmek, âdeta diri diri Diyarbekir'e gömmek için insanın insanlığını unutması icap eder...

Hakipayı düsturu ekremilerine tekrar arzı teşekküre cüret ederim. Her halde emrü ferman hazreti menleülemrindir.

4 Kânunuevvel 321, Pazar, Diyarbekir

Merkum bendeleri Muhiddin "

Bunlardan başka ikamete memur Arnavut Mehmed, süvari Kâzım ve Çerkeş Mehmed Fazıl Paşa'ların firarlarını kolaylaştırmak için Süleyman Sezai Bey adında bir kişinin 1906 senesinde tüccar sıfatıyla Bağdat'a gittiğini, bende bulunan haberleşme evrakı gösteriyor.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın Muhalefete Geçişi

Bu konu üzerinde fazla durmadan tekrar Ahmed Rıza Bey konusuna dönüyorum. Ahmed Rıza Bey kendisine rakip gördüğü ve rekabet edebileceğini düşündüğü her şahsı kötülemeyi veya fikirlerini eleştirmeyi ilke edinmiş ve kendisine bağlılık gösteren gençleri

de arkasından sürüklemiştir. Murad Bey'e ve Damad Mahmud Paşa'ya olduğu gibi bu defa Prens Sabahaddin Bey'e de muhalif bir cephe almıştı. Hatta Sultan Abdülhamid'e karşı muhalefete yeni karışan Ferik Ahmed Celâleddin Paşa hakkında da aynı şekilde hareket edecektir.

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, Ahmed Celâleddin Paşa, Sultan Abdülhamid tarafından ilk defa Murad Bey'i İstanbul'a davet için Avrupa'ya gönderilmiş ve bu görevde basan göstermişti. Bilahare Damad Mahmud Paşa için de aynı görevi üstlenmişse de, bu kez Damad Mahmud Paşa'nın azim ve kahramanlığı karşısında amaca ulaşamadan geri dönmüştü. Ahmet Celâlettin Paşa bu iki seyahatten edindiği izlenimle "Jön Türk" emel ve gayretlerinin memleket çıkarına olduğunu takdir etmiş bulunuyordu. Buna rağmen, Sultan Abdülhamid'e karşı şahsen beslediği hürmet ve bağlılığı suiistimal etmiş olmamak için, kendisine verilen görevi saygıyla, iyi bir şekilde yerine getirmeye çalışmıştır. Bununla beraber, "Jön Türk"lerden dönüşleri sağlananlar hakkında Yıldız Sarayı tarafından reva görülen muameleler tabiatına ağır geldiği gibi, bizzat kendi aracılığıyla sığınanlara karşı yapılan vaatlerin yerine getirilmediğini görünce, kendisi de muhalefet cephesine geçmeye ve istibdada karşı mücadele açmaya karar vermişti. Bu amaçla yanına Kelekyan Efendi'yi alarak Fransız Sefareti'ne ait Votür gemisiyle 1904 tarihinde İstanbul'dan ayrılmış ve Korfu'ya gitmiştir. Oradan da Mısır'a geçmiştir.

O sıralarda Doktor Nihad Reşad Bey de Mısır'a varmıştı. Doktor Nihad Reşad Bey, Tıbbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra bulaşıcı hastalıklar hakkında inceleme yapmak için hükümet tarafından Hindistan'a gönderilmişti. Oradan dönüşünde İstanbul'da kalmasına izin verilmediği için, görünüşte Beyrut Hastanesi'nde görevlendirilmiş, gerçekteyse oraya varışında tutuklanması emredilmiştir. Doktor'un Veliaht Reşad Efendi mensuplarından olduğu iddiası tutuklanmasını gerektirmişti. Bundan dolayı Doktor bu haksızlığa boyun eğmemiş, Beyrut'tan Kıbrıs'a kaçmış, oradan da Mısır'a geçmiştir. İşte bundan dolayı Ahmed Celâleddin Paşa ile Mısır'da birleşmişler ve birlikte Paris'e gitmişlerdir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerek bu iki kişinin, gerek diğer firarilerin birbirlerini takiben Paris'e gelmeleri "Jön Türk" çevresinde önemli etkiler meydana getirmiştir.

Esasen Ahmed Celâleddin Paşa'nın muhalefete katılmak için Mısır'a gelişi "Jön Türk"ler üzerinde etki yapmaktan geri kalmamıştı. Yıldız Sarayı'nın en kuvvetli ve Sultan Abdülhamid'in emin şahsiyetlerinden biri olan ve daha önce kendilerini İstanbul'a

dönmeye ikna etmek amacıyla Paris, Cenevre ve Londra seyahatini yapan Paşa'nın bu defa cephe değiştirmesi, Sultan Abdülhamid muhitinin dağılması bakımından, Prensi de ilgilendirmiş ve Sabahaddin Bey kendisine aşağıdaki mektubu yazmıştır:

"Efendimiz,

Mısır'a vusulünüz haberini aldım. Ümid ederim ki, seyahatiniz mucibi mahzuziyet bir surette vukubulmuştur. Paris'te bulunduğunuz esnada hakkımızda izhar buyurduğunuz asarı dostaneye, teveccüh ve itimada arzı teşekkür eylerim. Bu son Paris mülakatı dört sene evvelki uzun bir mükâlemeyi kelime kelime hatırıma getirdi. O zaman mevzuu bahis olan mesaili müselseleyi parlak bir ziyayı vuzuh, keskin bir nüfuzu nazarla ölçüp biçen muhatabımın erkânından bulunduğu idareyi düşünmüş, aralarında hiçbir karabeti daime görememiştim...

Dört sene evvelki hayretim mânâsız değilmiş. İşte o idare bu rüknünü kaybetti. Makhuru zulmü olan memleket, birçok vicdanlı ve faziletli efradı ihtiva eden bu kütlei cesimei beşeriye ise âzasından birini daha temini istikbaline hadım bir hareketin başında buluyor. Doğrusu hem şayanı tebriksiniz, hem de şayanı tebrikiz.

İdarei haziranın serâmidanından birinin mevkiini ve huzurunu terk ederek birçok faydalı tecrübelerile bu fedakârlık zemininde yürümesini ashabı vicdan menfalarında çektikleri bunca felâketler, bunca eziyetlerin bir mukaddemei mükâfatı olmak üzere kabulde pek haklıdırlar. Vakıa meydanda henüz göze çarpar bir şey yok. Fakat, hüsnü niyetle memzuç mesaiyi her zamankinden fazla bir bereketle semeredar etmeye müheyya bir zemini manevî var. Bunca senelerdenberi görülmeyerek, işitilmeyerek, hattâ sahipleri tarafından beğenilmeyerek vücuda gelen, biriken mesaii fikriye şu münbit zemini hazırlamış, şimdi üzerinde herkesin görüp takdir edeceği ve bilahare inşasına iştirake çalışacağı payidar mebanii nafia tesisi lâzım... Tahminimde aldanmıyorsam evlâdı Osmanın fahir ve fazl ile yaşayacakları eyyamı saadet pek çok teehhür edemeyecek.

İhtiramatı faikamızı takdim eyler, peyamı afiyetlerine intizar eyleriz efendim.

Sabahaddin"

Artık Ahmed Celâleddin Paşa kendisini Jön Türklerin hamisi kabul ediyordu. Bu sıfatla da, Sultan Abdülhamid muhalefetinin reisi olarak tanınmak istiyor ya da bazılan kendisine bu

gözle bakıyorlardı. Bunun için Paşa, kendi zenginliğine ve ölen eşi Prenses İsmet Hanım'dan miras kalan servete dayanarak, her türlü harekâtı yürütmeyi mümkün sanıyor ve Sultan Abdülhamid'i tahtından indirmek girişiminde bulunacağını herkesin duymasından çekinmiyordu. Ahmed Celâleddin Paşa, maddi varlığına güvenerek Avrupa'da bulunan Jön Türklerin kendi direktifi doğrultusunda hareket edecekleri ümidine kapılmıştı. Halbuki Ahmed Celâleddin Paşa'nın dostlarından birine yazdığı aşağıdaki mektubun içeriğinden anlaşılacağı üzere, Paşa, bu konuda hayal kırıklığına uğramıştı:

"Azizim,

Cemiyeti cedideye program ittihaz edilecek surette tanzim kılınmış olan melfuf beyannameyi nıühürü resmi ile tarafınıza göndermek üzere bulunduğum sırada Ali Saip Bey nezdime geldi ve Paris'teki refiklerinden aldığı bir mektubun mealinden bahsederek bazı ifa-datta bulundu. Söylediği sözler gerek ben Paris'te iken cereyan eden mülakatlarımıza ve gerek bilâhare zatı âlinizin işaratına tevafuk etmediğinden beyannamenin mühürü resmî ile irsalinden sarfı nazar ettim. Sizce malûmat olmak üzere leffen hususî surette göndermekle iktifa ediyorum. Ali Saip Bey'in sözleri hakkında da kendisine verdiğim cevap dairesinde bazı mütalâat serdini münasip görüyorum:

Bu kişi safveti kalb ve hulûsu niyet erbabından olduğundan şahsan kendisini takdir ederim. Nezdime geldiği zaman vukubulan ifadatını da mümkün olduğu kadar terbiye ve nezaketle ifa eyledi. Binaenaleyh verdiğim cevabın kendi şahsına taallûku olmayıp asaleten ve vekâleten beyan eylediği mütalâata mukabele hükmündedir.

İfadatı vakıasına gelince: Her ne kadar kendisi ve arkadaşları beni tanıyorlar ve samimiyetimi biliyorlarsa da şahsım ve hissiyatım memleketçe henüz tamamile mâruf olmadığından evvel beevvel cemiyet sandığına nakden mühim bir miktarda fedakârlıkta bulun-maklığım lüzumunu beyan etti ve muhalefet politikasında bir mevki tutmuş olan Ahmed Rıza Bey ile diğer bu misillû zevatı okşayarak kendimi tanıtmak için onların refakatinden ve hüsnü şahadetinden istifade etmekliğim lüzumunu zımnen anlattı.

Maamafih kendisile arkadaşları bu uğurda bunca zamandanberi çalışmakta oldukları halde şimdi beni reis diye tanımaları izzeti nefislerine dokunacağını ve binaenaleyh her ne kadar yine benim efkârıma muvafık surette hareket edilecek ise de, iştirakim bir dereceye kadar mahrem kalması lüzumunu serd eyledi.

Bu ifadat beni bittabi taaccüplere giriftar etti. Çünkü ben memleketin hayrı için elimden geldiği kadar maddeten ve manen fedakârlık ihtiyarından kaçınmaz isem de kanaati vicdaniyeye ve tarafeynin yekdiğerini takdir eylemesi esasına istinadı lâzım gelen böyle bir işte bana arkadaşı olacak adamların peşinen bir miktar para itasını refakate şart ittihaz eylemeleri akıl ve hikmete tevafuk edemeyeceği gibi tarafımdan da arkadaş edinmek değil, esir ticaretine muadil bir muameleyi ihtiyar eylemek hükmünü kesbeyleyeceği aşikârdır. Halbuki benim maksadım böyle para kuvvetle iş görmek olmayıp saikai hamiyetle devlet ve millete hizmet etmek isteyenlerin ittihadına çalışmaktan ibarettir. İşin maddi fedakârlık ciheti bir şart olamayıp ihtiyar olunan mesleğin muk-teziyatı ve neticesi hükmünde kalmak lâzım gelir.

Memleket dahilinde tanınmış olup olmadığım maddesine gelince: Başka her ne söylense belki bu kadar taaccübe duçar olmazdım. Çünkü memleketimizde beni tanımayan adam kalmamış iken kendimi tanıtmak için bu zatların şahadetine ve kendilerini okşamaya lüzum ve mecburiyet gösterilmesi doğrusu pek garip bir iddiadır. Eğer benim heyeti içtiınaiyei Osmaniye arasında bir mevki ihraz etmekliğim başkalarını okşamak sayesinde vuku bulacak ise ben öyle bir mevkii şereften şimdiden vazgeçerim. Çünkü kendimi böyle bir ihtiyaçtan vareste biliyorum.

Riyaset hakkındaki ifade de oldukça gariptir. Çünkü riyaset bir mühürden ibarettir. Bugün benim elimde, yarın da başkalarında bulunabilir. Fakat farz olarak öyle bir iddiada bulunsam her birimizin mevkii ve maddi ve mânevi iktidarı nazarı itibara alınmak şartile çok görülebilir mi?

Şimdi gelelim diğer bir meseleye: Ali Saip Bey kendi cemiyetlerinden, onun nüfuzundan filândan bahsediyor. Halbuki cemiyetin kaç kişiden ibaret olduğu ve onların da ellerindeki eldiven bu ana kadar sütbeyazlığile kalmış iken birçok evlâdı vatanın Trablusgarplarda ve Fizan'larda inlemelerine sebep olmaktan başka bir semere gösteremedikleri pekâlâ bildiğim ahvaldendir.

Gerek maddi fedakârlık ve gerek kendilerine yol göstermek ve faaliyetle muhalefet politikasını şereflendirmek benden beklendiği halde üç kişiden ibaret olan bir cemiyet namına böyle iddialara çıkışmak fahiş düşmez mi? Ben kendi mevkiinde bu zatlara arkadaş olmaya muvafakat ettikten sonra onların maalmemnuniye kabul etmeleri lâzım gelir

zannederim. Halbuki güya, her mevki, her iktidar kendi ellerinde imiş de ben bir âciz imişim gibi muamele ettikleri görülüyor.

Bir de cemiyeti cedidenin 'Jön Türki' namı altında hareket etmesi lüzumundan bahsolunuyor ki buna muvafakat edememekte mazurum. Benim zannıma göre 'Jön Türki' namı gerek dahilde ve gerek Avrupa nazarında o derecelerde lekelenmiştir ki eğer bu namı kabul etmek istenirse pek çok teveccühlerden mahrum kalınacağı ve pek çok cihetlerin emniyeti celbedilemeyeceği bence muhakkaktır. Cemiyeti cedide için zaten bir nam intihap olunmuştu. O nam altında pekâlâ hareket edilebilir. Eğer öyle olursa ben de resmen iştirake müheyyayım. Yok eğer "Jön Türki" namı kabul edilecek ise ben yine muaveneti nakdiyede bulunmakla beraber açıkta kalırım. Bu işte hüsnüniyet sahipleri bulunduğunu bildiğimden muavenetim baki kalır, fakat kendim "Jön Türki" namına mensup olamam.

Şu mütalâatın beyanından sonra sizce malûmat olmak üzere hususî surette gönderdiğim program hakkında bazı mütalâat serdim lüzum görüyorum:

Bu program tanzim edildiği sırada bir taraftan devletin tamamii mülkisi nazarı dikkate alındığı ve 'yek vücut' halinde bulunması emrindeki hikmet takdir edildiği sırada, umum heyeti müştekiyeyi birleştirmek emrindeki vücub da düşünülmüş ve vatan ve devletin hukuku mukaddesesinden hiçbir şey feda edilmemekle beraber, umum Osmanlıların ittihadına çalışılmıştır.

Gayri müslim vatandaşlarımızı bize yaklaştırmak maddesini tizkâ-ra bilhassa lüzum görürüm. Bu husus hakkındaki teşebbüsatım cümlesinden olarak iki mühim Ermeni cemiyeti müşteki vesile sureti ciddiyede müzakerata girişilmiş ve yakın zamanda bir neticei müfide istihsal olunacağı kaviyyen memul bulunmuştur. Memleketimizde bulunan bilcümle anasırın bir şikâyet bayrağı altında ce-medilmesi gerek dahilde muhalefet politikasının kuvveti ve gerek hariçte politika âleminin Osmanlıların davayı hürriyetine teveccüh ve itimadı noktai nazarlarından o kadar büyük ehemmiyeti haizdir ki teşebbüsatımızın bunun fevaidi maddiye ve mâneviyesinden istifadesine çalışmamak bir dereceye kadar zaafi iltizam demek olur. Tabiidir ki ittihad hasıl olsun diye tamamii mülkiye halel getirecek ve bazı anasırın ayrılmak emellerini teshil eyleyecek şerait kabul olunamaz. Fakat böyle neticelerde karar kılmayıp, bilâkis şimdi uzaklaşmak meylini gösteren eczayı memleketi devlete yaklaştıracak vesailin kabulünde hiç beis yoktur. Bilâkis bunlara müracaat eylemek basiret ve cemiyete muvafıktır.

Memleketin kanunlarının tanzimi ancak millete ait olduğundan, bu hakka tecavüz etmemek lâzım gelir. Gönderilen lâyihada bu madde nazarı dikkate alınarak yalnız yeni idarenin teşekkülünü müteakip hukuku milletin ne suretle mevkii icraya konulabileceğini göstermekle iktifa olunmuş ve bir taraftan memleketin yeniden istibdat altına düşmemesi esbabı irae edildiği sırada diğer taraftan da anasırı muhtelifei müştekiyenin devletin tamamı mülkisini tasdik ve 'Osmanlı' unvanını halisane kabul eyleyerek bizimle birleşmelerini teshil eyleyecek esbap izah olunmuştur.

Merkeziyet ve ademi merkeziyet meselesine gelince: Bu lâyihada vasat bir tarik tutulmuş olduğu görülecektir. Vilâyetlerin kendi dahili işlerinde haizi mezuniyet olmaları hikmeti idare iktizasından olup memaliki mütemeddinenin ekserinde kabul ve tatbik edilmiştir. Bu esas bir dereceye kadar Mithat Paşa'nın Kanuni Esasi'sinde de mevcuttur. Şu kadar var ki bu mezuniyet siyasî bir mânayı haiz olmamak vaciptir. Umuru askeriye ve haricî politika ile umuru maliyenin merbutiyeti takviye eyleyecek kısmı merkezin elinde bulundukça vatanın birliği tehlikeden külliyen âtidir. Bir mahallin nafıaya ve maarife ait ihtiyaçlarını ve bu misillû mevaddı şamil olan vilâyet bütçesinin sureti idaresini meclisi umumii vilâyetin merkezden daha iyi anlaması ve idare edebilmesi pek tabiidir. Bu hakikatin tasdikinde hiçbir mahzur yoktur. Maamafih umum memleketin menafii müşterekesine taallûku olan işlerde -diğer memaliki mütemeddinede olduğu gibi- merkezle rabıtalar cari olması umuru tahliyedendir. Bu maddeler hakkında bu kadarının beyanile iktifa eder ve gözlerinden öperim azizim."

Maruz kaldığı bu muamele karşısında bilfiil "Jön Türk" camiasına reis olamayacağını anlayan Ahmed Celâleddin Paşa, muhalefet âleminde manevi bir mevki sağlayabilmek için, maddi fedakârlıklara başvurmayı doğal bulmuş ve bu uğurda servetinden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Gerçekten, "Jön Türk'lerden muhtaç bulunanlara yardımı esirgememiş ve yardım talep edenleri reddetmemeyi ilke edinerek az zamanda pek çok kişinin minnet ve sevgisini kazanmayı başarmıştır. Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in mektuplarında, bu yardımların sistemli bir şekle sokulmuş olduğu görülecektir. Çerkeş Hasan Fuad Paşa'nın oğulları Ahmed Hamdi ve Ali Mümtaz Bey'lerin ve daha birçoklarının öğrenim ücretlerinin Paşa tarafından ödendiği de mevcut mektuplardan

anlaşılmaktadır. Hatta Ali Haydar Bey'in mektubu, Paşa'nın borç adı altında birçok vatandaşa yardım ettiğini de kanıtlamaktadır.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın Abdülhamid'e Suikast Girişimi

Bununla beraber Paşa'nın rolünü yalnız sağa sola para dağıtmaktan ibaret kabul etmek büyük bir hata olur. Elimde bulunan mektuplardan anladığıma göre, Paşa, "Jön Türk"ler arasında umduğu mevkiyi elde edemeyince, Sultan Abdülhamid istibdatına karşı kendi başına harekete geçmek gereğini hissetmiş ve bu düşünce etrafında bir cemiyet kurmaya girişmiştir. Hatta gizli bir rapordan anlaşıldığına göre, Münih hekimlerinden Doktor Ziyetsen'in teşhisi sonucu, Sultan Abdülhamid'e idrar yollarından ameliyat yapılması tavsiye edildiği ve Doktor Kanburoğlu ile İlyas Paşa'nın buna taraftar oldukları halde Alman doktorlarından Bergman ile Doktor Nafiz ve Nureddin Paşa'ların muhalefeti üzerine işin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. İşte bu durum dolayısıyla Şehzade Burhanettin Efendi'nin Alman Sefiri Baron Marşal ve Rus Sefiri Mösyö Zinovyev ile görüşmesi verasetin değiştirilmesine bir yol arandığı şüphesini doğurduğundan, Ahmed Celâleddin Paşa, Veliaht Reşad Efendi ile haberleşmeye başlamış ve kendilerini İstanbul'dan uzaklaştırmak girişiminde bulunmuştur. Bu konu hakkında Veliaht Reşad Efendi sarayına yazdığı, 19 Nisan 1906 tarihli şifreli bir mektupta şöyle demektedir:

"Sıhhat ve selâmetleri tahtı emniyete alınması muktazi olduğu cihetle 4755, 4575 ve 764'lerle yapılan muhabere neticesinde Dersaadet'te bulunan İngiltere devleti fahimesinin iki 355'in her dakika emrinize hazır ve müheyya bulunacağı vadi alınmıştır. Doğrudan doğruya her arzunuzun icrasına vesatet etmek için 4755 ve 464 tarafından Dersaadet'te bir memur bulundurulacaktır. Aynı zamanda suikast amacıyla içeriye fedai sokmak çarelerine başvurduğu, Doktor Nihad Reşad Bey'in mektubunda yer verdiği geniş açıklamalardan çıkarılmaktadır. Bu suikast meselesiyle ilgili olanlar, Avrupa'ya firar eden Tıbbiyelilerden Ethem Ruhi Bey'le Arif Bey'di (Keçi Arif). Böyle bir amaçla seyahate çıkan bu iki arkadaştan Ethem Ruhi Bey, bazı düşüncelerle, Sadıkülmüeyyed Paşa'nın Bulgaristan komiserliği zamanında, Sofya'da resmi görev kabul etmiş ve bir süre sonra da istifa ederek Bulgaristan'da Balkan gazetesini çıkarmıştır. Arif Bey İstanbul'a girmişse de, amaca ulaşılamamıştı. Bu iki vatansever fedainin amacı, İstanbul'da bir yıldırma hareketi

yaratmaktı. Fakat, bu gizli girişimden Yıldız Sarayı'nın haberdar olması gecikmedi. Nitekim, Mabeyini hümayundan Paris Sefareti'ne hemen şu telgraf gönderilmişti:

"Mabeyini hümayun başkitabetinden Paris Sefareti seniyesine

5 Kânunuevvel

Nefsi mukaddesi lıazreti padişahiye bir cinayeti melânetkârane tertip edildiği Paris Sefiri Münir Paşa hazretleri tarafından şehri mezkûrdan müfarakatinden evvel arz ve işar olunmuştu. Bu teşebbüsü hainanede bulunanlar kimler oldukları malûm olduğundan bu bapta her gûna tahkikat ve tecessüsatı muktaziyenin icrasile netayici müstahsalayı Dersaadet'te müşarünileyh Münir Paşa hazretlerine işar eylemeleri ve Paşayı müşarünileyh tarafından da rükâbı kamertabı veliyünnimeti âzamiye arzolunması şerefsudur buyuruları iradei seniyei hazreti padişahi iktizasındandır."

Suikast girişimiyle ilgili bulunanlar sarayın bilgisinden habersiz olduklarından hareketlerini ertelemediler ve yola çıktılar. 1904 tarihinde bir "Jön Türk" fedaisi sıfatıyla İstanbul'a girmek üzere seyahate çıkan Ethem Ruhi Bey'in Fahri Bey'e yazdığı son veda mektubunu Kandemir'in Zindan Hatıraları eserinden aynen buraya aktarıyorum.

"Çok sevgili Ağababacığım,

Artık veda! Şu mektubumu sana Brindizi'den, Balkan veya ölüm yolundan yazıyorum. Bildiğin gibi vazifeme gidiyorum. Arkamdan ağlayacak anam yok. İstanbuVda onun mezarına kavuşursam ne mutlu! Vatanımın, anamın, hürriyetin intikamını almak için ölmeyi bilen varmış dedirtebilirsek ne mutlu! Şu dakika ruhumda ölüm korkusu yok. Bilakis bir sevinç bir heyecan var. Yalnız seni, sen gibi zindan ve emel arkadaşlarımı, hele seni, -ah ağababacığım seni-unutamıyorum. Arkadaşlarımın bana cesaret, samimiyet ve fedakârlık ilham eden müveddet hisleri, eminim, beynim dağıldığı anda dahi ruhumla beraber yürüyecektir. Eğer bu mektubum son mektubum olursa onu sakla. Benim Hürriyet Feridun'un fotoğrafları arasına koy. Hasretle ve hürmetle ellerinden, gözlerinden öper, hayır duanı ve teveccühünü dilerim.

9 Nisan 1904 Ethem Ruhi"

Celâleddin Paşa'nın Veliaht Reşat ile Haberleşmesi

Sultan Abdülhamid'e muhalefet için, Ahmed Celâleddin Paşa'nın yarattığı olayları, genel olarak, böylece özetledikten soma, o günkü durum ve hareketler hakkında bir fikir edinmeye yararı olur düşüncesiyle Paşa'nın gerek içeriyle yaptığı haberleşmeye ait, gerek "Jön Türk'lerden sıkı ilişkide bulunduğu diğer kişilerle yazıştığı mektuplardan bazılarını buraya eklemeyi yararlı buluyorum. Öncelikle, Veliaht Reşad Efendi'nin bir mektubunu alıyorum. Bu mektup Sultan Reşad'ın el yazısıdır:

"Muhibbi vefaşianm Ahmed Celâleddin Paşa,

Ramazan münasebetile irsal buyurulan müveddetnamei âlileri baisi sürürümüz olmakla nezaketi devletlerine arzı teşekkür ve şimdiye kadar beyanı mahzuziyet ve mukabelei samimiyeti müş'ir cevapna-menin bazı esbaba mebni teahhuru bizce mucibi teessüf olduğu beyan olunur. Sıhhat ve afiyetle Avrupa'dan avdetiniz badii şükran olup orada geçirilen tarzı hayat ve takip olunan maksada ait tafsilatın tarafı âlilerinden irsali mukarrer olduğu diğer mektuplardan istinbat olunmakla vusulüne intizar olunduğu bilbeyan desti müved-detleri kemali samimiyetle sıkılarak arşı selâm olunur.

Üstad"

Bu mektaba verilen cevap:

"Mâruzu çakiri kemineleridir,

Esdikayı necabetpenahileri olmakla beraber bendelerince de haizi itimad ve muhabbet bulunan Reşad kulları vasıtasile takdimi mukarrer olan mâruzâtı çakiranemin nısfı derecesinde yazıldığı halde ikmal ile arzı takdim edemediğimin sebebi betaetten mütevellit olmayıp bundan evvel zuhura gelen meşağili müstacelenin verdiği mevaniden husule geldiğini arz ve mâruzâtı kemlerinin zamanı fırsatta ikmal ve inşallahürrahman takdimine muvaffak olur ümidile şu vesileden bilistifade hakipayı necabetpenahilerine ihtiramatı fevkalâdemi takdime cesaret eylerim, olbapta."

Ahmed Celâleddin Paşa'nın Veliaht Reşad Efendi ile haberleşmesi Şûrayı Devlet dairesi reislerinden Reşad Bey aracılığıyla gerçekleşmiştir. Reşad Bey, Doktor Nihad Reşad Bey'in babasıdır. Bu zatı muhterem Yıldız Sarayı'nın durumu ve memleketin gidişatı hakkında gerek oğlu Doktor Nihad Reşad Bey'e, gerek Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı değerli mektuplarla Jön Türk çevresini daima uyarmış, geleceğini ve hayatını tehlikeye

atmaktan çekinmemiştir. Veliaht Reşad Efendi'ye ait haberleşme işlerinde esvapçıbaşı Sabit Bey'in de fedakârlığı unutulmamalıdır.

"Jön Türk"Ierin Şahsi ilişkileri

Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazılan mektupların birkaçını, "Jön Türk'lerin birbirleri hakkında besledikleri düşünceleri yansıttığı için buraya ekliyorum:

Murad Bey'in çok anlamlı bulduğum bir mektubu aynen:

"Hamiyyet şiarı ulviyyetnisar efendim hazretleri,

Tâziyet şeklinde şayan huyundan eseri teveccüh ve iltifatı se-niyei utûfilerine arzı minnet ve ayni vazifenin ifası hususunda tarafı çâkiranemden vâki olan kusurun affını rica eylerim.

Maatteessüf zatı sâmilerinin duçar bulundukları felâket müstesna tutulduğu halde hâli çâkiranemce vukua gelmiş bir tebeddül yoktur. Evlâd kulları yalıdan çıkmak arzusunu beyan edince Kadıköyünde Moda cihetinde Tubini akaratından birine mektubu müsaadei şahane olursa nakletmek arzusunda bulunduğumu arz edince müsaade ile beraber kira bedeli dahi ihsan buyuruldu. Bu vakanın balâdaki cümlenin mefhumunu fiilen isbat etmek üzere nakledildiğini beyana ayrıca hacet yoktur.

Zatı saminiz ise işi uzattınız. Yoksa men dakka dukka kaidesince davete bendelerini mi bekliyorsunuz? Baki sıhhati selâmet ve sükûnet."

Ali Haydar Mithat Bey'in bir mektubu aynen:

"Ulûvvühimem efendimiz hazretleri,

Zatı devletleri ile olan mülakatı âcizaneın hengâmında zamanın ademi müsaadesi hasebile birçok mesail serdine meydan kalmamış olduğundan mesele müzakere olunmamıştır. Maksadı devletleri hamiyyeti âlileri iktizasından devletin sebebi felâket ve inhitatı olan bir hükümdarın harekâtı müstebidane ve gafilânesine sed çekerek devlet ve milleti sahili selâmete îsal etmeye mütevakkıf olduğunu beyan buyurmuş olduklarından zatı âlilerini tebrik ve muvaffakıyatı çeliklerini temenni ederim. Bendeniz bu mühim noktanın halline beş seneden beri çalıştım. Namusumu muhafaza ederek milletimin ve vatanımın selâmetini

müdafaa edecek esbaba tevessül ettim. Fakat teessüf olunur ki, muvaffakiyetim İngiltere matbuatında Avrupa'nın milletim hakkında beslediği suizannı tahfif eylemek ve makarnan âliyeyi ikna etmekten ibaret kaldı. Binaenaleyh bir hissi vatanpenercine ile meydana atılan zatı devletleri bir ittifak vücuda getirerek maksadı milliyettin sureti icraiyye ve ciddiye cihetine gidilmek ve şu suretle şimdiye kadar intizar olunan ahvali meydana koymak arzu olunuyorsa cümlemizin elbirliği ile çalışması ve maksadı hamiyy etpen'erlerine iştirak edilmesi farizai zimmettir. Fakat bu babda intihab edeceğiniz zevatın tercümei haline son derece itina olunması lâzımdır. Bendiniz zâtı devletleri ile görüşünceye kadar beş sene bir müddet zarfında Avrupa'da el ele vererek samimî bir maksadı vatanperverane uğruna çalışacak ve âvazei istimdadını dinleterek şerefi milleti muhafaza edecek ashabı hamiyyet içinde iki kişiye tesadüf ettim. Bunlardan biri Prens Sabahaddin Bey, diğeri de Reşid Beydir ki, işlerin hasıl ettiği renk Reşid Bey'i meyus eylemiş olduğundan ticaretle iştigal etmesine sebebiyet vermiş ve Reşid Bey'in şu suretle işlerden çekilmesi meydanı hali bırakmış olduğundan Prens Sabahaddin Bey ile bendeniz ittifak ederek meselenin maliye ciheti müzakere olunmaya başlanmış iken zatı devletleri de Avrupa'yı teşrif eylemiş olduklarından kaybolunmuş zannolunan kuvvet tekrar canlanmış ve tarafı âlilerinden ümidvar olduğumuz muavenete mazhar olacağımıza kanaat hasıl ederek Londra'da yine teşebbüsatımı olduğu yerde bırakıp zatı âlileri ile mülâki olmayı arzu etmiştim. Binaberin şu aıizai âcizanemi takdim etmekten maksadım bunları tekrar etmek ve fikri âcizanemce ittihaz edilmesi lâzım gelen meseleleri münhasıran ar-zetmekten ibarettir. Malûmu devletleri olduğu veçhile meselenin neşriyat ciheti ilerlemiş ve birçok zevatı siyasiye neşriyat dahilindeki efkârımızı işite işite bıkmış ve makarnan âliye dahi maksadın husule geleceğinden ümitsiz kalmıştır.

Biz mevcudiyetimizi dahi memlekette efradı milletin bize itimat edeceği bir surette müştereken, miittehiden ve müttefikan isbat eder isek lehimize hariçten muaveneti siyasiyeye mazhar olacağımızı zâtı devletlerini şimdiden temin ederim. Fakat, biz içimize vatanımıza fenalık etmekten başka bir kârı olmayan ve milletimizi tahkir eden Hıdiv gibi ve Mısır prenslerinden bazıları gibi menfaatperest adamları ithal eder ve Siyret Bey gibi mütebasbıs hükümsüz, ve sözünün eri olmadığını defaatla isbat etmiş olan kimselere yüz verir isek beynimizde husule gelecek ittifak bozulacağından her şey eskisi gibi akim kalır. Binaenaleyh meydanda yapılacak şey zâtı devletlerinin intilıab edeceği birkaç kişiden

mürekkep; bir cemiyet teşkil eyleyerek bu cemiyetin maliyesini temin ile ciheti icraiyesine teşebbüs eylemek ve şu suretle Londra'da vuku bulan konferans âzalarile birleşmektir.

Bendeniz bu defa Londra'da iken Ahmed Rıza Bey'in ettiği hatayı tahfif eylemek fikrile konferans reisine müracaat etmiş ve gazetelerde tab olunmak üzere cevaben reisi müşarünileyhe yazdığım mektubun bir suretini ârizai âcizanemle leffen takdim ediyorum. Mütalâa olunursa görülür ki, maksad Ahmed Rıza Bey'in fikri cahilanesi gibi yalnız Türklük ve İslâmlık namına çalışmak olmayıp bilâ fark ve cinsi mezhep umum efradı millet namına çalışmaktır. İşte biz mevcudiyetimizi dahil memlekette bulunan kendi efradı milletimize tasdik ettirecek bir surette vakit izaa etmeksizin teşebbüs eder ve şu surette Avrupa'ya kuvvetimizi tanıtmış olursak İngiltere konferansında isbatı vücud eden İngiliz müşahidini işi muhabereye bırakmaksızın bir sureti samimide tarafımıza celbetmiş oluruz. Bu işler iki saat içinde naklolunur şeylerden olmadığından zatı devletlerini Contrexeville'de tasdi etmeyi arzu etmiş ve Siyret Bey'in davet edildiğinden bihaber bulunmuş idim. Görüldüğü veçhile maruzatım bilâtereddüt her hakikati beyan etmekten ibaret olduğundan ve iki hafta daha İsviçre'de bulunarak ondan sonra teşebbüsatı âcizanemi takip edeceğimden bu baptaki fikri devletlerinin beyanı ve bir cemiyet teşkili gerek nakden ve gerek manen muaveneti âlilerinin ibraz buyurulup buyurulmayacağının işarı ve teşkil olunacak cemiyete intihap buyuracağınız zevatın mümkün ise esamisinin tebliğini rica eder ve eğer şahsı âcizanemde bir liyakat ve nefsimde bir iktidar görülmüyor ve mahza Mithat Paşa oğlu bulunduğum için eseri teveccüh gösteriliyorsa bir babanın iktidar, zekâ ve ahlâkının evlâdına hiçbir şümulü olmadığını itiraf edenlerden bulunduğumdan bu noktalara katiyen riayet edilmeyerek sarahaten iş'an keyfiyet olunmasını zatı devletlerinden istirham eylerim. Baki teveccühatı âlilerinin bakasını temenni ile hatmi mekal ederim efendim hazretleri.

Ali Haydar Mithat"

"Mister Brays'in mektubunun suretini tekrar göndermek uzun olacağından zâtı devletleri ile mülakat ettiğim zaman takdim ederim.

18 Ağustos 1904"

Dr. Nihad Reşad Bey'in İki Mektubu

Sultan Abdülhamid ricali aleyhine suikast girişiminde bulunmak üzere İstanbul'a gönderilen fedailere dair Doktor Nihad Reşad Bey tarafından yazılan bir mektup:

"Maruzu bendeleridir,

Bundan evvelki arizalanmda Doktor Cevdet hakkında sefirimizin İsviçre'ye vukubulan seyehati ile oradaki teşebbüsatına dair bazı malûmat arzetmiş ve gazetelerde manzum bendegânem olan fıkraları dahi takdim eylemiş idim.

Bugün Cenevre'den aldığım bir mektupta zavallı Cevdet'in Cenevre'den ihraç edildiği ve şimdilik mumaileyhin Cenevre'ye yarım saat bir mesafede bulunan 'Anmas'ta ihtiyarı ikamet eylediği bildiriliyor. Doktor Cevdet'in İsviçre'den ihracı için İsviçre hükümeti tarafından karar verildiğini yazan 'Tribün de Geneve' gazetesindeki telgraf haberinin aynını da leffen takdim eyledim. Geçen haftaki arızamda buna sebep, Doktor Abdülhakim Hikmet Bey'in Rüya namında geçenlerde Cenevre'de Cevdet'in matbaasında bastırılan bir kitabı olduğunu arz etmiş idim. Bu defa gerek Cevdet'in yazdığı mektuplar, gerekse buraca vukubulan tahkikatı mevsukai bendegânem üzerine destres olduğum tafsilâtı arz ve iş'ar edeyim:

İsviçre hükümeti (Sefirimizin vukubulan müraacati üzerine) Cevdet'e, Rüya namındaki kitabın muharriri kim olduğunu sorar. Doktor Cevdet cevaben mezkûr kitabın muharriri Doktor Abdülhakim Hikmet Bey olup, mumaileyhin kitabı Cenevre'de bastırdıktan sonra Paris'e azimet eylediğini ve elyevm Paris'te bulunduğunu ifade eder. Bunun üzerine hükümet, kitabın muharriri Doktor Abdülhakim Bey olduğunu isbat etmek için Doktor Cevdet'ten kitabın monoskrisini talep eyler. Müteakiben Cevdet, bendenize leffen takdim ettiğim kartpostalı yazarak Paris'te Doktor Abdülhakim Bey'i bularak monoskriyi taleb etmekliğimi ve Cenevre Adliye Nazırı Mösyö 'Odiyer' nam zata kitabın muharriri kendisi olduğuna dair bir mektup yazmasını söylemekliğimi beyan eder. Bendeniz de, meselenin dergâr olan nezaketine mebni hasbelinsaniye hemen koşup Abdülhakim Bey'i bularak Doktor Cevdet'ten aldığım kartpostaldan ve cereyanı hâlden bilbahs monoskriyi ya kendisinin doğrudan doğruya Cevdet'e yollamasını veyahut Cevdet'e gönderilmek üzere bendenize vermesini ifade ettim. Abdülhakim Bey cevaben, Doktor Cevdet'in, kendi kitabı yüzünden İsviçre'den çıkarılmak istenilmesi Itaberine teessüfler beyan ettikten sonra monoskıileri ya zayi ettiğini veyahut nerede olduğunu bilmediğini ifade ile beraber

Cenevre Adliye Nazırı'na mektup yazmayacağını ve çünkü kendisinden resmen sorulmadıkça cevap vermesi muvafıkı maslahat olamayacağını ilâve eder. Bendeniz mumaileyhin verdiği cevabı hemen Cevdet'e yazdım.

Cevdet bunun üzerine Abdülhakim Hikmet Bey'e hitaben bir mektup yazarak bendenizin vesateti ile vukubulan mütalibesini tekrar eder. Abdülhakim Hikmet Bey. Cevdet'e cevap dahi yazmayarak doğruca bendenize gelir ve Cevdet'ten mektup aldığını söyler ve vaktinin ademi müsaadesinden nâşi Cevdet'e bizzat mektup yazamayacağını ve bendeniz tarafından Cevdet Bey'e bir mektup yazılarak bunda Abdülhakim Hikmet Bey'in monoskıileri zayi ettiğini bir defa daha bildirmekliğimi ityan eder. Cevdet, Abdülhakim'e yazdığı mektupta 'eğer siz monoskrileri yollamazsanız sizi sefirimiz ile müttefik addederim. Ve herkes de öyle addeder' demiş imiş. Bunun için mumaileyh Abdülhakim bendenize 'Ben hiçbir vakit Münir ile müşterek değilim, Cevdet Bey hata ediyor' gibi sözler de söyleyerek nezdimden çıkar gider. Ve bittabi Cevdet isviçre hükümetine monoskrileri gösteremediğinden ve her ne kadar kitabın muharriri Doktor Hikmet olduğu kitabın üzerinde muharrerdir derse de kendisine 'Sen bu namı mahsus koymuşsun, bunu sen yazmışsın, öyle olmasaydı monoskrileri bize gösterebilirdin' denilerek Cenevre'den ihraç edilir. Mezkûr kitabın muhteviyatı nazmen ve fakat ağza alınmayacak derecede galiz tâbirat ile yazılmış, bir hicviyeden ibaret imiş. İşte şu arz ettiğim tafsilât üzerine gerek Cevdet'in kendisi, gerekse burada bulunan sair zevat bu plânın, Cevdet'in Cenevre'de matbaası kapatılmak üzere Sefirimiz tarafından Doktor Abdülhakim'i ele alarak tertip edilmiş bir entrika olduğuna zahip oluyorlar. Mûamafih bu işte Abdülhakim Bey'i kanaati vicdaniye ile itham edebilmek için cereyanı ludden maada bir sebep ve delil yoktur.

Edhem Ruhi'den birkaç gün evvel bir mektup aldım. Mumaileyh içeriye giren tabibin, üzerindeki alât ve edevatı ile beraber yakalanarak Babı Zabtiye'de hapsedildiğini ve oradan da yakasını sıyırarak firar ile elyevm Rusçuk'ta bulunduğunu yazıyor. Bunu müteakip Cenevre gazetelerinden birini de gönderdi. Anda da hakikaten İstanbul'da Sultanahmet'te üç bombayı hâmil bir genç Türkün yakalanıp firar ettiği yazılı idi ki, o fıkrayı dahi leffen takdim ediyorum. Bittabi şu hâlden bendeniz müteaccip ve mütehayyir kalarak düşündüğüm sıralarda idi ki, Prens Mehmed Ali Halim bendenizi görmek arzu ettiğini haber verdiler. Müşarünileyhin herhalde bu vak'aya dair bazı şeyler söyleyeceğini mütalâa ederek o akşam ikamet ettikleri otele gittim. Ve kendileri ile görüştüm. Prens'in yanında Kaymakam Hakkı Bey dahi var idi. Filhakika Prens bir iki sözden sonra kelâmını

bu vak'aya intikal ettirerek, Edhem Ruhi'nin kendisine bir gazete yolladığını, o gazeteden içerideki adamın tutulduğu ve bilâhare firar ettiğini mütazammın bir telgraf bulunduğunu beyan ederek, Bu işte beni aldattılar. Benden beş yüz Ura kadar gitti. Hepsi yalan imiş. Bu herif içeriye girmiş olsaydı yakalandıktan sonra kaçamazdı. Zira öyle üzerinde bomba çıkan bir adamı kaçırtmazlar' yollu idarei lisan etmesi üzerine bendeniz cevaben, Evet işbu mütalâat ve muhakematınızın cümlesi mâkul ise de yalnız Ethem'e isnad edilmek istenilen dolandırıcılık keyfiyetini kabul biraz güççedir. Zira sırtında giyecek bir gömleğinden başka bir şeyi olmayan ve sefahat ile melûf olmayan Edhem Ruhi dolandırdığı paraları nereye sarf etmiştir? Şimdiye kadar tarafınızdan kendisine berayi muavenet verilen paranın mahalli sarfını size göstermiyor muydu? Ve daha bu misillû bazı sözler söyleyince sözü çevirerek gel gel sana hususî bazı şeyler söyleyeceğim diyerek bendenizi yalnızca başka bir odaya götürerek Ahmed Celâleddin Paşa burada iken bana bu adamın içeriye girmesini tehir edelim demişti. Ben de adamın içeriye girdiğini ve bundan dolayı tehiri mümkün olamayacağını söylemiş idim. Bunun için mutlak Paşa bunu doğrudan doğruya senin vasıtan ile Edhem'e söylemiştir. Siz de beyninizde kararlaştırarak o adamın içeriye girmesini tehir etmişsinizdir. Bana madik ettiniz ve şimdi benden saklıyorsunuz gibi sözler söyleyerek güya bendenizi iskandil etmek istedi. Bendeniz de buna cevaben, bu fikirlerinin katiyen doğru olmadığını beyan ile bu sözlerini şiddetle reddettim. Bunun üzerine Prens yine tebdili lisan ederek. Öyle ise gazetedeki o telgrafı mutlak Edhem yazdırmıştır. Bu işte başka türlü şeyler var' diyerek o aralık bizim yanımızda Edhem Ruhiye bir mektup yazdı. Bendeniz de kendisi ile biraz daha şuradan buradan görüştükten sonra yanından çıktım. Derhal Edhem'e bir mektup yazarak Prens'in kendisine yazmış olduğu mektupta ne dediğini sordum. Edhem de o mektubu derhal bendenize yolladı. Bu mesele hakkında zâtı devletlerince daha iyi bir fikir hâsıl olabilmek için Prens'in Edhem'e yazdığı mezkûr mektup ile bugün Edhem'den aldığım bir mektubu lefen takdim ediyorum. Prens'in mektubunun mütalâasından Prens'in ne fikirde olduğu anlaşılabileceği gibi Edhem'in mektubunun da mütalâasından gerek İstanbul'a girip yakalandığı söylenen çocuk hakkında gerekse bu defaki Cevdet meselesinde Ahmed Rıza ve şürekâsının bu garip hallerine hareketlerine dair bir fikri mahsus peyda buyurursunuz. Ve işe daha etrafı ile muttali bulunursunuz mütalâasile mezkûr arızaları leffen takdime mücaseret eyledim.

Edhem bendenize yazdığı mektupta, zâtı devletlerine bir telgraf keşide ettiğini bildiriyor ve sebebini de beyan eyliyor. Mumaileyhin mektubunda o da manzum samileri olacağından bendeniz tekrar yazıp tasdi etmemeyi münasip gördüm.

Prens Mehmed Ali Halim yarın buradan Marsilya'ya azimet ediyor. Birkaç gün sonra da oradan Mısır'a gidecek imiş. Kendisi zâtı devletlerinden İtalya'da bulundukları sırada bir mektup aldığını mezkûr mektupta kendisi mühim işlerden dolayı Mısır'a avdet ettiğinizi dahi işaa eylediğini, hulâsa pek boşboğaz olduğunu ilâveten ar-zederim. Hattâ geçen gün Fazlı Bey ile görüştüğü sırada 'Paşa İstanbul'dan büyük efendiden bir kâğıt bekliyor bana söyledi andan sonra işe başlayacaklardır' demiş. Paşa hazretleri bakınız şu tıflâne harekete!

Fazlı Bey bendenize 'Prens Mehmed Ali Halim'in ağzında böyle şeyler nasıl oluyor da dolaşıyor' diye mütehayyirane beyanatta bulunduğu zaman bendeleri bittabi ademi malûmat beyan ederek böyle bir şey olmasa gerektir dedim ve Prens'in bu yolda harekâtına taaccüpler ettim.

İçeriye girip yakalandı denilen şahsın hakikaten içeriye girmediği ve yakalanıp yakalanmadığı halde hakikati hal pek az zamanda elbet anlaşılacağından bendeniz cereyan edecek ahvali bittabi yine arz ederim.

2 Teşrinisani 1904

Bendei lûtufdideleri

Nihad Reşad"

"Bir Rüya" Kitabı ve Dr. Abdullah Cevdet Bey'in İsviçre'den Çıkarılması

Abdülhakim Hikmet Bey tarafından bastırılan kitap hakkında, Doktor Abdullah Cevdet Bey'in Doktor Nihad Reşad Bey'e yazdığı kartpostal:

"Kardeşim. Bu kan elinize varır varmaz Doktor Abdülhakim Hikmet Bey'i bulmaya gidin. Bir Rüya diye matbaamda bastırdığı kitabın hemen bana manoskrisini göndersin ve aynı zamanda buranın Adliye Nazın Mösyö Odier'ye bir mektup yazsın. Bu eserin muharriri ve sahibi kendi olduğunu hemen bildirsin. Bu kitap yüzünden eksbülze edilmek tehlikesi

içindeyim. Eğer bunları yapmazsa Münir ile müttefik olduğu meydana çıkar. İş gayet mühimdir. Edhem de ben de pek rica ederiz. Adresi Rue Oudry 18'dir. Numarasını bilmiyorum Aman acele et mümkünse manoskriyi sen al taahhütlü olarak bana gönder. Baki sana bin hasret seni pek seven Cevdet."

Reşad Bey'in Bir Mektubu

Reşad Bey'in "Ağa" tabiri kullanarak Sultan Abdülhamid'in hastalığından ve Efendi hazretleri ifadesiyle de veliahün sağlıklı olduğundan söz eden mektubu:

"Mâruzu âcizleridir;

Bu defa kemali tazim ile almış olduğum lûtufnamei âlii kerimanelerinde münderiç mevad bir varakaya hülâsa edilerek refikama teslimen alâkadar olan zata takdim kılınmış idi.

Bu babda ita buyurulan malûmattan ve ittihaz edilen tedabiri ul-yalarından fevkalâde mahzuziyet husule gelerek olbabda tastır buyurulan tahriratı aliyyeleri aynen mütalâa buyurulmuş ise de ne çare ki hasbel ihtiyat ihrak edildiği cihetle bittabi emirlerinin infazı mümkün olamayacağı cevabile bâdeizin tevarüd edecek muharreratın takdimi ifade edildi.

Şu hale ve oradaki vasıtanın begayet emin olmasına nazaran şerefvarid edecek muharreratı aliyyelerinin aynen takdiminde bir mahzur görülememek tabiidir. Binaenaleyh yine ne veçhile emir buyurulur ise ona göre hareket olunacağı dergârdır.

Mânahnüfihimize gelince Ağa'nın murdar ilik hastalığile müterafik bir maraza mübtelâ olduğu her ne kadar oraca işaa edilmekte ise de buraca zerre kadar öyle bir şey işitilmiyor, ancak İbrahim Paşa'nın alelacele Avrupa'ya gidip gelmesi ve Mektebi Harbiye talebesinden iki çocuk beyninde hastalık hakkında tekevvün eden bir söz üzerine samiin sıfatile bulunan diğer iki çocuk dahil olduğu halde dört neferi bîçarenin altmışar para yevmiye ile Konya'ya leb'id edilmesi bendelerince dahi inşallah sahihtir; işbu hastalığın asıl ve esası olduğunu ihsas ettirmekte ise de fizamanina başka taraftan malûmat ahzine destres olamadım.

Efendi hazretlerinin şeker hastalığından veya sair rahatsızlıktan muztarip olduğuna dair işaa edilen şeyler katiyyen bî asıl ve esas olup kemali sıhhat ve afiyetle imrarı hayat

etmekte olduklarım arz ve tebşir eylerim. Kendilerinin kavlince bu havadis geçende zinıamı hükümeti ele geçirebilmek için bazı teşebbüsatı haber alınması üzerine şiddetle tahtı murakabede bulunan Yusuf İzzeddin Efendi tarafından işaa edilmekte imiş. Olbabda emir ve irade efendim hazretlerinindir.

25 Haziran 321

Reşad"

Dr. Nihad Reşad Bey'in dikkate değer bir başka mektubu:

"Hâkipâyi Samilerine,

İstanbul'dan pederimden bir mektup daha aldım. Çerkeş Yusuf Bey'i Kastamoni'ye ve Ferik Bahri Paşa'yı Erzincan'a teb'id suretile memuren göndermişler. Bu iki zattan maada bir miralay ile mülkiye paşalarından bir diğer zat dahi nefyedilmiş ise de bunların kimler olduğunu peder henüz öğrenememiştir. Çerkeş Yusuf Bey'in kabahati zebandrazlık imiş. Bahri Paşa'nınki de efendiye münasebet iftirası imiş.

Edhem Ruhi ve rüfekasının İstanbul'da bulunduğunu evvelce arz etmiştim, iki gün evvel kendisinden bir mektup alınmış, icrayi ameliyat etmek üzere fırsat kullanmakta ve ameliyat icra edeceği hastayı gözlemekte imiş. Bunlara ait başkaca havadis yoktur.

Cenevre'den Cevdet'in tard ve ihracı meselesine gelince, bunun sebebi bundan bir buçuk ay evvel Cevdet'in matbaasında Doktor Abdülhakim Hikmet Bey tarafından tabettirilen 'Rüya' namındaki manzum bir kitaptan ibaret olduğu anlaşıldı. İşbu kitapta gerek Şevketlû ve gerekse Vükelâyı kiram ve sefirimiz hakkında pek galiz tâbirat bulunduğundan dolayı Şevketmeap Efendimiz pek ziyade hiddet buyurmuşlar ve sefirimize Cevdet'in İsviçre'den ihracı ile matbaasının kapatılmasına himmet ve gayret etmesi için şiddetli emirler vermişler. Sefirimiz Cenevre'den Paris'e avdet etti. İsviçre hükümeti, hükümeti Osmaniyenin bu baptaki şikâyetini tedkih üzere keyfiyeti Cenevre adliyesine havale etmiş, şimdi Cenevre'de idarei adliye reisi Mösyö 'Odier' bu kitaba dair Cevdet'ten malûmat talep etmiş, Cevdet de kitabın sahibi Doktor Abdülhakim Hikmet Bey olduğunu ve filhakika mezkûr kitabın kendi matbaasında tabedildi-ğini beyan eylemiş, bunun üzerine mesele Doktor Abdülhakim Hikmet Beyden istifsar edilecekmiş. Doktor Abdülhakim de elyevm

Paris'te bulunmaktadır. Bakalım neticesi ne olacağıdır. Olbabda ve herhalde emrü ferman hazreti menleülemrindir.

25 Teşrinievvel 904

Bendeleri

Nihad Reşad"

Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in üç paragraftık mektubu:

"Mâruzu bendeleridir;

Bu defa Kelekyan Efendi vasıtasile leffen irsal buyurulan bin frank vasıl olarak bendenizi muhakkak bir sefaletten kurtardı. Bendenizin yegâne penahım zâtı âlii pederi eh enlileridir. Ve çok defalar olduğu gibi, bu defa dahi sayei lûtfunuzda müthiş bir perişaniden kurtuldum. Borçlarıma taksim ettim.

Burada bir tabib yanında muavenet sıfatile mahiye yüz frank kazanmaklığım tahakkuk etti. Kânunusani gayesinden itibaren bu meblâğı alacağım. Nefsimi, istirahatimi düşünmek lâzım gelseydi, Mısır'a avdetle cenahı atıfeti devletlerine iltica icabederdi.

Vatan işlerine ait esbabı mücbirei kat'iye beni burada tutuyor. Şimdilik bu yüz frankla yaşamak çaresine bakarak zâtı devletleri gibi uluvvu cenab ve mürüvvetin timsali bir zatı uluvvu kadrin mevkii hâzıradaki suretle devamına adaleti ilâhiye kail olamayacağından Efendimizin ikbaline tâbi bahtımızın bir gün olur düzelir ümidi kat'isindeyim. Efendimizin lütuf ve inayatına karşı bendenizin takdim edeceği teşekküratı âcizane bittabi tercümanı hissiyatım olamayacağından bu hissiyatı samimane ve minnettaraneyi kalbimin en derin köşesinde hıfzeyler ve zatı pederi ekremilerinin bakayi teveccühatı devletlerini istirham ile hâkipayi veliyünniamilerine arzı tazimat eylerim efendim.

Bendeleri

Doktor Bahaeddin

42 Rue des Ecoles. Paris.

Kongrenin müzakeratmı bâdelvuku arz eylerim efendim."

Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in ikinci mektubu aynen:

"Mâruzu bendeleridir,

Bu kerre İstanbul'dan aldığım bir mektupta Fazıl Bey'in avdet ve Beşiktaş muhafızı Vasıf Paşa vasıtasile cumartesi gününe kadar istirahat edip cumartesi günü sabahleyin saat üçte Mabeyne gelmesi hakkında irade tebliğ olunmuş olduğu zikrolunuyor. Ve orada Vasıf Paşa'ya verdiği ifade bervechi âtidir.

Reşad ve Yusuf efendilerle benim muhaberem olduğu ve buna Mösyö Röne delâlet etmekte olduğunu -Fransız Postahanesi'nd'e tebaadan mevcut bir Yahudi memur elde edildiği halde bu mektupların satın alınabileceğini- ve evvelki yevmiyemin Celâleddin Paşa tarafından kırk bin liraya artırıldığını ve bunun tekrar edileceğini -Sultan Hamid ve Burhaneddin efendilerin tesınimi mukarrer idüğü? ve Seraskerin tarafı devletlerinden elde edildiğini ve Kumkapı cihetinde İncirdibi'nde bir komite mevcut edüğü ve bunun da mahalli mezkûrda Protestan kilisesi civarında olduğu vesaireden ibarettir. Alçak Kâmilin ifadan hükümet tarafından ne kadar nazarı itibara alınacağını bilemez isem de muhaberat ve saire meselesinden dolayı üstadı ziyade sıkıştıracakları ve belki bigünah bendegânından birkaç kişinin nefi ve tagribine kalkışılacağı kat'iyyen memuldur.

Şu malûmatı bendenize iş'ar eden muhbirden şüphe edilmemesi için bu hususun Efendimiz tarafından mektum tutulmasını istirhama cür'et eylerim. Baki sağlık ve afiyeti pederi ekremilerinin devam ve bakasını tazarru eyler ve teveccühatı veliyyünnimetlerinin bideriğ buyurulmasını istirham eylerim efendim.

Bendeleri:

Doktor Bahaeddin "

"42 rue des Ecoles. Paris.

Mâruzu bendeleridir;

Hasan Fuad Paşa'mn mahdumları namına inayet buy undan meblâğı Diran Efendinin 22 Kânunusani tarihli mektubunda iş'ar ettiği veçhile cemiyet sandığına teslim ile makbuz ilmühaberini Ali Haydar Mithat Bey'in makbuz ilmühaberi ile leffen takdim ediyorum. Ahmed Rıza Bey, bu perşembe günü hareket eden Alman vapurile Mısır'a hareket etmek üzere dün gece Paris'ten hareket etti. Zatı devletinizi bilhassa ziyaret edecektir.

Keza ikinci defa olarak vasıtai âcizanemle Tevfik ve İsmail Bey'lere gönderilen üçer yüz franklık çeklerini yedbeyed kendilerine teslim ettim. Ve Diran Efendiden aldığım talimatı kendilerine lisanı münasip ile tebliğ ettim. Her ikisi de şimdiye kadar pederane ve âlicenabane olan iltifatınızdan dolayı arzı teşekkür eylediler.

Bayram olduğundan bihaber bulunduğumdan vazifei âcizanem olan arzı tebrikât hususunu bayramın üçüncü günü icra edebildiğimden mazeretimi zâtı pederaneleri kabul buyururlar. Lütuf ve inayeti pederanelerine ebediyyen arzı şükran eyler ve bakayı teveccühatı veliyünnimetlerini istirham eylerim efendim.

Bendeleri

Dr. Bahaeddin"

Bazı siyasi meselelerden bahseden diğer bir mektup:

"Huzuru hıdivi efhamilerine

60 B. Monparnasse

Velinimet hâmii millet efendimiz hazretleri,

Bu sabah aldığım mektupta havadislere kulunuzdan evvel efendimizin malûmatı devletleri bulunacağını bildiğim halde yalnız bazı noktalarını arzetmeyi muvafık gördüm. Arif Bey Rıza Paşa'nın memuriyetini arzetmek üzere imiş. Paris Sefiri paşayı müşarünileyhin memuriyetini hamilen birkaç güne kadar Paris'e avdet etmek üzere bulunduğunu bildiriyorlar. Ahmed Şevket Paşa'yı Sultan Hamid pek istiyor imiş. istanbul'dan yazıldığına göre iki haftaya kadar yani biraderi memuriyeti aldıktan sonra onun da hakipayı seniyeye dehalet edeceği söyleniyor. Burada kendisi ise asla gitmeyeceğim diyor. Binaenaleyh halleri pek değişti. Sultan Hamid tarafına meyli ziyadedir.

Bombayı atan Fehim'in arabacısı olduğu tebeyyün ediyor imiş. Bu yüzden Fehim'in tahtı istintaka alınacağı memuldur deniliyor.

Mahsus bazı ilânlar dağıtılmakta devam edilecekmiş.

Tüccardan zat İstanbul'a muvasalat etmiş, Petersburg tarikile işleri yoluna koyacak zattan haber alınmış. Heyet teşekkürden âciz bulunduklarını arzı valâyı hazreti hıdivi efhamileri

et-mekliğimi emrediyorlar. Arif Bey'in avdeti günlerinde edilen iltifat tedrici tenakus etmekte olduğu görülüyor imiş.

Zatı şahanenin mevta rengine dönen levni teşrihten farkı kalmayan veçhi dilrübaları bugünlerde pek mükedder imiş. Londra, Berlin, Viyana Sefareti seniyelerine dehşetli uzun uzun şifreler yağdırılmakta imiş. Bunların da malûmatları yakında bildirilecek imiş; daha bir şey anlaşılamamış,

Her halde emrü ferman lûtfu ihsan bu bendei natuvan velinimeti biminnetimiz efendimiz hazretlerinindir.

13 Kânunuevvel 905

Lûtufdide bendeleri: M. Asaf"

Şair Eşref Bey'in Doktor Abdullah Cevdet Bey'i eleştiren ve Şair'in elmas ticareti yapmak istediğini bildiren iki mektubu:

"Hakipayı âlii kerimanelerine

Efendimiz,

Nuri Bey'in vapurda verdiği adres üzerine geçenlerde zatı devletlerine hitaben Paris'e bir mektup yazmıştım. Cevap gelmedi, merak ettim. Netice i tahkikatımda Paris'te otelin değiştiği gibi şimdi Vişi'de bulunduğunuzu anladım. Binaenaleyh şu ikinci mektubu yazıyorum:

Ya hazreti Celâleddin, buranın havasının ademi itradından biraz şikâyetim varsa da bira ve konyakla aramız pek iyidir. Başka eğlencelere iştirake gelince bundan pek çok zaman evvel gelmek lâzım gelirmiş. Bununla beraber gönül kocamadığından göz yeşillenip hakkını alıyor; fakat mahrumiyeti tabiiye insanın yüreğini kaldırıyor. Efendimizin irfanına karşı bu bahsi tafsil etmek istemem.

Bizim ikinci Deccal'ın tabına Cevdet'in matbaası müsait değildir. Çünkü hurufat çürük, makine gevşek ve içinde bulunanlar ise tosunu öküz olmuş birtakım eşek oğlu eşektir. Hali hazırda matbaa her tahmile ancak altı bin frank eder. Cevdet'in yüksekten uçmaktan maksadı ise eski zamanlarda olduğu gibi şayet hükümeti Hamidiye talip olur ise yirmi bin

franga doğru sokmak fikrinden ibaret olduğunu da anladım. Cevdet'e verilen paralara mukabil matbaa zatı âlinizin olabilir, fakat değeri yoktur.

Benim burada canım sıkılmaya başladı; sebebi işsizliktir. Çünkü bazı gezilecek yerler bitiyor, paralar da bitiyor. Şu cümlei ahireden maksadım para istemek değildir. Boş durmaktan ise bir iş yapmak istiyorum. Mithat Paşa'nın oğlundan vesaitlerinden öğrendiğime göre burada taşı pırlanta olmak şartile elmasçılığın bire üç kazandığını anladım. Reyi devletlerine muvafik gelirse İskenderiye'de bulunan müdüri umuru fehimaneleri Reşid Bey'e yazılsa da yüzük, küpe, gerdanlık gibi muhtelif, fakat kıymetleri yüksek olarak üç beş parça nihayet yüz Ura kıymetli ve mutlaka pırlanta taşlı olmak üzere alıp buraya gönderse de bir tecrübe etsem pekiyi olacak. Bu lûtfu deriğ etmeyeceğinizden eminim. Bu ana kadar şairliğin sonunu istihsali felâketle neticelendirdik. Bundan sonra da elmas tüccarlığile neticelendirirsek sayei seniyelerinde parlak düşer zannederim. Bu işe bu kadar heves ve inhimakimin sebebi Mithat Paşazade Ali Haydar Ahmed Celâleddin Paşa hazretleri yalnız, bu sene Avrupa'ya getirdiği paraları elmas olarak getirseydi altmış bin lira yapardı' diyor. Şu halde bu tecrübeye imrenmeye hakkım yok mudur? Bu bapta emir ve mütalâatı devletlerine intizar eder ve şu arızamı yazan namuskâranı ahrardan Tarsusîzade Münif Bey bendelerinin de efendimize dua etmekte olduğunu arzeyierim. Olbapta ferman hazreti menleülemrindir.

27 Haziran 1905

Eşref"

"Huzuru samilerine

Kıt'a

Büyüktür kıymetin kadrin indimde Mevlâna

Muammer eylesin Hak, nâsa bir hayrı umumisin

Hulûlî mezhebinden olmuş olsaydım eğer derdim

Değilse başka sen illâ Celâleddin Rumî'sin

Alihimmet efendimiz,

28 haziran sene 1905 tarihli bir kıta keremnamei devletleri vasılı yedi ihtiram oldu. İzahat yok ise de bu Paris'e yazdığım mektubun cevabı olsa gerektir. Çünkü birkaç gün evvel buradan yazdığım mektup -ki cevabına intizar etmekteyim- o mufassal olduğundan böyle kısa cevapla kapanmayacağı dergârdır. Mektubu âlilerinin son satırlarında yirmi beş gün sonra buradan Lusern'e gidileceği yazılıyor ve hareketlerinden haberdar edileceğim vâd buyuruluyor. Teşekkür ederim.

Boş vakitlerde şayet okunur diye bir gazete bir Deccal gönderdim. Buradan daha ne gibi şeyler arzu buyurulursa yazıldığı hakle takdim ederim.

Geçenki mektubumda matbaadan biraz bahsetmiştim. Şimdi de biraz Cevdet'ten bahsedeceğim. Arabgirliler umumen edepsiz ise de Cevdet Arabgirli olmayıp Divrik dilencisi olduğunda bence şüphe bırakmamıştır. Çünkü Paris'e giderken ağladı, sızladı bir param yoktur dedi, beni aldattı. Şimdi katiyen tahkik ettim ki bankada yirmi beş bin frangı vardır. Bunun vâkıfı sadıkı, şahidi âdili olanların en birincisi Mithat Paşazade Ali Haydar Bey'dir. Bunu yazmaktan maksadım meselâ Tarsusîzade Münif bendeleri gibi gerçekten ihtiyacatı sarilime ashabından olup da buradan başka yere gitmek için harcırah olmak üzere sizden üç beş lira istemeyen, mektup yazmayan namuskâranı ahrara rağmen Cevdet gibi zengin dilencilerin hali insanı kızdırıyor. Mithat Paşazade Ali Haydar Bey arzı tazimatı bigayat ediyor. Mumaileyhin aldığı mektuplarda mevsuk olarak hünkârın şeker hastalığından bahsolunuyor. Baki erkânı maiyeti devletlerine arzı hürmet ederek mektubumu kapıyorum. Ferman.

30 Haziran 1905

Eşref"

Şair Eşref Bey'in Doktor Abdullah Bey'i eleştirmesi, belki de aynen öbür sayfaya koyduğumuz bono içindir. Ahmed Celâleddin Paşa, bu bonoyla, Doktor Abdullah Cevdet Bey'in 3500 franga Almanya'dan satın aldığı matbaa makinesi bedelinden artakalan 1900 frangın Mısır'daki dairesi tarafından ödenmesini kabul etmektedir. Şu hale göre Abdullah Cevdet Bey'in Viyana'dan dönüşünden sonra Cenevre'de kurduğu "İçtihad Matbaası" Ahmed Celâleddin Paşa'nın para yardımıyla kurulmuş demektir. Bu matbaa sonra Kahire'ye nakledilmişti. Meşrutiyetin ardından "İçtihad Matbaası" İstanbul'da kurulmuştur.

Celâleddin Arif Bey'in bir mektubu:

"Karlsbad, 16.7.1906

Mâruzu bendeleridir,

Prens devletlû Said Paşa hazretlerini görerek selâmı vâlâıarım tebliğ eyledikten sonra mahud mesele hakkındaki fikri âlilerini kendilerine söyledim. Cevaben buyurdular ki: 'Ben o jurnal meselesine zerre kadar ehemmiyet vermedim ve İsmail Nazım Bey'i de asla görmedim. Miri mumaileyhi bir kere paşa hazretlerile birlikte seyahat ederken vapurda görmüştüm, sonra ne Paris'te bana geldi, ne de kendisine para verdim. Şayet para vermiş olsaydım paşa hazretlerine karşı saklamazdım, söylerdim. Bu jurnal meselesi birbirine garezi olan iki kişi arasında uydurulmuş bir mesele olsa gerektir. Ben zaten hünkârın hal ve ahvalini bildiğim için İstanbul'dan çıkarıldığım vakit sebebini tenezzül edip ne mabeyine ve ne de Sadrtâzam'a sordum. Bir de Ahmed Celâleddin Paşa hazretlerinin bu gibi bir şeye tenezzül etmeyeceklerini pekâlâ biliyorum ve benim de böyle bir çocukluğa inanmayacağımı kendileri de bilirler.

Prens Said Paşa hazretlerinin ifadelerini mealen balâda yazdım. Kendilerine tebliğ olunacak bir emri âlileri var ise adresim berveçhi âtidir:

Said Paşa hazretleri de Parkhaus Rupp Oteli'nde ikamet buyuruyorlar. Tarafeynce sulh imzalanmış, karıkoca şimdi güzel güzel geçiniyorlar, Allah dirlik versin.

Baki devamı teveccühatı âlilerini temenni ile hatmi güftar eylerim efendim hazretleri.

Celâleddin Arifi"

Şair Hüseyin Siyret Bey'in bir mektubu:

"Brüksel, 19.1.1906

Mâruzu bendei lütufdideleridir,

Mısır'dan hareketi bendegânemde hakipayi samilerine revmali ubudiyet olduğum gün Paris'ten arizai mahsusa takdim edeceğimi arzetmiştim. Paris'e muvasalatı lıakiranemde görmek istediğim zata ancak bir hafta sonra mülâki olabildim. Bendenize olan mah-remane tebligatını harfiyen efendimize yazıyorum. Sırf zatı devletlerine aittir.

Abdülhamid mabeyinde ümenasından binle zatı necibanelerini vurdurmak için lâzım gelen teşebbüsata müracaat hususunda müzakere etmiş. Saraydan hususî bir adam gönderilse gitmeden evvel vâsılı sem'i devletleri olacağı ve şayet yakalandığı takdirde böyle bir fiili cinayetin zatı şahane tarafından yaptırıldığı herkesçe malûm bulunacağı mülâhazası varidi hatır olmakla bundan sarfı nazar edilmiş. Nihayet Avrupa'dan bir meblâğı mühim mukabilinde bir anarşist tedarikile cinayeti şahanenin icrası tasavvur buyurulmuş ve bu suret muvafıkı hal ve maslahat görülmüş. Saray halkından -zatı fahimaneleri istihbarı keyfiyet buyurur diye son derece bu cinayeti mutasavvereyi saklıyoriarmış. Bu tasavvuru melû-naneyi mevkii fiile koymak için Süreyya namında bir habise havale etmişler. O da bir buçuk iki ay mukaddem bir ecnebiyi Avrupa'ya göndermiş. Bu Süreyya'nın kim olduğunu bilmiyorum; ilk defadır ki ismini işitiyorum. Paris'te görüştüğüm zata İstanbul'dan rica etmişler git Siyret'i bul, mahremane ona söyle. Siyret, Ahmed Celâleddin Paşa hazretlerine beyanı hal eder demişler. Bendeniz, de mukabeleten efendimizden vekâleten İstanbul'daki zatı faziletsemata arzı teşekkürat ettim. Artık lâzım gelen tedabiri tahaffüziyeye riayet elzemdir velinimetim.

Efendimize daha ziyade yazmaya halim müsait değil. Bir felâketi nagihzuhur bendenizi ansızın hüzün ve mateme müstağrak etti. Refikam müteverrimen vefat etti. Kerimem yetim, bendeniz de bi enis kaldım. Böyle bir felâketin kalbi zevciyeti ne kadar cerihadan teessür edeceğim herkesten ziyade efendimiz, tahmin buyurursunuz. Cilvei takdire bakınız ki zatı devletlerde hemhal âlâm ve felâketimden uzun uzadıya bahsetmek istemem. Çünkü, matemlerinizi tazelemek demektir. Baki saadet ve selâmetiniz nuhbei âmalimdir velinimetim efendim.

Bendei lûtufdideleri Siyret"

Sabah gazetesinin başyazarı Diran Kelekyan Efendi'nin mektubuyla bu mektubunda bahsettiği raporu buraya ekliyorum:

"10 Eylül efrinci 1906

Mâruzu çakiri kemineleridir,

İstanbul'daki dostumuzdan şimdi aldığım bir mektupta bir İngiliz vasıtanın yedinde bulunup ahiren kendisine teslim kılınan mektubu âlileri kendi marifetile Üstad hazretlerine

yetiştirildiği ve cevabı bugünlerde alınıp zatı devletlerine gönderilmesi memul olduğu beyan olunduktan sonra Bürhaneddin Efendi meselesinin ehemmiyetine binaen bu iş hakkında malûmat istihsali için mabeyini hümayunda bilhassa bir adam tedarik ettiğini ve mumaileyhten aldığı bir raporun suretini takdim eylediğini bildirmişti?: Bu raporda verilen malûmatın derecei ehemmiyetini derkâr olduğundan hemen yetiştirdim. Baki ferman.

Diran Kelekyan "

Dostumuzun tabakai itiyada tedarik eylediği vasıtanın raporudur:

Eylül efrencinin birinci günü tarafı şahaneden şerefsadır olan iradei seniye üzerine mabeyini hümayunda Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile Dahiliye Nazırı Memduh ve Hariciye Nazırı Tevfik ve Serasker Rıza ve Bahriye Nazırı Cemal ve Efkaf Nazırı Turhan Paşalardan mürekkep olarak kâtibi sani İzzet Paşa'nın riyaseti tahtında bir meclisi mahsus inikad ederek zatı şahanenin inhirafı mizacına mebni Şehzade Bürhaneddin Efendinin naibi saltanat nasbolunması izzet Paşa tarafından bu meclise teklif olunmuş ve mesele bir müddet müzakere olunduktan sonra şimdilik nabemevsim olduğu beyanile teşebbüsü mebhus reddedilmiştir. Şu kadar var ki meclisi saltanat ve hilâfete bir naib tayini teklifini esasen mugayiri usul ve şeriat addeyleyerek reddetmiş olmayıp mahza sıhhati şahanenin günden güne iyileştiği gibi bahanelerle naibi saltanat tayinini nabemevsim görmüş olduğundan kararı vakiin bu ciheti bilhassa calibi dikkattir."

Ahmed Celâleddin Paşa'nın mahkûmiyetine dair Mısır Fevkalade Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın tebligatı ve hakkındaki kararın kopyasını aşağıya alıyoruz:

"Saadetlû efendim hazretleri,

Mabeyini hümayunu cenabı mülûkâne başkitabeti celilesinden keşide olunup bir sureti leffen irsal olunan telgrafname mütalâasından malûmu âlileri buyurulacağı üzere her halde emrii fermanı hümayunu cenabı padişahiye itaat ve inkiyad vazifei ubudiyeti ifa demek olacağı varestei izah ve beyan olmağın cevaba intizar olunduğu malûmu âlileri buyuruldukta, olbapta irade efendim hazretlerimindir.

An İskenderiye 6 Teşrinievvel 323

Ahmed Muhtar"

"Serkâtibi haz.reti şehriyari devletlû Tahsin Bey hazretlerinden alınan telgrafname suretidir:

Ahmed Celâleddin Paşa'ya dair divanı harpça verilen kararı havi tanzim olunan iki kıta mazbata suyi bendegânemden atebei ulyaya arz edilmiş, velinimeti âzam efendimiz hazretlerinin merhameti seniyei mülûkâneleri icabı âlisince bunlar henüz meskûtu an bırakılmıştır. Buna karşı kendisince yapılacak şey hakkı nimeti hümayunu cenabı padişahiyi tahdisen farizai ubudiyeti ifa ile doğruca İstanbul'a gelerek atebei ulyayı cenabı mülûkâneye arzı dehaletle istidayı affı merhamete müsaraat edilmektir. Şayet bu yapılmazsa bunca yıldanberi nimeti celilesile perverde olduğu padişahımız efendimiz, hazretlerinin teâttufu merhameti seniyelerine karşı küfranı nimet etmiş olacağı ve bu takdirde tarafı eşrefi hazreti padişahiden vaktile kendisine ihsan buyuruları rütbe ve nişanların istirdadı ile divanı harpça verilmiş olan kararın tasdiki tabiidir. İşte bunların kendisine tebliğde alınacak cevabın arzı atebei ulyayı cenabı mülûkâne kılınması muktezayı iradei seniyei cenabı hilâfetpenahiden bulunmuş olmakla olbapta.

6 Teşrinievvvel 323"

Yukarıdaki mektuplar "Jön Türk" hayat ve harekâtının ne kadar dağdağalı ve üzücü olduğunu göstermektedir. En çok dikkate değer olan taraf, bir program etrafında belirli bir hedefe doğru gitmelerinin sağlanamamasıdır. Bundan başka birbirleri aleyhine dedikodu yapmaları ayrıca üzücü ve esef vericidir.

Prens Sabahaddin Bey'in Girişimlerinin Yankıları

Bu şartlar içinde memlekette ayaklanma hazırlamanın ve bir ihtilali başaracak girişimlerde bulunmanın imkânsızlığı meydandayken, bu azimkar idealistler ufukta en küçük bir ümit ve müjde belirtisi görmeden, sürekli olarak hem birbirleriyle didişmişler hem de memleketin kurtuluşu ve selameti için uğraşmışlardır. Toplantı ve kongrelerde bile birbirlerini incitecek sözler saıf etmekten sakınmamalarına rağmen maneviyatları kırılmamış ve Sultan Abdülhamid aleyhine giriştikleri mücadeleden bir türlü vazgeçmemişlerdir. Ne mutlu onlara! Nitekim, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Prens

Sabahaddin Bey de maruz kaldığı haksız suçlamalara hiç aldırış etmemiş, akla uygun eleştirilere ilmi ve mantıki cevaplarla karşılık vermiş ve Terakki gazetesiyle savaşımına devam etmiştir. İstanbul hükümetinin kısa görüşü yüzünden Terakki gazetesinin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması sebebiyle adresinin genelgelerle ilan edilmesi bir reklam mahiyetini aldığından, gençlikte "âdemi merkeziyet" cemiyetiyle haberleşme arzuları uyanmış ve vatanseverler Terakki nüshalarını yabancı postahaneleri aracılığıyla getirtmişlerdir. Bu vesileyle bu gazete memlekette az zamanda çok itibar görmüştür. Ademi merkeziyet Cemiyeti kâtibi umumiliği gazete talebinde bulunanlarla haberleşme imkânı yaratmayı başardığından içeride birtakım inkılapçı teşekküller oluşmuş ve Sultan Abdülhamid ve istibdadı aleyhine ayaklanmaya hazır elemanlar çoğalmıştır. Terakki gazetesinin yayımı devam ettikçe taraftarları da artmış ve özellikle savunduğu fikir ve ilkeler etrafında cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyet kurumları arttıkça faaliyet sahası da genişlemeye başlamıştır. Bu arada, Doktor Nihad Reşad Bey, annelerinin aracılığı ve esvapçıbaşı Sabit Bey'in fedakârlığıyla Veliaht Reşad Efendi'den çok önemli bir vaat elde edilmesini başarmıştı. Veliaht Reşad Efendi, Prens Sabahaddin Bey'e yazdığı mektupta, "Türkiye'de meşruti idarenin uygulanmasına taraftar" olduğunu ve "saltanat makamını işgal eder etmez mevcut mutlakiyet sistemini değiştireceğini" bildirmekteydi.

O zamanlar bu haberleşmeden İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edvar Grey ile Fransa Başvekili Mösyö Klemanso haberdar edilmişler ve "Jön Türk" kozuna yardımları istenmiştir.

"Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet" Cemiyeti adına içeride, teşkilat oluşturanlardan bazılarını şöylece kaydedelim:

İstanbul'da Satvet Lûtfi Bey ve arkadaşları, İzmir'de Necdet ve. Faiz Bey'ler, Erzurum'da Hüseyin Tosun ve Serdarzade Sıtkı Bey'ler, Trabzon'da Hicabi ve Sancakbeyizade Mehmed Bey.

Bu saydığımız kişilerden Satvet Lûtfi Bey İstanbul'da, Necdet Bey İzmir'de, Hüseyin Tosun ve Sıtkı Bey'ler de Erzurum'da tutuklanmışlardı.

Erzurum İsyanı

Erzurum tutuklamaları çok önemliydi; hükümeti günlerce meşgul etmişti. Hüseyin Tosun Bey, Trablusgarp Askeri Rüşdiyesi'nde Fransızca öğretmeniyken Avrupa'ya kaçmıştı. Kendisi Doktor Reşid Bey'in kardeşidir.

Yukarıda bir nebze bahsettiğimiz Recep Paşa ve İsmail Kemal Bey girişiminin sonuçsuz kalmasına üzülen bu fedakâr subay teori ve yayıncılıkla inkılap yapılamayacağını anlamış ve pratiğe geçmek için Prens Sabahaddin Bey'in rızasını elde ettikten sonra Kafkasya yoluyla gizlice Erzurum'a girmiştir. Orada ağnam vergisi bahanesiyle çıkarmayı başardığı isyan üzerine bazı arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmıştır. Hürriyet kahramanı Niyazi Bey Hâtırat'mda bu Erzurum ayaklanmasından takdirle bahseder.

Erzurum İsyanı çok dikkate değerdi. Bu ayaklanmayı hazırlayanlar memleketin diğer hürriyetçi bölgeleriyle işbirliği yapmak ve ortak faaliyete geçmek olanağını bulabilselerdi, belki de, Meşrutiyet'in ilanına o tarihte yol açılır ve daha sonra ortaya çıkan Selanik politikacılarının tekelci siyasetine mahal kalmazdı. İsyan sırasında Erzurum'da bir hafta kadar çarşılar kapanmış olduğundan şehir geçim buhranına uğramıştı. Bunun üzerine eşraf günlerce muhtaç ailelerin geçimini sağlamış ve direnişi beslemiştir. Sonuçta hiçbir taraftan teşvik ve yardım görmeyen girişimciler, Sultan Abdülhamid'in baskısına daha fazla direnememişler ve teslim olmak zorunda kalmışlardır.

İşte Avrupa'da "Jön Türk" yayımı yapılırken, birçok fedakâr, vatanın selameti adına böyle tehlikeli işlere girişmekten geri kalmıyordu. Bilmem bugün bu kahramanlıkları hatırlayanlar var mı?

"İhtilalci Askerler Cemiyeti"

Avrupa'da "Jön Türk'ler mücadele faaliyetine devam ederken içeride de gençler arasında birtakım inkılapçı grupların oluşturulmasına ve cemiyetlerin kurulmasına önem verildiğini yukarıda belirtmiştim. 1318 senesinde Kuleli Askeri İdadisi'nde de "İhtilalci Askerler Cemiyeti" kurulmuştu. Kurucular, Trabzonlu Ahmed (Ahmed Bedevi), Darendeli İsmet, Nişancalı Mazhar ve Bosnalı Veli'den ibaretti. İzlenecek yol için bir tüzük karalamış ve birer de takma ad almıştık. Ben "Turgud Alp" adını taşıyordum. Amacımız arkadaşlarımıza istibdat aleyhinde propaganda yapmak ve hürriyet fikirlerini yaymaktı. Aynı zamanda milli

duyguyu ve vatan hislerini uyandırmaya çalışıyorduk. Zaten aldığımız takma adlar da bu amaç doğrultusunda eski Türk adlarından seçilmişti. Ruhlarda yer tutan anlamsız anlayışları körelttikten sonra, Sultan Abdülhamid aleyhinde eleştirilerde bulunuyor ve memleketin uğradığı tehlikeleri açıklayarak Kanunu Esasi'nin ilanına uygun zemin hazırlamak istiyorduk.

Düşünce benimdi. Eski İngiltere Başvekili Cromvvell'in harekâtı bana ilham kaynağı olmuş ve İtalya'da kurulan "Karbonari Cemiyeti" de teşkilata esas tutulmuştu. Filibe'de Rıza Paşa tarafından yayımlanan Gayret gazetesi memleketin durumu hakkında beni uyarmıştı. İlk oluşumumuzda ne Avrupa'daki "Jön Türk'lerden ne de içeride çalışan diğer gençlerden haberdar değildik. Başlangıçta, Namık Kemal'in veya Ziya Paşa'nın hür fikirlerle yazılmış eserlerini arkadaşlarımıza okutmak yoluyla zihinlerinde serbest düşünceye eğilim uyandırıyorduk. Bu eserleri ben sağlayıp mektebe sokuyor ve okunmalarına kılavuzluk ediyordum. Fakat, bir iki kitabın subaylar tarafından yakalanması yüzünden bu meseledeki rolüm anlaşılmış ve mektep idaresi gözünde şüpheliler arasına girmiştim. Hatta öğrencilerden hareketlerimi izlemeleri için hafiyeler bile tayin edilmişti. Örneğin, teşkilatımıza dahil olan Amasyalı Derviş, mektep idaresi tarafından beni izlemekle görevlendirilmişti. Görevi kabul etmiş görünen bu arkadaş sayesinde bizler de idarenin hakkımızdaki görüşlerini öğreniyorduk. Ve faaliyetimiz de fedakâr ve değerli arkadaşlar sayesinde sekteye uğramadan devam ediyordu. Arkadaşlarımız arasında özellikle Ünyeli Halil, Çerkeşli İsmail Hakkı, Zağfarbolulu Remzi, Samsunlu Refik, Koçhisarlı Hidayet, Beşiktaşlı İbrahim, Kilisli Ahmed, Beşiktaşlı Hidayet ve Bitlisli Ziya ciddi ve metin bir şekilde emek ve gayret göstermekten çekinmiyorlardı.

Abdülhamid'e Birinci Suikast Girişimi

Uygun bir çevre bulan fikirlerimiz hızla yayılıyor ve cemiyet üyeleri günden güne artıyordu. Bize büyük bir güven ve cesaret veren bu durum, bizi daha maddi ve daha etkili hareketlere girişmeye sevk etmişti. Sultan Abdülhamid'e karşı suikast yapmayı düşünüyorduk. Fakat, bu fikri pratiğe geçirmek o kadar kolay değildi. Bununla beraber bu fedakârlığı göze alacak bir arkadaş çıkmıştı: Sınıf arkadaşlarımızdan Erzincanlı Şevki.

Artık mesele Yıldız Sarayı'na girmeye ve Sultan Abdülhamid'e yaklaşmaya kalmıştı. Bunun için de Soğukçeşme Telgrafhanesi'nden Sultan Abdülhamid'e Şevki imzalı maruzat telgrafı çekmiştik. Amacımız, padişahın mizacına uygun bir rüya mevzuu hazırlayan Şevki'ye yaverlik veya hünkâr çavuşluğu sağlamak ve kendisini Sultan Abdülhamid'e yaklaştırmaktı. Bu girişimimiz başarıyla sonuçlandı ve Şevki yaver olarak mektebe iade edildi. Ne çare ki, bu arkadaş sözünde durmadı; mektebe dönüşünden sonra bizlerle olan fikri ilişkisini kesti. Fakat bizleri satmak küçüklüğüne kapılmadı. Mektebimizde diğer mevcutları gibi yeni bir kordonlu öğrenci daha türemiş oldu, o kadar.

Abdülhamid'e İkinci Suikast Girişimi

Bununla beraber bizler amacımızdan vazgeçmiş değildik. Yeniden araştırmalara ve tecrübelere giriştik ve sonunda yine sınıf arkadaşlarımızdan Kırşehirli Rıza'yı ikna ederek bu rolü benimsetmeyi başarmıştık. Bu defa Sultan Abdülhamid'in dikkatini başka şekilde çekmek istedik. Yıldız Camisinde cuma namazının ardından "Padişahım çok yaşa!" duasıyla Sultan Abdülhamid'in ilgisini çekecek hareketler yapan Rıza, hazırlanan dilekçeyi hünkâra sunmak istedi ve başarılı da oldu, Fakat, Sultan Abdülhamid'in camide alışılmışın tersine birkaç dakika fazla kalmasını gerektiren bu hareket hayatını kurtarmıştı. Çünkü, Jores'in 21 Temmuz 1905 tarihinde Sultan Abdülhamid'e karşı kullandığı ayarlı bomba tam bu sırada patlamış ve Rıza, Sultan Abdülhamid'in kurtulmasına istemeyerek neden olmuştu. (Bu noktayı tabii kimse bilmez. Bu mesele şimdiye kadar açığa da vurulmamıştır. Bunun için bu tarihi olayı burada kaydetmekten vazgeçemedim.) Bizim bu defaki girişimimiz de istenilen sonucu vermemişti. Rıza, askerlikle ilgisi kesildikten sonra memleketine, Kırşehir'e gönderilmişti.

Rıza'nın başarısızlığından ümit ve faaliyetimiz kırılmamıştı. Günden güne teşkilatımız büyümüş olduğundan haberleşme için bir şifre yapmıştık. Eski Arap harflerinin noktasız olanlarıyla "Mısır tulen aksi halde" şeklinde bir cümle meydana getirmek ve bu dizgiyi ikişer ikişer "min sad, rı ti, vav lâm elif, ayin kef, sin h, elif lâm, d h" şeklinde ayırdıktan sonra yazılarımızda mevcut noktasız harflerin yerlerini, yukarıda görüldüğü gibi, yanındaki diğer noktasız harfle değiştirmek üzere yani "min" yerine "safı kullanmak ve aynı şekilde "sat" yerine "min"i almak ve keza "rı" yerine "tı"yı koymak tarzıyla gizli haberleşmemizin

sırrını açığa çıkarmamaya gayret gösteriyorduk. Mesela, "Cemil" kelimesi bu şartlar dahilinde "cim, sat, ye, elif = csya" şekline giriyordu. Yazıları çözmek için de aynı usulle noktasız harflerin yerlerini değiştirmek gerekiyordu.

"Harbiye ve Yüksekokullar Birliği"

Az zamanda teşkilatımız düzenli bir şekle girmişti. Faaliyetimiz arttıkça ufkumuz genişlemeye başladığından "Jön Türk" faaliyeti hakkındada az çok bir fikir edinmeye başlamıştık. Bunun için elimizde bulunan gizli evrak ve kitapların dışarıda basımını sağlamak ve aynı zamanda Avrupa'daki "Jön Türk'lerle ilişkiye geçmek amacıyla arkadaşımız Bosnalı Veli'nin memleketine gitmesine karar verdik. Fakat, arkadaşımız İzmir'den Dalmaçya sahillerine giden bir vapura binerken yakalandı ve sandığında çıkan evrak yüzünden Nişancalı Mazhar da İstanbul'da tutuklandı. Bu arkadaşlarımız ikişer seneye mahkûm edilmişlerdi. O sıralarda ben ve bazı arkadaşlar idadi mektebini bitirmiş, artık harbiyeye geçmiştik; orada da faaliyetimize devam ediyor ve komitemizin güçlenmesine çalışıyorduk. Veli, mahkûmiyeti bittikten sonra Bosna'ya gitmişti. Bir süre sonra Satvet Lûtfı Bey aracılığıyla kendisinden aldığım bir mektup hürriyet vadisindeki faaliyetimizin artmasına ve teşkilatımızın iyiden iyiye büyümesine neden olmuştu. Veli, Satvet Lûtfi Bey'in güvenilir bir arkadaş olduğunu yazıyor ve hürriyet mücadelesinde ortak çalışılmasını tavsiye ediyordu. O güne kadar harbiye mektebindeki teşkilatımız daha çok askeri mektepler çevresinde faaliyette bulunuyordu. Kanaatimiz inkılabın ancak ordunun yardımıyla yapılacağı merkezindeydi. Bundan dolayı sivillerle işbirliğine, Veli'den mektup gelinceye kadar fazla önem vermemiştik. Veli'nin tavsiyesinden sonra meydana gelen işbirliği, faaliyet sahasını genişletmiş ve bütün yüksekokulları samimi bir çerçeve içine almıştı. Harbiye teşkilatına mektep arkadaşlarımızdan başka Askeri Tıbbiye'den İzmitli Yusuf, Pertev Tevfık, Davutpaşah Bürhaneddin, Şamlı Niyazi, Diyarbekirli Hicri, Adanalı Osman; Topçu Mektebi'nden Mehmed, Bahriye Mektebi'nden Mustafa, Halkalı Ziraat Mektebi'nden Refet ve Darüşşafaka'dan Fehmi Bey'ler dahildi. Bu defa diğer mekteplerin katılımıyla genel bir birlik meydana gelmişti. Kuvvetimiz artmış ve faaliyetimiz önem kazanmıştı. Her mektebin kendi bünyesinde bir kurumu vardı. Bu kurumların başında bulunanlarla cuma günleri buluşur, görüşür ve Avrupa'dan gelen "Jön Türk" yayınlarını

aramızda bölüşürdük. Bu yeni anlaşmayla gençlikte cüret ve cesaret artmış ve yeni yeni ümitler doğmuştu.

"Cemiyeti İnkılabiye" Teşkilatı

Harbiyeliler askeri çevrelerde Meşrutiyeti elde etme olanaklarına çare ararken, bazı sivil mektepli gençler de kendi aralarında kurdukları cemiyetlerle bu doğrultuda çalışıyorlardı. Satvet Lûtfı Bey de Vefa İdadisi'nde bu yolda faaliyette bulunanlardan biridir. Bir ara mektebini değiştiren Satvet Lûtfı Bey, Vefa İdadisinden Mercan İdadisi'ne geçmişti. Aynı şekilde faaliyete devam etmek çarelerine başvururken bu mektepte de çok samimi ve aynı ideal peşinde koşan birkaç arkadaşla tanışmış ve bu amaç etrafında uğraşan bazı öğrencilerle uzlaşmıştır. Mercan İdadisi öğrencilerinden Hamid Bey aslen Giritli olduğundan, mektep tatillerinde, yurt özlemini gidermek için ailesinin yanına gidiyordu. O sıralarda Girit, "Jön Türk" hareketine merkezlik yapan bölgelerdendi. Hâmid Bey'e ticaretle uğraşan babasının yazıhanesindeki kâtip Hasan Efendi bazı "Jön Türk" gazeteleri okutmuş, kendisine İstanbul'da Meşrutiyet lehinde çalışmasını tavsiye etmiş ve Avrupa'da çıkan "Jön Türk" yayınlarının doğrudan doğruya İstanbul'a gönderilebileceğini de vaat etmişti.

Hâmid Bey'in memleketten İstanbul'a dönünce durumu arkadaşlarına anlatması üzerine mektepte 20-21 senesinde Satvet Lûtfı, Hâmid, Ferid, Necdet, Namık Zeki ve Mahmud Bey'ler tarafından "Cemiyeti İnkılabiye" adlı bir teşkilat kurulmuştur. Bundan sonra "Jön Türk" yayınlarının Avusturya postahanesi aracılığıyla istenmesine de imkân bulunmuştur. Bu oluşumun ilk fiili hareketi, Sultan Abdülhamid'in Şehzade Bürhaneddin Efendi'yi veliaht yapmak istemesi dolayısıyla keyfi olan bu girişimi protesto etmek ve Meşrutiyet'in ilanını talep etmek amacıyla bir beyanname yayımlamak olmuştur. Sultan Abdülhamid'e açık mektup şeklinde olan bu beyannamede Osmanlı İmparatorluğu'nun şanlı geçmişi yad edilmekte ve takip edilen istibdat rejimi dolayısıyla memleketin maruz kaldığı acıklı durum canlandırılmaktaydı. Beyanname, Ferid Necdet Bey'in Çarşamba'da Kovacıdede Sokağı'ndaki evinde hazırlanmış; iki saat içinde çeşitli semtlerde gece vakti, kapı aralıklarından ve pencere kenarlarından evlere atılmak yoluyla dağıtılmıştı.

Bu cesurane ve vatanperverane hareket Yıldız Sarayı'nın gözünden kaçmamış ve Sultan Abdülhamid taraftarları bu fedakâr girişimcileri aramaya başlamıştır. Araştırmalar sonunda Kırımlı Abdurrahman ve daha birkaç genç öğrenci tutuklanmıştı. Bilahare kışkırtıcı sıfatıyla Satvet Lûtfi Bey de aynı akıbete uğramıştır. Satvet Lûtfı Bey'in tutuklanmasından sonra cemiyete merkezlik vazifesi gören Ferid Necdet Bey'in evi basılmışsa da teksir ve litograf aletleriyle cemiyete ait evrak evin mahzeninde gömülü Bulunduğu için hiçbir suç kanıtı ele geçirilememiştir. Kovuşturmayı şiddetlendiren ve tutukluların ilişkide oldukları bütün gençleri göz hapsine tabi tutan Yıldız Sarayı, bekâr öğrencilerin kaldıkları Fatih'teki Şekerci Han'ına da baskın yaptırmış ve Satvet Lûtfi Bey'in arkadaşlarından Şakir ve Kemal kardeşlerin odaları inceden inceye araştırılmış, fakat beyanname etrafında veya cemiyete dair bir ipucu bulunamamıştır. Cemiyetin kurucularından Hâmid ve Namık Zeki Bey'ler de geçici olarak İstanbul'u terk ederek Tavşancılı'ya gitmişler ve izlerini kaybettirmişlerdi. Bu şekilde beyanname faaliyetinin nedenleri meydana çıkarılamamış ve Yıldız Sarayı'nın bütün gayret ve emekleri hiçbir olumlu sonuç vermemiştir.

Satvet Lûtfı Bey de Sultan Abdülhamid yaverlerinden Hasan Bey'in aracılığı ve bir değerli enfiye kutusu hediyesi sayesinde Yıldız Sarayı'nda devam edilen Necmeddin Molla sorgusundan kurtarılmış ve tutukluluğuna son verdirilmiştir.

Satvet Lûtfı Bey'in tutukluluğu teşkilat ve idare bakımından önemliydi. Bundan dolayı Satvet Lûtfı Bey tutuklu kaldığı sürece o teşekkülün idaresini Ferid Necdet Bey üstlenmişti. Ben de Ferid Beyie ilişki kurduğumdan teşekküller arasındaki ilişki bozulmamıştır. Satvet Lûtfi Bey'in tutukluluğu uzun sürmemiş, az bir süre sonra, yukarıda belirtildiği gibi serbest bırakılmıştır. Tutuklanan bu arkadaşların henüz acısını unutmadan Harbiye'de ve Tıbbiye'de tutuklamalar yapılmıştır.

Askeri Tıbbiyelilerin Gizli Cemiyeti

Arkası kesilmeyen mahkûmiyetler nedeniyle Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinin biraz sakınganlıkla davranmaya başladıklarını yukarıda belirtmiştim. Sultan Abdülhamid, istibdadını kökleştirmek istiyordu. Hürriyet için çalışanların ideolojisi de yurttan istibdadı büsbütün atmaktı. İşte Tıbbiyeliler de verdikleri kurbanlara rağmen istibdadın yıkılması çarelerini araştırmaktan bir türlü vazgeçmiyorlardı. Bu konuda hocalardan bazıları

öğrencilerin bu uğurdaki düşüncelerini beslemekten geri kalmıyordu. Edebiyat öğretmeni Raif Necdet Bey, Avrupa'dan gelen bütün gazeteleri güvendiği öğrencilere vermekten çekinmezdi. Bununla beraber Tıbbiye öğrencilerinin Çamlıca ve Beşiktaş taraflarına gitmeleri bile yasak edilmişti. Haklarında güdülen güvensizlik bu kadar fazlaydı. Buna karşın öğrenciler her gün arkadaşlarından birinin aralarından yok edildiğini görüyor ve kendi başlarına gelecek akıbeti düşünmeden ideallerine doğru yürümekten korkmuyorlardı. Sultan Abdülhamid'in ezici ve öldürücü pençesi öğrencilerin düşüncelerini boğmaya ve kafalarından kazımaya çalışırken, bazı idealist öğrenciler de gelecekleri ve hayatları pahasına bu mektebin geçmişe ait değerli hatıralarını yaşatmaya ve hürriyet faaliyetinin mektep içinde sönmesine meydan vermemeye çalışıyorlardı. Baskınlar, zulümler öğrencileri ürkütemiyor, hürriyet için çalışmaktan alıkoyamıyordu.

Bir gün yeni bir propaganda hamlesi Tıbbiye Mektebi duvarlarından sızarak körpe ruhlar üzerinde daha pratik şekilde etkili olmaya başladı. Vaktiyle bu mektepte temeli atılan İttihat ve Terakki kurumu dolayısıyla dışarıya yayılan hürriyet dalgası bu defa yeniden mektebe akmış ve tekrar kaynağına dönmüştü. Tıbbiyei Şahane'nin son sınıf öğrencilerinden ve öteden beri arkadaşları arasında hürriyet fikirlerinin yayılmasına, canlanmasına uğraşanlardan Selanikli Mazlum (General Mazlum Boysan) mektep tatilinde, Selanik'te Hatip Ömer Naci, Topçu Mülazımı Hüsrev Sami Bey'lerle tanıştıktan sonra yeni bir harekete neden olmuştur. Avrupa'ya firarlarından önce bu iki vatansever, genç Tıbbiyeliyi istedikleri gibi bulduklarından aralarına almışlar, Meşrutiyet ve Kanunu Esasi etrafında görüşmüşlerdi. Bu fikirleri zaten yadırgamayan ve yeni bir fikir yüküyle sıladan mektebe dönen Mazlum Bey, arkadaşlarını daha fazla bir kuvvetle aydınlatmaya başlamış ve birlikte getirdiği Şûrayı Ümmet gazetelerini ve buna benzer risaleleri güvendiği arkadaşlarına okutturmuştur. Bu şekilde, öteden beri Askeri Tıbbiye Mektebi'nde mevcut olan hürriyet akımları yeniden canlanmış, olgunlaşmaya başlamış ve 1 Mayıs 323 senesinde mektepte Mazlum Bey'in girişimiyle yeni ve gizli bir cemiyet kurulmuştur.

Bu cemiyet, Mazlum Selanik, Nâzım Şakir Haseki, Ahmed Nuri Kadıçeşmesi, Avni Kocamustafapaşa, Nail Amasya ve Sadreddin Kastamonu'dan oluşuyordu. Bu cemiyetin kuruluşundan önce Mazlum Bey'le Esad Kemal Metroviçe arasında hürriyet hareketleri için bir fikir birliği mevcut bulunduğundan, bu iki arkadaş tarafından verilen karar, yeni cemiyetin mektep içinde ve dışında yapılacak faaliyetine esas teşkil etmeye başlamıştır. Cemiyete dahil gençler birbirlerine sadık kalacaklarına, ihanet etmeyeceklerine ve

memlekette Kanunu Esasi ilan edilinceye kadar mücadeleye devam edeceklerine ant içmişlerdi. Cemiyetin amaç ve hedefi, memleket içinde ve dışında oluşmuş siyasi cemiyetlerle ilişkide bulunmak, Avrupa'daki "Jön Türklerin bütün yayınlarını elde etmek ve memleket gençlerine okutmaktı.

Bu fedakârların ilk girişimi, yazmak yoluyla hükümeti idare edenleri tehdit edici bir dille istibdat aleyhine teşvik etmek olmuştur. Hatta o sırada Şûrayı Ümmet'te padişaha hitaben yazılan bir yazıyı kopya ederek Yıldız Sarayı'na göndermişlerdir. Bu yazının bazı parçalarını aynen buraya ekliyorum:

"Vaktile Sırbistan Kralı ile Kraliçe Drcıga'nın suret ve sebebi katillerini mükerreren ve bütün gazetelerinizle ilân ettiniz. Bundaki maksadı şahaneniz mülkî ve askerî memurlarınıza bir ibret olsun diye idi. Halbuki bugün nerede bir kral katlolunsa, nerede bir hanedan mahvolsa enzarı âmmeye çarpan sizsiniz.

Mithat Paşa'nın katille kalbi millete açtığınız ceriha elan kanıyor.

Cemiyetimizin, meşveretimizin size bulduğu çarei necat, şu tahtı saltanattan feragat eylemenizdir. Bırakınız bu tahtı bibahtı, bırakınız.

Meşveretimiz, cemiyetimiz sizin hal ve istikbalinizi şöylece hulâsa eder. Haliniz kırınızı, istikbaliniz de simsiyah!"

Bu yoldaki girişimler Mazlum ve Esad Kemal Bey'ler tarafından cemiyetin diğer arkadaşlarıyla birlikte yapılıyordu. Bu gençlerin 323 senesi birinci kanununda Paris'teki arkadaşlarından aldıkları bir yazıda İstanbul hükümetinin ve özellikle sarayın her ne pahasına olursa olsun meşgul edilmesi bildiriliyordu. Bunun üzerine Askeri Tıbbiye Mektebi'nde gençler daha heyecanlı ve daha etkili bir hürriyet gösterisi yapmaya karar verdiler. Bir akşam mektep bahçesinde yaptıkları gizli bir toplantıda mektep duvarlarına istibdat aleyhine bazı şeyler yazılmasını kararlaştırdılar. Bu hareketin kur'a isabet edenler tarafından uygulanması daha önce kararlaştırılmışken bu işi Mazlum ve Nâzım Şakir Bey'ler gönüllü olarak yapmışlardır. 323 senesi 22 birinci kanun sabahı alacakaranlıkta bu iki fedakâr koridor pencereleri arasındaki büyük ve geniş çıkıntılara kömürle şunları yazmışlardır:

"Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat! Kahrolsun istibdat, kahrolsun zulüm!"

Bir tarafa da Namık Kemal'in;

"Eyledik vatanı kisbimize sermaye"

"Biz bu denli hizmetle mi geldik dünyaya"

Diğer bir duvara da;

"Mahveder kendini bülbül bile hürriyet için Çekilir mi bu belâ âlemi bir minnet için Din için, devlet için, can çekişen millet için"

Ve daha bunlara benzer vecizeleri yazmışlar ve diğer duvarlara birer raptiyeyle "Hayyüalel Felah" ve "Vazife ve Mesuliyet" risalelerini iliştirmişlerdir.

Mektebe hemen Müfettiş İsmail Paşa gelmiş, soruşturmaya başlamıştı. Buna rağmen ertesi gece duvarlara "Bugün mektebe köpek cinsinden bir hayvan geldi; kuvvet hakka galebe çalamaz!" cümleleri yazılmıştır. Saray bendegânı bu pervasız gençleri bin bir çareye başvurarak araştırmaya başlamış ve nihayet bazı vicdansızların ihanetiyle Mazlum ve Esad Kemal Bey'ler tutuklanmış ve Tophane Zindanı'na gönderilmişlerdir. Bilahare Harbiye Mektebi'nde sorguya çekilen bu fedakârlar, maruz kaldıkları baskıya rağmen suçları itiraf ettirilemediği için mektebe iade edilmişlerdi. Hapisaneden çıktıktan sonra da bu gençler hürriyet savaşını Meşrutiyet'in ilanına kadar terk etmemişlerdir. Yüksekokullara karşı uygulanan bu baskı ve tutuklamalar hürriyet faaliyetini bir türlü durduramamış ve Harbiye Mektebi merkezlik görevini yapmaya devam etmiştir.

Tıbbiye Mektebi'nde Harbiye Mektebi teşkilatına bağlı bazı elemanların bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Fakat, biraz önce sözü geçen Mazlum ve Nâzım Şakir Bey'ler hareketi bağımsız olarak yapılmıştı. Bizler, o grubun hareketlerinden baytar bölümü öğrencilerinden Davutpaşalı Bürhaneddin Bey aracılığıyla haberdar oluyorduk. Birbirini takiben yüksekokullarda varlığını hissettiren Meşrutiyet taraftarlığından Yıldız Sarayı telaşa düşmüş ve casuslarını her tarafa salmıştı. Artık gençliğe göz açtırmak istemiyorlar ve en ufak hareketlerini büyük dikkat ve özenle izliyorlardı. Buna rağmen de hürriyet ve Meşrutiyet propagandası yürüyordu. Şahidi oldukları bütün bu baskı ve tutuklamalara kayıtsız kalan ve tehditlere kulak asmayan Harbiyeliler amaç uğruna her tehlikeye göğüs geriyorlar, mektep içinde ve dışında taraftar kazanmaya çalışıyorlardı.

Bizim amacımız üyelerimizi artırmak ve bir cuma günü birkaç büyük cami minberinden halkı isyana davet etmek ve aynı zamanda arkadaşlarımızı Beyoğlu caddelerinde silahlı bir hürriyet gösterisine sevk etmekti. Hatta Sultan Abdülhamid'in istibdadına alet olanlardan

bir iki despotu da ortadan kaldırmaktı. Bizler bu amaca ulaşmak için uğraşıyorduk. Fakat, felek izin vermedi. Nihayet Harbiye'de de tutuklamalar başlamıştı.

Harbiye Mektebindeki Tutuklamalar ve Mahkûmiyetim

Harbiyelilerin tutuklanması çok dikkat ve özenle gerçekleştirilmişti. O gün mektebe Mabeyin Erkânıharbiye Reisi Müşir Abdullah Paşa gelmiş ve tutuklamalara onun emirleri doğrultusunda ve bütün öğrenciler, pratik dersler bahanesiyle dışarıya çıkarılarak girişilmiştir. Erkânıharp sınıfları bile dışarı çıkmak kaydının dışında kalmamışlardı. Öğrenciler bu vesilelerle dışarı çıkarıldıktan sonra mektebin her tarafı baştan aşağı yoklanmış, silah ve zararlı evrak aranmıştır. Talim amacıyla mektepten çıkarılan bizler ise, 1323 senesi sonlarında Pangaltı Hamamı'nın bulunduğu caddede düzenli bir sıra halinde durdurulmuş ve sokak ortasında isimlerimiz okunarak tutuklanmıştık. Tutuklananlar, Ahmed Trabzon (Ahmed Bedevi), Halil Ünye, Kemal Çamlıca, Hasan Silistre, Recep Çanakkale, Sadık Çorlu ve Osman Trablus'tan ibaretti.

Bizleri ele veren, Osman Trablus ile Küşad Sinop adında diğer birisiydi. Mektebe getirildiğimiz zaman hepimizi bir araya koydular. Ben bu fırsattan yararlanarak arkadaşlara şöyle bir teklifte bulundum:

"Eğer bir zorunluluk doğarsa benim adımı ortaya atmaktan çekinmeyin ve başkalarını karıştırmayın."

Amacım yeni tutuklanmalara meydan verdirmemekti. Bizleri sorguya çeken divanıharp şu şekilde oluşmuştur: Tophane Müşiri ve Mekâtibi Askeriye Nazırı Zeki Paşa, Mekâtibi Askeriye Müfettişi Ferik İsmail Paşa, Mektebi Harbiye Nazırı Kayserili Rıza Paşa, Harbiye Mektebi Ahlak Öğretmeni Mazhar Bey.

Sorgulama uzun sürdü. Çünkü, isnat edilen suç büyüktü: Sultan Abdülhamid'i ve vekillerini öldürmek için örgüt kurmaktan sanıktık.

Bütün arkadaşlar, teklif ettiğim gibi yalnız benim adımı ileri sürmüşler; başkaca hiçbir zararlı itirafta bulunmamışlardır. Fakat, divanıharp heyeti benden bahsedilmesinden bir şey kazanmamıştı. Zaten meselenin ruhunu Osman anlatmış ve beni kışkırtıcı olarak göstermişti.

Artık divanıharp heyeti benden bilgi almak hevesine düşmüştü: Arkadaşlarım kimlerdi, diğer mekteplerde bulunanların isimleri neydi, bunları öğrenmek istiyordu. Amaçlarına ulaşamayınca tehdide başladılar. Ayağıma pranga takıldı. Subay olan babam emekliye sevk edilmiş ve Debre'deki subay kardeşim hapsedilmişti. Aynı zamanda maneviyatımı, etkilemeye yönelik çabalara girişilmişti. Üyelerden Mazhar Bey, Lahey Konferansına gittikleri zaman gördüğü "Jön Türk'lerin perişan hallerinden bahsetmiş; İsmail Paşa da Namık Kemal'in ahlak düşkünü bir adam olduğunu ve Ziya Paşa'nın Adana valiliğinde bir mecidiyeye kadar rüşvet aldığını ileri sürmüş; Murad Bey hakkında da sevilmeyen kişilerin çıkarlarına alet olarak maaş aldığını iddiaya kalkışmıştı. Bütün bu safsatalarla, vatansever olarak tanınmış şahsiyetleri küçültmek ve izlediğimiz yolun fenalığı kanıtlanmak isteniyordu.

Bu gibi manevralara öteden beri alışmışlardı. Nitekim, bizim tutuklanmamızdan çok önce Harbiye öğrencilerinden Hüsameddin Körbakkal, Kâzım Hasköy ve Cemil Doğancılar ile Hurşid Tophane, Veliaht sarayı civarında görüldüklerinden tutuklanmışlar ve beklemedikleri böyle bir olaydan telaşa düşen gençlerin verdiği kararsız cevaplar sebepsiz sürgünlerini doğurmuştu. Bu defa da aynı tarzda hareket etmek ve istenilen sonuca kolaylıkla varmak istiyorlardı. Halbuki bizim durumumuz onlara uymuyordu. Kalplerimizde besili ve olgun bir iman taşıyorduk.

Günlerce devam eden baskı ve tehditten sonra nihayet beni ödüllendirme yoluyla iknaya yeltendiler ve bol keseden binbaşılık rütbesi vermeye ve yaverlik bağışlamaya kalkıştılar. Hatta İsmail Paşa, Beyoğlu'nda atlas döşemeli arabalar içinde gezen yaverlerle benim prangalı durumum arasındaki farkı ballandıra ballandıra kıyasladı. Tehdit ve rütbe artırımı vaatleri kulağıma girmemişti. Fakat son kıyaslar canımı sıkmış ve sabrımı taşırmıştı. Bütün bu anlamsız sözlere toptan cevap verdim ve "Sultan Abdülhamid ... bir adamdır. Ben onun hizmetine girmek ve rütbesini almak istemem!" dedim.

Bu sözlerim üzerine orada bulunanlar hemen ayağa fırladılar ve hepsi "Estağfurullah!" sözleriyle üzerime hücum ettiler. Bununla beraber, bundan sonra durumda büyük değişiklikler oldu. Ulumu Tabiiye öğretmeni Miralay Fethi Bey'in başkanlığında ikinci bir divanıharp oluşturuldu. Ve bir daha paşalar beni yanlarına davet etmediler.

Divanıharp heyeti değiştiği gibi tutuklu bulunduğumuz yer de değiştirilmişti. Mektepten Tophane Zindanı'na gönderildik. Ben tek başıma bir odaya tıkıldım. Odanın durumu çok

kötüydü. Başucumda camsız ve demir parmaklıklı bir pencere vardı. Ayak tarafımda bulunan demir kapı ise yarıya kadar parmaklıktan ibaretti. Kar serpintileri pencereden içeri düşüyor, esen rüzgâr bir taraftan girip obur taraftan çıkıyordu. Bu cereyan arasında yataktan, yorgandan yoksun, ot minder üzerinde yatmaya mecbur tutuluyordum.

Arkadaşların tutukluluğu devam etmekle beraber divanıharbe davet edilmiyorlardı Ben ara sıra arabayla gözaltında Harbiye Mektebi'ne götürülüyordum; bazen de Divanıharp Reisi Fethi Bey tutuklu bulunduğum yere geliyor, hapishane subayının odasında sorguya çekiliyordum.

Bütün amaç, diğer mekteplerle olan ilişkimizi ortaya çıkarmaktı. Ve bu da mümkün olamıyordu. Zavallı Fethi Bey çok babacan ve temiz bir kişiydi Kendisine öyle sorular soruyordum ki, bir gün divanıharp üyeleri yanında ağladı ve kurtarılmam için her çareye başvuracağını yeminle temin etti. Yalnız benden yüksek makamlara dil uzatmamamı rica ediyordu.

Ben divanıharpta sanık olmaktan çok davacı rolü görüyor ve memleket hakkında birçok haklı şikâyeti ileri sürüyordum. Örneğin, Sultan Abdülhamid'in cömertliğinden söz ettikleri zaman "Evet" diyordum, "Yıldız Sarayı'nın gösterişi ve tantanası yerinde; fakat sınır boylarında, yabancıların "özü önünde bulunan subay ve askerlerimiz yırtık elbise ve yamalı pantolonla geziyor" ve paşazadelerin daha doğarken rütbe ve nişanlara sahip olmalarının sırrını soruyordum. Yemen isyanlarının, Kürt ayaklanmalarının nedenini öğrenmek isterken, Türklerin her tarafta boş yere kırıldıklarını iddia ediyordum. Fethi Bey benim bu cüretimi yaşıma uygun bulmuyor, tarafımdan rütbe ve yaverliğin reddini hayretle karşılıyordu.

Kısacası, uzun süre Tophane Zindanı'nda kış kıyamette yorgansız ve yataksız, ot minder üzerinde yattım. Hastalandığım zaman ilaç bile vermediler. Tutukluluğum süresince mideme ekmek ve sudan başka bir şey girmemişti. Sonuçta beni birtakım zararlı düşünceler beslediğim ve hafife aleyhinde suikast hazırladığım ve nihayet padişah hizmetkârları huzurunda hakaret ettiğim için idama mahkûm ettiler.

İKİNCİ "JÖN TÜRK" KONGRESİ VE AVRUPA'DAKİ MUHALİFLERİN BİRLEŞMESİ

Memleket içinde bu acıklı olaylar, tutuklamalar ve gittikçe artan baskılar devam edip giderken, memleket dışındaki "Jön Türk'ler de durmadan çalışıyorlar, gayret ve faaliyetlerini genişletmek için elden geleni yapıyorlardı. Daha önceki sayfalarda anlattığım gibi, Prens Sabahaddin Bey, Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuş; Terakki gazetesiyle düzenli yayıma başlayarak fikirlerini yaymaya uğraşıyordu. Diğer taraftan öbür "Jön Türk" cemiyet ve gazeteleri de korkusuz ve aralıksız çalışmalarına devam ediyorlardı. Tam bu sırada beklenmedik bir olay meydana geldi. Bu sefer girişim, o güne kadar çekingen bir tavır takınan Ermeni komitecileri tarafından geliyordu.

Ermeni Komitecilerinin Başvurusu

Cenevre'deki Ermeni "Taşnaksütyon Cemiyeti", Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ne hitaben Prens Sabahaddin Bey'e gönderdiği bir mektupla "önemli bazı meselelerin görüşülmesi için" bir delegenin kabul edilmesini istemiştir. Aynı şekilde bir teklif Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin temsilcisi sayılan Ahmed Rıza Bey'e de yapılmıştır. Birkaç gün sonra da Taşnaksütyon Cemiyeti'nin delegesi olan Malûmyan adında bir kişi, Sabahaddin Bey'in Berlin Sokağı'ndaki yazıhanesine gelerek kendisiyle görüşmüş; bir kongre akdini ve bir program etrafında toplanmayı ve bazı icraat şekillerini teklif etmiştir. Prens Sabahaddin Bey ve dostları bu teklifi uygun bulmuşlar, hangi noktalar etrafında görüşüleceğini belirlemek için hazırlayıcı bir komitenin seçilmesini ileri sürmüşlerdir. Birkaç gün içinde Ermeni delegelerinin çabasıyla gerek Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden ve gerek Teşebbüsü Şahsi grubundan delegeler seçilmiş ve ilk toplantı Prens Sabahaddin Bey'in Berlin Sokağı'ndaki bürosunda yapılmıştır. Bu toplantıda Ademi Merkeziyet grubundan Doktor Nihad Reşad, Fazlı Bey'ler, Terakki ve İttihat grubundan Doktor Bahaeddin Şakir, Hüsrev Sami Beyler, Ermenilerden de Malûmyan Efendi ve diğer bir kişi bulunuyordu.

Birinci toplantıda Ermeniler amaçlarını açıkça söylemişler ve Ermeni komiteleri tarafından Sultan Abdülhamid aleyhine yapılan suikastın kötü sonuçlar verdiğini ve bu yüzden çok miktarda paranın heder edildiğini itiraf ettikten sonra, Ermeni komitelerinin bağımsız hareket etmelerinin gerek memleket ve gerek kendileri için iyi olmadığına kanaat

getirdiklerini açıklamışlardır; istenilen hedefe ulaşabilmek amacıyla ortak bir program düzenlenmesini ve izlenecek yolların şimdiden belirlenmesini teklif etmişlerdir. Umumi bir şekilde gösterilen bu kanaat ve düşünceler herkes tarafından hoş görülmüşse de iş ortak bir program hazırlanması aşamasına gelince görüş farkları meydana çıkmıştır. Hatta bir ara görüşmeler kesintiye uğramış ve en sonunda şu esaslar üzerinde anlaşma sağlanabilmiştir. Her cemiyet kendi kimliğini korumakla beraber prensip düşüncesini bir an için dikkate almayacak; diğerlerinin eleştirisiyle meşgul olmayacak; istibdada son verilmesi için ortak bir program altında çalışılacak; çalışma tarzını da bu üç cemiyetin gizli şekilde seçecekleri delegeler belirleyecekler.

Bu karara varabilmek için çok emek harcanmış ve alışıldığı üzere Ahmed Rıza Bey ikide bir bozgunculuk ruhunu ortaya koymaktan geri kalmamışsa da Doktor Bahaeddin Şakir Bey'le Ermenilerin baskısı ve biraz da tehdidiyle Ahmed Rıza Bey'in bozgunculuğu bertaraf edilmiş ve komite toplantıları başarılı bir sonuca ulaşabilmiştir.

Kongre Görüşmeleri ve Tartışmaları

1907 senesi ilkkanununda genel kongre toplantılarına başlanmıştır. Kongre'ye Prens Sabahaddin Bey başkanlık etmiştir. Celse açıldıktan sonra hazırlayıcı komite tarafından hazırlanan gündem görüşülürken hiç beklenmeyen ve lüzumu anlaşılamayan bir anda Ahmed Rıza Bey söz almış, hilafet ve saltanat haklarının kongre tarafından kabul edildiğinin hemen ilanını istemiştir. Bu talep bazı kongre üyeleri ve özellikle Ermeniler üzerinde olumsuz bir etki yarattığından teklifin gereksizliği ileri sürülmüş ve kongre altüst olmuştur.

Esasen Ahmed Rıza Bey'in beklediği de buydu ve amaca da ulaşılmıştı. Çünkü, öncelikle kongre kararlarında kendisi etkili değildi; toplantılara istemeyerek katılıyordu. Ayrıca, başkanlık makamını bir başkası, örneğin Prens Sabahaddin Bey işgal etmiş bulunuyordu. Bu iki olay, kendisinin olumsuz ruhunu kamçılamaya yeterli gelmişti.

Başkanlık makamında bulunan Prens Sabahaddin Bey, kongre üyelerini yatıştırmaya çalışmışsa da bunu başaramamıştı. Esasen kendisi hazırlık komitesinde çalışmadığından ve orada cereyan eden olaylar hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olmadığından, görüşler

arasındaki farkı tamamen bilmiyor ve buna karşı yatıştırıcı cevaplar bulmakta güçlük çekiyordu. Bundan dolayı tartışmaların devamı sırasında Fazlı Bey söz almış ve şöyle demiştir:

"Ahmed Rıza Bey ve hazır bulunanlardan herhangi bir arkadaş kongreye istediği teklifi yapmaya yetkilidir. Teklifin mutlaka hazırlık komitesi tarafından formüle edilmesi şart değildir. Kongremizin bu gibi meseleleri inceleyecek komisyonları vardır. Ahmed Rıza Bey'in teklifi de oraya gider ve varılacak sonuç umumi heyete arz olunur."

Bu teklif kabul edilmiş ve kongrenin dağılma tehlikesi bu şekilde ortadan kalkmıştır. Ahmed Rıza Bey'in teklifini görüşecek komisyon hemen toplanmış ve başkanlığa da Ahmed Rıza Bey seçilmiştir. Fakat görüşme iyi idare edilememiş ve durum kötü bir şekil almıştır. Ermeniler şöyle diyorlardı:

"Biz burada saltanat ve hilafetin hakkını korumak için değil, mazlum Osmanlıların gasp edilmiş haklarını geri almak amacıyla toplandık. Padişahın kendisini koruyacak parası, askeri ve hafiyeleri vardır. Dolayısıyla bir ihtilal kongresinde hükümdar hukukundan bahsetmek, 'ihtilal' kelimesinin içerdiği anlamı ve ruhu anlamamak demektir. Burada boşu boşuna tartışmakla veya ara sıra gazete çıkarmakla amaca ulaşılamaz. Boş yere milleti ve kendimizi aldatmayalım."

Bu sözler Ahmed Rıza Bey'in düşüncelerine uygun gelmediğinden hemen başkanlıktan istifa ederek kürsüden ayrılmıştır.

Bundan sonra başkanlık makamına Fazlı Bey seçilmiştir. Fazlı Bey durumu özetlemiş ve ihtilal hareketinin önemi ve anlamı üzerinde durmuş; hedefe varmanın şahsi düşüncelerden uzaklaşmaya bağlı bulunduğunu anlattıktan sonra Ahmed Rıza Bey'e sormuştur:

"Siz hilafet ve saltanat hukukunun aleyhine ne gibi bir şey sezdiniz ki, kongrenin gündemine böyle bir maddenin konmasında ısrar ediyorsunuz?"

Ahmed Rıza Bey buna şu cevabı vermiştir:

"Biz 93 Kanunu Esasi taraftarıyız. Onda hilafet ve saltanat hukuku saklıdır. Dolayısıyla Ermeni vatandaşlarımızın bunun aleyhinde olmadıklarını söylemeleri gerekir. Ancak, ondan sonra kendileriyle işbirliği yapmayı uygun buluruz."

Fazlı Bey bu sefer Ermenilere hitaben;

"Hıristiyan bir unsur olmanız itibariyle hilafetle alakanız var mıdır? Hilafetin ve memlekette meşruti saltanat hukukunun aleyhinde misiniz?" sorusunu yöneltmiştir. Onlar da;

"Türk vatandaşlarımızın kendileri için kutsal kabul ettikleri meşruti saltanat ve hilafet meseleleri bizi ilgilendirmediği gibi, bunlann aleyhinde de değiliz" demişlerdir.

Bu cevaplardan sonra bunlara benzer bazı dedikodular hakkında da Prens Sabahaddin Bey güzel ve açık konuşarak açıklamalarda bulunmuş ve anlamsız sözlere önem verilmemesini umuma tavsiye etmiş olduğundan, kasten körüklenen yanlış anlaşılmalar ortadan kalkmış ve kongrede beliren kasvetli hava dağılmış ve çalışma imkânları doğmuştur. Her nedense bu ikinci kongre toplantısında herkes daha mülayim ve daha çok anlaşmaya eğilimli bulunuyor ve ortak çalışmaya taraftar görünüyordu.

Kongrenin Yayımladığı Beyanname

Kongre başarıyla sonuçlanmış, aşağıya aynen koyduğumuz beyannameyi yayımladıktan sonra dağılmıştır:

"Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresi'nin Beyannamesi

Türkiye'de icrayı faaliyet eden fünıkıı muhtelife tarafından 27, 28, 29 kânununevvele müsadif günler zarfında münakid kongre Devleti Osmaniye'yi teşkil eden milletler beyninde ittiłıada muvaffakiyet hasıl olduğunu resmen ilân eder, o milletler ki padişahı lâhık Abdülhamidi Saniyenin cinayatı gaddaranesi sebebile memlekete musallat olup bütün cihana bir manzarai nefret ve istikrah arzeden idarei müstebideden müştereken azap çekiyor.

Otuz seneden beri devam eden bu devir zannolunduğu gibi yalnız Hıristiyanlar hakkında değil, bütün Müslümanlar için de mucibi harabi oldu. Hünkâr menfaati şahsiyesi uğruna Hıristiy anları tazyiki daimi altında bulundurdu; katliâm etti. Müslümanlara gelince tahtı esarete soktu; nefyü tağrip etti; kesti, öldürdü. Sonra da kendinin ve etrafındaki canilerin beşeriyete karşı icra ettikleri su-ikastlerin mesuliyetini Müslümanların üzerine atarak bu suretle de mileli mütemeddine nazarında haksız olarak mütteham addedilmelerine sebebiyet verdi. Devletin bütün akvamını Abdülhamid birbirini müteakip zulmü

cinnetkâranesine kurban etti. Aralarında din ve milliyet husumetleri uyandırmak ve bu husumetleri âdeta bililtizam idame etmek suretile cümlesini alettevali birbiri üzerine saldı: Türk, Ermeni, Rum, Bulgar, Arap, Dürzü, Kürd, bunların hepsi nefiy, tazyik, katliâmlar gördü, öğrendi. Bütün bu cinayetlere dehşetli bir tüy diken Ermeni katliamı, elhaleti hazihi devam eden Arabistan kitali failine 'Büyük katil', 'Kırmızı Sultan' unvanlarını kazandırdı.

Bu cinayetlerden başka Abdülhamid Türkiye'nin bütün kuvvei ha-yatiyesini bittedric mahv ve ifna edici bir politika takip etti. Milletin ticaretine, idareye, maarife müteallik bütün hayatî, maddî ve mânevisini malûl ve muattal kıldı.

Vicdanlarda arzuyı teemmül, fikirlerde sevdayı hürriyet husule gelir korkusile -iktidarı nisbetinde- maarife sed çekti, iktisabı ilmü marifete hahişkâr olan bütün bu milletleri vesaiti tahsilden mahrum etti. Mektepleri kapadı, muallimini hapse attı, şakirdanı sürdü, mektep namına küşade bıraktığı tesisatta ise tedrisatı misli görülmemiş bir sansürün fartı tecessüsü tahtında hiç hükmüne indirdi.

Matbuat tamamıyla esaret altındadır. Sansür memurları tarafından müsaade edilen veyahut yine onlar tarafından icat olunan havadisten başka bir şey neşir ve işaaya kimse mezun değil. Bu şekilde Devleti Osmaniye hâkimi mutlakmın arzusuna binaen kurulmuş bir nevi riya ve cehalet duvarile muhat bulunuyor.

Abdülhamid yalnız her şeyden aciz olan neşvü nemayı mâneviye mâni olmadı; tebaasını refahı maddiyi temin çarelerinden de mahrum etti. Bu cihetten de halk açlık ve sefalet içinde! Birtakım haris ve namussuz memurlar tarafından toplanan haksız vergiler yol ve kanal inşasına hasredilmiyor; Sarayın kasalarını doldurmaya, Yıldız haşeratını beslemeye, zenginlendirmeye, hafiyeleri ve hariçte Türkiye ahvaline dair Avrupa'yı aldatan ve memleketin en büyük düşmanı olan Abdülhamid'in medih ve sitayişinde bulunan gazeteleri doyurmaya sarf olunuyor.

Amedi şüddün men'i ve bennucibi emir kimseye pasaport verilmemesi faaliyeti ticariyeyi mümkünsüz kılıyor. Mükellefatı resmiye, murabaha, ademi asayiş ve emniyet, vasıtai nakliyenin yokluğu, köylünün elinden tohumların bile cebren alınması ziraati mahvediyor. Bir zaman dünyanın zahire anbarı addedilen o en münbit ve mahsuldar topraklar bile şimdi kuru bir çöl halinde! Ormanlar, mâdenler açılmıyor, işletilmiyor. Vakıa devletin başına çökmüş bir sürü sermayedarane imtiyazlar bahşediliyor. Fakat bunların o imtiyazlardan istihsal ettikleri menafi yalnız kendi ceplerine münhasır kalıyor.

Buna binaen mülkün her cihetinden muhtelif millet ve mezhepte binlerce halk maskatı ve re'si olan yerleri terk ile hürriyet, asayiş, emniyet ve biraz da vasıtai maişet bulmak emelile Avrupa ve Amerika'ya kadar gidiyor. Bu suretle muhaceret, kahtü gala ve katliâma yardım etmiş oluyor, memleketin nüfusunu hemen o nisbette tenkis ediyor.

Türkiye'nin müzayakası, sefaleti harici politika noktai nazarından da yine bu derece acıklı bir haldedir. Abdülhamit hususî bir siyaset takip ederek Devleti Osmaniye'yi tamamile itibardan düşürdü; hürriyetperver devletlerin rağbet ve muhabbetini nefrete münkalip etti. O devletler ki Paris ve Berlin muahedelerinde ıslahat vaitlerine mukabil Devleti Aliye'yi külliyen mukasemeden esirgemişti. Bu ıslahat eğer zamanında icra edilmiş olsaydı memleket yeni bir hayat kazanır, şimdi bereket içinde bulunurdu. Bilâkis defat ile resmen vâdolunan bu ıslahatın ademi icrasında gösterdiği inad ile padişahı lâhik tebaası içinde bundan bilhassa mutazarrır olan akvamın muhikkane kıyamına sebebiyet vemiış ve müdahalei ecnebiyeyi davet etmiş oldu.

Bu meşun usulü idare mülkün küçülmesini intaç etti. Eğer biraz daha devam ederse Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermenistan da şüphesiz devletten ayrılacak ve etrafında ya mülkünü tevsi veya malî, ticarî menfaatler istihracını arzu eden yahut ahalisini yerleştirmeye toprak arayan hükümetlerin pençei hırsına düşecek.

Bu ahvalin intaç ettiği harekâtı ihtilâlkârane şimdiye kadar ayrı ve birbirinden farklıydı; bugün müteaddit mahallerde Müslüman ile Hıristiyanın müştereken hareketleri isbat eyledi ki bütün ahalii memleket eza ve cefadan usanmış; padişahın kendilerini uçurumlara sürüklediğini anlamış!

Bugün biraz mülâhazaya iktidarı olanların hepsi hükümeti haziranın tebdiline müsaraatla devleti izmihlalden ve mahvü taksimden kurtarmak mümkün olduğunu pekâlâ görüyor. Bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usulü idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlubumuz:

1- Sultan Hamid'i tahttan feragate icbar,

2- İdarei haziranın esasen tebdili,

3- Usulü meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Ayan ve Mebusan meclisleri).

Felâketi umumiyeye sebebi aslî olanın izalesi ıslahata en birinci şarttır. Onunla beraber istibdat, casus korkuları, siyasî emniyetsizlikler de mahvolmalı. Sonra usulü meşrutiyetin

ihdasile bütün akvamı devlet hukuk ve vezaifçe müsavi addolunarak ihtiyaç ve arzusunu ilâna muvaffak olur ve bir ittihadı suluhperverane içinde herkesin hakkı, hürriyeti temin olunur.

İşte kongreyi birleştiren maksat budur. Bu maksat bir toprak evlâdı olan ve aynı suretle zahmet çeken memleketimiz akvamının arzusuna muvafıktır. O kavimler bugün hürriyet ve saadette olan hisselerini müttehid bir hareketle istihsale karar vermişlerdir.
Her komitenin program ve harekâtı hususiyesine riayet ederek müştereken çalışmak için halisane ve uhuvvetkârane ittihad ediyoruz. Mücadeleye başlamadan evvel hâdisat karşısında fütur getirmeyeceğimizi birbirimize vâdediyoruz. Türkiye'de yeni bir devrin zuhuruna muvaffak olmadan terki silâh etmeyeceğimizi hünkâra ilân ederiz.

Ağır fedakârlıklarla azîm bir gayret ve metanete mütevakkıf olan bu şanlı ve meşakkatli azim ve teşebbüste umumun bize muavenette bulunmasını isteriz. Serbestçe taharriyat ve tetebbüattan menolunan ulema ve hükemaya, miri memurları tarafından soyulan, işkence çeken, haksız vergiler altında ezilen, bir kuru ekmekten, bir avuç topraktan bile mahrum kalan köylülere, çiftçilere, emniyet ve hürriyetin yokluğundan naşi işinde gücünde devam edemeyen tacirlere, aç, çıplak, sefalet içinde olan ve sonra da padişahın emriyle vatandaşları üzerine yürümeye mecbur tutulan askerlere, hasılı devletin dehşetli bir tazyiki altında ezilen bütün milletlere bu talebimizi tekrar ederiz. Tâ ki herkes bu zulüm ve hacalet hükümetini muktedir olabileceği vasıta ile devirmek için hürriyet, inkılâp ve ıslahat fikirlerini bizimle beraber kabul eylesin. Otuz senelik uzun bir tecrübe pek acı bir surette gösterdi ki bu dehşetli belâyı esaretten kurtulmak için sulhperverane vesaite müracaat kifayet etmiyor. Her refedilen avazı istirhama, her takdim olunan arzuhale hünkâr cebir istimali, nefiy, katliâm cezalarile cevap verdi.

Binaenaleyh kongre füruku muhtelifenin vesaiti ihtilâlkâianeye müracaatı lüzumunu ittifakı âra ile tasdik etti.

Şimdiye kadar vukubulan umum harekâtı ihtilâliye ve bilhassa Türk ve Ermeni füruku muhtelifesi faaliyeti cedidesinin bahşettiği se-merat bu kararın isabetini teyit eder. Zaten hükümetin cebir ve zulmü Anadoludaki vilâyetlerin ekserisinde bu çarei ihtilâli meşru ve mecbur kılıyor.

Bizi ihtilâle sevkeden sebep hükümeti haziranın cinayetleridir. Mücadeleye hazır olduğumuzu ilân ve atide münderiç vesaiti umuma tavsiye ederiz:

1- Hükümetin efal ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet,

2- Siyasî ve iktisadî tatili iştigalât ile silâhsız mukavemet (polis ve hükümet memurlarının tatili meşguliyeti),

3- Hükümeti hazıraya vergi vermemek,

4- Ordular dahilinde telkinat: Asker, ne evlâdı vatana, ne de erbabı kıyama karşı yürümemeye davet olunacak,

5- Kıyamı umumî,

6- Hâdisatın gösterdiği lüzuma göre sair vesaiti icraat.

Mazlumların hepsi bizim gibi azmederse o hükümet yakında ortadan kalkar. O hükümet ki yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar halindedir. Onu yıkmaya ve onun yıkılmasile selâmete eren vatan dahilinde ziyayı hürriyet ve adaletin temevvücüne bir omuz darbesi kifayet eder!

Yaşasın şimdiye kadar müteferrik bir halde bulunan milletlerin ittihadı! Yaşasın kuvvei ihtilâliyenin içtimai!

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, vasıtai neşriyatı: Şûrayı Ümmet ve Meşveret.

Ermeni İhtilal Heyeti Müttefikası (Taşnaksütyon), vasıtai neşriyatı: Duruşak.

Mısır Cemiyeti İsrailiyesi, vasıtai neşriyesi: Lavara.

"Hilafet" heyeti tahririyesi: Türkçe ve Arapça vasıtai neşriyat (Londra).

Armenya gazetesi heyeti idaresi, vasıtai neşriyat (Marsilya).

"Razmik " heyeti idaresi, ihtilal naşiri (Balkan memleketleri).

"Hayrenik" heyeti idaresi, ihtilal naşiri (Amerika).

"Ahdi Osman'ı" Cemiyeti (Mısır).

Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet, Meşrutiyet cemiyeti, Naşiri efkârı: Terakki.

Kongrenin Kabul Ettiği Çeşitli Teklifler

1- İran Meclisi mebusan reisine gönderilen telgrafname:

Avrupa'da içtima eden Devleti Osmaniye fiiruku muhalife ve icraiye kongresi, hukuk ve vazifelerine itminanı kalb ile vâkıf ve milletinin hürriyet ve adaleti için mücahid, İran milleti mebuslarına muhabbeti amikasını arzeder.

Kongre ümit eder ki. Devleti Osmaniye'de tesis edilecek idarei meşruta, iki komşu memleketi birleştiren dostluğu takviye edecek ve şarkın temeddününe hizmet eyleyecektir. Yaşasın İran Meclisi Mebusanı!

Kongre rüesası: Malûmyan, Ahmed Rıza, Prens Sabahaddin

2- Muhtelit daimî komite:

Kongre, teşkilâtı dahiliyesi bulunan fırkaların âzasından müteşekkil olmak üzere daimî ve hafî bir muhtelit komite tesisine karar verdi. Bu komitenin nizcunnamei dahilisi mevcuttur. Teşkilât ve icraat son derece mektum tutulacaktır. İfşayı esrar mücazatı şedideyi davet eder.

3- Müşareketi ihtilâliyeye davet:

Makedonya denilen vilayetlerimizdeki vesair yerlerdeki akvamı muhtelifeye mensup müsellâh çeteler, mazlum ahaliye tecavüz ve yekdiğerile muhasama ederek nefreti umumiyeyi celp, müstebidi âzami memnun vefelsefei esasiyei ihtilâli tağyir etmektedirler. Kongre, hedefleri -ahalinin saadeti, vatanın selâmeti, fikri hürriyet ve adaletin tesis ve tamimi, hükümeti hazırai müstebidenin ilgası olması lâzım gelen füruku muhalifeyi silâhlarını müştereken ve ınüttehiden hükümeti Hamidiye aleyhine tevcihe davet eder.

4- *Vatanı müşterekimizde hidematı fedakârane ibrazile mahpes ve menfada inleyen mazlûmini hürriyete ve selâmı hürmet ve uhuvvet isali.*

5- Hainlerin tecrimi.

Füruk muhalifeye mensup oldukları halde bilâhare hükümete satılan, esrarı cemiyeti faş eden ve her suretle maksada muhalif harekette bulundukları efalile tebeyyün eden hainlerin 'muhtelit icraat komitesi' nizamnamesi mucibince cezalandırılmaları.

6- Neşriyatı ihtilâliye:

Kongre neşriyatı ihtilâliyenin efkârı ahalide husule getirdiği tesir ve inkılâbatı nazarı dikkate alarak Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca resaili müteselsile neşrini ve bunların teşkilâtı dahiliyeleri vasıtasile tevziini tahtı karara aldı. Bilhassa köylülere, memurine, asker ve zabıtana, ulemaya, sunufu âliye ashabına ve kadınlara hitaben intibahnameler yazılacaktır.

7- Gelecek kongrenin tarihi:

Gelecek kongrenin 1908 senei efrinciyesi nihayetine doğru inikadı karargir olmuştur. Maamafih bu tarih, mecburiyet zuhurunda, daimî komiteyi teşkil eden fırkaların muvafakatile tebdil edilebilir."

Beyannamedeki imzalardan anlaşıldığı gibi, bu ikinci "Jön Türk" kongresine bütün Osmanlı ihtilalci fırka ve komiteleri katılmış ve kongrede temsil edilmişlerdir. Bu şekilde ilk kez olarak Sultan Abdülhamid muhalifleri birleşmiş ve ortak amaç etrafında toplanmış oluyordu. Fakat, bir süre sonra Rumeli'de baş gösteren askeri ayaklanma, beyannamede karar altına alınan çalışma tarzının uygulanmasına gerek bırakmadan, Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanmış ve bu ayaklanma başarının başlıca etkeni olmuştur.

MAKEDONYA MESELESİ VE MEŞRUTİYET İSYANINA ETKİLERİ

Paris'te kongre görüşmeleri cereyan ederken içeride de önemli faaliyetler oluyor ve inkılapçı oluşumlar her tarafta istibdat aleyhine ve memleketin maruz kaldığı müdahalelere karşı koyacak girişimlerde bulunuyordu. Bu konuya dair etraflı açıklamalarda bulunmadan önce Makedonya'nın -vilayatı selase- o günkü durumu hakkında okuyucularımı aydınlatmayı gerekli görüyorum.

Vaktiyle Tıbbiye Mektebi'nde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli'de hızla yayılmıştı. Böyle olmasının birtakım önemli nedenleri de vardı. Özellikle Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin varlığı ve Makedonya'ya milletlerarası adli denetim konması bu yayılmada çok etkili olmuştur. Vatansever üçüncü ordu subayları memleketin maruz kaldığı yakın tehlikeyi sezmişler ve daha samimi bir fedakârlık hissiyle birbirlerine yaklaşmışlardı. Çünkü, adli denetimin oluşması, bazı yabancı subayların Bulgar

komitelerini daha yakından teşvik etmesine yarıyor; Makedonya'daki olumsuz ruhu kolaylıkla besliyordu. Halbuki adli denetimin kurulması, komiteciliğe son vermek amacına dayanıyordu. Şimdi durum değişmiş, amaç tersine dönmüştü. Kaldı ki, adli denetim zaten Sultan Abdülhamid'in yanlış idaresi ve kayıtsızlığı yüzünden kurulmuştu. Ufak bir çaba ve biraz iyi niyet bu denetime kolaylıkla engel olabilirdi. Bu denetim gitgide nitelik değiştirmiş ve Avrupa devletleri için Osmanlı hükümetinden taviz koparmaya da vesile oluşturmuştur. Bu konuda söylenecek birçok şey ve gösterilecek birkaç resmi belge mevcutsa da, bunları -şimdilik- yayımlamayı uygun bulmuyorum. Ancak, olayların cereyanını biraz açıklamış olmak için, Makedonya'yı ve adli denetimin oluşumunu ilgilendiren birkaç belgeyi buraya eklemekle yetineceğim.

Makedonya'da "Adli Denetimin" Kurulması

Makedonya, Bulgaristan'ın "Emirlik" olmasından sonra bir anarşi bölgesi olmuştu. Bulgar subaylarının oluşturduğu komiteler, diğer unsurların zararına halkı aldatmaya ve ziyana uğratmaya uğraşıyorlardı. Sonraları Sırplar da aynı yola girmişler ve Rumlar da çete hareketlerine girişmişlerdi. Ve bütün bu zararlı oluşumlar Osmanlı hükümetinin ciddi bir önlem alamaması nedeniyle genişlemişti. Komiteciler Bulgaristan'dan ve Yunanistan'dan olağanüstü yardım görüyor ve her türlü ihtiyaçlarını sağlama imkânını buluyorlardı.

İşler bu şekle sokulduktan sonra, bazı taraflardan Makedonya'ya "adli denetim" konması teklif edilmeye başlanmıştır. Rus ve Avusturya-Macaristan hükümetleri bu teklifi desteklemekte gecikmemişlerdi. Bu iki hükümet arasında görüşmeler cereyan ederken bazı siyasi mahfillerden Osmanlı hükümetinin dikkati çekilmiş ve daha önce faydalı ve gerekli önlemlerin alınması önemle tavsiye edilmişse de Sultan Abdülhamid idaresi bunlara kulak asmamış ve bunun sonucu olarak "adli denetim" teklifi gerçekleşmiştir. Bu konu etrafında bazı sefaretlerle cereyan eden telgraf haberleşmelerini aynen buraya alıyorum:

"Viyana Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Süferayı ecnebiyeden biri tarafından âcizlerine ita kılınan malûmatı mahremanede eğer Makedonya'da haydut çetelerinin vücudu sebebile elyevm mevcut olan hale bir müddet daha çare bulunmaz ve saltanatı seniye kendisinin bu hale bir netice vermeye muktedir

olduğunu göstermezse Avrupa devletlerinin bir müdahalei fiiliye meselesini mevkii müzakereye vazeyieyecekleri bildirilmiştir.

26 Mayıs"

Viyana'dan gelen bu telgraftan sonra Berlin Sefareti'inden de şu telgraflar gelmişti:

"Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine Düveli muazzamanın Makedonya'da umuru adliye hakkında bir nevi kontrol tesisini hükümeti seniyeye teklif eylecekleri Almanya devletince mevsukan haber alındığından teklif mezkûru hükümsüz bırakmak ve hiç olmazsa devletlerin tekliflerini kabul ettirmek üzere fevkalâde ibram ve ısrar edebilmelerine meydan vermemek üzere Berlin kabinesi Makedonya'nın ahvali adliyesince karihai saltanatı seniyeden bazı mertebe ıslahat icra edilmesini vesateti âcizanemle tavsiye etmekte olduğundan arzı keyfiyete müsaraat ederim.

28 Kânunuevvel"

"Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Makedonya kıtasında mevkii icraya vaz'ı Rusya ve Avusturya devletlerince tasavvur edilen murakabei adliye meselesi hakkında Hariciye Nazırile yeniden mülakat ettim. Nazırı mumaileyh Almanya devleti bu işe dair hükümeti seniyeye vakti merhununda vesayayı münasebede bulunabilmek için, evvel beevvel devleteyni müşarüni-leyhima tarafından şimdiye kadar Babıâli'ye ne gibi tebligat vukubulduğunu bilmeye muhtaç olduğunu beyan etti.

31 Kânunuevvel"

Mabeyin bu telgraflara şu yolda cevap göndermişti:

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Cevap- Makedonya'da Rusya ve Avusturya sivil memurlarının nezareti altında icrası tavsiye kılınan ıslahatı adliye hakkında Viyana kabinesi ahiren saltanatı seniyenin şehri mezkûrda mukim maslahatgüzarına bu bapta tanzim kılınan lâyihanın kariben hükümeti seniyenin tasdikine arz olunacağını bildirdiği gibi saltanatı seniyenin Petersburg Sefiri vasıtasile Rusya Hariciye Nezareti nezdinde icra ettirilen vesayaya cevaben dahi nezareti muşarunileyha bu meseleye dair henüz Rusya ve Avusturya devletleri arasında itilâfı tam husule gelmediğini ve şu kadar var ki vakti merhunu hulul ettikçe hükümeti seniyenin

Makedonya vilâyatında hali hazırı siyasiye ve zatı hazreti padişahinin nüfuzuna halel getirebilecek ahval ve hâdisata mahal bırakmamak üzere Viyana ve Petersburg kabinelerinin bu bapta saıfede geldikleri mesaiye muaveneti ciddiyede bulunacağım kaviyyen ümit eylediğini söylemiş ve eğer Babıâli bu işte devleteyne muvafakat ederse başka bir devlet müdahale edemeksizin bu iş tesviye edilmiş olacağını da ilâvei makal etmiş olduğundan bu tafsilâtın Berlin kabinesine tebliğine memursunuz.

1 Kânunusani"

Durumun önemini anlayan Babıâli, Makedonya adli ıslahatı hakkında bir tasarı düzenleyerek ilgili devletlere vermiş; bu konudaki etkiyi anlamak üzere sefaretlere de telgraflar göndermişti. Bunlara Berlin Sefareti'nden şu cevaplar gelmiştir:

"Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Hükümeti seniyenin Makedonya'da icra kılınacak ıslahatı adliye hakkındaki kararını hükümeti metbuasına işar etmiş olan Almanya'nın Dersaadet Sefiri Baron Marşal hazretleri eğer Makedonya vilâyatında deavinin hallü faslını tesrie medar olmak üzere ittihaz kılınan bu karar mevkii icraya vazolunursa Rusya ve Avusturya sivil memurlarının kontrol veyahut nezaretle mükellef bulunarak müdahale etmelerine filhakika lüzum kalmayacağını ve zaten kendileri Makedonya'da bulunarak usulü cedidenin sureti tatbikini göreceklerinden hükümeti seniyenin reyi müstakiliyle ittihaz ettiği bu kararın netayicini bilâ müşkülât müşahade ve kaydedebileceklerini cevaben Babıâli'ye beyana memur edilmiştir.

2 Kânunusani"

"Berlin Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Almanya Hariciye Nazırile bu kene vukubulan mülakatı âzizanemde nazırı müşarünileyh Makedonya'da icra kılınacak ıslahatı adliye hakkında Avusturya ve Rusya devletlerinin Dersaadet sefirlerinin hükümeti seniye nezdinde vukubulan teşebbüsatından dolayı Babıâlice izhar edilen endişe nabemehal olduğunu ve herhalde mübalâğadan gayri azade addedileceğini beyanla bundan üç sene evvel Morstek mülakatı esnasında karargir oları program ahkâmına tevfikan müşarünileyhima Avusturya ve Rusya sefirleri kavanini mer'iyei saltanatı seniye dairesinde umuru adliyenin Makedonya vilâyatında mihveri muttaritte cereyanını talebe memur olup hükümeti seniyece tatbiki mutasavver olan tedabir

hakkında istihsali malûmat etmedikçe devleti Aliyenin şerefine ve hukuku hâkimiyetine sekte getirebilecek surette tebligatı katiye icra etmeyecekleri Almanya devletinin Viyana kabinesinden istihsal eylediği malûmattan müsteban olduğunu ve hatta Avusturya ve Rusya'nın Dersaadet Sefirleri kariben Babıâli'ye bu mealde bir tebligat icrasına da memur edileceklerini söyledi.

3 Kânunusani"

Denetim meselesi hakkında Viyana Sefareti'nden gelen bir telgraf:

"Viyana Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Hariciye Nazırı tarafından vukubulan davet üzerine nazırı müşarünileyh nezdine gittim. Müşarünileyh Makedonya murakabei adliyesi meselesinden bahsederek eğer Babıâli ıslahatı adliye vesaireyi karihasından icra edeceği hakkında teminatı muk-taziyeyi vermiş olsaydı, murakabei adliye meselesinde Viyana kabinesinin hükümeti seniyeye muaveneti mümkün olabileceğini, fakat bu teminatın verilmemesi o yolda bir mesleğe mâni oldu¬ğunu ve ezcümle Babıâli Makedonya'da şuabatı idarei hükümetçe icra eyleyeceği ıslahat hakkında bir muhtıra göndereceğini vâd etmiş olduğu halde bu muhtıranın henüz Avusturya'ya tebliğ olunmadığını beyan etti ve murakabei adliye meselesi hakkındaki müzakeratın hali hazırına nazaran Avrupa ittifakından ayrılmamak kaziyesi Avusturya'nın umumî politikası mukteziyatından olduğunu söyledi.

7 Kânunusani"

Buna cevaben Mabeyin Başkitabeti'nden Viyana Sefareti'ne şu telgraf çekilmiştir:

"Mabeyini hümayun başkitabetinden Viyana Sefaretine

Cevap- Avrupayı Osmani vilâyatı selâsesinde tatbiki mümkün olan ıslahat hakkında Babıâlice tanzim kılınmakta olan muhtıra iki üç güne kadar Avusturya'nın Dersaadet Sefiri'ne tebliğ olunacaktır. Teminat maddesine gelince: Babıâlinin hüsnüniyeti ve ecnebi müdahalesine meydan vermemek hususundaki arzusu Viyana kabinesini temine kâfi mevaddandır. Bu işte Babıâli'nin Avusturya devletine teminatı filiye ita edememesi tabiati maslahatın tevlid ettiği bir hal olup bu imkânsızlık Avusturya'yı eğer murakabei adliye meselesinde hükümeti seniyeye ibrazı muavenet ederse bu muavenetin tevlid ettiği minnettarlığın asarı filiyesi ibraz olunacağı hakkında tereddüt ve şüpheye duçar

etmemelidir. Avusturya Hariciye Nazırı'na bu mealde tebligatta bulunmaya bairadei seniyei mülûkâne memursunuz.

8 Kânunusani"

Adli denetim meselesi ortaya atıldıktan sonra Avusturya-Macaristan hükümetinin taviz koparmak sevdasına düştüğü aşağıdaki telgraflardan anlaşılmaktadır.

"Viyana Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Gayet mahremanedir— Hariciye Nazırı Avusturya devletinin Makedonya kıtasında takip eyleyeceği politika hakkında bir kararı kat'ı ittihaz eylediğini beyanla adliye murakabesi hakkında atiüzzikir teklifte bulunmuştur:

Eğer Babıâli Metroviçe ile Taşlıca arasındaki şimendiferin iltisak peydasına muvafakat ederse ve eğer -başka vilâyatta düveli saire hakkında yapıldığı gibi- Kosova ve Selanik vilâyetleri dahilinde imtiyazın istihsali hakkı da Avusturya Macaristan'a hasrolunursa Viyana kabinesi murakabei adliyeyi neticesiz bırakmak taahhüdünde bulunacağı gibi bilcümle Balkan mesailinde saltanatı seniyeye muavenet eyleyeceğini de taahhüt edecektir. Bu teklifi kabul olunmadığı halde devleti müşarünileyha Balkanlar'da şimdiye kadar takip etmiş olduğu politikada devam eyleyecektir.

13 Şubat"

"Hariciye Nazırı Kont Golohofski'nin müddeti gaybubetinde müşarünileyhe vekâlet etmekte olan Hariciye Nezareti muavini evveli bu kere Kont Golohofski'nin berayı tebdili hava Viyana'dan hareketinden evvel âcizlerine vukubulan bazı ifadatı mahremanesindân yeniden bahseyleyerek bazı devletler tarafından Makedonya umuruna vukubulan müdahalenin teşdidine ve ezcümle Rumelii şahanece ahiren tesis kılınan halin yeniden tâdil ve tebdilini talep eylemelerine bahane bırakılmamak üzere canibi Babıâli'den hiçbir şey yapılmadığını beyan etti ve bu sözüne bir delil olmak üzere vilayatı selûse jandarma heyetinin takviyesine canibi askeriden kur'a efradı tahsis ve jandarmalara nevicat esliha tevzii maddelerine dair devletlerin defatle vukubulan müracaatine rağmen hiçbir karar verilmediğini irae ederek bu iki meselenin süratle halli lüzumunu sureti mahsusada beyan eyledi.

25 Ağustos

Mahmud Nedim"

"Umumi Müfettişliğin" Oluşturulması

Bütün bu haberleşmelerin sonunda Osmanlı hükümetinin atalet ve yavaşlığı yüzünden Rumeli vilayatı selasesinde adli denetim ortaya çıkmış ve milletlerarası bir teşkilat Makedonya bölgesine yerleşmiştir. Bu teşkilatla beraber Osmanlı hükümeti de bir umumi müfettişlik oluşturarak aynı zamanda faaliyete geçmiştir. Umumi müfettişliğin isteklerinin yerine getirilmemesi daha vahim sonuçlara yol açmıştır. İşte bazı belgeler:

"Rumeli vilayatı Müfettişi umumîsi Hilmi Paşadan Mabeyini hümayun başkitabetine

Mahi halin dördü tarihli telgrafnamei âlileri de vâsılı desti tazim olmuştur. Makamı vâlâyı Seraskeriden ahiren vukubulan bir istilâma cevaben Rumelii şahanede asayiş ve inzibatın muhafazası yalnız jandanna heyetine ihale edilirse ahvali umumiyenin bilâhare çaresi bulunamayacak derecede kesbi vehamet eylemesi zarurî olduğunu, ezcümle cihatı muhtelifeden gelen eşkiya çeteleri meydanı müsait bularak fazahatı cinayetkâranelerine germi vereceklerinden bir müdahalei filiyei ecnebiye vukuu ihtimali kesbi kuvvet ve hattâ belki kesbi zaruret eyleyeceğini bildirmiş idim. Zatı vâlâyı Seraskerinin asakiri şahanenin eşkiya takibatında istihdam edilmemesi ve vazifei takibatın jandarmalara hasrolunması arzusunu şediden iltizam eylediklerini reviş hal göstermekte olduğundan eğer bu suret hükümeti seniyece kabul ve tasvip buyurulursa artık buraca vazifei âcizinin de lüzumsuz ve mânâsız bir şekil alacağını beyana müsaraat eylerim.

6 Kânunusani"

"Mabeyini hümayun başkitabetinin Makamı Sadareti uzmaya tezkerei mahremanesidir:

Rumeli vilayatı selâsesi jandarma heyetini takviye için efradı asakiri şahane verilmesine dair vukubulan mâruzât manzum hikmetnüşuru hazreti velinimeti azamî buyurularak bu teklifin katiyen reddi hususuna iradei seniyei hazreti padişahi şerefmüteallik buyurulmuştur. Maahaza mezkûr jandarma heyetine Martini tüfengi tevzi olunması ve jandarmaların asakiri şahane gibi alelûmum bir cins silâhla müsellâh bulunmaları teklifleri de nezdi dekayik ve feddi hazreti padişahide muvafık görülmediğinden şu iki

talebin reddi veyahut sureti münasebede izalesi hususuna Babıâlice bezli makderet olunması muktezayı emrü fermanı hazreti hilâfetpenahidendir.

30 Ağustos

Tahsin"

Reval Görüşmesi

Yukarıdaki telgrafların içeriğinden anlaşılacağı üzere, Rumeli'nin durumu günden güne tehlikeli bir hal alıyordu. Reval'de İngiltere Kralı ile Rusya Çarı arasında gerçekleşen görüşmede Makedonya hakkında da bazı anlaşmalar olduğu öğrenildiğinden, üçüncü ordunun değerli subayları olası müdahaleleri önlemek için, zaman kaybetmeden isyan bayrağını açmışlar ve memleketin kurtulması çarelerini temine çalışmışlardır.

İşte Makedonya'nın durumu ve Reval görüşmesinin etkisiyle cemiyet teşkilatı süratle gelişmiş ve isyan harekâtının çabuklaştırılması gereği kesinlik kazanmıştır.

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI VE PARTİ HAYATININ BAŞLANGICI

Meşrutiyet'in nihayet fiilen gerçekleşmesiyle sonuçlanan olaylar, gerek tek tek, gerek topu birden vatanseverliğin en yüksek dereceli bir şaheseridir. Hele ilk günlere ait aşamalar ve gelişmelerde ne kadar iyi niyet ve ne büyük fedakârlık duygusu var! İnsan hayran kalıyor. O ne temiz hava, o ne samimi hareketti! Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, Hatırat adlı küçük kitabında o mucizeleri ne büyük bir alçakgönüllülükle anlatıyor! Ne yazık ki –ileride görüleceği gibi- Meşrutiyet'ten sonra bir müddet için İstanbul'da da yaratılan o sevimli ve heyecanlı hava, Avrupa'daki "Jön Türk'lerin vatana dönüşlerinin ardından bir iki çıkarcının; kötülükleri veya aklı kıt bazı kimselerin çılgınlıkları yüzünden kısa zamanda uçmuş gitmiş, vatan ufukları yeniden kararmıştır. Ve ne yazık ki, o sıra sıra affedilmez hata ve gafletler, yalnız Hıristiyan unsurlara değil, fakat Müslümanlar arasına bile yeni yeni nifak ve fesat tohumlarının ekilmesine neden olmuştur!

Hürriyeti Müjdeleyen İlk Kurşun

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyet lehine yaptığı ilk fiili hareket, İsmail Cambulâd Bey'in yardımıyla Mustafa Necip Bey tarafından Selanik Merkez Kumandanı, Kaymakam Nâzım Bey'e yapılan suikasttır. O sıralarda Miralay Hasan Rıza Bey, Yıldız Sarayı tarafından İstanbul'a davet edilmişti. Birkaç gün misafirlikten sonra, Selanik'e iade edildi. Nâzım Bey olayı üzerine Erkânıharp Enver Bey de aranmış ve tutuklanması istenmişti. O da Niyazi Bey dağa çekildikten sonra, birkaç gün gizlenmek gereğini duymuştur. Yıldız Sarayı taraftarlarından olan Yaver Nâzım Bey, Erkânıharp binbaşılarından Enver Bey'in (paşa) eniştesiydi. Buna rağmen cemiyet üyelerini ortaya çıkarmaya uğraştığı için bu suikastı Enver Bey de uygun bulmuş ve eniştesinin ortadan kaldırılmasına rıza göstermiştir. Hatta eniştesinin evinde misafir bulunan Enver Bey suikastın icrasına yardım etmiştir. Fakat, Nâzım Bey öldürülememiş, yalnız yaralanmıştı.

Yıldız Sarayı, olayı araştırmak için, Selanik'e İsmail Mahir Paşa heyetini göndermişti. Bu olaydan bir süre sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi, -Rus Konsolosu hariç tutulmak şartıyla- bütün konsoloslara Makedonya meselesi hakkında bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada Makedonya'nın durumu anlatılıyor, Avrupalıların haksız olarak Osmanlı topraklarına müdahale ettikleri kaydediliyor ve yalnız Hıristiyanları korumakla Türklere kötülük yapıldığı kanıtlarla belirtiliyor ve şikâyet ediliyordu.

Niyazi Bey'in Dağa Çıkması

Reval görüşmesinde Makedonya'nın da söz konusu olmasına rağmen Sultan Abdülhamid hükümetinin takındığı kayıtsız tutumdan etkilenen Kolağası Niyazi Bey, bunu protesto etmek ve Meşrutiyet'in ilanını istemek amacıyla 15 Haziran 1324 tarihinde Resne'de Hacı Ağa'nın evinde arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda dağa çekilmeye ve hükümete isyan etmeye karar vermiş ve 20 Haziran 1324 senesi cuma günü iki üç subay ve memur ve yüz elli kadar sivil fedaiyle Resne'den ayrılmıştı. Aynı tarihte Mabeyin Başkitabeti'ne, Umumi Müfettişliğe ve Manastır Valiliği'ne de birer beyanname göndermiştir. Niyazi Bey'in

girişiminden haberdar edilen cemiyetin Manastır merkezi de bu hareketi yalnız uygun bulmakla kalmamış, cemiyetin isteklerini belirtmek üzere valiye bir beyanname vermiştir.

Bu olayların cereyanı dolayısıyla dağa çıkanların cezalandırılması için Ferik Şemsi Paşa büyük yetkilerle Yıldız Sarayı tarafından Manastır'a gönderilmiştir. Fakat, Selanik'te Alay Müftüsü Mustafa Şevket öldürüldüğü gibi, 24 Haziran 1324 tarihinde Şemsi Paşa da bir sürü muhafızı arasında kahraman Atıf Bey tarafından Manastır'da katledilmişti. Bu fedakârlıklar durumda büyük değişiklikler meydana getirmiştir.

Niyazi Bey, Debre, Elbasan, Ohri ve Görice bölgelerini maiyetiyle dolaşmış; İslamlar arasındaki kan davalarını ve soğukluğu kaldırmış, yarattığı samimi hava içinde milli düşmanlıklar da bertaraf edilmiş olduğundan, cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın o bölgedeki bütün Osmanlılara cemiyet adına yemin ettirmiştir. Niyazi Bey bu işleri tam bir başarıyla bitirdikten sonra, Manastır merkezinden aldığı emir üzerine Eyüp Sabri Bey'in Ohri milli taburuyla beraber Manastır'a gitmiş; Şemsi Paşa'nın yerine Yıldız'ın Manastır fevkalade kumandanlığına tayin ettiği Teftişi Askeri Komisyonu üyelerinden Müşir Osman Paşa'yı 9 Temmuz 1324'te Manastır'daki ikametgâhından kaldırarak koruma altında Resne'ye götürmüştür. Birbirini izleyen bu cüretli hareketler Abdülhamid'in kolunu kanadını kırmıştı. O sıralarda Manastır'da vali sıfatıyla bulunan Hıfzı Paşa'nın gerek saraya, gerek Umumi Müfettişliğe gönderdiği resmi telgraflarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuvvetli ve kudretli göstermesinden Yıldız Sarayı büsbütün şaşırmış kalmış, artık hiçbir ümidin kalmadığını iyice anlamış ve nihayet 11 Temmuz 1324'te Meşrutiyet'i kabul etmek zorunda kalmıştır.

İttihat ve Terakki'nin Manastır Merkezi

Yukarıda kısaca anlattığımız şekilde cereyan eden olaylara göre Meşrutiyet inkılabı, Niyazi Bey'in kahramanlığı, Atıf Bey'in fedakârlığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır merkezinin cüret ve cesaretiyle başarılmıştır. Bu bir gerçektir. Buna rağmen Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da duruma Selanik merkezinden ve Avrupa'dan gelen bazı "Jön Türk'ler hâkim kesilmişlerdir. Şu acı noktayı da kaydetmeden geçemeyeceğim ki, hürriyet kahramanı Niyazi Bey, Meşrutiyet günlerinin her türlü adiliklerinden uzak kalmış, Balkan Harbi'ne de katılmış, fakat İstanbul'a gelmek üzere

Arnavutluk limanlarından. Avlonya'da vapura binmek üzereyken melun bir kurşuna kurban gitmiştir. Bugün, bu memlekette bu seçkin vatandaş adına en ufak bir minnet nişanesi bile yoktur. Zavallı kahraman!

O sıralarda cemiyetin Manastır merkezi Miralay Sadık, Yüzbaşı Habip, topçu mülazimi evveli Yusuf Ziya Beylerle, piyade mülazimi evveli Tevfik ve vilayet tercümanı Fahri Bey'lerden oluşuyordu. Süleyman Askerî Bey, otorite sahibi bir elemandı.

Cemiyetin Selanik merkezini ise, Miralay Hasan Rıza, Erkânıharp kaymakamlarından Faik ve Cemal, Erkânıharp binbaşılarından Fethi ve İsmail Hakkı Dava Vekili Manyasizade Refik, Talât ve Rahmi Beyler oluşturuyordu. Süvari Rasim Bey de çok aktif bir üyeydi.

İlk Meşrutiyet Hükümetleri ve İlk Hatalar

Meşrutiyet'in ilanı sırasında Küçük Said Paşa sadrazam bulunuyordu. Hükümetle görüşmek üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Selanik'ten Talât ve Cavid Bey'ler İstanbul'a gelmişlerdi. Said Paşa Meşrutiyet kabinesi adına hazırlanacak hattı hümayuna "Harbiye ve Bahriye nazırı tayini padişah hakkıdır" diye bir kayıt koymak istiyordu. Buna Şeyhülislam Cemaleddin Efendi itiraz etmiş, Kanunu Esasi'ye muhalif olduğunu söylemiştir. Bu ihtilaf önemli bir örnek şeklini aldığından Said Paşa istifa etmek zorunda kalmıştı.

Said Paşa'dan sonra Sadaret'e Kâmil Paşa getirilmiştir. Vekiller listesinin düzenlenmesinde sadrazamla cemiyet delegeleri arasında ufak bir pürüz çıkmış; nihayet Recep Paşa'nın Harbiye Nazırlığı Sultan Abdülhamid'ce de kabul edildiğinden iş tatlılıkla halledilmiştir.

Kabinenin oluşturulmasından sonra vilayetlerde seçimler yapılmış ve Meclis toplanmıştır. Ancak, siyasi meselelere vakıf olmamalarına rağmen cemiyet ileri gelenleri Kâmil Paşa kabinesine müdahaleye başladıklarından cemiyetle hükümetin arası açılmıştır. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Hatırat'ında yazdığı gibi, cemiyet ileri gelenleri çok aşırı hareket ediyordu. Bunlar Meşrutiyet'in başlangıcında memleketin zaafını hiç kaale almadan Bosna-Hersek'ten mebus getirtmek istiyorlardı. Avusturya hükümeti bu talebe Bosna-Hersek'i topraklarına katmakla cevap vermiştir. Diğer taraftan Bulgaristan kethüdası alelade bir Osmanlı memuru kabul edilmiş; Kral Ferdinand da bu iddiaya bağımsızlığını ilan etmekle

karşılık vermiştir. Bundan başka Doktor Nâzım ve Bahaeddin Şakir Bey'lerin tertip ve teşvikiyle gereksiz yere Girit meselesi alevlendirilmiş, Rumlara boykot yapılmıştır. Bu durum Yunanlıların Bulgar ve Sırplarla birleşmesine neden olmuştur. Hatta Makedonya'ya yerleştirilmek üzere Boşnak göçmenleri getirtilerek Selanik'te uzun süre korunmuşlardır. Fakat, amaca ulaşılamadı. Gelenler Avusturya hükümetinin yardımıyla yurtlarına döndü. Makedonya meselesi dolayısıyla Balkan hükümetleri birbirlerine düşmandı. İzlenen bu aşırı ve bilinçsiz siyaset, düşmanları birleştirdi ve biraz sonra Balkan birliğini doğurdu.

Doğal olarak bütün bunlar, cemiyet reislerinin aşırılıklarından ve milli onur ve haysiyeti, vatanseverliği ancak kendi dar açılarıyla ölçmelerinden ileri geliyordu; yoksa meselede ihanet şöyle dursun, kötü niyet bile yoktu. İttihat ve Terakki reisleri komiteci zihniyetiyle hareket etmiş, hiçbir zaman gizli etkilerden kurtulamamış, hükümet idaresini uluslararası ilişkilerin zorunluluklarını uygulamaktan çok kendi iç görüşleriyle incelemek ve sonuçlandırmak istemişlerdir. Bunun sonucu olarak memleket yıkılmış; koca bir imparatorluk birkaç kişinin vatanseverlik ihtirasına kurban gitmiştir. Eğer mebus seçimi sırasında Tanın gazetesinin çok aşırı ve Hıristiyan unsurları rencide eden o nifak saçıcı yazıları olmasaydı, herhalde Osmanlılar arasında meydana gelen karşıtlık bu kadar alevlenmez ve azınlıkların talep ve iddiaları bu derece şiddetli bir hal almazdı. Bununla beraber Meşrutiyet'ten sonra vatanseverlik müsabakasına çıkan aşırı gazetecilerin Kanunu Esasi'nin yeniden ilanıyla pek de ilgileri yoktu. Bunlardan bazıları vaktiyle Yıldız Sarayı'nda görev almışlardı. Bir kısmı Meşrutiyet'in ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmekte tereddüt göstermişler, fakat şimdi kraldan çok kralcı kesilmişlerdi...

Meşrutiyet'in ilanına ne Paris'te Ahmed Rıza Bey'in temsil ettiği Terakki ve İttihat Cemiyeti, ne de Prens Sabahaddin Bey'in Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti başlı başına etken olmamıştır. Bu başarıda her iki cemiyetin de katkısı bulunduğunu ve bu cemiyet üyelerini takdir etmek ve yüceltmek gerektiğini burada söylemeyi vicdani bir borç bilirim. Meşrutiyet'in ilanını ve Kanunu Esasi'nin uygulanmasını, doğrudan doğruya askeri kuvvete dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır ve Selanik merkezleri sağlamışlardır. Yukarıda açıklandığı gibi, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk defa Tıbbiye Mektebi'nde kurulmuş; daha sonra asıl merkez dağılmış, cemiyetin adı çeşitli oluşumlar tarafından ve bu meyanda Paris'te Ahmed Rıza Bey tarafından da benimsenmiştir. Fakat, bir ara onlar da bu adı "Terakki ve İttihat Cemiyeti" şekline sokarak bu cemiyetle olan ilgi ve ilişkilerini kesmişlerdir. Halbuki Rumeli'de özellikle subaylar

arasında yayılan ilk oluşumun adı da, amacı da buydu. Bu itibarla Tıbbiye Mektebi'nde kurulan cemiyet, sonradan Rumeli'ye geçmiş ve orada yayılmıştır.

Edirne Grubu ve Talât Paşa

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli'ye yayılmasına en çok Talât Bey (paşa) ve daha birkaç arkadaşı neden olmuşlardır. Dostum Ziya Şakir Bey'in Yakın Tarih adlı eserinde belirttiğine göre, Talât Bey de (paşa) ilk istibdat aleyhtarlığı propagandasını Rusçuk'ta yaşayan eniştesi İsmail Yürük'ten almıştır. Hafız İbrahim Efendi ile tanışması da Talât Bey'in (paşa) hareketlerinde etkili olan rastlantılardandır. İbrahim Efendi samimi bir inkılapçı ve istibdat aleyhine çalışan fedakâr bir vatanseverdi. Edirne'de kendisine uygun bazı arkadaşlarla birleşmiş ve Sultan Abdülhamid idaresi aleyhinde propaganda yapmayı görev edinmişti. Faik Bey'in de dahil olduğu bu gruba o zaman posta memuru olan Talât Efendi'nin de katılması, propaganda sahasını genişletmişti. Çünkü, Talât Efendi eniştesi aracılığıyla Avrupa'da çıkan "Jön Türk" gazetelerini düzenli olarak getirtmek olanağını sağlıyordu.

Henüz resmi bir oluşum haline girmemiş bulunan bu vatanseverler, grubu aydınlar arasında faaliyette bulunuyor ve istibdat aleyhtarlığını, î mümkün olduğu kadar her yere yaymaya uğraşıyorlardı. Fakat, ufak bir dikkatsizlik faaliyetlerini sekteye uğratmış ve birkaç fedakârın yakalanması sonucunu doğurmuştur. Bir gün tiyatro locasında unutulan bir paket Jön Türk gazetesinin ele geçmesi, Talât, Faik ve İbrahim Bey'lerle daha birkaç arkadaşın tutuklanmasına ve mahkûmiyetlerine neden olmuştu.

Selanik Merkezinin Faaliyetleri

Bir süre sonra affedilen bu fedakâr vatanseverler Edirne valisinin uygun görmesiyle il dışına çıkarılmış ve Talât Bey Selanik'e sürülmüştür. Selanik'te Talât Bey'e usulen bir tayın bağlanmıştı. Fakat, Selanik valisine verdiği bir dilekçede sadakaya muhtaç olmadığını söyleyerek kendisine iş verilmesini istedi; seyyar posta memurluğunu temin etti. Posta Memuru Talât Efendi, bundan sonra muhitinde komitecilik zihniyetini aşılamaya başlamış

ve "Jön Türk" yayınlarının getirilmesini ve okunmasını da yoluna koymuştur. Hastane müdürü Mithat Şükrü ve Rahmi Bey'lerle tanıştıktan sonra, birlikte Farmason Cemiyeti'ne girmişlerdir. Fakat, ruhen komiteci olan Talât Bey, yabancı etkilerden kurtulmak ve aynı zamanda asıl amacı olan siyasi teşkilata bir an önce başlayabilmek için arkadaşlarına öncelikle bir İslam farmasonluğu kurmayı teklif etmiş ve sonra da dostları üzerindeki otoriter konumuna güvenerek asıl amaç ve hedefe varmayı ve düşüncesini açıktan açığa bildirmeyi uygun bulmuş ve Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti şubesini kurmalarını ileri sürmüştür. Bu faaliyetlerle Avukat Manyasızade Refik ve Fransızca öğretmeni Naki Bey'ler de ilgiliydi.

Cemiyet, 1317 senesinden sonra önem kazanmaya başlamış ve büyümüştür. Cemiyetin günden güne güçlendiğini gören kurucular, subayları da cemiyete almaya başlamışlar ve ilk defa önemli bir şahsiyet olarak

İsmail Hakkı Bey" aralarına girmiştir. Bilahare orduda çok sevilen Bursalı Tahir ve Miralay Sadık Beyler de bu cemiyete katılmışlardır. Sadık Bey, Manastır teşkilatının başına geçmişti. Melami olması, cemiyetin mistik bir zihniyetle yayılmasına yardım etmiştir.

Selanik'te kurulan bu cemiyet, Paris'te bulunan sabık Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey'le (paşa) haberleşmeye başlamış ve bu şekilde Avrupa'da bulunan "Jön Türk'lerle de teması sağlamışlardır ve sonuçta Meşrutiyetin ilanını başarmışlardır.

Doktor Nazım Bey'in Rolü

Bu böyle olmakla beraber, Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti reisleri, inkılabı benimsemişler ve bu başarıyı kendilerine mal etmeyi becermişlerdir. Bu el çabukluğunu yapan da Doktor Nazım Bey olmuştur. Doktor Nazım Bey, Ahmed Rıza Bey'in en çok güvenini kazanmış bir arkadaşıydı. Nazım Bey, sadık bir arkadaş tavrı takındığından Ahmed Rıza Bey tarafından çok sevilirdi. Mücadele hayatında pek çok defa yapayalnız kaldıkları ve diğer "Jön Türk'ler tarafından terk edilmiş bir duruma düştükleri halde bu iki merhametli arkadaş hiçbir zaman birbirinden ayrılmamış ve aralarında saygı ve sevgi ilkesi daima devam etmiştir.

Yukarıda etraflıca açıklamaya çalıştığımız birinci kongreden sonra Jön Türk'ler arasında ortaya çıkan ayrılıkların gazete sütunlarına yansıması ve gereksiz yere Prens Sabahaddin Bey'in eleştiriye uğraması ve Terakki gazetesinde kendini savunmak zorunda bırakılması memleket içinde faaliyette bulunan inkılap taraftarları arasında büyük üzüntüler yaratmış ve bu aile ayrılıklarının ortadan kaldırılması için çeşitli yerlerden müracaatlar gerçekleşmişti. Bunlar arasında olmak üzere Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli uzuvlarından biri olan Manyasizade Refik Bey de ayrılıkların bertaraf edilmesi için "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet" reislerinden Doktor Nihad Reşad Bey'e bir mektup yazmıştır. Mektubun içeriği "Teşebbüsü Şahsi" mensuplarıyla "Terakki ve İttihat" mensuplarının bir program etrafında birleşmelerini ve birbirlerini eleştirmekten vazgeçmelerini istemek ve bu tarzdaki yayınların içeride olumsuz etki yaptığını bildirmekten ibaretti. Manyasizade Refik Bey'in bu mektubu Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nce sahip olduğu önemle dikkate alınmış ve içeriğinden Terakki ve İttihatçılar haberdar edilmiştir.

Bunun üzerine özel bir komite oluşturulması ve görüşme yapılması kararlaştırılmış, "Ademi Merkeziyetçi"lerden Doktor Nihad Reşad Bey'le "Terakki ve İttihatçılardan Doktor Bahaeddin Şakir Bey meselenin çözümü için görevlendirilmişlerse de görüş farklarını ortadan kaldıramamışlardı. Fakat, Selanik'in bu arzusu "Terakki ve İttihatçıları bir dereceye kadar uyarmıştı. Vaktiyle ilk kongrede inkılabın yayınla yapılamayacağını iddia eden İsmail Kemal Bey'in, Recep Paşa tarafından sağlanacak askeri kuvvete dayanarak ihtilal çıkarmak girişiminde bulunduğunu bilen Terakki ve İttihatçılar bu defa aynı fikir etrafında çalışılması gereğini duymuşlar ve bu doğrultuda tecrübeye atılmak üzere, Refik Bey'in mektubundan esinlenerek, Rumeli'de faaliyete geçilmesini göz önünde tutmuşlardır. Doktor Nazım Bey bu amaçla Selanik'e gelmiş ve orada çalışmakta olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti reisleriyle anlaştıktan sonra İzmir'e yerleşerek Meşrutiyet için canla başla çalışmıştır.

İşte Doktor Nazım Bey'in bu fedakârca hareketi meyvesini vermiş, Niyazi Bey'in isyan ederek beraberindeki askerlerle dağa çekilmesi ve Şemsi Paşa'nın Atıf Bey tarafından Manastır'da öldürülmesi üzerine ilan edilen Meşrutiyeti Terakki ve İttihat Cemiyeti bu sayede benimsemiş veya bu cemiyet mensupları kendilerini Rumeli ihtilalci unsurlarının nüfuz sahibi birer şahsı sayıvermişlerdir.

Halbuki, Meşrutiyetin ilanı sırasında Avrupa'daki Jön Türk'ler her şeyden gafil ve kongre düzenlemekle meşgul ve Rumeli'de gerçekleşen ayaklanma harekâtından habersiz bulunuyorlardı. Hatta Meşrutiyetin ilan edileceğine ihtimal veremeyen Paris'teki "Jön Türk'ler askeri isyanın kaplam derecesi hakkında birbirlerinden bilgi edinmek hevesine düşmüşler ve ilk zamanlar ilgi göstermeye bile cesaret edememişlerdir. Nitekim, Ahmed Rıza Bey hiçbir iddia öne sürmeden alelade bir yolcu gibi, Prens Sabahaddin Bey'den çok sonra, İstanbul'a gelmiş ve Bakırköy'de trenden inmiştir.

İttihat ve Terakki ve "Terakki ve İttihat" Cemiyetleri

Esasen ilk Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahmed Rıza Bey'in temsil ettiği Terakki ve İttihat Cemiyeti tüzükleri tamamen ayrı ayrı şeylerdir. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bende saklı basılı olmayan tüzüğüyle 1323 tarihinde Mısır'da basılmış Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti tüzüğü arasında hiçbir benzerlik yoktur. Mesela İttihat ve Terakki Cemiyeti programının birinci maddesi "Hükümeti haziranın adalet, eşitlik, hürriyet gibi insan haklarını ihlal eden ve bütün Osmanlıları..." şeklinde olduğu halde Osmanlı Terakki ve İttihat'ın birinci maddesi "Vatan ve milletin selamet ve saadetini isteyen Osmanlı vatanseverleri tarafından 'Terakki ve İttihat Cemiyeti' adıyla sürekli bir Osmanlı siyasi cemiyeti oluşturulmuştur" şeklindedir.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin altıncı maddesi:

"Cemiyetin heyeti idaresi bir reisle dört üyeden oluşmaktadır ve merkezi İstanbul'dur. İdare üyeleri cemiyet arttıkça binde bir oranında artırılacaktır" şeklinde olduğu halde "Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin tüzüğünde böyle bir kayıt yoktur.

Özetle, bu iki cemiyetin programlan tamamen birbirinden ayrı ve aykırıdır. Yalnız bu iki cemiyet esasta, yani Meşrutiyet'in ilanını istemekte birliktirler. Zaten bütün oluşumların istek ve gayeleri de Meşrutiyet talebinden başka bir şey değildi.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idare meclisinin oluşturulmasına ilişkin on yedinci maddesi "Merkez meclisi idaresi reis ve azası İstanbul'da bulunan efradı cemiyetin işgüzar ve gayretlilerinden seçilerek her biri bir kolbaşı itibar olunmuştur" şeklindedir. Yirmi birinci maddede yayın faaliyetinde bulunabilecek kişilerin yabancı memleketlere

gönderileceği açıklandığı gibi, yirmi üçüncü maddede de cemiyet mensuplarından tutuklananlara yardım edilmesi, görevler kapsamında sayılmaktadır.

Yirmi beşinci maddeyi oluşturan cemiyete giriş şartları şu şekilde açıklanmaktadır: "Osmanlı olmak; akıl sahibi ve reşit, yetenekli ve iyi ahlak sahibi olmak; hırs, açgözlülük ve kişisel çıkarlara mağlup olmamak."

Otuz yedinci maddesinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulunan kadınlar, bütün erkekler gibi aynı hukuka sahip ve aynı görevlerle yükümlüdürler" denilmektedir.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tüzüğü çok samimi bir dille yazılmış olmasına rağmen, fikir bakımından basit ve memleketin muhtaç olduğu ıslahat ve icraata dair esaslı hiçbir noktaya değinmemekteydi. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti tüzüğünde ise dikkate değer bir fevkaladelik bulunmamakla beraber, dil daha düzgün ve ifade daha açıktır.

Özetle, aynı amaç etrafında çalışan, fakat ayrı ayrı adlar taşıyan bu iki cemiyet, Meşrutiyet'in ilanında bir cemiyet haline dönüşmüş ve Paris'teki Terakki ve İttihatçılar kendilerini inkılabı yaratan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asli unsuru olarak tanıtmışlar ve memleketi düşüncelerine göre idareye kalkışmışlardır.

Meydana gelen bu değişiklikte, görünüşte, dikkati çeken bir şey yok gibi görünüyorsa da, mesele incelenince bu hareketin zararlı olduğu ve memleket için çok kötü bir sonun başlangıcı bulunduğu çıkan sonuçtan anlaşılmaktadır. Çünkü, Paris'te cereyan eden dedikodular bir hamlede inkılabı gerçekleştiren İttihat ve Terakki reislerine de bulaştırılmış ve memlekette ikilik çıkarılmasına ve imparatorluğun yıkılmasına zemin hazırlanmıştır.

Benim kanaatime göre, Meşrutiyet ilanında İstanbul'da birdenbire her sınıf halk tabakasını saran uygun olan-olmayan fırka cereyanları, şahidi olduğumuz o korkunç şekli almamış olsaydı, memleketin maruz kaldığı felaketler bu kadar müthiş olmaz ve imparatorluk yıkılmazdı.

İç huzursuzluk, dış ihtirasları tahrik etmiş ve basında çeşitli unsurlara karşı reva görülen bilinçsiz saldırılar Osmanlı camiasının çözülmesine neden olmuştur. Bu kanaatimi yeri gelmişken ortaya koymuş bulunuyorum. Amacım polemik kapısı açmak değildir.

Meşrutiyet'in ilanı memlekette büyük sevince neden olmuştur. Aynı etki Avrupa'da da hissedilmiş ve Türkleri seven her çevrede memnuniyet yaratmıştır. Tabii, "Jön Türk"lerde de zafer neşesi vardı.

Prens Sabahaddin Bey Taraftarlarının Faaliyetleri

İçerideki sürgün ve mahkûmlar birer birer yuvalarına ve "Jön Türk'ler de yurtlarına dönmeye başlamışlardı.

Prens Sabahaddin Bey de, Meşrutiyetin güçlendirilmesi ve takviyesi için arkadaşlarını seferber etmiş ve memleketin çeşitli bölgelerinde propaganda seyahatine çıkmalarını uygun bulmuştu. Doktor Nihad Reşad Bey'le Murad Bey Edirne yoluyla İstanbul'a ve Fazlı Bey de Pire yoluyla İzmir'e hareket etmişlerdir. Aynı zamanda Prens Sabahaddin Bey İstanbul'daki Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti temsilcilerine de, gazetelerde yayımlanmak üzere bir beyanname göndermişti. O beyannamenin yayımına o zamanlar imkân bulunamamıştı. Bazı parçalarını aynen buraya aktarıyorum:

"Aziz vatandaşlar!

"Meşrutiyet'in bu ikinci ilânından dolayı cümlenizi tebrik eder ve erbabı kıyama gayri kabili zeval olan minnettarlığımızı takdim eyleriz.

"Islahatı hususiye

"Terbiyei milliyemizin mihveri görenekten teşebbüse çevrilmeli!

"Eğer istibdat memleketimizde neşvünemasına cidden müsaid bir zemin bulmasaydı, mümkün değil bu kadar cesim bir mikyasta teessüs edemezdi. Koca bir milletin bunca senedir birkaç haine esir oluşu o birkaç hainin kuvvetini değil, fakat o koca milletin zâfını isbat ediyor! Bu zâfın sebebi hep cehaletimize affedilmede! Vakıa cehalet de bir sebep; fakat asıl sebep, istibdadı tevlid eden tarzı maişetimizdir ki, aynı zamanda cehli idame ediyor. Başka milletler hükümetleri haricinde veya hükümetlerine rağmen tenevvür edegeldikleri halde biz hükümetimize itbaen cahil kaldık. Başkalarında milletin memuru olan hükümet bizde âmiri mutlak kesildi. Müşahedatı fenniye sarahaten gösteriyor ki,

hürriyetle istibdat, efradın kabiliyet veya ademi kabiliyetinden doğuyor. Kabiliyeti içtimaiyeyi vücuda getiren en büyük kuvvetse teşebbüsü şahsidir. Halbuki bizim gerek aile, gerek mekteplerde aldığımız terbiye ataletle görenek besliyor. Maişetimizi kimseye muhtaç olmadan temin edecek, tuttuğumuz işi teşebbüsümüzle ilerletecek surette büyümüyoruz. Onun için ömrümüzün en kıymetli zamanı, şahsiyeti ezen, olanca esaretile bir kışla hayatı yaşatan mekteplerde tebah olduktan sonra oradan ekseriyetle her zillete katlanacak bir müstehlik, âciz bir memur olarak çıkıyoruz. Eğer ahalimizin kabiliyeti istihsaliyesi artar, artması için terbiyei milliyemiz görenek yerine teşebbüsü şahsinin tahkimine hizmet etmezse memleket ne kadar serbest ve âdil kanunlara malik olsa yine sefaletle istibdadın mahkûmu daimisi olmaktan kurtulamaz. Çünkü ahalisi manen ve maddeten kazanamayan, kazanmak için icap eden hasaili esas iyeden mahrum olan bir memlekette hürriyet payidar olamaz. İşte bundan dolayıdır ki, neşriyatı sabıkamızda yalnız hükümetin müsavisini saymakla kalmadık; onları doğuran, besleyen, çoğaltan nekayisi milliyeyi de teşrihe çalıştık. Tamimine şiddetle muhtaç olduğumuz bu ilmî hakikatleri yarın daim büyük bir mikyasta neşre çalışacağız.

"İsteriz ki mekteplerimiz kendilerine teslim ettiğimiz istikbali bu kuvvetlerle teçhiz etsin! Faaliyeti beşeriyenin bilcümle şuabatında fütursuzca bir gayretle yürüyecek müteşebbis insanlar yetiştirsin! Terbiyei milliyemizin mihveri görenekten teşebbüse, geçmişten geleceğe çevrilsin!

"... Tekâmülü içtimaimize kimsenin inanmadığı o feci senelerin öldürücü tahkirleri karşısında, 'Türkler var, Türkler var olacak; müslim, gayrimüslim umum Osmanlı kardeşlerinin haklarını kendi haklarından ayırmayacak bir hırsı adaletle var olacak; cihanı medeniyete bir fazla metini faziletle iltihak edecekler!..' demiş; dokuz seneden beri eski ve yeni dünya matbuatında olanca kanaati kalbiyemizle bu hakikati ilân etmiştik, işte akvalimizi efalimizle isbat edecek zaman!

"Ey fazilet! Bütün varlığımızla varlığına vakfı ömr etmek istiyoruz!

"Teşebbüsü Şahsî Meşrutiyet ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti merkeziyesi namına Sabahaddin"

Bu beyannameden anlıyoruz ki, Prens Sabahaddin Bey millete hitabında memleketin muhtaç bulunduğu ıslahat esaslarına işaret etmekle beraber toplumsal düzeyin yükseltilmesine de değer vermektedir.

"Jön Türk"ler Arasında İlk Çarpışmalar

Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti mensuplarından seyahate çıkan Doktor Nihad Reşad Bey, Meşturiyet'in elde edilmesinde Osmanlı ordusunun gösterdiği faziletkâr hareketi takdir eder ve halkı aydınlatır nitelikte Edirne'de bir iki konferans verdikten sonra İstanbul'a gelmişti. Bu konferanslarda İsmet Bey de (İsmet İnönü) hazır bulunmuştur.

Fazlı Bey de öncelikle Pire'ye gitmiş ve Mısır'dan çağırdığı Ro-doslu Şevket Bey'i Meşrutiyet'ten önce kurulan âdemi merkeziyetçi oluşumla ilişkiye geçmek üzere İzmir'e sevk etmişti. Mısır'da bulunan Mahir Said, Yüzbaşı Tevfik Beylerle Paris'teki Avni Kemal Bey'e İzmir'e gelmelerini bildirdikten sonra kendisi de Celâleddin Arif Bey'le İzmir'e hareket etmiştir.

Celâleddin Arif ve Fazlı Bey'ler İzmir'e vardıkları zaman halkın gösterileri arasında Kromer Palas'a yerleşmişler ve Celâleddin Arif Bey, Fazlı Bey'in görev ve amacına bir girizgâh olmak üzere irticalen bir nutuk söylemeye başlamıştır. Fakat, bu sırada Doktor Nazım Bey, Binbaşı Edip Servet ve Rozinyol Hüsnü Bey'lerle daha birkaç subay otele gelmiş bulunduklarından ve tavırlarında memnuniyetsizlik gözlemlendiğinden nutuk kısa kesilmiştir. Bu sırada hemen Doktor Nazım Bey söze başlamış ve Fazlı Bey'e hitaben, "Bu memlekette İttihat ve Terakki'den başka hiçbir cemiyet yaşayamaz. Buraya niçin geldiğinizi biliyorum. Sizi tanımamış olsam başka türlü muamele yapardım. Size tavsiyem ilk vapurla İzmir'i terk etmenizdir" demiştir.

Fazlı Bey de, "Memlekette istibdadın yıkıldığını zannetmiştim. Görüyorum ki, aklanmışım. Bununla beraber, Sultan Abdülhamid'e boyun eğmediğim gibi sana da eğmem!" cevabını vermiştir.

Celâleddin Arif Bey orada bulunan subaylara Fazlı Bey'in "Jön Türk" olduğunu ve istibdat taraftarı olmadığını ve Doktor Nazım Bey'le Avrupa'dan tanıştıklarını anlatmıştır. Bu durumdan dolayı gülünç bir konuma düşen Doktor Nazım Bey de Fazlı Bey'e dönerek "Bu

kadar alınacak ne var?" gibi sudan sözlerle mazeret beyan eder bir tavır takındığından mesele kapanmıştır.

Doktor Nazım Bey'in bu hareketi Paris'teki ayrılıkların memlekete taşınması demekti ve amaç da Fazlı Bey'in faaliyetini sekteye uğratmaktı. Halbuki, Paris'teki ayrılık ve çekişmeleri, hiç olmazsa bir an için unutmak ve Meşrutiyet'i halk tabakasına kadar nüfuz ettirmeye çalışmak herkes için bir gereklilik ve bir görevdi. Fazlı Bey işte bu amaçla İzmir'e gelmiş ve propaganda seyahatine çıkmıştı. Fakat, ne çare ki, ilk adımda fırka gayreti ve rekabet fikriyle karşılaşmıştı.

Doktor Nazım'la olan bu ufak, fakat acı olay kapandıktan sonra Fazlı Bey daha önce İzmir'e gelen Rodoslu Şevket Bey'le görüşmüş ve aldığı haberlerden dolayı hayretler içinde kalmıştır. İstibdat döneminde Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti adına İzmir'de bir oluşum meydana getirmeyi başaran gençlerin birer birer tutuklandıklarını öğrenmişti. Hatta Sabahaddin Bey ve arkadaşlarının "vatan haini" oldukları halk arasına yayılmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir şubesi reislerinden ve eskiden Prens Sabahaddin Bey'e hocalık yapmış olan Kadınhanlı Hoca Emin Efendi'nin müdahalesi üzerine Fazlı Bey'in tutuklanmasına cesaret edilememişse de, bilahara Mısır'dan gelen Mahir Said ve Tevfik Bey'lerle Paris'ten gelen Avni Kemal Bey Anadolu seyahatine çıkarlarken, Doktor Nazım Bey'in emriyle İzmir'den hareketlerinden biraz sonra yolda tutuklanmışlardır.

Artık memlekette yeni bir istibdal rejiminin kurulmasına doğru gidiliyordu. Senelerce Sultan Abdülhamid idaresiyle mücadele edenler, katışıksız İttihat ve Terakki damgası taşımadıkları için Yıldız Sarayı taraftarları gibi tutuklanmaya başlanmıştı. Ne elim durum!

Anlaşma Görüşmeleri ve Sonuçları

Bütün bunlara rağmen İstanbul'a gelmiş olan Doktor Nihad Reşad Bey, İttihat ve Terakki reislerinden Manyasızade Refik Bey'le görüşerek iki cemiyetin birleştirilmesi imkânlarını aramış ve görüşmek için Fazlı Bey'i de İzmir'den davet etmişlerdir. Meşrutiyet'ten önce İstanbul'da Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti adına teşkilat kurmuş olan Satvet Lûtfi Bey'le arkadaşları, hapishaneden çıkmış bulunan Hüseyin Tosun Bey'in de

katılımıyla, Şeref Sokağı'nda bir merkez açmışlardı. Birkaç gün sonra da aynı sokakta İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezi kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezinde gerçekleşen uyuşma görüşmesinde İttihat ve Terakki adına Erkânıharp Cemal (Paşa), İsmail Hakkı (Paşa) ve Doktor Bahaeddin Şakir Bey'ler; "Teşebbüsü Şahsi" adına da Doktor Nihad Reşad, Hüseyin Tosun ve Muhiddin (Paşa) Bey'ler bulunmuştur.

Görüşme samimi bir şekilde gerçekleşmiş ve uyuşma güç olmamıştır. Hatta Cemal ve İsmail Hakkı Bey'ler, Âdemi Merkeziyette amaç 'Tevsii mezuniyet' ise, ileride programların birleştirilmesinde bil bir mahzur görmüyoruz" demişlerdir. [Muhiddin Bey'in (Paşa), İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesi bu görüşmelerden sonradır. İleride görüleceği gibi, sonradan aşırı İttihat ve Terakki taraftan kesilmiştir.]

Görüşmelere bir ara Paris Kongresi'nde hazır bulunan Ermeni delegesi Malûmyan Efendi de katılmıştır.

Görüşmeler, Fazlı Bey İstanbul'a gelmeden bitmişti. Hem de dostane ve her iki tarafı memnun edecek bir şekilde sonuçlanmıştı. İki cemiyet arasında Mebusan Meclisi'nin açılışına kadar fırka ihtiraslarına meydan verilmemesi kararlaştırılmıştı.

Bu sıralarda sürgünden yurtlarına dönen bazıları da, türedi vatanseverlere gücenmiş olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti dışında bir oluşum yaratmışlar ve bir de Hukuku Umumiye adıyla bir gazete yayımlamaya başlamışlardı. Avnullahülkâzimi ve Konya sürgününden dönen Nazmi Bey'lerle Arap İsmail Hakkı ve Abdülkadir Bey'ler bu grubun kurucuları arasında bulunuyordu. Bunlar Fransız Devrimi'nde ilan edilen "İnsan Hakları" beyannamesine karşılık olmak üzere "Hukuku Umumiye" tabirini bir bayrak olarak kullanmak istemişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en yetkili ve nüfuzlu şahsı olan Talât Bey ilk zamanlarda "Teşebbüsü Şahsi" taraftarlığına ve buna benzer diğer oluşumlara kötü gözle bakmıyordu. Hatta Rum Patrikhanesi'nin Meşrutiyet ilanına karşı -Patrikhane imtiyazları dolayısıyla- takındığı ihtiyatkâr tavrı Fazlı Bey aracılığıyla gidermeye çalışmış ve "Jön Türk"ler arasında prensip ayrılığı gütmediğini arkadaşlarına anlatmak istemiştir.

Prens Sabahaddin Bey'in Dönüşü ve Parlak Şekilde Karşılanışı

Nihayet Prens Sabahaddin Bey babasının tabutuyla beraber Marsilya'dan İstanbul'a hareket etmişti. Vapur İzmir'e uğradığı zaman, gerek Kadınhanlı Hoca Emin Efendi'nin, gerekse "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet'çi Milaslı Murad Bey'in teşvikiyle İzmirliler kendisine karşı fevkalade tezahüratta bulunmuşlar ve bu gurbetzede prense yıllarca çektiği acıların ve mahrumiyetin mükâfatını bir nebze tattırmışlardır.

** Talât Paşa, Almanya'dayken Nesim Mazliyah Efendi'ye İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hatalarını itiraf ederken, "En büyük kabahatimiz Meşrutiyet'in ilanında Avrupa'dan gelen iki üç arkadaşı (Ahmed Rıza, Doktor Nazım ve Bahaetdin Şakir) içimize almamızdır. Bunlar, Prens Sabahaddin ve Murad Bey'e düşmanlık gösterilmesine neden oldular ve memlekette nifak tohumu ekildi" demiştir.*

Prensin İstanbul'a varışı (21 Ağustos 1324) görülmemiş bir olay teşkil etmiştir. Gerek Sabahaddin Bey'in kendisi ve gerek babasının tabutu benzerine az rastlanır umumi bir heyecan ve coşkun bir galeyanla karşılanmıştır.

Sultan Abdülhamid bile şehzadeler göndermiş ve yaverlerle hal ve hatırını sordurmuştur. Unutmayalım ki, Prens Sabahaddin Bey dayısı bulunan Sultan Abdülhamid'in bu iyilikseverliğine kapılmamış ve gelen kişilerle sırf kendi şahısları adına görüştüğünü söylemekten çekinmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de Erkânıharp kaymakamı Rasih Bey'in başkanlığında bir heyetle Prens Sabahaddin Bey'in karşılanması tezahüratına katılmıştır. Basın adına da İkdam gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey ile Serveti Fünun mecmuası sahibi Ahmed İhsan Bey'ler karşılayanlar arasında bulunuyorlardı.

İttihatçıların Prens Sabahaddin Bey'e Saldırıları

Prens Sabahaddin Bey, İstanbul'a varışının ertesi günü kalabalık bir kitle refakatiyle babasının naaşım Eyüp'teki aile mezarlığına gömdürtmüştür. Bu cenaze töreninde resmi ve gayri resmi birçok itibarlı kişi, bu arada Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile Hahambaşı bizzat bulunmuştur. Patrikhanelerden de birer heyet bu dini törene katılmışlardır.

Babasının cenazesine karşı gösterilen bu ilgi nedeniyle, Prens Sabahaddin Bey, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye teşekküre gittiği gibi, diğer dini kurumların temsilcilerini de ziyaret etmişse de bu görev ve kadirişinaslık İttihat ve Terakki Cemiyeti

gazetelerinde "Dün Prens Sabahaddin Bey Patrikhaneye gitmiş ve Patrik'in elini öpmüş" şeklinde yayımlandığından, basında dedikodular baş göstermiş; iki cemiyet arasındaki nifak basına yansımış; azınlıklara sözlü saldırıya ve hücuma yol açılmıştı. Fırka gazeteleri halkın karşılama meselesinde gösterdiği ilgiyi gereksiz göstermek ve yerinde olmadığı hissini cahil tabakaya aşılamak için anlamsız eleştirilere başlamışlardır.

Bu durum Prens Sabahaddin Bey'in canını sıkmakla beraber, meydana getirilen uzlaşmayı bozmamış olmak için susmayı tercih etmiş ve bu küçüklüklere cevap vermemiştir. Daha başlangıçta memlekette ayrılık çıkarılmasını istemeyen Prens, Selanik ve Manastır'ı ziyaret ederek cemiyetle kendi arasında aynhk olmadığını göstermeye ve verdiği birçok konferansla da bu durumu belgelemeye çalışmıştır.

Bütün bunların boşa gittiğini, memleketin kavuşmaya muhtaç olduğu sükundan çok kendi his ve ihtiraslarının tutsağı olan Ahmed Rıza, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir Bey'lerin propagandalarıyla aradaki ikiliğin bir türlü ortadan kaldırılamadığını söylemeye gerek yoktur.

Prens Sabahaddin Bey, anlaşmanın bozulmaması için elinden geleni yapmıştır. Hatta yapılan teklif üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezi toplantılarında hazır bulunmayı kabul ettiği halde bunda da ikiyüzlülük gösterilmiş; senelerce memleketi için mücadele eden ve birçok mahrumiyete göğüs geren bu kişiye de, vaktiyle Ahmed Rıza Bey'e yardımlarını esirgemeyen Prens Mehmed Ali Fazıl ve diğer Mısır prenslerine cemiyette bahşedilen protokoler bir mevki verilmek istenmiştir. Halbuki, Prens Sabahaddin Bey rekabet duygusuyla hareket edenlerin amaçlarını, memleket endişesiyle anlamamış görünmüş ve -5 ve 6 Teşrinievvel 324 tarihli- İkdam gazetesinde yayımladığı yazılarla âdemi merkeziyeti açıklayarak ve muhtariyet taraftarı olmadığını belirterek yanlış anlamaları gidermeye çalışmıştır. Bu samimi hareket göz önüne alınmadığından iki zümre arasındaki ilişki korunamamış; Prens Sabahaddin Bey de birkaç defa gittiği cemiyet merkezine gidip gelmekten artık vazgeçmiştir. Ve bu şekilde ikide bir Ahmed Rıza Bey'in terbiye dışı sözlü saldırılarına uğramaktan da kurtulmuştur.

Prens Sabahaddin Bey ve Ahmed Rıza Bey

Ahmed Rıza Bey bir gün Prens Sabahaddin Bey'e, "Hani sizin Rum ve Ermeni dostlarınız vardı, onlar ne oldu?" diye sormuş ve Paris'te kongre görüşmelerinde yaşanan tartışmalarla ilgili Malûmyan vesaireyi ima etmek istemişti. Prens Sabahaddin Bey'in Osmanlı azınlıklarıyla işbirliği fikrinde bulunduğunu ima etmek isteyen Ahmed Rıza Bey, bu dokundurmayı yaparken, Fransızca Meşveret gazetesini Musevi Alber Fua, Rum Aristidi ve Fransız tebaası Halil Ganem'in yazıları yardımıyla yayımladığını muhakkak ki düşünmemiştir. Hatta 1324 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezinin Farmason locası üstatlarından Musevi Karasu Efendi'nin etkisi altında bulunacağına ve kendisinin de buna boyun eğmeye mecbur kalacağına ihtimal vermemiş ve daha sonraları Ermeni cemaatine mensup Halaçyan ve Zehrap Efendi'lerle Posta ve Telgraf Nazırlığına kadar yükselen Oskan Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti reisleri arasında mevki tutacaklarını ve bu duruma kendi rızasının da katılacağını dikkate almamıştır. Hatta Ahmed Rıza Bey Avrupa'dayken Meşveret ve Şûrayı Ümmet gazetelerinde "Kızıl Sultan" tabiriyle andığı Abdülhamid'in bir gün kanlı elini öpeceğini ve kız kardeşi Selma Hanım'a hatıra olmak üzere hediye edilen gerdanlık için Sultan Abdülhamid'e teşekkürlerini sunmak zorunda kalacağını bir an zihninden geçirmemiştir. (Bu satırları yazmaktaki amacım, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azınlıklarla işbirliği yaptığını eleştirmek değildir. Ancak, Ahmed Rıza Bey'in Prens Sabahaddin Bey'e yaptığı sözlü saldırının ne kadar yersiz ve düşmanca olduğunu anlatmaktır.)

Buna karşılık Prens Sabahaddin Bey, İstanbul'a döndüğünde dayısı Sultan Abdülhamid tarafından kendisine karşı gösterilen iyilikseverliklere bile hiç değer vermemiş ve Ahmed Rıza Bey gibi bağlılığım bildirmek için saraya koşmamakla, kendisine gelen şehzade Bürhaneddin Efendi ve diğer hanedan mensuplarına ziyaretlerini iade etmemekle, senelerce aleyhinde mücadele ettiği bir hükümdar ailesi hakkındaki fikrinin Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle değişmediğini göstermiştir.

İşte iki mücahit arasındaki fark: Biri kararında sebat eden, diğeri geçmişteki savaşımının ve sebatkârlığının tersine uysallığa eğilimli ve aynı zamanda başkalarına sözle saldırmak zaafına müptela!

Politika ve İlim Kavgası

Prens Sabahaddin Bey'e, İttihat ve Terakki gazeteleri tarafından yapılan sözlü saldırı ve alaylar, ilmi bir inceleme ürünü olan "Ademi Merkeziyet" programının cemiyet reislerince layık olduğu önemle incelenmemesinden ileri geliyordu. Ve aradaki ilmi seviye farkı da rekabeti büyütüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti arasında varılan uzlaşma dışına çıkılmasından ve Sabahaddin Bey'in seyirci durumuna sokulmak istenmesinden vazgeçilmiş, istibdat devrinden beri "Ademi Merkeziyet" grubu mensuplarından ve içeride teşkilat kurmayı başarmış fedakârlardan olan Doktor Hicri Bey'in Diyarbekir'de tutuklanması ve Faiz Bey'in Adana'da bir kaza kurşununa feda edilmesi gösteriyordu ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti reislerinin kendi mensuplarından olmayan hiçbir ferde hayat hakkı verilmesine ve kendi kanaatleri dışında bir fikir ve görüş ileri sürülmesine tahammülleri yoktu. Nitekim, sonraları uzun gurbet hayatı yaşamış, Mısır'daki "Jön Türk"ler arasında ahlak ve fazilet örneği olarak herkesin gönlünü ve sevgisini kazanmış olan Hasan Fehmi Bey, basında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet ettiği için köprü üzerinde katledilmiş ve daha sonra Ahrar Fırkası'nın kurulmasına yardımcı olanlardan Ahmed Samim Bey de aynı akıbete kurban gitmiştir. Hatta Murad Bey'in dostu olduğu için Zeki Bey de öldürülmüştür.

Bir istibdat yıkılmış, fakat yerine bir yenisi kurulmuştu. Bu şartlar dahilinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile genel olarak uyuşma imkânı bulunamayacağı anlaşıldığından "Teşebbüsü Şahsi" taraftarı ve öteden beri Sabahaddin Bey grubuyla ilgili bulunanlardan bazıları doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'ye katılmışlar ve kendilerine verilen görevleri kabul etmişlerdir. Binbaşı Muhiddin Bey, sürgünden dönüşünden sonra Prens Sabahaddin Bey grubuyla işbirliği yaptığı ve hatta iki cemiyet arasında gerçekleşen uyuşma görüşmelerinde "Teşebbüsü Şahsi" grubunu temsil edenler arasında bulunduğu halde daha sonra İttihatçılara katılmıştır. Doktor Reşid Bey de aynı şekilde cephe değiştirenlerdendir. Bazıları da meslek değiştirmektense, yeni bir fırka kurmayı daha uygun bulmuşlar ve "Ahrar Fırkası"nı oluşturmuşlardır.

Gençliğin Yüksek Bir Örneği

Bütün bu çöküntü fırtınası içinde en temiz yolu seçenler, yine bir avuç genç olmuştur. Önce Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti adına İstanbul'da teşkilat kurmuş

olan bu gençler, "Nesli Cedit" adıyla ilmi bir oluşum yaratmışlar ve Şehzadebaşı'nda bir kulüp açmışlardı. Nafı Atuf, Hâmid ve Ferid Necdet Bey'ler kurucularındandır. Kulüp kurucularının amacı, ilmi yayımda bulunmak ve gençliğe okuma zevki aşılamaktı. Oluşumun ilk verimli başarısı, Edmond Demolins'in Asya steplerinden göç eden kavimlerin izledikleri yönleri gösteren bir eserini Yollar adıyla çevirmesi ve yayımlaması olmuştur. (Kitap, kulüp kurucularından Namık Zeki Bey tarafından çevrilmiştir.) Bu kulüp, Prens Sabahaddin Bey'in himayesi ve Satvet Lûtfı Bey'in çabası ve girişimiyle kurulmuştur.

AHRAR FIRKASININ KURULUŞU

Ahrar Fırkası'nın doğuşunu Prens Sabahaddin Bey'e atfedenler vardır. Halbuki, bu fırkanın kuruluşu Prens'in Manastır seyahatine rastlamaktadır. Fırkanın kurucuları Fazlı, Mahir Said, Celâleddin Arif, Nureddin Ferruh ve Ahmed Samim Bey'lerle Solon ve Bebi Kazanova Efendi'ler ve bir de Kıbrıslı Mustafa Paşa'nın oğullan Tevfik, Nazım ve Şevket Bey'lerdir. Avukat Zehrap ve Halaçyan Efendi'ler de bu oluşumla ilgilenmişlerdir. Gümrük işlerimizin ıslahıyla görevli olan Ostrorog, fırka tüzüğünün hazırlanmasında emeği geçenlerden biridir. Bütün bu görüşme ve tartışmalar, Kandilli'deki Kıbrıslı Yalısı'nda gerçekleşmiş ve tüzük orada hazırlanmıştır.

Prens Sabahaddin Bey'in Manastır'dan dönüşünde fırka başkanlığı, kurucular tarafından kendisine teklif edilmişse de kendisi bunu kabul etmemiş, nezaketle reddetmiştir. Fırka programında "yetki genişliği" prensiplerine yer verilmiş olması, Prens Sabahaddin Bey'in siyasi fikirlerine taraftar olan birçok kişinin bu fırkaya katılmalarını kolaylaştırmış ve bu durum fırkanın Prens Sabahaddin Bey tarafından kurulduğu iddiasına yol açmıştır.

Fırka umumi kâtipliğini Nureddin Ferruh Bey üstlenmiştir. Bir de fırka kurucularından Fazlı Bey, Süleyman Nazif Bey'in başyazarlığı altında Osmanlı gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Fakat, gazete Ahrar Fırkası'nın resmi organı değildi. Bununla beraber fırka prensiplerini savunuyor ve İttihat ve Terakki hükümetinin eleştiriye değer taraflarını temiz ve terbiyeli bir dille ortaya koymaktan çekinmiyordu.

İlk Parlamento Muhalefeti

Gerek Ahrar Fırkası'nın kuruluşu, gerek Osmanlı gazetesinin yayımlanması İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sıkmış ve cemiyet reisleri bu rakip kuvveti ortadan kaldırma çarelerini aramaktan geri kalmamıştır. Hatta mebus seçiminde Ahrar Fırkası adaylarının kazanmasına kesinlikle meydan verilmemiş, bin bir hile ve düzenle her yerde İttihat ve Terakki Cemiyeti çoğunluğu kazanmıştır.

Ahrar Fırkası'nın programı bir inceleme ürünüydü ve Osmanlı İm-paratorluğu'nu oluşturan çeşitli unsurların dilek ve eğilimleri göz önünde tutularak hazırlanmıştı. Üye kaydı konusunda da çok titiz hareket ediliyor, rasgele her Osmanlının fırkaya katılmasına izin verilmiyordu. Fakat, İsmail Kemal Bey'le Ali Kemal Bey'in fırkaya kabulü ve fırka adına mebus adayı gösterilmeleri bazı üyeleri olumsuz etkilemiş ve Doktor Rıza Nur, Fazlı, Mahir Said ve Celâleddin Arif Bey'lerin birlikte istifa etmelerine neden olmuş ve bu yüzden fırka zor bir duruma düşmüştür.

Yukarıda çeşitli vesilelerle belirtildiği gibi, Ali Kemal Bey Meşrutiyetin ilanından önce Yıldız Sarayı'na çeşitli hizmetlerde bulunmuş, İsmail Kemal Bey ise Recep Paşa ile evvelce hazırlanan ihtilal hareketinde döneklik göstermişti. Bununla beraber, bu iki kişi fırkayla olan ilgilerini kesmek gereğini duyduklarından, fırkadan ayrılan kişiler de istifalarını geri almışlar ve fırka faaliyeti sekteye uğramamıştır.

Mebusan Meclisi açıldıktan sonra, Ahrar Fırkası'nın bütün faaliyeti mecliste kuvvetli bir muhalefet grubu oluşturmaya yönelik kalmış ve bu emelinde de başarılı olmuştur. Mecliste İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olmak üzere, 60-70 üyeli bir grup oluşmuş ve bu şekilde hükümeti daima kontrol etmek imkânları doğmuş oluyordu.

Harbiyeli Tutukluların Okula Dönüşleri

Bu böyle olmakla beraber, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti arasında uzlaşma sağlanamamasından doğan bozuk hava, bu defa İttihat ve Terakki Fırkası'yla Ahrar Fırkası arasında daha korkunç ve tehlikeli bir hal almış ve yayılan dedikodular memlekette gerçekten usandırıcı bir huzursuzluk yaratmıştı. Sultan

Abdülhamid devrindeki güvensizlik şimdi bambaşka ad ve kisveyle ortaya çıkıvermişti. Bu üzüntülü durumdan birçok kişi zarar görüyordu. Harbiye Mektebi öğrencileri de bu durumdan zarar gören mağdurlar arasındadır.

Doğrusunu söylemek gerekirse ulvi amaçlan en bayağı ihtiraslara feda eden bazı garezkârlar, şahsi çıkarları uğruna milli vicdanı iğfal ediyor ve vatanseverlik iddiasıyla ortalığa fesat tohumu saçıyorlardı. Meşrutiyet'ten önce Harbiye Mektebi'nde yapılan tutuklamalardan yukarıda söz etmiştik. Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra Tophane Zindanı'nda yatan Harbiyeliler izzet ve ikram ile mektebe iade edilmişlerdi. Tabii ben de arkadaşlarımla beraberdim. Yedi buçuk aylık tutukluluk, arkadaşların çoğu gibi, beni de değiştirmişti. Gıdasızlıktan renklerimiz uçmuş, tıraşsızlıktan saçlarımız sakallarımıza karışmış, yataksız yorgansız kuru minderler üzerinde geçirdiğimiz uzun gecelerin bitmez uykusuzluğu vücutlarımızı yıpratmış, eritmiş, hepimiz cidden tanınmaz bir hal almıştık.

Mektebe alelacele iademize öğrenciler arasında ortaya çıkan galeyan neden olmuştu. Erkânıharp sınıfı müdavimlerinden Tophaneli Nazım Bey, bizleri mektep idaresine hatırlatmış ve bir an önce mektebe çagırılmamızı istemişti. Esasen kapımda nöbet bekleyen Ahmed adında bir askerden Meşrutiyet'in ilanını öğrenmiş bulunduğum için gürültüye başlamış ve Vükela heyetinden serbest bırakılmamız kararını hapishane amirleri aracılığıyla elde ettirmiştim.

Mektebe dönüşümüz sırasında, Harbiye öğrencileri sınavla meşgul olduğundan İstanbul sokaklarında devam eden gösterilere bizler fiilen katılamamış ve o galeyanlı günlerin sürükleyici durumuna istemeden seyirci kalmıştık. Hatta Ahmed Şevket ve Rıza Paşalarla, Fahri Bey'in Tepebaşı'nda toplanan halkı bir hücum dalgası halinde arkalarına takıp Harbiye Mektebi'ne gelmelerine ve Tıbbiyelilerin gösterilere katılmaya davet için özellikle bir heyet göndermelerine rağmen, bizler mektepte kalmayı ve sınav hazırlıklarıyla meşgul olmayı tercih etmiştik. Amacımız siyasi cereyanlara kapılmadan tamamen birlik halinde kalmak ve Meşrutiyet'in bekçisi sıfatıyla toplu bir halde bulunmaktı.

Sınavlar bittikten sonra öğrencilerin bir kısmı ailelerinin yanına gitmişlerdi. Ben de Manisa'ya, ailemin ziyaretine koşmuştum. Benim yüzümden uğradıkları acı felaketleri gidermeye çalışacaktım. İznim bitince İstanbul'a döndüm.

Yeni ders yılında İsmail Fazıl Paşa, Harbiye Mektebi'ne nazır olarak atanmıştı. Fakat, derslere başlanamıyordu; eski kitaplar istibdat yadigârı olduğu için öğrencilere verilmiyor

ve yeniden kitap basımı ve tedariki de sağlanamıyordu. Hatta öğretmenlerin bir kısmı müfettiş İsmail Paşa taraftarı oldukları için mektepten uzaklaştırılmış olduğundan Harbiye Mektebi kitapsız ve öğretmensiz kalmıştı. Bu yoksulluğun yanı sıra mektepte bir de tamirat ve onarım çalışmalarına başlandığından, bütün öğrenciler gündüzlerini dışarda geçiriyor ve yalnız yatmak için mektebe geliyordu. Bu halin devamı, belirlenmiş olan öğrenim süresinin kaybına ve dolayısıyla mesleki bilgimizin eksik kalmasına neden olacak durumlardandı. Son sınıf öğrencisi olan bizlej için bu çok önemliydi. Bu duruma bir çözüm bulunmasını Harbiye Mektebi Nazın İsmail Fazıl Paşa'dan rica etmiştik. Nazır Paşa başvurumuzu uygun bulmuş, hatta Alman mekteplerinde olduğu gibi, öğrencilerden oluşan bir haysiyet divanı kurulmasını da emretmişti. Fakat, bizim bu başvurumuz despot ruhlu bazı subaylarımızın hoşuna gitmemiş; bunlar bizi aşırılıkla suçlamışlardır.

Harbiyeliler Abdülhamid'in Çayını İçmiyor

Meşrutiyet'in ilk kurban bayramı yaklaştığı sıralarda, nazırımız İsmail Fazıl Paşa, Harbiye Mektebi öğrencilerinin de Yıldız'da düzenlenecek bayram selamlığında hazır bulunmaları arzusunu ifade etmişti. Harbiye Mektebi öğrencileri Sultan Abdülhamid'i selamlamak emelinde olmamakla birlikte amirlerimize itaat etmiş olmak için, istemeyerek bu arzuya uymuştuk. Yıldız'a gidildiği gün hava çok soğuk ve karlıydı. Selamlık resmine katılan bütün askerlere ve bu arada Harbiye Mektebi öğlencilerine çay verilmiştir. Harbiydiler bu ikramı reddetmişlerdir. Sultan Abdülhamid durumdan haberdar edilince mektep tabur kumandanı Fazıl Bey'i yanına davet ederek havanın soğuk olması dolayısıyla öğrencilerin çay içmesini emretmişse de öğrenciler tebliğ edilen bu emre de itaat etmemişlerdir. Bu durum Sultan Abdülhamid'i ürküttüğünden, bir iki saat sonra mabeyincilerden oluşan bir heyetle mektebe pasta ve kurabiye türünden bazı hediyeler gönderilmiştir. Bunlar da tarafımızdan reddedilmiştir.

Sultan Abdülhamid'e karşı sadakat göstermek zorunda kabul edildiğimiz için bizim bu hareketimiz gerek hükümetçe, gerek mektep idaresince hoş görülmemiştir. Fakat, işin temeli şuydu: Harbiye Mektebi öğrencileri, Sultan Abdülhamid'in tahtında bırakılmasını mantıksız buluyor ve bir an önce tahttan indirilmesini istiyordu. Bu yapılmadıkça da Meşrutiyet'in yeniden tehlikeye düşmesinden korkuyordu. Mebuslardan bazılarının Sultan

Abdülhamid hakkında taraftar bir tavır takınması ve hatta meşruti bir hükümdar sıfatıyla Sultan Abdülhamid'in hürmete layık kabul edilmesi Harbiye Mektebi öğrencilerini üzüyordu. Bunun için aykırı hareketlerde bulunarak halkın dikkatini Yıldız Sarayı üzerine çekmek istiyorduk.

"Padişahım Çok Yaşa" Yok!

Bu selamlık olayından sonra, yeni bir olay daha meydana gelmişti: Askeri kışlalarda olduğu gibi Harbiye Mektebi'nde de her akşam yoklamasında üç defa "padişahım çok yaşa!" diye bağırmak âdetti. Biz Harbiyeliler artık Sultan Abdülhamid için bu âdetin tekrarlanmasına gerek kalmadığına kanaat getirdiğimizden, bir akşam yoklamasında trampetin tempoya uygun ahenktar havasına uymamış ve "padişahım çok yaşa!" duasını okumaktan vazgeçmiştik. Bu hareketimizden mektep idaresi telaşa düşmüş ve Harbiye Nazın Salih Paşa geç vakit mektebe gelerek soruşturmaya başlamıştır. Sonuçta bu hareketin sorumlusu olarak ben gösterilmiştim. Fakat, Harbiye Nazırı bu meseleye fazla önem vermekten çekinmiş ve yalnız bu gibi hareketlerin askerlik bakımından itaatsizlik kabul edileceğini söyledikten ve bir daha buna benzer yolsuzluklara meydan bırakılmamasını öğütledikten sonra mektepten ayrılmıştır.

İşte selamlık merasimi olayıyla bu yeni vaka mektep idaresiyle öğrenciler arasında derin bir uçurum açmış ve anlaşmazlığa İttihat ve Terakki reisleri de müdahale etmek gereğini duymuştur. Buna bağlı olarak benim mektep dışındaki ilişkilerim inceleme konusu olmuş ve Ahrar Fırkası'na dahil olup olmadığım Harbiye Mektebi subaylarından Yüzbaşı Rıza Bey aracılığıyla soruşturulmuştur. Fırka kayıtlarında adım bulunamayınca İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye kaydedilmekliğimin faydası olacağı düşünülmüş ve avcı taburu subaylarından İzmirli Ethem ve Şumnulu Hasan Bey'ler aracılığıyla cemiyete girmem hakkında teklifler yapılmıştır. Bu teklifi kabul etmediğim için beni tehdit edecek kadar ileri giden bu arkadaşlar, daha mektep sıralarında "Meşrutiyet" ve "Kanunu Esasi" sözlerini belki ilk kez benden öğrenen gençlerdendi.

Harbiye Mektebi'nde Meşrutiyet Tutuklamaları

Bütün bu durumlar gösteriyordu ki, Harbiye öğrencilerinin resmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmemiş ve kaydedilmemiş bulunmaları, hükümet yetkilileri ve cemiyet reisleri arasında yanlış duygular uyandırmış, bizleri sevk ve idare eden siyasi bir merkezin varlığı hakkında şüpheye düşürmüştü. Özellikle Ahrar Fırkası hakkında böyle bir zan besleniyordu. Halbuki bizler hiçbir fırkayla alakadar değildik. Yaptıklarımız, kendi düşünce ve görüşlerimizden ibaretti. Ve Sultan Abdülhamid'in şahsı dışında siyasi hiçbir amaç da izlemiyorduk.

Bir perşembe günü Harbiye Mektebi Dahiliye Müdürü İsmail Hakkı" Bey'in kapısında nöbet bekleyen asker, koridorda silah atmıştı. Bu olay üzerine Taşkışla'daki avcı taburları kumandanı Esad Paşa mektebe gelerek soruşturmada bulunmuş ve öğrencinin kabahati olmadığına kanaat getirdikten sonra, izinli çıkılmasına müsaade etmişti. Fakat, ertesi gün Harbiye Mektebi kapıları sımsıkı kapanmış ve izinden dönen öğrenci, Binbaşı Remzi Bey tarafından ufak bir kapı önüne konan bir masa üzerindeki Kuran ve revolvere el koydurmak suretiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti adına yemin ettirilmiş ve bu işleme tabi tutulmayan "40" genç tutuklanmıştır. Harbiye Nezareti'nde oluşturulan meşhur Derviş Paşazade Ahmed Paşa divanı harbinde günlerce sorgulandık. Harbiye Nezareti'nin cezalandırılmamız hakkındaki arzusuna rağmen, divanı harp bizlerde kanuni suç bulamadığından bir süre sonra mektebe döndük.

Bütün bu başımıza gelenler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmememizden ve Sultan Abdülhamid'e aleyhtar bir cephe almamızdan ileri geliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti Harbiye öğrencilerinin izledikleri asıl amacı anlamak istememiş, daha doğrusu duygularımıza değer vermemiş ve bizleri alelade birer mektep çocuğu kabul etmişti. Bizler ise kendimizi Meşrutiyet inkılabının yardımcıları arasında naçiz birer uzuv sayıyor ve bu vasfa dayanarak, açıkça ifade etmemekle beraber, Sultan Abdülhamid'in tahtan indirilmesi talebinde ısrar ediyorduk. Bunda ne kadar haklı olduğumuzu daha sonra patlak veren 31 Mart olayı kanıtlamıştır.

31 MART OLAYI

Bu olayın içyüzü henüz tamamen aydınlanmamıştır. Bu faciayı "İttihat ve Terakki" liderlerinin izlediği siyasete karşı bir reaksiyon olarak kabul edenler çoktur. Her ne olursa olsun, şurası kesindir ki, hükümetin idaresizliğinin ve hürriyeti kendi görüşüne göre sınırlamaya kalkışmasının bu olayın ortaya çıkmasına önemli etkisi olmuştur. İsyan, hürriyet ve Meşrutiyetin bekçisi olarak Rumeli'den İstanbul'a getirilen avcı taburlarından çıkmıştır. Asileri idare eden, Hamdi Çavuş adında biriydi.

Hasan Fehmi Bey'in Katli ve Etkileri

Ben burada 31 Mart olayını etraflıca açıklamak fikrinde değilim. Sadece tarihi bulduğum bazı kısımlardan bahsetmekle yetineceğim. Olayın İstanbul'da kapsamlı bir hal almasına ve halkın da katılma eğilimi göstermesine, Hasan Fehmi Bey'in katli büyük bir etkendir. Hasan Fehmi Bey, uzun süre Mısır'da Sultan Abdülhamid idaresiyle mücadele etmiş namuslu bir vatanseverdi. Sadece basında İttihat ve Terakki hükümetine muhalefet ettiği için köprü üstünde katledilmiş, katil veya katiller tutuklanmamıştır.

İttihat ve Terakki hükümetinin bu hareket tarzı, fırsat oldukça açıklandığı gibi, hemen Meşrutiyet'in ilanıyla başlamış ve daha mektep sıralarındayken cemiyeti kuranlardan biri olan İbrahim Temo Bey gibi ilk "Jön Türk'lere karşı bile aynı tarzda muamele yapılmıştır.

İbrahim Temo Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra, Romanya'dan İstanbul'a gelmiş ve arkadaşlarıyla Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurmuştu. Fırka prensiplerini yaymak gereği doğunca, azimkar bir genç olan Muhlis Sabahaddin Bey, Rumeli'de teşkilatta görevlendirilmiştir. Bu kişiye Selanik'te birçok zorluk çıkarılmış ve öldürülmesi için düzen kurulmuştur. Bereket versin Muhlis Sabahaddin Bey hayatını kurtarmış, yalnız iki bıçak yarasıyla İstanbul'a dönmüştür.

Bu fırka adına yayımlanan Şark, Türkiye gibi gazetelerle Ziya Şakir Bey'in Jön Türk gazetesi ve daha birçokları hükümetçe birer birer kapatıldığından, İbrahim Temo Bey bu baskılardan ve keyfi muamelelerden olumsuz etkilenmiş, bir beyannameyle fırkayı fes etmek ve tekrar Romanya'ya dönmek zorunda kalmıştır.

İzmir'de yayımlanan Hizmet gazetesinde Şair Hüseyin Rifat Bey'in serbest konulu yazıları da hoşa gitmediğinden kendisi tehdide maruz kalmıştı. Halbuki Hüseyin Rifat Bey, İttihat

ve Terakki'nin İzmir şubesine daha Sultan Hamid döneminde katılmış ve İzmir'den Manastır'a gönderilen askerler arasında rol oynamış inkılapçılardandı. Bunlardan başka Meşrutiyet için çalışmış olan Hicabi Bey'in de Trabzon'da yayımladığı Tarık gazetesi yüzünden başı belaya girmişti.

Özetle, o sıralarda bu gibi saldırı ve baskılar doğal durumlardan sayılır olmuştu; Manastır'da çıkan Neyyiri Hakikat gazetesi, Selanik'te yayımlanan Silâhçı Tahsin'in Süngü, Bomba gibi anlamsız yayınları cemiyet adına herkese saldırıyor ve her tarafa yıldırımlar yağdırıyordu. Silâhçı Tahsin Bey, adeta Fransız Devrimi sırasında birçok kafanın uçmasına neden olan ve sonunda "Charlotte" isminde vatansever bir genç kızın elinde can veren Marat'nın taklitçiliğini yapıyordu. Ruhlarda uyanan sevinç dalgalarını yavaş yavaş karartan bu coşkunlukların yanı sıra Hasan Fehmi Bey'in katli halk arasında çok kötü bir etki yarattığından, aydınlar, bu saldırıyı protesto etmek istemiştir. Nitekim henüz yeni fakülte haline dönüşen Hukuk Mektebi öğrencileri, hocaları Celâleddin Arif Bey'in teşvikiyle harekete geçmiş ve mülkiye öğrencileriyle birlikte Babıâli'ye giderek Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan katillerin tutuklanmasını istemişlerdir. Bu küçük topluluk Babıâli'den ayrılırken halkın da katılımıyla beş on bin kişiyi bulmuş; böylece bazı gazete idarehanelerine gidilmiş ve son merhale olarak Mebusan Meclisi'ne gidinceye kadar kalabalık belki elli bini geçmişti. Cenazenin defni merasiminde muhakkak ki yüz bin vatandaş hazır bulunmuş ve hükümet bu yolla protesto edilmiştir. 31 Mart olayı bundan iki üç gün sonra ve henüz bu katil vakasının etkisi geçmeden patlak vermiştir.

Harbiye Öğrencisi Harekete Hazır, Fakat...

31 Mart olayıyla Harbiyeliler yakından ilgilenmişlerdir. Olayın birinci günü sakin geçmiştir. Fakat akşama doğru silah sesleri artmış ve sokaklardan geçen sarhoş askerlerin "padişahım çok yaşa" bağırtıları herkeste olduğu gibi Harbiyelilerde de Meşrutiyet'in tehlikeye uğraması korkusunu uyandırmıştır. Bu duygu ve korkudan dolayı durumu incelemek için gece Prevezeli Celâl ve Basrah Abdullah adındaki sınıf arkadaşlarımla bir arabaya atlayarak Sultanahmed Meydanı'na kadar gitmiştik. Gerek burada, gerek Harbiye Nezareti'nde gördüğümüz manzaralar hiç de hoşa gidecek şeylerden değildi. Her tarafta sarhoş askerlere rastladık.

Dönüşte subaylarımızla yaptığımız görüşmeler sonucunda evci öğrencilerin ailelerinin yanına gitmelerini, fakat her türlü ihtimale karşı mekteple sıkı teması korumalarını ve mektepteki silah deposunun öğrencilerin gözetimi altına alınmasını ve bu şekilde gerektiğinde öğrencilere silah dağıtılmasını karar altına aldık. Amacımız, yetkili bir merci bulduğumuz takdirde, isyan eden askerlerin cezalandırılması için harekete geçmekti.

Olayın ikinci günü, mektebe Abdülkadir adında bir subay gelmiştir. Bu kişi birinci ordu kumandanı Mahmud Muhtar Paşa adına geldiğini söylemiş ve Harbiyelilerin isyan harekâtını bastırmak için faaliyete geçmeye taraftar olup olmadığını sormuştur. Zaten bizler de böyle bir baş bulmak ateşiyle yanıyorduk ve bu fırsatı kaçırmadık. Gelen kişiye verdiğimiz cevap kısa zaman içinde arkadaşlarımızın harekete hazır bulunacaklarını ifade etmek oldu ve hemen bütün arkadaşları mektebe davet ettik. Ertesi günü harekete hazır bir hale gelmiştik. Fakat, Mahmud Muhtar Paşa'dan gelen haberde biraz sabredilmesi ve sükunetin korunması bildirilmiştir. Daha doğrusu Selanik'te "Hareket Ordusu" oluşturulduğundan haberdar olan Mahmud Muhtar Paşa Selanik'e gitmeyi tercih etmiştir.

Öldürülenler, Saklananlar ve Kaçanlar

O günlerde İstanbul hükümeti adeta dağılmış, daireler kapanmıştı. Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Mebus Emin Arslan Bey'in yanlışlığa kurban gitmelerinden sonra İttihat ve Terakki ileri gelenleri de ortadan kaybolmuşlardı. Basında yalnız Mizan gazetesi sahibi Murad Bey'le, Serbesti gazetesi sahibi Mevlânzade Rifat Bey mevkiilerini terk etmediler ve gazetelerini de çıkarmaya devam ettiler.

Olayın baş göstermesinden dolayı bütün aydınlar üzgündü ve herkes Meşrutiyet'in tehlikeye düşmesinden korkuyordu. Olayın ani patlak vermesi herkesi telaşa düşürmüş, birçok kimse ya İstanbul'dan kaçmış ya da bir köşeye sinmişti. Ortak bir hamleyle asi askerlerin cezalandırılması girişiminde bulunma imkânı yok gibiydi.

Harbiydiler silahlanmış ve bastırma harekâtına hazır oldukları halde kendilerine bir hareket tarzı belirleyecek sorumlu bir makam bulamıyorlardı. Yalnız bazı genç subayları mektebe davet etmeye ve hayatlarını korumaya çalışıyorlardı.

Mebusan Meclisi'nin açık bulunması ve yeni oluşan hükümetin meclis üyeleriyle teması koruması, az çok güven verici belirtilerdendi. Fakat, bir taraftan da Meşrutiyet'in ilanı üzerine saraydan uzaklaştırılmış veya rütbe ve nişandan mahrum bırakılmış olan istibdat devrinin bazı nüfuzlu kişilerinin asi askerler üzerinde etkili olmaya başladıkları ve Sultan Abdülhamid'i Meşrutiyet'in kaldırılmasına sevk etmek istedikleri, durumdan çıkarılıyordu.

Prens Sabahaddin Bey'in Donanmaya Başvurusu

Söz ayağa düşmüş ve idare mekanizması tamamen bozulmuştu. Bu böyle olmakla beraber memleketin selameti adına hayatını tehlikeye atmaktan çekinmeyen ve tek başına muazzam bir projeyi teoriden pratiğe geçirmeye cesaret gösteren vatanseverler de ortaya çıkmıştır. Askerin isyanı duyulur duyulmaz, Kuruçeşme karakol subayı durumdan Prens Sabahaddin Bey'i haberdar etmiştir. Prens, askerlerin Sultan Abdülhamid hakkında alaka gösterdiklerini öğrenince hemen istimbota binerek Heybeliada'da oturan "Avnullah" kurveti süvarisi Enver Bey'in ziyaretine gitmiştir. Prens, Enver Bey'le görüşürken, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini ileri sunmuştur. Enver Bey böyle önemli bir işi yalnız başına başaramayacağını -haklı olarak- itiraf ettiğinden, diğer haıp gemileri süvarileriyle görüşmek üzere Sabahaddin Bey'le birlikte ada önündeki torpidolardan birine binerek Beşiktaş sahillerinde demirlemiş bulunan "Hamidiye" kruvazörüne gelmişlerdir. "Hamidiye" süvarisi Vâsıf Bey'le (sonra paşa olmuştur) görüşülmüş ve sonuçta Vâsıf Bey, "İsyan harekâtı Meşrutiyet aleyhine bir hal alırsa diğer arkadaşlarla görüşüp anlaştıktan sonra birlikte Yıldız Sarayı'nı topa tutar ve yakarız" cevabını vermiştir.

Bu toplantıya "Asarı Tevfık" süvarisi Ali Kabuli Bey de katılmıştır.

Prens Sabahaddin Bey'in İkinci Başvurusu

Bu başarıyı elde ettikten sonra, Prens Sabahaddin Bey dinlenmek amacıyla yalısına gitmiştir. Fakat, akşamüzeri Fazlı Bey'in getirdiği haberler çok kötü ve istibdadın hortlamak üzere bulunduğu duygusunu verir nitelikte ve Çatalca'daki askerlerin de İstanbul'a geldiği merkezinde olduğundan Prens Sabahaddin Bey hocası Emin Efendi ile

Fazlı Bey'e İstanbul'da incelemede bulunmalarını ve eğer durumda Meşrutiyet aleyhine bir şey sezerlerse hemen "Hamidiye" kruvazörüne gitmelerini ve donanma komutanlarına kendisine verilen sözün yerine getirilmesi teklifinde bulunmalarını söylemiştir.

Hoca Emin Efendi ile Fazlı Bey, Kuruçeşme'den İstanbul'a gelmişler; gereken incelemeyi yapmışlar ve vardıkları sonuç askerlerin Sultan Abdülhamid lehine gösteri yapılmasına önem verdikleri kanaatini doğurduğundan, daha önceden kararlaştırıldığı gibi, bir istimbotla geç vakit, "Hamidiye" kruvazörüne giderek Vâsıf Bey'le görüşmüşlerdir. Vâsıf Bey, ziyaretçilerin Prens Sabahaddin Bey tarafından geldiklerini anlayınca, yanına kabul etmiş ve sunulan teklif hakkında da, "Sabah olsun, arkadaşlarla da görüşelim, hemen harekete geçeriz" demiştir.

Hoca Emin Efendi ile Fazlı Bey yalıya dönmüşler ve sonucu Prens Sabahaddin Bey'e bildirmişlerdir. O gece Prens Sabahaddin Bey'in yalısına sağdan soldan kurşun sıkılmaya başlandığından, yalı sakinleri, Prens'le beraber, istimbotla Kandilli'deki Cemile Sultanzade Celâleddin Bey'in yalısına sığınmak zorunda kalmışlardır.

Prens Sabahaddin Bey'in İki Beyannamesi

Prens Sabahaddin Bey, maruz kaldığı bu tecavüzkâr hareketlere rağmen memleket düşüncesini kişisel endişelerin üstünde tutmuş; herkesin İstanbul'u terk ettiği o ana baba gününde hayatını tehlikeye atmaktan çekinmemiş ve iki beyanname yayımlanmıştır. Bunlardan biri "Ey Ulemai Amilin!" başlıklıdır ve ulemaya hitaptır. Diğeri de Osmanlı askerlerine bir açık mektuptur.

Ulemanın isyan aleyhine samimi bir girişimde bulunma eğilimine girdiklerini gören Prens Sabahaddin Bey onlara hitabında;

"Çalışın; bugün her zamandan çok çalışın ki, İslam ehli zulme alet olmak ihtimalinden büsbütün kurtulsun, bundan böyle, kardeşlik ve faziletten başka bir amaç takip etmesin!"

diyor; muhatap tuttuğu Osmanlı askerlerine açık mektubunda ise, *"Şeriat adına hareket ettiğini iddia eden ve subaylarıyla ilişkiyi büsbütün kesmiş olan asi askerlere şeriatın cinayetle korunamayacağını" açıktan açığa söyledikten sonra; "Peygamberimiz, 'Ben dünyaya güzel ahlakı tanıtmak için geldim' buyuruyor. Kur'an-ı Kerim'imiz de 'adalet ve*

iyilik' emrediyor. Demek ki, dinimize uygun bir fetvayı seri olmadan hiçbir ferdin canına değil, kılına dokunmaya hakkımız yoktur. Vatana hainlik edenleri şeriatın emriyle kanun cezalandırır. Bunun icrası ise milletin ittifakıyla yalnız hükümete bırakılmıştır. Başka türlü hareket edersek şeriat nazarında katil görülürüz. "O halde hiç kimseyi incitmeyin! Derhal subaylarınızla barışın, kucaklasın ve emirlerine itaat edin!" tavsiyesinde bulunuyordu.

"Asarı Tevfîk" Süvarisi Ali Kabuli Beyin Katli

Bütün bu rica ve tavsiyelere rağmen, isyan hareketi şiddetini kaybetmemiş; Yıldız Sarayı'nı topa tutmaya hazırlanan "Asarı Tevfik" süvarisi Ali Kabuli Bey de emrindeki askerlerin isyanıyla karşılaşmış ve bu şekilde daha önce alınan karar yerine getirilememiştir. "Asarı Tevfik" gemisinde isyan eden bahriye askerleri, Ali Kabuli Bey'i Yıldız Sarayı'na kadar götürmüşler ve Sultan Abdülhamid'in gözü önünde bu mert subayı parçalamışlardır. Bu kahraman süvari, 31 Mart olayının en acınacak kurbanlarından biridir.

"Hareket Ordusu"nun İstanbul'a Gelişi

İstanbul'da bu gibi olaylar meydana gelirken, Selanik'te oluşturulan "Hareket Ordusu" İstanbul civarına gelmiş ve Yeşilköy'e yaklaşmış bulunuyordu. "Hareket Ordusu" uç kumandanlığı Cihangirli Mehmed Nesip Bey aracılığıyla beni Yeşilköy'e çağırmıştır. Orada, daha önceleri Harbiye Mektebi ders nazırlığı yapmış olan erkânıharp livalarından Manastırlı Şevki Paşa ve daha başka kişilerle görüştüm.

Kumandanlığın bana verdiği emir, Harbiye öğrencilerinin silahlanması ve "Hareket Ordusu" kıtalarının ertesi güne kadar beklenilmesi zeminindeydi. Gerçekten Hareket Ordusu ertesi günü sabahleyin alacakaranlıkta Şişli yoluyla Harbiye Mektebi'ne gelmiş ve bizler de asi askerler tarafından saldırıya uğramamaları için elde silah sabaha kadar bu askerlerin gelmesini beklemiştik. Hareket Ordusu İstanbul'u işgale başlarken Harbiye Mektebi öğrencilerinin bir kısmı elçiliklerin korunması için görevlendirilmiş ve diğer bir kısmı da Yıldız Sarayı'nın kuşatılması için gönderilmişti. Okuyucularımı üzmemek için

işgal günlerinde İstanbul sokaklarında yaşanan kanlı olayları etraflıca anlatmaktan sakınıyorum.

Sultan Reşad'ın Tahta Çıkması

Hareket Ordusu İstanbul'a girip duruma hâkim olduktan sonra, Ayastefanos'ta (Yeşilköy) bir toplantı yapan Meclisi Ayan ve Meclisi Mebusan heyetlerinin ortak kararlan gereğince, Mahıv.ud Şevket Paşa iki heyet hazırlamış; bunlardan Mebus Karasu Efendi'nin katıldığı birini Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini tebliğ için Yıldız Sarayı'na, diğerini de Dolmabahçe Sarayı'nda oturan Veliaht Reşad Efendi'ye göndermiştir. İkinci heyet Bolulu Habip, Toygarlı Halid ve Kadıköylü Fehmi adlarında üç subaydan ibaretti. Bu subaylar Veliaht Reşad Efendi'yi, aldıkları emir gereğince, Topkapı Sarayı'na davet etmişler ve bir süre orada dinlendikten sonra Harbiye Nezareti'ne gidilmiş ve kabul töreninin ardından da Sultan Reşad, özel törenle ve "padişahım çok yaşa" sadalan arasında Dolmabahçe Sarayı'na dönmüş ve o gece tahta çıkma şenlikleri yapılmıştır.

İttihatçıların Fırsattan Yararlanmaya Kalkışmaları

Kurulan divanı harp, isyan harekâtıyla ilişkili olanları cezalandırmıştır. Fırsattan istifade Ahrar Fırkası fes edilmiş ve kuruculardan Fazlı Bey birkaç gün tutuklandıktan sonra serbest bırakılmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olmayan gazeteler kapanmış, "Nesli Cedid Kulübü" de aynı akıbete uğramış, eşyası da yağma edilmiştir. Özetle, 31 Mart olayı memlekette yeni bir devir açmış, yeni bir idare sistemi kurulmasına neden olmuştur.

Olay, her ne amaç ve niyetle meydana gelmiş olursa olsun, asıl dikkate değer nokta, asi askerlerin cezalandınlması için daha başlangıçta fiilî olarak iki girişimin gerçekleşmiş olmasıdır. Biri, yukarıda anlattığım şekilde, Prens Sabahaddin Bey'in o azimkar hareketi; diğeri de Harbiyelilerin, isyan eden askerlere karşı cephe almış bir tavır takınmalarıdır. Halbuki isyan hareketi bastınldıktan sonra ilk iş olarak 31 Mart olayının tertipleyicisi sıfatıyla Prens Sabahaddin Bey'i tutuklamışlar ve bir süre sonra da hiçbir neden beyan

edilmeksizin Harbiye öğrencileri cezalandırılmışlardır (Sübhane men tahayyere fi sun'iülûkul).

Prens Sabahaddin Bey'in tutukluluğu -bereket versin- uzun sürmemiş, dört beş gün sonra gazetelerde ilan edilen şu özür yazısıyla kendisi serbest bırakılmıştır:

"Sultanzade Mehmed Sabahaddin Bey'in tevkifini icap ettirecek hiçbir delil mevcut olmadığından hürriyetleri maalitizar iade edildiği ilan edilir.

15 Nisan 1325

İstanbul Merkez Kumandanı Erkânıharp Binbaşısı Remzi"

Bu muameleden üzüntü duyan Prens Sabahaddin Bey de tekrar Avrupa'ya çekilmiştir.

Harbiyeli Hürriyetseverlerin Başlarına Gelenler

Harbiyelilere gelince, 31 Mart olayının bastırılmasından bir süre sonra sınavlarını bitiren öğrenciler diplomalarının dağıtılmasını beklerken mektebe gelen Muhiddin Bey subay adaylarından ve diğer öğrencilerden bazılarının tutuklanmasını emretmiştir. Ahmed Trabzon (Ahmed Bedevi), Şakir Cibali, İsmet Darende ve daha birçok arkadaş tutuklananlar arasındaydı.

Bizler son sınavı vermiş ve diploma dağıtım törenini bekliyorduk. Tutuklanmamızın nedenini bilmiyorduk. Yalnız Muhiddin Bey bizleri yanına kabul ettiği zaman, "Şimdi gelsin de Sabahaddin Bey sizi kurtarsın" demişti.

Tutuklanmamızdan sonra alelacele Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştik. Özel olarak edindiğimiz bilgiye göre Diyanbekir'e sürülecektik. Ertesi günü Gazzeli Cemal, Söğütlü Hakkı, Yozgatlı Nuri, Çanakkaleli Abdullah, Beşiktaşlı Faik, Bolulu Hakkı, Tiranlı Cavid, Trabluslu Mahmud Nedim, Şamlı Remzi, Şamlı Hilmi ve daha bazıları da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmişlerdi. Bunlar da memleketin çeşitli yerlerine sürüleceklerdi. Nedeni bilinmiyordu. Sultan Abdülhamidvari bir mantıkdışı hükümle bizler İttihat ve Terakki reislerinin arzusuna kurban ediliyorduk.

Muhiddin Paşa hayattayken bana yazdığı imzalı bir mektupta "İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinden aldığı bir emre uyarak bizleri tutuklattırdığını" itiraf etmiştir. Bizim tutuklanmamızdan sonra Muhiddin Bey'e ödül olarak Beyoğlu mutasarrıflığı verilmiştir.

İttihat ve Terakki reislerinin izlediği amaç ortadaydı. Muhiddin Bey'in de itiraf ettiği gibi, bizlerin subay olarak orduya girmemizi tehlikeli buluyorlar ve aleyhlerine bir cereyan yaratmamızdan korkuyorlardı. Bu korku içinse hiçbir neden yoktu. Anlaşılıyordu ki, İttihat ve Terakki reisleri kendi teşkilatları dışındaki kabiliyetleri ortadan kaldırmayı ilke edinmişti. Nitekim öteden beri bizleri yok etmek için birçok çareye başvurmuşlar, emellerini bir türlü gerçekleştirememişlerdi. İşte bu defa 31 Mart olayı dolayısıyla kurulan diktatörlük sayesinde bu hırslı kinlerinin tatminine imkân bulmuşlardı.

Bununla beraber, İttihat ve Terakki reislerinin hakkımızdaki düşmanlığı tam bir başarıyla sonuçlanmamıştı. Bekirağa Bölüğü'ne gönderilen bütün arkadaşlar, sıkı tedbirlere rağmen hapisten kaçıp Mısır'a gitme imkânlarını bulmuş ve yeni yeni mücadelelere atılmak zorunda kalmıştık. Senelerden beri emek verdiğimiz mesleğimizden olmak, bizlere çok ağır gelmişti. Bu arada askerlikten, sadece İttihat ve Terakki reislerinin arzu ve keyfi için ayrılmış bulunmak çok acıydı. Bununla beraber hiçbirimiz ümitsizliğe kapılmamış ve önümüzde açılan yeni hayata uyum sağlamayı ve bu hayatı güleryüzle karşılama azmini korumuştuk.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE PARTİ MÜCADELELERİ

İskenderiye'ye vardığımda kendimi pek yabancı bir yerde bulmadım; şehrin görünüşü sevimli ve medeni bir etki bırakıyor ve İstanbul'dan daha temiz, daha düzenli gibi görünüyordu. Afrika'nın kuzey kıyılarında gördüğüm bu manzara ve bunun bende uyandırdığı izlenim ve düşünceler zihnimi bir hayli kurcalamıştı. Mehmed Ali Paşa'nın bir Osmanlı eyaletinde kurduğu bu yarıbağımsız hükümet, imar bakımından asıl ana vatanı geride bırakmış ve İngilizlerin bu ülke üzerindeki yirmi, yirmi beş senelik denetimleri Nil Vadisi'ni bir Avrupa şehri haline sokmuştu.

İki üç gün İskenderiye'de kaldıktan sonra Kahire'ye gittim. İlk işim eski Jön Türklerden burada oturanlarla görüşmek oldu. Bu meyanda Dr. Şerefeddin Magmumi, Dr. Abdullah

Cevdet ve Dr. Necmeddin Arif Bey'leri1 ziyaret ettim. Bundan amacım Kahire hakkında bilgi toplamak ve aynı zamanda uygun bir geçim yolu bulmak konusunda bu kişilerin aracılığını rica etmekti. Şerefeddin Magmumi ve Abdullah Cevdet Bey'ler çok samimi ilgi gösterdiler ve gereken yardımı esirgemeyeceklerini söylemek cömertliğinde bulundular. Nitekim bu vaatlerini yerine de getirdiler.

Mısır'da Türkçe Öğretmenliğim

Bu iki vatandaşın çabasıyla Elehram gazetesi sahibi -aslen Suriyeli- Gabriyel Bey'le Mısır evkafı müdürlerinden diğer bir kişiye Türkçe ders vermeye başladım.

Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla her tarafta Türkiye hakkında uyanan yakınlık ve sevgi, diğer yerlerden çok Mısır'da gösterilmiş ve Türkiye dış ve iç siyaseti çok yakından takip edilmeye başlanmıştı; hatta Türk diline karşı ilgi artmış, büyümüştü. Elehrcım gazetesi sahibi, Türk gazetelerini bizzat takip edebilmek amacıyla Türkçeyi öğrenmek istiyor; diğer kişi de Osmanlı evkafını düzenlemek için Türkiye'de aktif bir görev almayı düşündüğünden öncelikle Türkçeyi öğrenmek arzusunda bulunuyordu.

O sırada İsmet Darende de Kahire'ye gelmişti. Onun için de bir öğretmenlik bulmak güç olmadı. Bizim Mısır'da bulunduğumuzu bilen diğer arkadaşların bir kısmı da İskenderiye'ye gelmişlerdi: Nuri Yozgat, Cemal Gazze, Faik Beşiktaş, Mahmud Nedim Trablus, Remzi Şam, Hilmi, İbrahim, İsmail Hakkı, Sami Amasya vd...

Bu sırada Efgan ordusuna dahil olmamız teklif edilmişti. Halbuki, Abbas Hilmi Paşa, Fas hükümeti ordusunda çalışmamızı ileri sürüyordu. Biz Fas'a gitmeyi daha uygun bulduk ve Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile Paris'te görev gereği bulunan Fas Hariciye Nazırı Elmukri arasında gerçekleşen haberleşme sonucunda Fas'a gitmemiz kararlaştı. Yol masraflarımızı Hıdiv Abbas Hilmi Paşa üstlenmişti.

Arkadaşlar Fas'a hareket için İskenderiye'de İsmet'le beni bekliyorlardı. Fakat geçici olarak benim Kahire'de kalmam kararlaştırıldığından bütün arkadaşlar Fas'a hareket ettiler. Fas'a giden bu arkadaşlar arasında Tahir Bey adında bir erkânıharp subayı da vardı. Bu kişiyle daha önceden tanışıklığım yoktu. Sonradan Mısır'da tanıştık. Fas hakkındaki girişimlere bu da karışmış, ilgi göstermişti.

Arkadaşların hareketinden sonra ben tekrar Kahire'ye döndüm. Arkadaşların gidişi iki ayı geçmişti. Şerii Paşa, Doktor Şerefeddin Magmumi Bey aracılığıyla bir gün beni Zeytun'daki köşküne davet etti ve Fas'a gitmek konusundaki amacım değişmediyse yardıma hazır olduğunu bildirdi. Şerii ailesi, sanırım aslen Faslı olduğundan, Paşa, Fas hakkında cereyan eden durumlarla yakından ilgileniyordu. Hareketim için mevcut engeller ortadan kaltığından teklifi memnuniyetle kabul ederek birkaç gün sonra Fas'a gitmek üzere hareket ettim.

Meşrutiyet'ten Sonra Mısır'a İlk Gelen Muhalifler

Ben Mısır'dayken Serbesti gazetesi sahibi Rifat Bey de Paris'ten gelmiş ve daha sonra Paris'e dönmüştür. (Yakınen bilmemekle beraber, tahminime göre bu seyahat, Serbesti gazetesinin yayımına maddeten yardım eden Şerif Paşa ile Rifat Bey'in arasının açılması üzerine, yayıma devam edebilmek için Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın para yardımını sağlamak amacıyla gerçekleşmiştir. Fas'tan dönüşümde Rifat Bey'i Paris'te bulmuş ve yayıma devam etmekte olduğunu görmüştüm.) Basra valisiyken İttihat ve Terakki hükümetiyle arası açılan Mardinî Arif Bey de o sıralarda Kahire'de kalıyor ve gizliden gizliye İttihat ve Terakki hükümetine muhalefette bulunuyordu. Bir ara Kahire'de uzun süre kalmış eski "Jön Türk'lerden Vizeli Ali Rıza ve "Hukuku Umumiye" kurucularından Abdülkadir Bey'lerle Tıbbiye öğrencilerinden -daha sonra Konya'da öldürülen- Doktor Trabzonlu Sabri Bey de Kahire'ye uğramışlardır.

Fas'tan Çıkarılmamız ve Fransız İşgali

Fas'a gitmek5 için Port Said'de Avustralya'dan gelen bir vapura bindim. Yolcuların çoğu İngiliz ve azı da Fransızdı. Basımdaki kırmızı fes hüviyetimi çabuk açığa çıkardı ve Türk olduğum hemen ortaya çıktı. Esasen vapur kaptanına da tavsiyeliydim. Bu yüzden herkes az çok benimle ilgileniyor ve bana kimi İngilizce, kimi de Fransızca öğretmek istiyordu. Genç bir Türkün seyyah vapuruna binmesi yolcuları sanki hayrete düşürmüştü.

Napoli ve Marsilya limanlarına uğradıktan sonra, Cebelitarık'ta vapurdan indim. Aynı gün ufak bir vapurla Tanca'ya geçtim. Bu şekilde Fas topraklarına ayak basmış oldum. İki gün Tanca'da kaldıktan sonra, bir kervan kafilesiyle Fas şehrine hareket ettim. Üç dön gün sonra Fas şehrine vardım ve arkadaşlarla buluştum. Hepsi bir arada büyük bir evde oturuyorlardı. Hükümet merkezi olan Fas şehri oldukça büyüktür. Birçok camisi ve sultanlara mahsus bir sarayla çeşitli kervansarayları vardır.

Mevlâyı Hafız; arkadaşları, Fas'a gelişlerinde huzuruna kabul ederek gönüllerini okşamış ve her arzularının yerine getirileceğini vaat ederek haklarında büyük güven beslediğini göstermiş, her birine birer at hediye ederek ordusunu ellerine teslim etmişti. O sırada Fas Harbiye Nazırı, Fas'ın Paris fevkalade elçisi olan Elmukri'nin oğluydu. Harbiye Nazırı, genç ve tecrübesiz olmakla beraber, zeki ve iyi niyet sahibi bir kişiydi. Onun için arkadaşlara gereken kolaylıkları göstermişti.

Girişilen askeri ıslahat, Fas üzerinde öteden beri yayılma emelleri besleyen Fransa hükümetinin dikkatini çekmekte gecikmedi. Askeri düzenlemeye muhalefet için adı geçen hükümet çeşitli çarelere başvurdu. En doğru yolun Türk subaylarının Fas'tan uzaklaştırılması olduğuna kanaat getiren Fransa hükümeti, bizim geri çağrılmamız için Osmanlı hükümetine başvuruda bulunmuştur. Bizim hükümet, durumdan tamamen habersiz olduğundan, bizlerle ilgisi olmadığına dair Fransa hükümetine güvence vermiş ve adı geçen hükümeti hareketinde serbest bırakmıştır. Bunun üzerine Fransa, Fas hükümetine ültimatom vermiş ve bizlerin sınır dışı edilmemizi istemiştir. Halbuki bizler Fas'taki mevkiimizden yararlanarak memleketimiz hakkında faydalı bazı girişimlerde bulunuyorduk. Özellikle Madrid sefirimiz Sami Paşazade Sezai Bey'e müracaat ederek Fas'ta bir konsolosluk kurulması için hükümetimiz nezdinde girişimde bulunmasını rica etmiş ve gerekçe olarak Fas'tan Hicaz'a her sene birçok hacının gittiğini bildirmiş ve bunların seyahat belgesinin vize edilmesi vesilesini ileri sürmüştük.

Fransa hükümetinin takındığı tavır bizleri üzmüştü. Fakat, Fas milletine savaş açılmasına neden olmamak için, Emir Mevlâyi Hafız'in ısrarına rağmen, Fas topraklarını terk etmek zorunda kaldık.

Bizler Fas'tan ayrıldıktan bir süre sonra, Fransa hükümeti bazı meseleleri bahane ederek Fas'a asker sevk etmiş ve birkaç kabileyi Sultan aleyhine teşvik ederek 1911 tarihinde Fas'ı fiilen istilaya girişmiştir. Bu olay üzerine durumu feci bir şekilde kavramaya başlayan

Sultan, bizim Fas topraklarını terk etmemiz için Fransa hükümetinin niçin baskı yaptığını daha iyi anlamış ve bizim Fas'tan ayrılmamıza rıza göstermesinden dolayı çok üzülmüştür. Emri altında güvenilecek hiçbir kuvvet olmadığını, olayların yarattığı acı tecrübelerle iyice anlayan Sultan Mevlâyi Hafız, Fas'a dönmemiz için girişimlerde bulunmuştu. Fakat, iş işten geçmiş ve geri dönmemizin bir yarar sağlayacağı ümidi kalmamıştı.

Paris'te Toplanan Muhalifler

Arkadaşlar Mısır'a dönmüşler, ben de Elceziras, Madrid, Bordo yoluyla Paris'e gitmiştim. Paris'e vardığımda Bulvar St. Michel üzerinde bir otele indim. Ertesi gün aynı semtte mektep arkadaşlarımdan Veli Bey'le karşılaştım. Bu arkadaş hürriyet ilanından sonra Bosna'dan İstanbul'a dönmüş ve hükümet adına öğrenim görmek için Paris'e gönderilmişti. Veli'den Sabahaddin Bey'in adresini öğrendim. Sabahaddin Bey'i ziyaretten sonra daha birçok Türkle ilişki kurdum: Doktor Nihad Reşad Bey, Şerif Paşa, İbrahim Baha Bey, Hoca Kadri Efendi," Ali Kemal Bey, Yahya Kemal Bey, Avni Kemal Bey, Halid Bey, Muhtar Bey, Rüşdü Paşa, Fazıl Toptanı, Kemal Bey, Ressam Galip Bey.

Bunlardan başka Meşrutiyet hükümetinin öğrenim görmek için Paris'e gönderdiği gençlerle de tanıştım: Halid Bey, Behçet Bey Ali Yar Bey, Kâzım Şinasi Bey, Edip Daniş Bey, Doktor Mazlum Bey, Doktor Recep Bey, Nevres Bey, Doktor Fahri Bey, Kâzım, Saffet, Doktor Rasih, Kemal, Fazıl, Nizameddin ve Patriyot Hilmi Bey'ler vd...

Paris'te hayat pek de pahalı değildi. Bununla beraber bir gelir sağlamak gerekiyordu. Ailemden yardım beklemeyi düşünmüyordum; nitekim Mısır'da da kendi hayatımı kazanmak yolunu tutmuş, öğretmenlik yapmıştım. Paris'te de kendime bir iş bulmayı ilk görev kabul ediyordum. Bu nedenle, Sabahaddin Bey'le görüşmemde bu durumu açıkça kendilerine açmış, yardımcı olmalarının imkânı olup olmadığını sormuştum. O sıralarda Paris'te Şerif Paşa tarafından Meşrutiyet gazetesi ve Mevlânazade Rifat Bey tarafından da Serbesti gazetesi yayımlanıyorduk Ben, Meşrutiyet gazetesinde matbaa hesabına gazetenin düzelti işleriyle meşgul olmak ve hayatımı bir oranda kazanmak imkânını elde etmiştim. Şahsi hürriyetimi korumak için de, matbaa müdüriyetinin ezilerek büzülerek teklif ettiği bu görevi memnunlukla kabul etmiştim. Sabahtan akşama kadar matbaada kalmıyor, saatlerimi istediğim gibi kullanmakta serbest bulunuyordum. Bu fırsattan yararlanarak

Bulvar Raspay'la Bulvar St. Michel'in birleştikleri noktada, Kafe Lila'da, Hoca Kadri Efendi'nin etrafında toplanır ve memleketin siyasi durumu hakkında konuşurduk. Bu konuşmalarda en çok İttihat ve Terakki erkânı söz konusu olur ve izledikleri istibdat ve baskı siyaseti eleştirilirdi. Hoca Kadri Efendi, herkesin hürmet ettiği çok temiz bir eleştirmendi; İttihat ve Terakki erkânını yakınen tanıyordu; vaktiyle birlikte çalıştıklarından İttihat ve Terakki yönetimi hakkında olumlu kanaatleri vardı; ilim, irfan ve zekâ itibariyle hepsini birer birer tartar ve merhametsiz eleştirilerde bulunurdu. Bu kahvehane bir Türk mekânı, daha doğrusu bir muhalefet mekânı halini almıştı. Belli iki masayı mutlaka bizler işgal ederdik. Belli başlı müdavimler Hoca Kadri, Ressam Galip, Avni Kemal, Pertev Tevfık ve eski mutasarrıflardan Halil Bey'lerden ibaretti. Ara sıra Şeyhülislamzade Muhtar Bey, Rüşdü Paşa, Fazıl Toptanî Paşa, Tahir Bey bu sohbetlere izleyici olarak katılırlardı.

Türk öğrencileri Bulvar St. Michel üzerindeki Kafe Vaşet'te toplanırlardı. İstanbul hükümeti Paris'te bulunan öğrencileri kendi görüşüne uygun yetiştirmek istediğinden bunların muhaliflerle ilişkide bulunmasını istemez ve sıkı ilişkiye girmelerine engel olurdu. Öğrenci müfettişleri bunu sağlamak için çok uyanık davranırlar, öğrencilerin diğer işlerinden çok buna önem verirlerdi. Buna rağmen öğrenci hayatı yaşayan eski Jön Türklerden Şair Yahya Kemal Bey, her iki zümre arasında ilişki kurulmasına yardım eder ve soğukluk çıkmamasına çalışırdı. Yahya Kemal Bey, eski Jön Türklerden olması nedeniyle yukarıda adları yazılı muhalif geçinen kişilerin bir kısmını çoktan beri tanıyordu; öğrenci vasfı altında gençlerle de yakınen ilişkide bulunuyordu. Bu durumun yardımıyla muhaliflerle öğrencilerin ara sıra bir arada toplanması mümkün oluyordu. Bazı geceler öğrencilerden bir kısmı özellikle Ali Kemal Bey etrafında bir halka oluştururlar, siyasi konular dışında ilmi ve akademik tartışmalara girişirlerdi.

İki Lider: Prens Sabahaddin Bey ve Şerif Paşa

Paris'te bulunan muhalifleri Prens Sabahaddin Bey ve Şerif Paşa temsil ediyordu. Fakat, bu iki muhalefet lideri arasında fikir birliği yoktu. Sabahaddin Bey, belli prensipleri olan bir ilim adamıydı. Memlekette girişimci gençler yetiştirilmesini, halkın hükümet hakkında beslediği küskün zihniyetin giderilmesi için önlemler alınmasını ve aynı zamanda çeşitli

unsurlar arasındaki ilişkilerin dostane bir şekil almasını istiyordu. Terbiye ilmi esaslarına dayanan açık fikirleri vardı. Prens, Fransız sosyologlarından Ed. Demolins'in İngiliz mekteplerini inceden inceye inceleyerek ve İngiliz milletinin hayatındaki başarı nedenlerini araştırarak yazdığı ünlü kitabındaki prensiplerin memleketimizde uygulanması ve bu sayede yeni neslin girişimci yetişmesi meselesi üzerinde ısrarla duruyordu.

Sabahaddin Bey'in memleketin idaresi hakkında da ayrıca düşünceleri ve prensipleri vardı. "Âdemi merkeziyet" denilen "tevsii mezuniyet" ve "taksimi vazaif' meselesi bu düşünceler arasındadır. Prens Sabahaddin Bey'in emeli, vatanına yararlı olmak ve vatandaşlarını hür ve faziletli görmekti. Türklüğe selamet yollarını hazırlayabilmek için Avrupa'da hayatını toplumsal bilimler (science social) alanındaki incelemelere vakfetmiş ve Meşrutiyet'in ilanında memleketin ihtiyacına uygun bir ilim yüküyle vatanına dönmüştür.

Prens Sabahaddin Bey'in İlmi Prensipleri

Prens Sabahaddin Bey'in ilmi düşüncelerinden burada biraz bahsetmeyi ve eserlerinden bazı parçalar almayı yararlı buluyorum. Prens Sabahaddin Bey, insan cemiyetlerinin toplumsal sınıflandırma usulüne dayanarak ve bu konuda Fransız sosyoloji okulunun (science sociale) ilkelerini göz önüne alarak, milletleri "formation com-munautaire: toplumsal biçimlenme" ve "formation particulariste: bireysel bilimlenme" adları altında iki ana bloka ayırır. Fransız okulunun sınıflandırma usulüne göre bu ana bloklar da gene bünyeleri içinde daha birçok bölüme ayrılmaktadır. Sabahaddin Bey, Türkleri bu tasnif kadrosu içinde genel hayatı özel hayata hâkim kılan "teşekkülü tecemmüi" blokuna ithal etmektedir. Halbuki özel hayatı genel hayata hâkim kılan ve şahsi bağımsızlığı yaratan "bireysel biçimlenme"dir. Sosyolojinin bu teorisine göre "toplumsal biçimlenme"ye dahil bulunan milletler, şahısları birbirine bağlayarak dayanak noktalarını daima şahsiyetleri dışında aramaya mahkûm insanlardan oluşan tüketici cemiyetlerdir. Doğu milletleri ve Latin ırkları -Güney Amerika da dahil- bu gruptandır. Bilakis "teşekkülü infiradi"ye mensup olan milletler, şahsi "girişimcilik" ile aktif bir üretim yaratan, üretici cemiyetlerdir; İngiliz, Amerikan ve İskandinavya milletleri gibi.

Sabahaddin Bey'in görüşüne göre milletlerin ahlakları da bu oluşumların türüne göre ya olgunlaşmaya ya da gerilemeye eğilimlidir. Sabahaddin Bey, bu şekilde istibdadın

doğrudan doğruya toplumsal hayattaki zaaftan ileri geldiğini, memleketin maruz kaldığı felaketlerin bir veya birkaç kişiye yüklenmesinin tamamen doğru olmadığını, bilimsel tahlillere ve toplumsal kanunlara dayanmayan genel teoriler ve kişisel fikirlerle bir memleketin ıslahının mümkün olmadığını iddia etmiş ve "toplumsal kanunları bilmenin kendi kendimizi idare etmek, bilmemeninse körü körüne idare olunmak" sonucunu doğurduğunu ileri sürmüştür. Bir oluşumdan diğerine geçmek mümkün olduğu için de, memleketimizin tembel bir terbiye yaratan "toplumsal biçimlenme"den ayrılarak aktif bir terbiye kaynağı olan "bireysel biçimlenme"ye geçmesini ister ve okullarımızın bu doğrultuda yürütülmesi gereğini savunur.

İşte 1334 tarihinde basılan Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? adlı küçük bir eserin "Teşekkülü İçtimaîmiz" başlıklı kısmından bazı parçalar:

"Mütefekkirlerimiz nazarında meselei içtimaiyemiz sadece maarif meselesinden ibarettir denilebilir. Bütün bu müşkülâtın, bütün âlâmı içtimaiyenin neşri maarifle hal ve tedavi edilebileceği zannolunuyor. Avrupa ile temasımızın artması, buhranı içtimaimizin keskinleşmesi nisbetinde maarifin tesiri şifabahşasına itikat da kuvvet bulmada. Çünkü garbin tefevvuku bir tefevvuku fikri, haleti içtima-iyemizde cehil mahsulü telâkki ediliyor."

"Hâdisatı içtimaiye bir usulü ilmî ile tahlil edilerek aralarındaki münasebat anlaşılmadan, cemiyatı muhtelifenin tasnifi sayesinde, Avrupa'ya garbiden aktarı saireye müteveccih, cereyanı içtimainin mahiyeti taayyün etmeden, hulâsa ilmi içtimain keşfiyatından istifade edilmeden ıslahat için bir istikameti esasiye bulmak ve cemiyeti o tarike sevk edebilecek avamili görmek mümkün değildir."

Muhalifler Arasında Fikir Ayrılıkları

İşte Prens Sabahaddin Bey, böyle derin görüşlü bir bilim adamıydı. Şerif Paşa ise İttihat ve Terakki hükümetinin yıkılmasıyla bütün işlerin düzeleceği kanaatini besliyordu; vaktiyle Ahmed Rıza Bey'in Sultan Abdülhamid hakkında izlediği muhalefet tarzı. Diğer muhalifler de kendi yetenek ve düşüncelerine göre birer görüşü savunuyorlardı. Sonuç olarak şunu söylemek isterim ki, İttihat ve Terakki hükümetine karşı mücadele için Paris'te toplanan muhalifler arasında belirli bir fikir birliği yoktu. Prens Sabahaddin Bey'in düşünceleri

bilimseldi. Şerif Paşa'nın da kendisine göre bir düşünüş tarzı vardı. Prens Sabahaddin Bey'le Şerif Paşa'nın muhalefet tarzı birbirine uymuyordu: Biri yalnız yıkmayı düşünüyordu, diğeri yıkmaktan önce yerine konulacak yeni şekli arıyor ve bunu bulup gösteriyordu.

Bu kez Paris'te toplanan muhaliflerin en çok sözü geçen başı, hemen hemen ideologu Prens Sabahaddin Bey'di. Şerif Paşa daha çok elindeki gazete sayesinde ve özellikle para kuvvetiyle kendisini bir lider olarak tanıtmış sayıyordu.

Ben, Sabahaddin Bey'in fikirlerinin takipçisiydim. Dr. Nihad Reşad Bey de öteden beri olduğu gibi en samimi dostu sıfatıyla Sabahaddin Bey'le işbirliği yapıyordu. İbrahim Bahaeddin Bey ve daha birkaç arkadaş Sabahaddin Bey etrafında samimi bir grup oluşturmuştuk. Diğer kişilerle de ilişkimiz bulunmakla birlikte siyasi meselelerdeki görüş ve düşünüş farklarından dolayı, onlarla belirli bir program etrafında birleşmiş değildik. Hatta bu fikir ayrılıkları nedeniyle Meşrutiyetin başyazarlığı İbrahim Baha Bey'den Ali Kemal Bey'e ve Ali Kemal Bey'den Pertev Tevfik Bey'e geçmiştir. Başyazarlar, yazılarıyla Sabahaddin Bey'in fikirlerine muakeks oldukça birbirlerinin yerine geçiyorlardı. Halbuki, gazete, ortak bir kararla, muhalefet organı olmak üzere kurulmuş ve idare işleri Sabahaddin Bey'in arzusuna bırakılmıştı ki, sonradan billurlaşan ihtiras zevki gazeteyi ilk karardan uzaklaştırmış, Şerif Paşa'nın yayın organı şekline sokmuştur. Paris muhalefetinde Sabahaddin Bey fikri, Şerif Paşa da serveti temsil ediyorlardı. Fikir servete feda edilemeyince veya para tahakküm kudretinden uzaklaşarak saf bir hale gelemeyince genel bir birlik olamıyor, bu iki baskı arasında kalan iyi niyetler de sonuçsuz kalıyordu. Halbuki hepimizin amacı İttihat ve Terakki hükümetini bir an önce düşürmek ve memleketi kötü idarelerinden kurtarmaktan ibaretti. Buna rağmen hedeflenen amaç uğruna olsun, hissi fedakârlıklara kimse yanaşmıyordu. Sonuç olarak da birlik kurulamıyor, hepimiz büyük bir keşmekeş içinde yuvarlanıp gidiyorduk...

TRABLUSGARP HARBİ

İttihat ve Terakki karşıtları dışarıda kuvvetlenmeye çalışırken memleket içindeki muhalefet tamemen sönmüş, hükümet idaresi artık İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin direktifi doğrultusunda hareket eden elemanlara geçmiş, "Adlü İhsan Kabinesi" adı verilen Hakkı

Paşa hükümeti iktidar olmuştu. Görünüşte içeride sakinliğin sağlandığı böyle bir sırada İtalyanlar, milletlerarası hukuk kurallanna uymayan, alçakça bir saldırıyla Trablusgarp'ın çeşitli bölgelerine asker çıkarmışlardır. İtalyanların böyle bir girişimde bulunmasına, belki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği siyasetin etkisi olmuştur. Fakat, bu saldırının en büyük nedeni, istibdat devrinin miras bıraktığı kötü izler ve düşmanın Osmanlı topraklarına taarruz işinde mevcut ve yürürlükte olan uluslararası hukuk kurallarına uymaya gerek görmemesidir. Esasen İtalyanlar öteden beri bu bölgeyi istila etme düşüncesini beslemekte ve fırsat kollamaktaydılar. Ancak, İtalyanların bu amaçları bilindiği halde Hakkı Paşa hükümetince, o ara, Trablusgarp'ta bulunan martinlerin mavzere çevrilmek üzere İstanbul'a çekilmesi, o çevreyi ihtiyat silahlarından hemen hemen mahrum bırakmış ve adeta saldırıyı çabuklaştırmıştır. Bu saldırının etkisi yalnız Trablusgarp'ın ve bazı adalann elden çıkmasıyla kalmamış, bu bir başlangıç olmuş; son Balkan Harbi'nin ortaya çıkmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını doğurmuştur. En dikkate değer nokta, Roma sefirimizin İtalyanların hazırlıklan hakkında hükümeti uyarmasının dikkate alınmaması ve hatta Trablusgarp saldmsından birkaç gün önce Sadrazam Hakkı Paşa'nın Mebusan Meclisi'nde İtalyanlarla mevcut dostluktan bahsetmek garipliğini göstermesidir.

Sultan Abdülhamid'in Dış Siyaseti

Halbuki Sultan Abdülhamid, bu bölge hakkındaki emellerini bildiği için, İtalyanlara karşı daima tetikte olmuş ve saldırıya meydan bırakmamıştır. Meşrutiyet hükümetleri ise kayıtsız kalmışlar ve aynı siyaseti yürütmeyi başaramamışlardır. Sultan Abdülhamid'in Trablusgarp hakkında ne kadar hassas ve tedbirli hareket ettiğini aşağıdaki telgraf haberleşmeleri kanıtlamaktadır:

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Roma Sefareti seniyesine

Bir menbaı hususiden hakipayı seniyei hazreti padişahiye varid olan malûmatta ahvali haziranın İtalya devletinin Trablus garp'ça kararlaştırılmış olan programın tatbikine müsait olup olmadığı hakkında müsaraaten tahkikat icra eylemesi için devleti müşarünileyha Hariciye Nazırı Mösyö Titoni tarafindan Trablusgarp'ta mukim ceneral

konsolosa talimat verilmiştir. Sıhhat ve mevsukiyeti katiyen emin olan bu bilgi İtalya devletinin silâh istimal etmeksizin Trablusgarp'ta hukuku siyasiye istihsal eylemek ve vilâyeti müşarü-nileyhayı ilk firsatla kendi müstemlekâtı sırasına ithal edecek şekilde teşebbüsatta bulunmak emelinde olup bu emelden vazgeçmek istemediğine delâlet eyliyor. Binaenaleyh hususu mebhusun Hariciye Nazırı Mösyö Titoni'ye beyanile bu bapta icap eden izahatın ta¬lebine devleteyn arasında cayigir olan münasebatın iktizasından olduğu üzere teminatı müveddetperverane talebine memursunuz."

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Trablusgarp vali vekili ve askeri kumandanı Recep Paşa'ya

Geçen ayın yirmisi tarihli tahriratı mahremaneleri alınmıştır. Tahriratı mezkûre münderecatına nazaran İtalya devletinin entrikalarına müsait bir zemin istihzarı için kabaili mahalliye rüesası arasında ihtilâfat peydasına çalışmakta ve Bingazi mutasarrıfı ile askerî kumandanı da devleti müşarünileyhanın bu entrikalarına kolaylık ibraz eylemekte olduğundan zatı şevketmeabı hazreti padişahı mumaileyhimayı memuriyetlerinden azil buyurmuşlar ise de haleflerinin muvasalatına kadar azillerinden haberdar olmaması muktezayı iradei seniyei hazreti şehriyaridendir. Bingazi mutasarrıflığına bu kere Tekirdağı mutasarrıfı Ali Bey tayin olunarak mahalli memuriyeti cedidesine gitmek üzere hafiyyen vapura irkâp olunmuş ve yeni askeri kumandan henüz tayin edilmemiştir."

"Roma Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Mösyö Titoni ile vukubulan mülakatımda Derne'ye harp sefaini irsali İtalya devletinin arzu ile yapacağı şeylerden olmadığı ve şu kadar var ki, Deme'deki İngiltere Konsolosu tarafından Malta'ya keşide kılınan bir telgrafnamede iki düşman kabile arasında vukua gelen hunriz bir müsademe üzerine umum ahali kıyam ettiğinden emniyeti umumiyenin idamesi için tedabir ittihazına lüzum gösterdiğinden İtalyan devleti de eğer ingiltere tarafından Derne'ye harp sefaini irsal kılınma kendisi de sevkıyat icra etmek üzere iki kruvazörün harekete müheyya bir halde bulunmasını emreylediğini nazırı müşarünileyh beyan eyledi. (1 Mart)"

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Paris Sefareti seniyesine

İtalya'nın Trablusgarp Konsolosu'nun hususî bir mülakat esnasında en ufak bir hâdise zuhuru yahut bir İtalyalı üzerine ufak bir hücum vukuu takdirinde İtalya devleti Fransa'nın Fas'ta iltizam eylediği mesleğe imtisalen Afrikayı Osmani sevahilinde bir noktayı işgal eyleyeceğini beyan eylemiş ve bu karar gerek Trablus'u gerekse Bingazi'yi şamil olduğunu da ilâvei makal etmiştir. Şu malûmatı Fransa Hariciye Nazırı'na bildirerek mumaileyhten varit olacak cevabın işarına memursunuz. 10 Nisan."

"Paris Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Fransa Hariciye Nezareti canibinden şimdi tarafı âciziye icra kılınan tebligatta Trablusgarp'ın tamamii mülkisini teminen Fransa hükümetinin saltanatı seniyeye karşı vukubulan taahhüdü gelecek haziran efrencinin yirmi ikinci günü hitam bulacağı ve Babıâli Afrika daki memalikinin istikmali esbabı müdafaası için bu taahhüdün vücudundan istifade etmemiş olduğuna göre hitamı müddette yeniden Fransa'ya lüzumu olması ağlebi ihtimalâttan olduğu beyan kılınarak Ereğli meselesinin kesbeylediği halin husule getirdiği hoşnutsuzluk Fransa'yı canibi Babıâli'den Trablusgarp'a dair vukubulacak müracaatleri hüsnü telâkkiye teşvik edecek ahvalden olmadığı maddesinin Babıâli'ye işarı talep kılınmıştır. (29 Nisan)"

"Yıldızdan Roma Sefareti seniyesine

İtalya Hariciye Nazırı ahiren Meclisi Mebusunda icra ettiği beyanat meyanında Bahri Sefid'de hali hazırın bekasına dair İtalya, Fransa ve İngiltere arasında mevcut itilâftan bahsetmiş ve bu beyanatın Trablusgarp'a taallûku dergâr olmakla hükümeti seniyece fevkalâde önemle telâkki olunması tabiî bulunmuştur.

Nazırı mumaileyhin bu kereki beyanatının mâna ve dolayısile şümul ve taallûku Afrika'daki vilâyeti şahaneye dair bundan evvel Roma kabinesinden istihsalile kesbi memnuniyet etmiş olduğumuz teminata tevafuk etmediğinden beyanatı mebhuseden sonra tekrar bundan evvelki teminat zemininde teminat istihsali için tedabiri muktaziyeye tevessül eylemeleri tavsiye olunur. (10 Mayıs)"

"Roma Sefareti seniyesinden Yıldız'a

Babıâli canibi samisinden tarafı âciziye varid olan talimata tevfikan İtalya Hariciye Nazırile mülakat ederek ahiren Parlâmentoda irad eylediği nutukta İngiltere-Fransa-İtalya arasında Bahri Sefid umuru hakkında münakid itilâftan bahseylediği sırada Trablusgarp'a dair ettiği iyhamın derecei şümulüne dair izahat talep eyledim. Nazırı mumaileyh itilâftan maksat Bahri Sefid'de İmli hazırın muhafazasından ibaret olduğunu ve nutkunun bizce calibi dikkat olan cümlesi İtalya devletinin statükonun muhafazası arzuyu halisanesinde bulunduğunu isbat etmekte olup bu arzuda bulunan bir devletin bittabi hali hazırı kendisi de rahnedar etmeyeceğini beyan eyledi. (12 Mayıs)."

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Roma Sefareti seniyesine

italya devletinin vasaiti askeriyeye müracaat etmeksizin Trablusgarp a girerek orada yerleşmek üzere vukubulan teşebbüsatı neticesiz kalması üzerine bu kere vilâyeti müşarünileyhaya sevk olunmak üzere gayet ciddî surette bir fırkai askeriye tehih etmekte olduğu alınan malûmattan müsteban olduğu cihetle bu bapta eğer tarafı âlilerince bir malûmat varsa batelgraf işarı ve tahkikatı ciddiye icrası muktezayı iradei seniyedendir. (18 Eylül)"

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Londra Sefareti seniyesine

Bir menbaı hususiden hükümeti saniyeye varid olan malûmata nazaran İtalya'nın Londra Sefili şahsan Trablusgarp'ın italya asakiri tarafından işgal edilmesi taraftarı olup sefiri mumaileyhe hükümeti metbuası tarafından da Roma kabinesinin ihtiyar edeceği bazı fedakârlıklara mukabil bu tasavvura İngiltere'nin muvaffakatini istihsal eylemek vazifesi tevdi kılınmış olduğundan elyevm bu cihete çalıştığı bildirilmiştir. Vakıa İngiltere'nirl bu emelin hiyz fiile isaline muvafakat etmesi bizce müstebad görülmekte olup Trablusgarp'ta mukim İtalya Konsolosu'nun bazı ifadatı da bu zannı teyid eylemekte ise de Londra muhafili âliyesince bu madde hakkında cereyan edecek temayülât ve mübahasatı kemali dikkatle takip ederek istihsaline muvaffak olacağınız her malûmatın tarafı âciziye işarına bairadei seniyei hazretipadişahi memursunuz (8 teşrinievvel)"

"Londra Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

8 teşrinievvel tarihli telgrafnamei âlileri vâsılı desti ihtiram olmuştur. Alelekser İngiltere Hariciye Nezaretinin bilvasıta icra etmek istediği tebligata memur edilen bir zat tarafından âcizlerine beyan olunduğuna göre ingiltere ve Fransa devletlerinin İtalya'nın dostu bulunmaları ve bazı menafii müşterekeleri de mevcut olması ile beraber devleteyni miişarünileyhima İtalya'nın Trabhısgarp'ı işgal etmesine müsaade etmeyeceklerdir. Maamafih Roma kabinesinin bu bapta hükümeti seniyece pek az memul görülen diğer bir cihetten, yani Almanya tarafından naili teşvikat olması ihtimali de muhatabı âcizi tarafından serd ve temhid edilmiş ve Berlin kabinesinin İtalya'yı İttifakı Müselles dahilinde bulundunnak hususundaki menafii azimesi nazarı dikkati âciziye vazolunarak mezkûr kabine Tunus meselesinde Fransa'yı emri işgale teşvik etmiş olduğu gibi şimdi de İtalya'nın İttifakı Müselles'te bekasını temin eylemek üzere devleti müşarünileyhayı Trablusgarp'a sevkeylemesi memul olduğunu söylemiştir. Mumaileyh telgrafnamei âlilerinde beyan kılınan madde hakkında hiçbir malûmatı cedide verememiş veyahut vermek istememiştir. Hatta İtalya'nın Trablusgarp hakkındaki tasavvuratının ne derecelerde kemale vâsıl olduğunu tayin edemeyeceğini de söylemiştir. (10 teşrinievvel)"

"Mabeyini hümayun Başkitabetinden Berlin Sefareti seniyesine

Almanya Hariciye Nazırı'mn Roma'ya seyahatinde İtalya devletini Trablus garp'ta bir faaliyeti ciddiye ibrazına teşvik etmek, yani Almanya devletinin bu faaliyete muvafakatini bildirerek İtalyanları o cihete tahrik eylemek gibi bir talimatı da haiz olduğu bu kere velinimetimiz şevketmeab efendimiz hazretlerine arz ve beyan olunmuştur. Saltanatı seniyenin böyle bir rivayete kat'an inanmak istemeyeceği dergâr bulunmakla beraber ademi vüsuku aşikâr olmasına rağmen bu yolda bir şayianın vücudu esasen saltanatı seniye ile Almanya devleti fahimesi arasında teyemmünen cari olan münasebatı hususiyei vedadkârane ile kat'an telif kabul etmeyeceğinden bu madde hakkında Almanya devleti nezdinde bir tebliği mahremanede bulunarak Hariciye Nezareti'nin nimresmt vasıtai neşri efkârı bulunan gazete vasıtasile kat'iülmefad bir tekzipname neşrini talep eylemeye ba iradei seniyei hazreti padişahi memursunuz. (3 teşrinisani)"

İttihat ve Terakki'nin Dış Siyaseti

İtalya hükümetinin Trablusgarp hakkında saldırı emelleri beslediğinin Meşrutiyet'ten önce bu kadar açık bir şekilde haberleşme konusu oluşturduğu biliniyorken, Meşrutiyet'ten sonra bunların dikkate alınmaması ve Hakkı Paşa hükümetinin gereken dikkati göstermekte ihmalkâr davranması çok acıdır. Ve bu kayıtsızlıktan hiçbir kimse sorumlu tutulmamıştır. Bu hatalardan memleketin gördüğü zarar, Türk milletinin varlığını sarsacak kadar büyük ve kaplamlı olmuştur. Buna rağmen, bu hatalar üzerinde duran kimse çıkmamış, yalnız Mebusan Meclisi'nin 1327 senesi Teşrinievveli başlarındaki bir toplantısında Trablusgarp mebusları Naci ve Sadık Bey'ler, Hakkı Paşa kabinesinin divanı âliye şevkini istemişlerdir.

Bu satırları İttihat ve Terakki hükümetlerini eleştirmek amacıyla yazmıyorum; yalnız Meşrutiyet ileri gelenlerinin memleket idaresinde ve özel olarak dış siyasette ne kadar yeteneksiz davrandıklarını göstermek için yazıyorum.

Trablusgarp Harbi ve Dışarıdaki Muhalifler

İtalyanların Trablusgarp'a saldırıları sırasında hasta bulunuyordum. Paris'teki Türkler -muhalif, taraftar hepimiz- büyük bir azap içindeydik. Vatan meselesinde hükümete taraftarlık veya aleyhtarlık söz konusu olamazdı. Vatandaşlarımızdan bazıları, Tunus yoluyla Trablusgarp'a gitmeye hazırlanıyordu. Paris, Türk vatanseverleri için bir geçit görevi görüyordu. Sonraları Mısır yolu da önem kazanmıştır. Hastalığım nedeniyle Paris civarında oturduğum köyden Paris'e dönerek bazı arkadaşlarla görüştüm. Sonuçta Tahir Bey'le beraber Trablusgarp'a gitmeye karar verdik. Bu kararımızı Mısır'da bulunan arkadaşlara da bildirdik. Esasen onlar da bu konuda girişimde bulunmuşlar ve daha önce kanundışı olarak mahkûm edilen ve bundan dolayı memleketten ayrılmak zorunda kalan bütün bu arkadaşlar Mısır'dan Trablusgarp'a geçmişler ve çok büyük yararlılıklar göstermişlerdir. İsmet Darende Sellüm bölgesi kumandanlığında bulunmuş, Cemal Gazze Sünusî'nin şifre kâtipliğinde görevlendirilmiştir. Hakkı Söğüt, Nuri Yozgat da bu mücadeleye katılmışlardır. Abdullah Çanakkale uzun süre orada kalmış ve halkın güvenini kazanması dolayısıyla son zamanlara kadar bütün çalışmalara katılmıştır. Abdullah, İtalyanlarla barış anlaşmasının akdine rağmen, savaşmaya devam etmiş, ancak altı-yedi

sene önce anavatana dönmüştür. Hüsnü İzmir, kızgın çöllerde, o bedbaht vatanın topraklarını kanıyla sulamış, oralarda ölmüştür.

Yukarıda adlarını yazdığım bu arkadaşlar kısmen Mısır'dan Trablusgarp'a geçmişlerdi. Biz de Tahir Bey'le Tunus yoluyla gitmeyi doğru bulduk. Tahir Bey, o zaman Paris ataşemiliteri olan Fethi Bey'le temasa geçti; seyahat kararlaştırıldı. Fakat, benim hastalığım günden güne ağırlaşıyordu. Hareket edeceğimiz gün Fethi Bey benim seyahatime engel oldu ve dedi ki, "Siz çok hasta ve zayıfsınız. Bu durumda çöllerde seyahat edemezsiniz. Önce kendinizi tedavi ediniz, sonra gelirsiniz".

Ümitsiz ve kahrolmuş bir halde tekrar köye döndüm.

Hastalığım gerçekten ağır ve vahimdi. Hatta Prens Sabahaddin Bey bu durumda köyü ve tedaviyi bırakarak Paris'e geldiğim için beni şefkatle takdir etmiş, hem derhal köye dönmemi istemiş, hem de kendi mali durumu pek de uygun olmadığı halde, tedavi masraflarını üstlenmek cömertliğini göstermiştir. Aynı köyde yaşayan İbrahim Paşazade Beha Bey de hakkımda aynı şefkati göstermek lütfunda bulunmuştur. Bu iki asil ve faziletli insanın çabaları sayesinde bir süre sonra iyileştim.

İTTİHAT VE TERAKKİ İDARESİNİN ÇÖKMESİ

O sıralarda İstanbul'dan gelen haberler muhalefetin günden güne kuvvetlendiğini gösteriyordu. Dersim Mebusu Lûtfi Fikri Bey'in Tanzimat gazetesi, özellikle eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey'in "H. Nâzım" imzasıyla Damad Salih Paşa'nın gazetesinde çıkan yazıları ve Rıza Nur Bey'in Bekirağa Bölüğü'ndeki zulüm ve işkenceden bahseden Meclis'teki açıklamaları İttihat ve Terakki hükümetini sarsmış ve halkın gözünü açmıştı. Mektep arkadaşlarımdan Celâl Preveze Manastır'da bulunuyordu. Rumeli'de meydana gelen durum, subayların görüşleri ve Manastır'ta oluşan subaylar grubu hakkında beni düzenli olarak haberdar ediyordu. Son mektuplarının birinde her türlü hazırlığın tamamlandığını, İttihat ve Terakki hükümetine karşı isyan kararı verildiğini bildirmiş ve hemen kendilerine katılmak üzere beni Manastır'a davet etmişti. Mahkûmiyetime rağmen birkaç gün içinde Manastır'a gitmek üzere hareket ettim. İlk olarak Üsküp'e uğradım. Orada bazı subay arkadaşlarla ve özellikle erkânıharp subayı Tahir Keşan'la görüştüm. Subayların görüşleri

muhaliflerin düşünceleriyle ters düşmüyordu. Meşrutiyet'in ilanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mal edilen ülkücülük gün geçtikçe yozlaşmış, yöneticilerde baş gösteren ihtiras ve vatanseverliği tekellerine alma tutumları herkesi tiksindirmeye başlamış, aydınların bu cemiyete doğru akışı durmuştu. Halk bu idareden yüz çevirmiş, ümitsizliğe düşmüştü. Bu yüzden İttihat ve Terakki hükümetine karşı yapılan en ufak bir teşvik büyüme eğilimi gösteriyor, her çevrede iyi karşılanıyordu.

İttihat ve Terakki'nin Arnavutluk Gafleti

İttihatçılar, memleket ve dünya olaylarını yalnız kâğıt ve muamele masası üzerinde izliyor, halkın ıstıraplarını ve memleketin kaderini kesinlikle düşünmüyor, hatadan hataya düşüyorlardı. Balkanlardaki Hıristiyan unsurlara karşı biricik İslam kuvveti sayılan Arnavutları cezalandırmaya ve silahsızlandırmaya kalkışmaları bunlar arasındaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanında ordunun yanı başında Arnavutların vatanseverliklerinden yararlanmış ve 31 Mart olayında Arnavut gönüllülerinden büyük yardım görmüştü. Buna rağmen şimdi bütün Arnavutları cezalandırma hareketini hazırlamış, bu milleti de ezmek hevesine kapılmıştı. İçteki durum buna asla uygun değildi. Ne çare ki, hükümet ileri gelenleri, genel merkezin kapı görevlisi haline gelmişti. Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir Bey'ler silah toplama meselesinde ısrar ettiklerinden hükümet de bunu sebep bilmiş ve Arnavutluk'ta askeri harekâta karar vermişti. Buna karşılık Balkan devletleri de hükümetin bu çılgın harekâtından yararlanmak fırsatını kaçırmıyor ve ittifak girişimlerini takviye ediyorlardı. İstanbul, yapılan hataların vehametini pek geç anlamıştır.

Arnavutluk'ta meydana gelen hoşnutsuzluğu gidermek ve yapılan hatayı onarmak için, cemiyet yöneticileri, daha önce Sultan Reşad'ı Kosova'ya kadar götürmüşlerdi. Bu iyilikseverlik bile Arnavutların dargınlığını ortadan kaldıramamıştır.

İç Çöküntüden Elim Bir Örnek

İç durumdaki bu bozukluğun derecesini anlamak için o sıradaki Meclis görüşmelerine şöyle bir göz atmak yeterlidir. 1910 senesi Kanunuevvel ayının on ikisinde Meclis'te

meydana gelen bir olayın ne kadar elim olduğunu göstermek amacıyla Meclis'te sarf edilen bazı sözleri aynen buraya alıyorum:

Hükümeti eleştiren Doktor Arif İsmet Bey'e karşı Dahiliye Nazın Talât Bey, "Yalan!" diye bağırmıştı.

Buna karşılık Arif ismet Bey de şu cevabı vermiştir:

"Yalanı sen söylüyorsun. Yalan söylemek istiyorsun; fakat onu da beceremiyorsun!"

Bu tartışmadan sonra Talât Bey de Dahiliye Nezareti'nden çekilmişti.

Bundan başka 1911 senesi Kanunuevvelin 21. günü Meclis'te diğer bir olay baş göstermiş ve kamuoyunda büyük etki yaratmıştı. Kütahya Mebusu Ferid Bey, Meclis'te bir şey söylemek istemişti. Edirne Mebusu Talât Bey (paşa) yerinden fırlayarak, "Sen sus!" diye bağırmıştır. Ferid Bey'in Talât Bey'e, "Sen ne karışıyorsun?" demesi üzerine, Talât Bey Ferid Bey'e hitaben, "Jurnalci!" sözünü savurmuştur. Buna karşı Ferid Bey de, "Ben mi jurnalciyim? Yalan söylüyorsun" cevabını vermiştir. "Sefil, yalancı, edepsiz, alçak" diyecek kadar ileri gitmiş ve ertesi günü de Teşkilât gazetesinde Talât Bey'e karşı aşağıdaki açık mektubu yayımlamıştır:

"Edirne Mebusu Talât Bey'e,

Dün, Meclisi Mebusan'da, takririn reye vazolunacağı sırada bana hitaben 'Jurnalci' tabirini istimal ettiniz. Eğer benim bir jurnalim varsa, ebediyyen hayatı siyasiyeden çekileceğimi şimdiden vaat ediyorum, derhal çıkarınız. Çıkarmadığınız takdirde dünyanın en rezil müfterisi siz olduğunuzu kabul etmeniz tabii ve zorunludur. Bunu da alenen beyan ederim."

İşte görülüyor ki, İttihat ve Terakki yöneticilerinde aşırıya varan bir tahakküm edası ve hoşlarına gitmeyenlere karşı ağır ithamlarda bulunmak ve bu şekilde cemiyete dahil olmayan şahsiyetlerin namus ve şerefleriyle oynamak sevdası vardı. Bu durum, Sultan Abdülhamid istibdadının farklı bir görünümünden başka bir şey değildi.

Bu acı ve acıklı olaylar memleketin bir siyasi buhrana doğru gittiğini gösteriyordu. Kamuoyunda büyük bir muhalefet havası esiyordu. Bu durum orduyu da etkilemekte gecikmedi. Nitekim aşağıdaki olaylar bunu kanıtlayacaktır.

Manastır'da Subayların Ayaklanması

Üsküp'ten sonra Selanik'e gelerek orada subay arkadaşlarla temasta bulundum. Manastır'a vardığımda bazı subaylar, Yüzbaşı Tayyar," Mülazım Tahsin, Yüzbaşı Mümtaz, Mülazimievvel İbrahim, Mülazim Celâl, Mülazim Kasım ve Mülazim Melek Fraşeri dağa çekilmiş bulunuyordu. Bunların arkadaşlarından Mülazim Nafiz ve Mülazim Trabzonlu Hamza Bey'ler tutuklu olarak İstanbul'a gönderilmişlerdi. Dağa çekilen bu subaylar ilk zamanlar kışlada memleketin kaderi hakkında sohbetlerde bulunurken, durumun olumsuzluğunu ve idarenin bozukluğunu göz önüne alarak hükümeti uyarmayı düşünmüşler ve bir grup oluşturarak isteklerini ilgililere duyurmak için çadırlı ordugâha çekilmeye karar vermişlerdir. Bu karar 1327 senesi Nisan ayında Kristohor Manastırı'nda verilen bir ziyafetin ardından alınmıştır. Bu subaylar kamuoyunun isteklerine tercüman olmak istiyorlardı. Taleplerini bir doktor yüzbaşısına bıraktıkları listeye kaydetmişlerdi.

Subayların çadırlı karargâha çıktıkları sırada Manastır'da vali Münif Bey'di. Vali yaverliğinde Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey adında bir kişi bulunuyordu. Yaver İsmail Hakkı Bey dağa çekilen subayların taleplerinde başarılı olabilmeleri için çok çalışmış, adeta onların savunmalarını üstlenmişti. Esasen hemen hemen bütün Manastır halkı bu subaylara taraftardı.

Her nedense o çevrede İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında amansız bir düşmanlık oluşmuştu. Niyazi Bey'in hatıratını yazan Neyyiri Hakikat gazetesi başyazarı Avukat Hasip Bey bile mensup bulunduğu cemiyetin savunmasını üstlenmekten çekiniyordu. Hatta hükümete mensup İttihatçıların birçokları benim mahkûm olduğumu ve hükümetin rızası hilafına Paris'ten Manastır'a geldiğimi bildikleri halde subaylarla olan ilişkimi ve daima onlarla bir arada bulunduğumu gördüklerinden aleyhimde ufak bir girişimde bulunmak cesaretini gösteremiyorlardı. Daha doğrusu hükümet otoritesi çok zaafa uğramıştı. Manastır'da subaylar arasında siyasi meseleler itibariyle en nüfuzlu kişi Yüzbaşı Demir Ali Bey'di.

"Büyük Kabine"nin İşbaşına Gelmesi

Manastır'da iki hafta kadar kaldım. Hükümet, subayların görüşlerini kabule eğilim gösterdiğinden, bence mesele halledilmiş ve orada daha fazla kalmama gerek kalmamıştı. Bununla beraber, dağa çekilen subaylar henüz şehre inmemişlerdi ve Selanik'te de önemli olaylar meydana geliyordu. Orada da bütün subayların katılımıyla büyük bir toplantı kararlaştırılmış ve İttihat ve Terakki hükümetinin protesto edilmesi ve kabinenin çekilmesi teklif olunmuştu. Bu durum, kabinenin istifasında çok etkili olmuştur.

Bir süre bu cereyanlar arasında dolaştıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belli başlı merkezlerinden biri olan Serez'e giderek orada da öteden beri tanıştığım bazı subay arkadaşlarla görüştüm. Burayı ziyaretim uzun sürmedi. Birkaç gün sonra Serez'den payitahta geldim. Avrupa'daki muhalefet reisleri de İstanbul'a dönmüş bulunuyorlardı. Benim dönüşümden önce İttihat ve Terakki hükümetinin düşürülmesi sırasında İstanbul'da yaşanan durumu burada belirtmeyi yararlı buluyorum.

Öteden beri Sabahaddin Beyle işbirliği yapan dostları Prens'in Kuruçeşme'deki köşkünde toplanarak İttihat ve Terakki yöneticileri hakkında bazı tedbirler alınmasını ve bilfiil uygulanmasını kararlaştırmışlarsa da, yeni kurulan ve "Büyük Kabine" adı verilen Muhtar ve Kâmil Paşa'lar hükümetinin en nüfuzlu üyesi olan Nazım Paşa'nın bu gibi girişimlere artık gerek kalmadığını ve birtakım gereksiz endişelerle hükümete zorluklar çıkarılmasından sakınılması yolundaki açıklaması bu girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Nazım Paşa bu safdilane hareketini hayatıyla ödemiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Muhalifler

Yeni hükümetin kurulmasına rağmen, İstanbul'da siyasi akımlar pek karışık bir haldeydi. 1911 senesi Teşrinisanisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Muhtar Paşa kabinesini benimsemiş görünüyor ve kabineye yardım ediyordu. Fakat, bu dışsal bir görünüşten başka bir şey değildi. Gerçekte devlet daireleri İttihat ve Terakki mensuplarının elinde bulunuyordu. Birleşik bir kütle oluşturan bu cemiyet üyeleri, görünmeyen, hayali bir nüfuzun etkisiyle hükümet mekanizmasını sarsarak idari işlerde karışıklığa neden oluyordu. Muhaliflerin bir kısmı kabinenin bu halinden doğal olarak şikâyetçiydi. Diğer bir kısmı da küçük bir memuriyet almak ve hükümet teşkilatının en aciz bir üyesi olmak yolunu bulamadıklarından dolayı, yeni hükümetin iktidar mevkiine gelmesi için harcadıkları

emeğe acımaya ve kabineyi eleştirmeye başlamışlardı. Esasen Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde birçok anlaşmazlık vardı. Bu fırka, İttihat ve Terakki gibi komite halinde olmayıp, siyasi bir parti olmak üzere kurulduğu, fakat cemiyete küskün olan herkesi sinesine almak gibi evvel ve ahir her teşekkülce içine düşüle gelen hata ile malul bulunduğu için kurucuları arasında bile uyum yoktu. Sadık Bey fırka reisi sıfatıyla kendisini her karar ve hükmün üstünde görüyor; Terlikçi Salih Efendi gibi cahil bir tarikat şeyhinin veya Zeynelâbidin Efendi gibi bir medrese yobazının ve Kayserili Şaban Ağa" gibi alaylı bir emeklinin telkinatıyla koca bir Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine hâkim olmayı düşünüyor ve fırkanın diğer liderlerini incitiyordu. Nitekim mührü Süleyman gibi boynuna astığı fırka mührü resmisinin bu amaçlar etrafında suiistimal edilmesinden üzüntü duyan birçok kişi fırkadan ayrılmakta gecikmemiştir. Bu şekilde Rıza Tevfik, Rıza Nur, Lûtfı Fikri, Mahir Said, Kemal Mithat, Hüseyin Siyret ve arkadaşları gibi genç, aydın ve fırkanın en kuvvetli unsurları gördükleri bu garip zihniyet karşısında fırkayla ilişkilerini kesmişlerdir. Fırkanın nüfuzlu adamları olarak geçinen Gümülcineli İsmail Bey, Damad Salih Paşa ve Hoca Sabri Efendi gibiler de kendi çevrelerinde kelam sahibi ve büyük ermiş kesilmişlerdi.

Âlim-cahil, bilinçli-bilinçsiz bütün bu elemanları birleştiren tek amaç, İttihat ve Terakki hükümeti aleyhtarlığından ibaretti. O yıkıldıktan soma, herhangi bir fikrin desteklenmesini ve uygulanmasını düşünmeyi gereksiz görüyorlardı. Bununla beraber fırkanın belirli bir programı yok değildi. Adından da anlaşıldığı üzere, bir kere "İttihat ve Terakki"den çok hürriyetçiydi. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in ilanında hocalarla papazları alenen öpüştürmesine rağmen sonra vazgeçtiği sanılan unsurların birliği davasını -Osmanlı İmparatorluğu onsuz devam edemeyeceği için- zorunlu olarak, bu fırka ele almıştı. Bu iki esas önemliydi. Fakat, fırkanın iç teşkilatı bozuk, perişandı. Bu yüzden, İttihat ve Terakki hükümeti düşer düşmez fırka yöneticileri arasında geçimsizlik ortaya çıkmıştır. Bu haller fırkayı, daha doğmadan boğmuş, öldürmüş, yeni kurulan hükümeti de dayanaksız bırakarak güç bir duruma sokmuştu.

Sabahaddin Bey ve dostları bu karışıklığa seyirci kalmakla beraber, yaşanan durumu yakından takip ediyorlardı. Esasen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programı kendi görüşlerine tamamen uymuyordu. Fırka programında memleket hayatında yenilenmeye doğru bir değişiklik ve idare sisteminde bir yenilik ortaya çıkaracak usuller pek yoktu. İktidardaki hükümetse, öteden beri kurulan belli idare şeklinin devamını sağlamak istiyordu.

Hükümete göre ne fırka vardı ne de fırka programı. Sabahaddin Bey'in yakın dostları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dahil olmamışlar ve onun prensiplerine sadık kalmışlardır.

BALKAN HARBİ

Balkan Harbi -bazılarının sandığı gibi- Balkan devletlerinin içişlerimizin karışıklığından yararlanarak acele acele ve bir çırpıda kendi aralarında aldıkları bir kararın sonucu değildir. Gerçekte içerideki durumumuzun bir türlü sağlam bir düzene girememesi, hele Meşrutiyet'ten sonra gerek iç, gerek dış politikada yapılan ağır hataların devam edip gitmesi; Balkan ittifakının gerçekleşmesini ve harbin başlayıp aleyhimize sonuçlanmasını -maalesef- pek önemli düzeyde etkilemiş iki elim olaydır. Fakat, bu gerçeklere rağmen, bugün elimizde bulunan belgelerin saçtığı ışıktan açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, Bulgaristan bu harbe daha Sultan Abdülhamid devrinde hazırlanmış, Yıldız Sarayı -Bulgar hazırlıklarından haberdar olduğu için- Babıâli'yi uyarmış, Osmanlı hükümeti de karşı önlemler almak gereğini takdir etmiştir. Hatta asıl dikkati çeken nokta, Bulgar saldırısının 1909 senesinde kesin olduğunu -çeşitli kaynaklardan aldığı bilgiden- kestiren Sultan Abdülhamid'in harbin daha önce başlamasını istemesi ve bu görüşü vükelâ meclisine bildirmiş olmasıdır. Sultan Abdülhamid'in bu konudaki görüşü çok yerindeydi. Bu da ileri sürdüğü görüşten anlaşılmaktadır. Sultan Abdülhamid, harp çıkarsa, Sırp ve Karadağlıların da Bulgarlarla beraber yürüyeceklerini göz önünde tutmakta ve aralarında ittifak oluşmadan harbin çabuklaştırılmasını ve Bulgarların yalnız kalmasını istemektedir. Doğaldır ki, Sultan Abdülhamid bu görüşü açıklarken Yunanistan'ın Bulgarlara karşı -çetecilik meselelerinden dolayı- beslediği düşmanlık duygularını da göz önüne almıştı. Yunan hükümeti, zamanında Babıâli'ye başvurmuş ve Bulgarlarla harp olduğu takdirde birlikte hareket etmeyi teklif etmiş, buna karşın uygun yerlerde bir iki konsolosluk açılmasını istemiştir.

Meşrutiyet'ten biraz önce durum bu merkezde cereyan ederken, sonraları Balkan milletleri arasındaki rekabetten yararlanmasını beceremeyen Meşrutiyet kabineleri, vatanseverlik ve milli siyaset saydıkları dar düşüncenin zararlı etkilerinden kurtulamamışlar, Rumeli faciasının önüne geçememişlerdir. Bulgar hükümeti azınlıklara karşı duyulan

güvensizlikten bol bol yararlanmış, Balkan ittifakı efsanesini gerçekleştirmiş ve harbi -Yıldız'ın tahmin ettiği tarihlerde-ateşlemeyi başarmıştır. Gerçek budur.

Sultan Abdülhamid'in Balkan Siyaseti

Yukarıdaki görüşün dayandığı belgelerden bazılarını buraya aynen alıyorum:

"Serez'de âramsaz dokuzuncu firkai askeriye kumandanı Müşir İbrahim Paşa hazretlerinden Mabeyini hümayun başkitabetine

Bulgaristan hükümetinin ve Bulgaristan efkârı umumiyesinin hükümeti seniyeye karşı iltizam eylediği meslek hakkında birdenbire husule gelen tebeddülün, yani Bulgaristan'ı böyle küstahane bir vaz ibrazına sevkeden ahvalin hakikatini bilmek bigayet elzem olduğu cihetle bu madde hakkında Bulgar ve ecnebi menabiinden istihsal ettiğim bazı malûmatı muhtasarayı bundan evvelki telgrafnamei âcizanemle tarafı kitabetpenahilerine arzeylemiştim. Muahharen tarafı âcizanemden icra kılınan tahkikat malûmatı mezkûrenin ikmaline imkân hasıl ettiğinden arzı keyfiyete müsaraat eyliyorum:

Bir hayli Bulgar rüesa ve ruhbanının huzuru âcizide vukubulan itiraflarına ve müsadere kılınan evrak münderecatına nazaran Rumeli vilâyatı selâsesi müfettişi umumîsi refakatinde bulunan Rus memuru Bulgaristan kabinesi ve Bulgar cemiyeti fesadiyesi ile sureti daimede muhabere eylemektedir. Memuru mumaileyhin Bulgaristan nüzzarına ve Bulgar komitecilerine en son gönderdiği mektuplarda Avrupa'nın Makedonya'ya müdahalesi ve Avrupayı Osmanide mukim akvamı muhtelife arasında cari olan husumeti Türkiyenin şiddeti İslâhat icrası hakkında evvelce tanzim kılınan lâyihalar münderecatının tatbikini imkânsızlık derecesine isal ettiği ve binaenaleyh Bulgaristan'ın nezareti altında bulunmak üzere müstakil bir Makedonya teşkili hakkındaki tasavvurunun şimdilik ve belki bir müddeti medide için mahvolduğu izah ve eğer Bulgaristan hükümeti hakikaten istihsali istiklâl ve tahkimi mevki emelinde bulunuyorsa Bulgarların ittifak ve ciddiyetle çalışmaları lâzım geldiği ve ezcümle mümkün olduğu kadar kalil bir müddet zarfında Bulgar unsurunun umumî bir kıyamını hazırlamak üzere umum firkaların birleşmeleri elzem bulunduğu dahi ilâvei küftar olunmuştur.

Memuru mumaileyh tarafından yazılan diğer bazı muharreratta da Bulgaristan hükümeti tedarikâtı askeriyesini ikmal etmek için oldukça mühim miktarda muvakkat bir vergi ihdas etmesi lâzım geldiği beyan olunarak Bulgar askerinin hükümeti Osmaniyenin gavaili hazırai dahiliyesinden ve orduyu hümayunun seferber halinden sulh haline ifrağ edilmiş olmasından bilistifade nagihanî bir hücumda bulunması temini muvaffakiyete pek ziyade hizmet edeceğinden bu husustaki fevaidin nazarı ehemmiyetten dür tutulmaması bilhassa tavsiye olunmuş ve biraz evvel beyan edildiği üzere Rumeli vilâyatı şahanesinde umumî bir ihtilâl hazırlanması lüzumu hakkında tekrar ısrar olunarak ihtilâlin zuhurunu müteakip Bulgar ordusunun vilâyatı şahane Bulgarlarının imdadına yetişmek behanesile hududu tecavüz etmesi tavsiye olunmuştur.

Memuru mumaileyh şu ahval üzerine düveli fahimenin sureti ciddiyede müdahalesine mecburiyet hasıl olacağını yoksa Rusya müstesna olarak düveli muazzamanın cümlesi de elyevm ıslahatın tatbik ve icrasına nezaret etmek behanesile Makedonyada bir mevkii mümtaz ihrazına çalıştıklarını ityan ve her ne kadar şimdi Rusya sureti zahirede Makedonya ahvaline karşı lâkayıt görünmekte ise de şu vukuatın zuhuru yafte olmasile beraber Bulgarların hami ve kurtarıcısı sıfatile muhafazai şeref için bilfiil müdahaleye şitap eyleyeceğini serd ve beyan eylemiştir (14 Eylül)."

Bu telgrafa Mabeyin başkitabetinden verilen cevap:

"Mabeyini hümayun başkitabetinden dokuzuncu fırka kumandanı Müşir ibrahim Paşa'ya

Dünkü telgrafnamei asıfaneleri manzum maalinüşuru hazreti veliyyünnimeti azamî buyurularak Rusya devletinin asırlardan beri saltanatı seniyeye karşı beslediği hissi adavet mıkteziyatına muvafık düşmekte olan münderecatı mühimmesi lütfen takdir buyurulmuş ve binnefis Bulgarların da bu malûmatı huzuru müşhanelerinde tasdik etmeleri vüsukuna yeni bir zıman teşkil etmiştir.

Binaenaleyh mehareti müsellimeleri ve sadakati mübecceleleri muktezası olduğu üzere gerek Rusya memurunun entrikaları ve gerek Bulgaristan'ın mesleki hakkında tahkikata devamla istihsal kılınacak netayicin peyderpey telgrafla işarı iradei se-niyei hazreti padişahı icabı âlisinden olmakla ifayı muktezasına bezli himmet olunması (15 Eylül)."

Bulgaristan komiserliğine çekilen telgraf:

"Mabeyini hümayun başkitabetinden Bulgaristan komiserliğine

Gayet mahremanedir- Serez'de bulunan dokuzuncu firka kumandanı Müşir İbrahim Paşa hazretlerinden atebei ulyayı hazreti padişahiye ref ve takdim kılınan bir arızada bu kere dahi vilâyatı selasede ifayı vazife ile mükellef Rus memuru tarafından yazılan bir mektubun memurini hafiye tarafından derdest edildiği ve mektubu mezkûrda Rusya devleti asırlardan beri saltanatı seniyenin adüvvü ekberi olduğu beyan edilerek eğer Makedonya meselesinin halline bezli himmet etmesi cidden iltimas olunursa bu bapta Bulgarlara deriği himaye etmeyeceğine emniyet edilmesi lâzım geldiği, ezcümle Petersburg kabinesi her ne kadar şimdi lâkaydane hareket ediyormuş gibi görünmekte ise de bu husus ancak işin sureti zahiresi olup eğer evvelâ Bulgar çeteleri ve bilâhare Bulgar asakiri nizamiyesi vasıtasile memaliki Osmaniyeye tecavüz edilirse Petersinirg kabinesi Bulgaristan'ı cidden iltimas ve himayeden hali kalmayacağı beyan edildiği gösterilerek emaretin hükümeti seniyeye verdiği teminatı asayişperverane ile kabili telif olmayan şu ahval hakkında celbi dikkat olunmuştur. Müşiri müşarünileyh tarafından vukubulan şu mâruzâtın ehemmiyeti fevkaladesine binaen bu bapta tahkikat icrasile neticenin müsaraaten tarafı se-naveriye arzı bairadei seniyei hazreti padişahı tavsiye olunur (6 teşrinisani)."

Mabeyini hümayun başkitabetinden Sadarate yazılan tezkereler:

"Mabeyini hümayun başkitabetinden makamı samii Sadareti uzmaya tahrirat mahremane

Bulgaristan hududunda bulunan ümerayı askeriyenin emaret mez-kûre ile saltanatı seniye arasındaki münasebatta husulü itidale binaen bundan evvel muharebe zuhuru ihtimaline müsteniden kendilerine tebliğ kılınan evamir ve talimatın mevkii tatbike vazında rehavet gösterdikleri atebei ulyayı hazreti padişahiye arzolunan malûmatı husûsiyeden anlaşılmış ve halbuki ümerayı askeriye aldıkları evamirin icrasına mecbur olup talik veya tehiri mutazamının yeni bir emir almadıkça ahvali siyasiyeye göre tâdil ve teyidi harekât etmeleri caiz olamayacağı dergâr bulunmuştur. Maahaza Bulgaristan emareti şiarı ubudiyete mugayir meslek ve harekâtında devam eylediğine göre metbuu müfehhamı olan saltanatı seniye ile cari münasebatının kesbi itidal etmesi cali bir şey olup gelecek mevsimi baharda muharebe zuhuru ihtimali baki ve hattâ pek kuvvetli olduğundan tedarikâtı askeriye hakkında bundan evvel tebliğ kılınan talimatın kemali ehemmiyet ve süratle infazı ahkâmı zımnında makamı valâyı seraskeriye ve diğer icap eden devaire evamiri ekide itası

lüzumu Teftişi Askeri Komisyonu âlisince verilen karar üzerine şerefsudur ve sünuh buyurulan iradei seniyei hazreti padişahi mantuku âlisince beyan olunur (6 teşrinisani)."

"Mabeyini hümayun başkitabetinden makamı samii Sadaretpenahiye

İkinci ve üçüncü ordular dairesinde inşası muktazi olan ve ameliyatına zaten başlanmış bulunan turuku askeriyenin süratle ikmaline Teftişi Askeri Komisyonu âlisinden bu kere hakipayı mekârim-simayı hazreti padişahiye takdim kılınan bir mazbatada lüzum gösterildiği gibi mezkûr ordular asakiri redifesinin indeliktiza sürati kâmile ile silâh altına alınabilmesi için mahallî hükümeti mülkiye ve askeriyesince tedabiri lâzımenin şimdiden ittihazı ve harp zamanında ciheti askeriyece alınabilecek ahali nezdindeki hayvanatın da cetvelleri mahallerince tanzim kılınarak mercii askerisine ita kılınması ve mezkûr ordular süvari ve topçu mürettebatına muktazi hayvanatın Rusya ve Avusturya'dan mubayaası ve sanayi alaylarına kâfi miktarda kürek, kazma, balta ve edevatı mümasile tevzii ve askerin süratle vapura tahmili yahut vapurlardan ihracı için Rodos'ta ve Bandırmada iskeleler inşa olunması yine mezkûr mazbata münderecatından bulunmuş ve bir de komisyonu âli mevsim müsaade eylemesile beraber ikinci ve üçüncü ordular mürettebatından yüz elli tabur askere manevralar icra ettirilmesine lüzum göstermiş olduğundan icrayı icabı hususuna ledelistizan iradei seniyei hazreti padişahi şerefmüteallik buyurulduğundan ber mantuku emri âlii hazreti veliyyünnimeti azamî ifayı muktezasına masrufu himmeti Sadaretpenahileri siyakında (28 Şubat)."

Şimdi de Atina Sefareti'nden gelen telgrafları sırayla aynen buraya ekliyorum:

"Atina Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Gayet nahremanedir- Saltanatı seniye ile Yunan devleti arasında bir sureti itilâfiye vücuda getirilmesi hakkında icra eylediğimiz müzakerata ilâveten bu kere Yunan Reisi Vükelâsı âcizlerine saltanatı seniye ile Bulgaristan arasında muharebe zuhuru takdirinde Yunan hükümetinin saltanatı seniyeye muaveneten kuvayı berriye ve bahriye tahsisine amade olduğunu ve şu hidematına mukabil Yunana ne suretle mükâfat edileceği maddesinin tayinini de hükümeti seniyenin tensibine bırakmakta olup Babıâli'nin bu baptaki reyi kendisine bildiriline müzakerenin neticelenmesi teshil edilmiş ola¬cağını beyan eyledi (16 Mart)."

"Atina Sefareti seniyesinden Yıldız'a

Bu kere Yunan Hariciye Nazırı'ndan tarafı âciziye gönderilen bir tahriratta hükümeti Yunaniyetin Rum eşkıya çetelerini dağıtmaya karar verdiği beyan ve hükümeti seniyenin bu karardan resmen haberdar edilmesi talep olunmuştur (28 Nisan)."

"Atina Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Mahremane- Yunan Hariciye Nazın tarafından ihtaratt sabıkasını teyiden bu kere âcizlerine vukubulan beyanatı mahremanede gelecek mevsimi baharın bidayetinden itibaren hükümeti seniyeye karşı tecavüzkârane bir muharebeye başlamak, Bulgaristan emaretince katiyen mukarrer olduğu ve bu ihtimale karşı o zamana karşı saltanatı seniye ile bir itilâf akdedebileceğim kaviyyen ümid eylemekte olan hükümeti Yunaniyetin muharebenin zuhurunu müteakip kuvvei askeriyesile devleti aliyeye cidden muavenet edebilmek üzere şimdiden tedarikâtı harbiyeye tevessül ettiği bildirilmiş ve devletlerin faaliyeti diplomatikiyesi bir daireyi mahdude dahilinde kalması zarurî olduğuna nazaran Bulgaristan'ı amali asayişşeki-nanesinden vazgeçilmek üzere düveli muazzama canibinden vukua gelecek müdahalenin behemehal müsmir olacağı ümidinde bulunmak vahi olup zaten emareti müşarünileyha baharın hulûlile beraber Avrupa'nın nasayihi sulhperveranesine havalei sem'i itibar etmemeye karar vermiş bulunduğu da ilâvei güftar edilmiştir (8 Eylül)."

"Atina Sefareti seniyesinden Yıldız'a

Yunan Hariciye Nazırı Girit meselesinin saltanatı seniyece husule getirdiği suitesiri izale eylemek emelile bu kere sureti gayri resmiyede âcizlerini ziyaret ederek kral hazretleri dönüşünde kendisine arzolunmak üzere saltanatı seniye ile Yunan arasında siyasî ve askerî bir itilâf akdi için icap eden tedarikâtın hemen şimdiden icrasına betelgraf emrettiğini gayet mahremane bir surette söyleyerek bu bapta icap eden bilcümle talimatı haiz bulunduğunu da ilâvei güftar eyledi (28 Eylül)."

"Atina Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Reisi Vükelâ Mösyö Teodokis ile vukubulan mülakatı âcizanemde Yunan devletinin bize teklif ettiği itilâf biri hemen tatbik edilmek ve diğeri saltanatı seniye ile Bulgaristan arasında muharebe zuhuru takdirinde mevkii icraya konulmak üzere iki kısmı şamil olduğunu ve birinci kısım Rumeli vilâyatının elyevm Yunan konsolosu bulunmayan bir

hayli mahaline Yunan konsolosları tayinini ve bunların Makedonya'da Panislavizmin terakkisini meneylemek üzere memuruni hükümeti seniyeye sureti muavenetini şamil olarak ikinci kısım da saltanatı seniye ile Bulgaristan arasında muharebe zuhuru takdirinde Yunan hükümetinin sureti iştirakine müteallik bulunacağını ve Yunan hükümeti saltanatı seniyenin emri altına altmış bin kişilik bir ordu ile donanmasını vaz eylemeye amade olup eğer hükümeti seniye bu itilâfa muvafakat ederse muharebe zuhur eder etmez Yunan askerinin ve donanmasının muavenetini kabule mecbur bulunması lâzım geleceğini müşarünileyh Mösyö Teodokis beyan eylemiştir (20 teşrinisani)."

"Atina Sefareti seniyesinden Mabeyini hümayun Başkitabetine

Mahremane — Kral hazretlerinin Paris'te bulunduğu sırada vukubulan beyanatı Reisi Vükelâ Mösyö Teodokis tarafından tekzip olunmadı. Reisi müşarünileyh Bulgaristan tarafından serzedei zuhur olan tehlike muvacehesinde mütedarik bulunmak Yunanistan için bir vazife olduğunu ve devleti müşarünileyhanın muharebe zuhuru takdirinde saltanatı seniyeye müttefik sıfat ile muavenet eylemesi de bunu istilzam eylediğini beyan ederek bir devletin ittifakı arzu edilmesi kuvvet ve mekâneti göz önünde bulunmasına mütevakkıf olduğunu zaten bundan evvel bir vesile ile söylemiş olduğu gibi bu kere de aynı mütalâayı tekrara lüzum gördüğünü ve Yunan devleti mahza bu hikmete mebni tedarikâtma kemali germi ve bir azmi metin ile devam edegeldiğini ilâvei makal eyledi (22 kanunusani)."

İttihat ve Terakki'nin Balkan Siyaseti

Bu telgraflar birçok gerçeğin çözülmesine yardım etmektedir:

1- Balkan Harbi'nin Meşrutiyet'ten önce hazırlandığı anlaşılmaktadır. Şu kadar var ki, bizler fırka mücadeleleri içinde Balkanlar'da aleyhimize hazırlanan ittifaktan haberdar olamadık. Dünyanın durumundan habersiz olan İttihatçılar, rakiplerini yok etmekle zaman geçirmişler ve memleketi körü körüne uçuruma sürüklemişlerdir. Hatta Hariciye Nazırı Asım Bey, "Balkanlar'dan vicdanım kadar eminim!" diye açıklamada bulunmak saflığını göstermiştir.

2- İttihat ve Terakki hükümeti bilinçsiz hareketleriyle Balkanlar'da çıkarlarımızın ortak olduğu Yunanistan'ı bile aleyhtar bir cephe alacak kadar Türkiye'den uzaklaştırmıştır.

Amacım Yunanlıların samimi olduğunu iddia etmek değildir. Ancak, ortak çıkar çerçevesi dahilinde dostluğun sürdürülmesinde bile başarılı olunamamıştır.

"Büyük Kabine"nin Büyük Aczi

Memleketin hali ve hükümetin aczi herkesi düşündürüyordu. Diğer taraftan İttihatçıların iktidarı tekrar ele geçirmek için ortaya koymaktan geri kalmadıkları gizli faaliyetler ayrıca endişe yaratıyordu. Zaten ufak bir hamleyle Muhtar Paşa hükümetini düşürmek pek mümkündü ve hükümet kuvvetiyle bunun önüne geçmek olanaksızdı. Bu doğrultuda hiçbir tedbir alınmamıştı. Bu durumu göz önüne alan hükümet taraftarları özel çalışmalarda ve kişisel girişimlerde bulunmayı etraflıca düşünmeye başlamışlardı. Bu doğrultuda Nâzım Paşa'nın yaveri Nafiz Bey -davet edildiği kıtadan bedel vererek kurtulduğu halde, gönüllü suretinde kaydolunduğu karargâhta askerleri hükümet ve harp aleyhine teşvik ettiği duyulan- Talât Bey'in katlini bir görev kabul ediyordu. Nafiz Bey, Davavekili Fuad Şakir Bey'in nezdinde bana bu meseleden bahsettiği zaman iddiasını çürüterek bu fikrinin yanlış olduğunu ve reddimin nedenlerini kendisine açıkladım. Çünkü, bizim girişim ve düşüncelerimizde kan, kesinlikle söz konusu değildi. Sabahaddin Bey, pek samimi olarak bu gibi kişisel ve hunhar girişimlere aleyhtardı. Et bile yememeyi prensip kabul eden bir kişiden başka türlü hareket de beklenemezdi. Bununla beraber, Nafiz Bey'in düşüncesi, o sırada İstanbul'da bulunan Şerif Paşa'ya anlatıldı. O da "İttihatçıların izledikleri yola girmeyelim ve onların hatasına düşmeyelim" dedi. Halbuki daha sonra Cavid Bey'e ait bir mektubun Paris'te çıkan Meşrutiyet gazetesinde yayımlanması ve Fransa'dan bağlanmak istenen ödünç paraya Şerif Paşa'nın muhalefete kalkışması yüzünden -ileride açıklayacağımız gibi- Şerif Paşa'ya karşı Paris'te suikast yapılması İttihatçılarca mubah sayılmıştı.

Balkan Harbi'nde Yenilgimizin Nedenleri

Harbin İstanbul çevresinde meydana getirdiği sefalet ve ümitsizlik memleketin ruhsal durumunu cidden sarsmış ve hükümeti gereği gibi zaafa uğratmıştı. Bu yürekler acısı

duruma rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti tatmin edilemeyen bir hırsla hükümeti ele geçirmek için uğraşıp duruyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, Muhtar Paşa hükümetine taraftarlık göstermek de caiz değildi. Gerçekte harpteki yenilginin sorumluluğu doğrudan doğruya bu hükümete mal edilemezdi. Bu konuda daha çok İttihat ve Terakki hükümetlerini eleştirmek haklı olurdu. Çünkü, yeni askeri teşkilatı düzenleyen ve kabul eden İttihat ve Terakki kabinesinden Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa olduğu gibi, dış. siyasette de izlenen muğlak politikayla Balkan birliği daha Hakkı Paşa kabinesi zamanında oluşmuş ve sefirlerimizin -özellikle Viyana sefirimizin- bu mesele hakkında hükümetin dikkatini çekmek için yazdığı tezkereler kayıtsızlıkla karşılanmıştı. Nitekim Trablusgarp Harbi'nden önce de Roma Sefiri Kâzım Bey tarafından İtalya'nın askeri hazırlıkları hakkında yapılan ihbarlar ciddiye alınmamış, İtalyanlar tarafından verilen ültimatomdan bir iki gün önce Sadrazam Hakkı Paşa, Meclis kürsüsünde adı geçen hükümetle olan ilişkimizin pek dostane olduğunu söylemiştir. Hatta harp ilanı notasının Hakkı Paşa'ya kumar masasında verildiği bile söylenmiştir.

Balkan Harbi'nin kamuoyu üzerinde yaptığı etki, meydana getirdiği elem ve keder, hemen hemen tamamen Muhtar Paşa kabinesine yöneliyor ve yenilgiler, hükümetin önlem almaktaki eksiklerine bağlanıyordu. Hiç düşünülmüyordu ki, nakil araçlarının bulunmamasına rağmen Alman askeri teşkilatını kabul etmek ve menzil teşkilatını memleketimizde aynen uygulamaya kalkışmak en önemli yenilgi nedenlerindendir. Bundan başka, daha önceden hazırlanan bir plan dahilinde hareket edilerek her cephede savunmaya girişilmesi de doğrudan doğruya İttihat ve Terakki hükümetinin bir eksikliğiydi. Pek doğaldır ki, harp ilanının arifesinde yeni planlar hazırlamaya ve erkânıharbiye kararlarının değiştirilmesine maddi imkân yoktu. Şu kadar var ki, harbin ilanından önce Rıza Tevfik Bey aracılığıyla özel olarak Yunanlılarla cereyan eden görüşmeler, hükümet tarafından uygun bulunmak şansına sahip olsaydı, belki bu hükümetin harbe katılmaktan vazgeçmesi imkânı doğardı.

Hariciye Nazırı Noradongiyan Efendi

Büyük kabinenin kuruluş tarzı da garipti. Aşağıda yapacağım açıklamadan sonra okuyucularımın da bu fikre katılacaklarından eminim; Fazlı Bey bir gün Harbiye Nazırı

Nâzım Paşa'nın ziyaretine gitmiş, tesadüfen Ziraat Nazırı Reşid Paşa da Nâzım Paşa'nın yanındaymış. Görüşme sırasında Ziraat Nazırı Nâzım Paşa'ya "Paşam aramızda hainler var" diye söze başlamış ve Trablusgarp Harbi dolayısıyla İtalyanlarla barış görüşmeleri yapılırken cereyan eden şu olayı aktarmıştır:

"Ben İtalyanlardan lehimize bazı şeyler koparmaya çalıştım ve bu konuda dostlarımı da ikna etmeyi başarmıştım. Fakat, bir ara İtalyan delegesinin hareketinde değişiklik hissettim ve nedenini sordum. İtalyan delegesi cevaben, 'Dayinler vekili Nogara İstanbul'dan gönderdiği raporda Hariciye Nazırı Noradongiyan Efendi'yi evinde ziyaret ettiğini bildiriyor ve Noradongiyan Efendi'nin 'Durumumuz kötüdür, ne isterseniz vermeye mecburuz; fırsatı kaçırmayın, isteklerinizde ısrar edin!' tavsiyesinde bulunduğunu yazıyor' demiştir."

Bunu bana bizzat Fazlı Bey anlatmıştır. Bununla beraber bir Hariciye Nazırı temsil ettiği memlekete böyle ihanet eder mi? Veya Reşid Paşa bu ihaneti biliyorsa o kabineyle olan ilgisini neden kesmemiş? Hatta Nâzım Paşa bu durumdan haberdar olduktan sonra meseleyi neden incelememiş?

Kâmil Paşa Kabinesinin Durumu

İttihat ve Terakki taraftarlarının teşvikiyle İstanbul'da yapılan harp mitingi ve Babıâli'ye karşı alınan tehditkâr tavır hükümetin izleyeceği siyaset üzerine etki yapmakta gecikmemiştir. Bu mitingin ardından Babıâli önüne gelen ufak bir kalabalığa meram anlatmak için Bahriye Nazırı Muhtar Paşa'nın döktüğü terden kabinenin ne kadar aciz olduğunu anlamak güç değildi.

İşte bütün bu nedenlerden dolayı, Ahmed Muhtar Paşa kabinesi düşmeye mahkûm ve kamuoyu gözünde manen felç ve bitkindi. Bu durumdan cesaret alan İttihatçılar da İstanbul çevresini zehirlemeye devam ediyorlar; bir taraftan Balkanlılar, diğer taraftan politikacılar, hükümeti önden arkadan vuruyorlardı. Acz içinde çırpınan hükümet de bu iki baskı arasında bocalayıp kalmıştır.

Bir süre sonra duruma direnme olanağını bulamayan Ahmed Muhtar Paşa mevkiini Kâmil Paşa'ya terk ederek Sadaretten çekilmek zorunda kalmıştır. Kabinenin değişmesi, durumda

hiçbir değişiklik yaratmamıştır. Mevcut karışıklık Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesine kadar devam etmiştir.

Bazı olaylar Kâmil Paşa hükümetinin dış durum karşısında olduğu kadar, iç durum karşısında da endişe içinde olduğunu kanıtlıyor.

Arnavutluk'un Bağımsızlığının İlanı

Balkan Harbi sonucunda bütün Rumeli'nin elden çıkması, Arnavutluk'u pek ümitsiz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. Bir taraftan Sırp ordusu İşkodra üzerine yürüyor, diğer taraftan da Yunan fırkaları Avlonya'ya yaklaşıyordu. Bu iki taraflı tehlike karşısında, Arnavutlar hemen faaliyete geçerek, yurtlarını yabancılara kaptırmamak için bağımsız bir Arnavutluk hükümetini kurmayı düşünmüşler ve bunu Avusturya-Macaristan'la İtalya hükümetleri arasında öteden beri mevcut Adriyatik anlaşmazlığından yararlanmak yoluyla ve özel olarak Viyana hükümetinin yardımıyla sonunda becermişlerdir. Şurasını da kaydetmek gerekir ki, bu iki hükümet arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması veya Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi durumunda, Adriyatik sahilleri boyunca bağımsız bir Arnavutluk'un kurulması hakkında bir anlaşma mevcuttu. Bu gizli protokol, Balkan Harbi'nden bir hayli yıl önce -1897'de- imzalanmıştır.

İsmail Kemal Bey, Balkan Harbi'nin karanlık günlerinde İstanbul'a gelmiş ve Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşmüştür. Buradan Romanya-Viyana-Tiryeste yoluyla Dıraç Limanı'na çıkmış, fakat orada planını gerçekleştirememiştir. İsmail Kemal Bey'in amacı, Sırp ve Yunan ordularının ilerleyişlerini durdurmak için Arnavutluk'un bağımsızlığını Dıraç'ta ilan etmekti. Bu şehre varır varmaz memleket eşrafını bir toplantıya davet etmiş ve bunlara durumu anlattıktan sonra Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmekten başka çare kalmadığını söylemiştir. Toplantıda bulunanlar hayret ve endişe içinde afallayıp kalmışlar; kimse ağzını açıp bir tek söz söylemek kudretini gösterememiştir. Bunun üzerine İsmail Kemal Bey, Müftü'ye dönerek fikrini söylemesini istemiştir. Müftü şu cevabı vermiştir:

"Efendim, aramızda ahlak ve üfanına hepimizin güvendiği Metropolit Efendi vardır. Önce onun görüşünü dinleyelim!"

Bu söz üzerine hemen ayağa kalkan Rum metropolidi "Osmanlılık" lehine heyecanlı bir nutuk söylemiştir. Düzgün bir Türkçe konuşan ve pek ince bir diplomat olan bu din adamı, sözlerine şunları da katmıştır:

"Ben İzmir'de bir 'Osmanlı' olarak doğdum. Görevime başlamadan önce Osmanlı hükümetine ve onun hükümranlık haklarına sadık kalacağıma dair yemin ettim. Osmanlı orduları henüz her tarafta düşmanla çarpışmaktadır. İşkodra Kalesi düşmana kahramanca direnmektedir. Harp devam ediyor ve bir barış imzalanmış değildir. Bu şartlar içinde ben Osmanlı hükümetine ihanet edemem!"

Metropolit Efendi'nin bu yaman hitabesi toplantıyı altüst etmiştir. Müftü Efendi sıkışıp kalmış, ancak şu iki kelimeyi söyleyebilmiştir:

"Efendim, Metropolit Efendi bu fikirde olduktan sonra bana ne söylemek düşer?!"

Toplantı derhal dağılmış ve İsmail Kemal Bey de hemen o gece Dıraç'ı terk etmiştir. İki gün sonra kendi doğum yeri olan Avlonya'ya giden İsmail Kemal Bey, orada başka bir yer bulmuş, Dıraç'taki hareket tarzını değiştirmiş, iyice tanıdığı ve güvendiği kimselerle bir toplantı yapmıştır. İşte İsmail Kemal Bey burada Mithat Fraşeri ve Murad Bey Toptanî gibi bir iki aydın Müslüman Arnavutun, İşkodralı birkaç Katolik Arnavutun ve adamlarıyla Kosova'dan gelen İsa Boletin'in yardımlarıyla 29 Ekim 1912 tarihinde Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmeyi başarmıştır.

Balkan Harbi sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu bütün Rumeli'yi kaybederek doğuya doğru çekilirken, Balkanlar'ın batı kıyılarında bağımsız, fakat yarım ve küçücük bir Arnavutluk doğuyordu: Balkan İslam dünyası hem ezilmiş, hem de ikiye bölünmüştü.

BABIÂLİ BASKINI VE NÂZIM PAŞA'NIN KATLİ

Evim Şişli'de Kâğıthane Caddesi'ndeydi. Bir gün gece yarısından sonra beni uyandırdılar ve Beyoğlu Polis Müdürü Şükrü Bey'in dairede beni beklediğini söylediler. Gönderilen özel otomobille Beyoğlu mutasarrıflığına gittim. Saat üç sıralarıydı. Şükrü Bey hâlâ çalışıyordu. Davet sebebini anlattı: İttihatçılar Said Halim Paşa Yalısı'nda toplanıyorlar ve hükümet aleyhine bazı düşünceler besliyorlarmış. Bu konudaki kanaat ve düşüncemden

yararlanmak isteniliyormuş. Alınacak önlemler hakkında benim oyumu almasını ve benden yardım istemesini kendisine tavsiye etmişlermiş.

Bu, benim anlayamadığım bir dildi. Görülüyordu ki, hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetinden ve gizli toplantılarından haberdardı. Mevcut inzibat araçlarını bu konuda kullanmak ve zararlı girişimlerin önüne geçmek mümkün değil miydi? Hükümet aciz kalırsa bir fert ne yapabilirdi?

Babıâli baskını ilk defa 25 Kanunuevvel 1328 tarihinde Beşezade Emin Bey'in Vefa'daki evinde yapılan toplantıda kararlaştırılmıştır. Halbuki Said Halim Paşa'nın yalısından bahsediliyordu!

Bu, hükümetin durum hakkındaki bilgisizliğine en büyük bir kanıt değil miydi? Şükrü Bey'e cevaben, süratle tedbir alınmasından başka çare göremediğimi söyledim ve yanından ayrıldım. Hükümetin bu derece aciz kalmasını ve ahmaklığını bir türlü aklım almıyordu. Bu duruma kayıtsız kalmak, siyaset akımlarına kapılmış ve bu uğurda gençliğini yıpratmış bir adam için mümkün müydü? Ertesi gün Babıâli'ye gittim. Amacım Nâzım Paşa'nın yaveri Nafiz Bey'i görmek ve hükümetin durumunu daha özel bir ağızdan öğrenmekti.

İttihatçılar Nâzım Paşa'yı Nasıl İğfal Etmişlerdi?

Babıâli'nin karşısında, emekli kıraathanesi vardı. Önünden geçerken birisinin beni çağırdığını duydum. Çağıran eski bahriye subaylarımızdan Şevki Bey'di. Kendisiyle Paris'te beraber bulunmuştuk. İttihat ve Terakki hükümetine karşı yapılan mücadelelere o da pek yakından katılmıştı. Oturduğu masaya yaklaştığım zaman telaşla silahım olup olmadığını sordu: "Hayır" cevabını verdim. Şaşırdı ve İttihatçıların Babıâli'yi basmak üzere olduklarını, neredeyse görünmelerinin muhtemel olduğunu söyledi. Hayret! Hükümet, ayrıntılarına kadar vakıf bulunduğu bu durum hakkında hiçbir önlem alamıyordu. Bu nasıl hükümetti! Şevki Bey'e, "Bizim kişisel fedakârlığımıza dayanan bir hükümetin iktidar mevkiinde kalması memleket için zararlıdır. Kendi kuvvetini iyi kullanmasını bilmeyen bir hükümet düşürülmelidir" dedim ve ayrıldım.

Nafiz Bey'in yanına girdiğim zaman aynı endişeleri a da ifade etti ve her an bir saldırıya maruz bulunduklarını gizlemeye gerek görmedi. Nafiz Bey'den ne gibi önlemler aldıklarını

sormuştum. Bana Babıâli'nin alt kısmında emre hazır bulundurdukları bir askeri kıtayı gösterdi. Kıtanın başında öteden beri İttihatçılığıyla ünlü Osman Bey adında bir yüzbaşı vardı. Bu kişi Enver Bey'in tavsiyesiyle oraya alınmış. Nâzım Paşa, askerlik namusu üzerine söz veren Enver Bey'e duyduğu güvene dayanarak Osman Bey'i Babıâli muhafızı yapmış imiş. Osman Bey'e güvenmediğimi ifade ettiğim zaman Nafiz Bey, "Ne yapayım, Paşa'ya söz anlatmak mümkün olamıyor" demişti. Anlaşılıyordu ki, hükümet kendi kuyusunu kazmakla meşguldü.

Gerçekten bundan iki gün sonra İttihatçılar Babıâli'yi bastılar ve Nâzım Paşa ile Yaver Kıbrıslı Tevfik ve Nafiz Bey'leri öldürdüler. Bu olay 1328 senesi Kanunusani ayının dokuzuncu günü sarayda toplanan "Saltanat Şûrası"nın ertesi günü yaşanmıştır. Doğaldır ki, bu sırada Babıâli'nin korunmasına ayrılan bölükten ufak bir engelleme veya savunma tutumu çıkmamıştır.

Satvet Lütfi Bey'in Bir Girişimi

Bununla beraber, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu cüretkâr saldırısına karşı muhalefet silah bırakmış değildi. O korkunç günde bile hükümetin tekrar İttihatçıların eline geçmemesi için çok tehlikeli girişimlerde bulunulmuştur. Arkadaşlarımızdan Satvet Lûtfi Bey, Babıâli baskını sırasında hemen saraya koşmuş ve dostlarımızdan Mabeyinci Reşid Bey'in odasına girmeyi başarmıştır. O sırada Enver Bey de Sultan Reşad'ın huzuruna çıkmış bulunuyordu. Bir ahbabıyla havadan sohbetlerle meşgul olan Reşid Bey, Lûtfi Bey'in telaşlı haline şaşırmış ve haber vermeden odaya girmesini ima ederek ziyaretinin nedenini sormuştur. Yaşanan durumdan tamamen habersiz olan Mabeyinci Bey, Babıâli olayından ve hatta kapısı önünde İttihat adına nöbet bekleyen Mümtaz Bey'den ancak Lûtfi Bey'in açıklaması üzerine bilgi sahibi olmuştur. Bununla beraber Lûtfi Bey tarafından yapılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarısını tehlikeye sokacak olan teklifi Reşid Bey kabul etmemiş ve bu şekilde son ümit de mahvolmuştur.

Lûtfi Bey'in teklifi; Enver Bey'in tutuklanması ve padişahın Babıâli'ye götürülerek toplanan halkın dağıtılması amacını taşıyordu. Bu girişim sonuçsuz kalınca İttihat ve Terakki'nin galebesi kesinlik kazanmıştır. Ve bu başarı üzerine düzenlenen plan dahilinde bütün daireler işgal edilmiş, hükümet İttihatçıların eline geçmiştir.

Komitecilik Zihniyetinin Bir Şaheseri

İttihat ve Terakki son senelerde bütün bütün komitecilik zihniyetini ele almıştı. Bu sebepten dolayı hemen aynı günde düşmüş hükümet taraftarlarını birer birer tutuklayarak zindanlara atmış ve Babıâli cinayetlerine rağmen, hiç ürkmeden ortalığa dehşet saçmaya cesaret etmiştir.

Olayın ertesi günü Taksim Meydanı'ndan geçerken tutuklandım. Beni Beyoğlu Polis Müdüriyeti'ne götürdüler. Üç gün önce Kâmil Paşa hükümeti hakkında sohbette bulunduğum Polis Müdürü Şükrü Bey'le karşı karşıya geldik. Tutuklanmamın sebebini sordum. Şükrü Bey, emrin genel müdürlükten verildiğini ve kendisinin bilgisi olmadığını söyledi. Şiddetli itirazlarım üzerine telefonla Polis Genel Müdürü Azmi Bey'den açıklama istedi. Uzun bir konuşmadan sonra bir "taahhüt senedi" imzaladığım takdirde serbest bırakılacağımı bana bildirdi. Azmi Bey'in telefonla dikte ettiği senet sureti hemen hemen şöyleydi:

"Nâzım Paşa'nın katlinden dolayı Adliye Nezareti tarafından vuku bulacak davete bila kaydü şart icabet edeceğimi taahhüt ederim. "

Bu senetin imzalatılmasındaki amaç, gerekirse, Nâzım Paşa'nın katili olarak beni göstermek ve bu şekilde bir taşla iki kuş vururcasına beni ipe kadar göndermekti!

HÜKÜMET DARBESİ HAZIRLIKLARI VE
MAHMUD ŞEVKET PAŞANIN KATLİ

Kâmil Paşa hükümeti iktidar mevkiindeyken birbirlerini eleştiren muhalifler şimdi elden kaçırdıkları devlet kuşunu tekrar yakalamak için birleşmiş görünüyorlardı. Doğal olarak ben de paçaları sıvamış, İttihatçıların düşürülmesine çalışanlarla işbirliğine dalmıştım. Fakat, daima olduğu gibi bu defa da zümreler arasında ayrılık noktalan daha ilk hamlelerde belirmeye başlamıştı. Bir taraftan "İtilaf Fırkası"ndan Gümülcineli İsmail Bey faaliyete geçmiş, diğer taraftan da Sadık Bey'le Salih Paşa iş sahasını daha kaplamlı bir hale

koymuşlardı. Çeşitli zümreler arasında bazı irtibatlar oluşturulmuş, gizli toplantılara başlanmıştı. Sabahaddin Bey etrafında toplananlar arasında Dr. Nihad Reşad ve Satvet Lûtfi Bey'ler odak vazifesi görüyorlardı. Gümülcineli İsmail Bey; Muhip, Pertev Tevfık ve Taceddinzade Hakkı Bey'lerle beraber çalışıyor, Sadık Bey'le Salih Paşa da "İtilaf Fırkası" unsurlarıyla bunlara katılmış bulunuyorlardı. Bunlara bağlı olarak çeşitli gruplar da faaliyet halindeydi. Kimi İttihat ve Terakki aleyhinde propaganda yapıyor, kimi de yeni yeni taraftarlar kazanmaya uğraşıyordu. Fakat, bütün bu çeşitli faaliyetler belirli bir program etrafında toplanıp, az çok disiplinli bir teşkilat hamlesi olmaktan çok uzaktı. Merkezsiz, başsız, karmakarışık bir heyecan dalgası içinde tehlikeli bir oyun başlamıştı; sonucu ölüme kadar gidebilirdi.

Muhalefet Grupları ve Çeşitli Akımlar

Ben, çeşitli oluşumlar arasında irtibat görevi görüyordum. Kuruçeşme'den aldığım intibalarla Gümülcineli İsmail Bey cephesini fikren desteklemeye koşuyor, diğer gruplardaki durumdan haberdar olmaya çalışıyor ve bu zorunluluklarla her tarafta mekik dokuyordum. Erkânıharp Kemal, Yüzbaşı Kudret Bey'lerle Kemal Paşa4 ve bazı subaylar arasındaki irtibata da aracılık ediyordum. Yüzbaşı Çerkeş Kâzım ve Nazmi Bey'ler en tehlikeli rolleri oynamaya hazır ve mutlaka kan dökülmesine taraftardılar. Bunlar bu konuda Sabahaddin Bey'e yaptıkları birçok başvuruya ret cevabı alınca, başka taraflara başvuruyorlar ve bir kuvvete dayanmayan bir siyasi hareketin anlamsızlığını iddia ederek bazı İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ortadan kaldırılmaları gereğini şiddetle savunuyorlardı. Bu faaliyetler doğrultusunda Kandilli'deki Kıbrıslı Yalısı da İttihat ve Terakki hükümetine karşı cephe almış ve Kıbrıslı Şevket Bey, kardeşi Yaver Tevfık Bey'in katlinden etkilenerek ve idealist düşüncelere uyarak Halid Bey ve diğer dostlarıyla ihtilalde birinci derecede etkili kişiler arasında yer almışlardı.

İstanbul Muhafızlığının Tedbirleri ve İlk Tutuklamalar

Gün geçtikçe durum hassasiyet kazanıyor, teşebbüs sahası genişliyor, fakat başarısızlık tehlikesi de artıyordu. İttihatçılar komitecilik işlerinde tecrübeli ve adam aldatmakta becerikli kimselerdi. Cemiyet bizimle işbirliği yapan Yüzbaşı Şair Celis'i satın almıştı. Bu kişi veremliydi ve uzun süre yaşaması ihtimali bile yoktu; buna rağmen her nedense bütün bildiklerini Talât ve Cemal Bey'lere anlatmıştı. Aynı zamanda bizimle çalışmaya devam ediyor gibi görünerek her gün elde ettiği bilgilerden hükümet erkânını haberdar etmişti. Yüzbaşı Hilmi Bey de iki yönlü siyaset izlemiş, Nihad Reşad Bey'i aldatmayı başarmıştı. Bu iki kişi esasen tecrübe edilmiş arkadaşlardan değillerdi. Ne şekilde aramıza girdiklerini hâlâ bilmiyorum. Şükrü Paşazade Yüzbaşı Fethi Bey de bunlar arasında bulunuyordu.

İçimizde bir ihanet şebekesinin varlığına rağmen bütün esasları bu kişilerin öğrenmesi mümkün olamamıştır. Bizler faaliyetimize devam ediyorduk. Hükümet darbesi için son noksanlar da ikmal edilmiş ve kesin harekâta geçilmek üzere dağıtılması gereken beyannamenin matbaadan alınması kalmıştı. Beyannamenin basımında ben görevliydim. Bunun içinde askeri meselelere değiniliyordu ve yetkili kimseler tarafından kaleme alınmıştı. Ne yazık ki, ufak bir ihtiyatsızlık bütün bu hazırlıkları altüst etmiştir. Matbaaya benden başkasının gitmemesi kararlaştırıldığı halde bu kararın korunamaması bir felakete neden olmuş ve bazı arkadaşlar tutuklanmıştır. Erzurum taraflarına giden bir kişiye bir miktar beyanname verilmesi bir iki arkadaş arasında kararlaştırıldıktan sonra benim haberim olmadan Serdar Sıtkı Bey beyannamelerden bir kısmını matbaadan alarak söz konusu arkadaşına vermiş; Mustafa ismini taşıyan bu adam da fırsatı ganimet bilerek beyannameleri İstanbul muhafızı Cemal Bey'e bırakmıştır. Cemal Paşa'nın Hatırat'ında söylediği gibi, ele geçirilen Serdar Sıtkı Bey'den sonra bazı kişiler de tutuklanmıştır.

Bu durum üzerine hazırlıkların belli başlı failleri olarak gizlenmek ihtiyacını hissettik. Satvet Lûtfi Bey, Pangaltı'da bir yabancının yanında saklandı. Ben Tepebaşı'nda bir apartmana sığındım. Gümülcineli İsmail Bey de Tokatlıyan arkasında bir eve çekilmişti. Muhip ve Pertev Bey'ler de aynı şekilde izlerini kaybettirdiler. Bununla beraber, hava karardıktan sonra gece kuşları gibi faaliyete geçiyor, bazen Nihad Reşad Bey'in yanında toplanıyor, bazen Gümülcineli İsmail Bey'de buluşuyor, özetle mevcut tehlikelere rağmen çalışmaya devam ediyorduk.

Bu faaliyetin devamını hisseden veya herhalde yakınen bilen İstanbul muhafızlığı benim hakkımda gazetelerde şöyle bir ilan yayımlamıştı:

"Kısa boylu, tıknazca, mütenasibülendam, iyi Fransızca tekellüm eder, kibar tavırlı bir zat..."

Bu ilanla hükümet kendi memurlarına beni tutuklamaları için açıkça emir veriyor, hatta diğer vatandaşlara da bu tutuklama hakkını bahşediyordu. Hatta Şair Yahya Kemal Bey, ben sanılarak İstanbul muhafız kumandanlığına davet edilmiş ve yanlışlık anlaşıldıktan sonra serbest bırakılmıştı. Tutukluluğum için düşünülen bu garip girişimlere rağmen uğraşmaktan geri durmuyordum. Örneğin, bu ilanı bir sabah Göztepe'de okuduğum halde aynı gün öğleden önce Haydarpaşa'da, öğleden sonra Beyoğlu'nda, daha önceden verilmiş randevularıma gittim ve hatta o günün akşamı Satvet Lûtfı ve Gümülcineli İsmail Bey'lerle buluştum. Fakat, ne de olsa durum cidden güçleşmişti.

Bu nazik günlerde Kuruçeşme'ye bizzat gitmem mümkün olmamıştı. Tabii Sabahaddin Bey'in yalısı gözetim altındaydı. Bununla beraber bütün bu ihtiyat ve çabalara rağmen korkulan son nihayet geldi ve tutuklandım.

Nasıl Tuzağa Düştüm ve Sorgulanmamız

Tutuklanmamız pek garip bir şekilde gerçekleşmişti. Tepebaşı karşısında Nihad Reşad Bey'in kaldığı apartmanda bulunuyordum. Apartmana Kâzım Bey adında bir subay geldi. Bana, İstanbul tarafında toplanan bazı arkadaşların beklediklerini söyledi. Tanıdığım bazı isimler de saydı. Kâzım Bey'i mektepten tanımakla beraber, bu gibi işlerle ilgili olarak şimdiye kadar ilişkide bulunmuş değildim. Fakat, şahit gösterdiği isimler beni kandırmaya yetmişti. Karanlık basmadan çıkmanın uygun olmadığını ileri sürerek itiraz ettimse de, arkadaşların dağılma ihtimali bulunduğunu ve benden öğrenmek istedikleri bazı konuların ertelenmesinin, manevi kuvvetleri ve sonuç olarak kararlan üzerinde kötü etki yapacağını iddia ederek ve daha bunlara benzer bazı diller dökerek beni ikna etmeyi başardı ve arabayla gidilecek olursa hiçbir tehlike söz konusu olamayacağını güven verici bir dille söyleyince çaresiz bu sahte aracıya aldandım. Birlikte apartmandan aşağı indik. Cadde üzerindeki kapıdan çıkar çıkmaz sağdan soldan iki sivilin etrafımı çevirdiğini gördüm. Gerçekten arabayla İstanbul'a geçtik, ama gittiğimiz yer toplantı yeri değil, polis genel müdürlüğüydü. Kâzım Bey, üzerinde resmi elbisesi bulunduğu halde polis müdüriyetinde benim gibi tutuklu görünüyordu. Bir ara bulunduğumuz odadan memurlar ayrılmıştı.

Hemen bu ikiyüzlü dost, "Ben subayım, niçin sivil memurların emriyle buraya geldim. Herhalde buradan çıkmalıyım" dedi ve üste bir de kendisine emanet edilecek özel işlerim olup olmadığını sordu. Ben nefretimi çirkin bir şekilde göstermekle yetindim. Çıktı, gitti.

İlk sorgulama, Polis Müdürü Azmi ve İstanbul Muhafızı Cemal Bey'ler tarafından yapılmıştır. Bir ara Azmi Bey telefonla Levazım Reisi İsmail Hakkı Bey'i davet etmiş ve "dostun tutukludur, sorgulamasını beraberce yapalım" demiştir. İsmail Hakkı Bey, sorgulama sırasında okul olayları dolayısıyla hakkımda öteden beri beslediği düşmanlığı göstermekten çekinmemiştir.

Bütün sorulara olumsuz cevaplar verdim. Bir ara ifadelerimden sinirlenen Cemal Bey bir komiteci ağzıyla, "Kellemizi koltuğumuzun altına alarak işgal ettiğimiz yeri hiçbir zaman terk etmeyeceğiz. İttihat ve Terakki'nin kararı kesindir. Başarılı olmanız ihtimali yoktur" dedi.

Benden önce Serdar Sıtkı, Hasan ve Said Bey'ler tutuklanmışlardı. Daha sonra Satvet Lûtfı Bey'i de hileli bir hareketle yakalamayı başarmışlar; Binbaşı Avni, Tevfık, Mülazım Lûtfı, Salih, Sıtkı, Mahmud Bey'ler de bir iki gün sonra bizlere katılmışlardır.

Sabahaddin Bey Taraftarları ve Diğer Gruplar

Görülüyor ki, ilk tutuklamalar doğrudan doğruya Sabahaddin Bey'in belirli birkaç dostu ve beyanname işiyle ilgili bazı taraftarlarıyla sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni şudur ki, diğer gruplar kanlı bir inkılap yapmayı düşündüklerinden ve kan dökmek prensibimize uygun gelmediğinden bizler yavaş yavaş bu aşırılarla olan ilişkimizi gevşetmiş ve yalnız Sabahaddin Bey'in fikirlerini onaylayan ve kabul eden arkadaşlarla hükümeti barışçıl araçlarla düşürmek girişimlerinde bulunmuştuk. Diğer gruplar, daha sonra anlaşıldığı üzere, kendi görüşlerine göre, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ileri gelenlerinin sevk ve idaresiyle her ne pahasına olursa olsun İttihatçılardan iktidarı geri almaya çalışıyorlardı. Bunun içindir ki, bizim tutuklanmamız sırasında onlar hiç kaale alınmamış; sorgudaki dik başlılıkla verdiğimiz cevaplarımıza dayanarak divanıharp bu işlerle ancak bizim uğraştığımız fikrine kapılmış; bizim sessizliğimiz önünde onların tutukluluğunu haklı gösterecek fiili bir sebep de icat edememiştir. Bizler Bekirağa Bölüğü'nün kasvetli

odalarında birbirimizle görüştürülmeksizin ayrı ayrı tutuklu bulunuyorduk. Burada divanıharp konusuna değinmeyi ve divanıharp hakkında açıklamaya girmeyi gerekli bulmuyorum. Binbaşı Nafiz Bey başkanlığında kurulan divanıharp, kesin sonuca doğru yavaş hareket ediyor; İttihat ve Terakki hükümetinin Sabahaddin Bey'le uyuşma girişiminin sonucunu beklediği hissediliyordu. Bununla beraber, sorgulama, doğal seyrini takipte gecikme göstermiyordu.

Akıl Hastaları Arasında...

Tutuklu bulunduğumuz yerin rutubetli oluşu ve havasızlığı yüzünden Mahmud Bey hastalanmıştı. Ben de sonra hastalanarak Haydarpaşa Hastanesi'ne sevk edildim. Nöbetçi doktor, benim bir numaralı koğuşa yatırılmamı uygun gördü. Halbuki bu koğuş öteden beri akıl hastalarına mahsustur. "Belki" dedim "asabi hastalıklar için başka bir yer ayırmışlar". Bir de ne göreyim: Mahmud Bey karyolada büzülmüş yatıyor; ortada iki hasta abuk sabuk konuşarak geziyordu. Hayret içinde Mahmud Bey'in yanına yaklaştım. Zavallı arkadaşım bana durumun vehametini işaretle anlattı. Hemen koğuştan dışarı fırlayarak nöbetçi doktorun odasına koştum ve kendisine, "Siz mesleki görevinizi siyaset uğruna feda ediyorsunuz" dedim.

Doktor şaşırdı. Aldıkları emir gereğince hareket ettiklerini, birbirimizle görüşmemiz yasak olduğu için diğer koğuşlara yatırılmamızın imkânı olmadığını söyleyerek itiraz etti. Nihayet yukarıdaki koğuşlardan birisini tahliye ederek ikimizi de oraya yatırdılar.

Müebbet Kürek Cezasına Mahkûmiyetimiz

Tedaviden sonra tekrar Bekirağa Bölüğü'ne döndüğümüz zaman divanıharp hakkında birçok dedikodu oldu. Cemal Bey başkalarına ibret olsun diye Satvet Lûtfı, Mülazım Lûtfı Bey'lerle beni idam ettirmek istiyormuş. Diğer taraftan Mahmud Şevket Paşa, Sabahaddin Bey'le uyuşulmasını ve affımızı tercih ediyormuş. Bununla beraber beslenen bu ümitler boşa gitti ve sonuçta Satvet Lûtfı ve Mülazım Lûtfi Bey'lerle beni ve daha birkaç arkadaşı

müebbet kürek cezasına, diğerlerini on beşer seneye mahkûm ettiler ve umumi hapishaneye tıktılar.

Mahkûmiyet karan üzerimizde önemli bir etki yapmamıştı. Öncelikle idam tehlikesini atlatmıştık. Ayrıca bizim tutuklanmamızın ardından Nihad Reşad Bey'in de Avrupa'ya gitmesi üzerine Sabahaddin Bey'in çevresindeki arkadaşların faaliyeti gerçi sonuçsuz kalmıştı; fakat diğer zümrelerin başarısını bekliyor ve tahliyemizi ümit ediyorduk.

Kumandan Ahmed Abuk Paşa ile Gelibolu'da bulunan kumandan Natık Paşa'nın İttihat ve Terakki hükümetine karşı oldukları ve dolayısıyla İstanbul'u işgal için hazırlık yaptıkları rivayet edilmekteydi. Bununla beraber, Sabahaddin Bey istemeyerek girdiği bu çıkmazdan kurtulmuş ve diğer kişilerle olan ilişkilerini kesmiştir.

Divanıharp, Binbaşı Avni Bey'i beraat ettirmişti. Mahkûmlardan Mülazim Lûtfi, Hasan ve Said Bey'ler Sinop'a, Sıtkı ve Tevfık Bey'ler de başka bir yere sevk edileceklerdi. Diğerlerimiz Bodrum'a gönderiliyorduk.

Mahmud Şevket Paşa'nın Katlinden Sonra

1913 senesi Haziran'ının 14. Çarşamba günü Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Bayezid'de katledilmişti. Bu haber bize geldiği vakit henüz umumi hapishanede bulunuyor, Bodrum seyahati için hazırlıklar yapıyorduk. Olay günü ortalık epey karışmış, fakat İttihatçılar mevkilerini korumuş; Kâmil Paşa kabinesi gibi eller yukarıda teslim işareti vererek Babıâli'yi terk etmemişlerdir. Tabii, hemen yeni tutuklamalar başlamıştır. Yalnız Beyoğlu'nda Pire Mehmed Sokağı'nda Kâzım, Topal Tevfık, Şevki ve Nazmi Bey'ler hükümet kuvvetleriyle uzun süre çarpıştıktan sonra teslim olmuşlardır. Bunlardan Nazmi Paşazade Abdürrahman Bey firar etmeyi başarmış, günlerce dağlarda dolaşmış, sonunda sınır dışına çıkabilmiştir. Nazmi Bey de kaçmayı başarmıştır.

Tutuklamaların pek yaygın olduğunu gören ve kendilerine kadar geleceğinden korkan bazı kişiler, bu arada eski Dahiliye Nazırı Reşid, Kıbrıslı Şevket, Söz gazetesi başyazarı Asaf Muammer, Lider Sadık ve Gümülcineli İsmail Bey'ler ve daha pek çokları memleketi terk etmişlerdir.

Bu tedbirleri alamayanlar ya asılmış, ya mahkûm edilmiş ya da sürgüne gönderilmişlerdir. Sinop sürgününe gidenler o kadar çoktu ki, kendilerine özel bir vapur tahsisine gerek görülmüştür.

Ne garip durum ve ne acayip benzeyiştir ki, Kâmil Paşa kabinesi zamanında yapılan ve Nâzım Paşa ile Yaver Kıbrıslı Tevfik ve Nafiz Bey'lerin ölümleriyle sonuçlanan Babıâli baskınını hükümet biliyor ve bunu bekliyordu. Mahmud Şevket Paşa ile yaverinin hayatlarına mal olan olay da daha önceden İttihat ve Terakki hükümetince ve özellikle İstanbul muhafızlığınca biliniyordu. Bu noktayı şu olay doğruluyor:

Olaydan bir gün önce dostlarımızdan Fazlı Bey muhafızlık erkânı-harbiye reisinin odasında bulunuyordu. Dostumuzun yanında reis Mustafa Bey, emri altındaki subaylara ertesi gün için tetikte bulunmalarını tavsiye etmiş ve muhafız birliğine cephane dağıtılmasını emretmiştir. Demek oluyor ki, hükümetçe daha bir gün önceden her türlü ihtimali karşılayacak önlemler alınmıştır. Şu kadar var ki, kendilerini korumayı ihmal etmeyen İttihat ve Terakki yöneticileri Mahmud Şevket Paşa'yı uyarmaya gerek görmemişlerdir. Cemiyet bu vesileyle hem muhaliflerinden hem de genel merkezin artık hoşuna gitmemeye başlayan Hareket Ordusu kumandanından kurtulmuştur!

İdam Kararları ve Abdülhamidvari Hileler

Mahmud Şevket Paşa'nın katli dolayısıyla alelacele oluşturulan ve Binbaşı Remzi Bey'in başkanlığına emanet edilen yeni divanı harbi örfi hemen faaliyete geçmiş ve ani kararlarla Damad Salih Paşa, Muhib Bey, Hakkı Bey ve kardeşini, Kâzım, Topal Tevfık, Şevki Bey'leri ve daha birçoklarını idama mahkûm etmiş ve hüküm hemen infaz olunmuştur. Bu divanıharp olaydan önce Ferik Tevfik Paşa'nın başkanlığındaydı. Hakşinas bir kişi olan Ferik Tevfik Paşa, verilecek kararlar hakkında önceden taahhüde girişemediği için üç ay için izinli sayılmış ve yerini Remzi Bey'e bırakmıştır.

İttihatçılar bu zorba hareketlerini yeterli görmeyerek siyasetin diğer türlü hilelerine de başvurmuşlar ve Avrupa'ya kaçmayı başaran muhaliflerin tekrar memlekete dönmelerini sağlamak için, selefleri Sultan Abdülhamid gibi, arkaları sıra adamlar yollamışlardır. Nitekim sürgün yeri Sinop'tan geri çağrılan (...) Bey Paris'e gönderilmiştir. Dönüş teklifini

Şefik Esad Bey ve diğer bazıları reddetmişlerdir. Mutavassıt Bey o zaman Nis'te bulunan Mahir Said Bey'e yaptığı yazılı başvuruda aşağı yukarı şu cümle ve ibareleri kullanmıştır:

"İstanbul muhafızı Cemal Beyefendiden affınız için ekîden istirhamatta bulundum. Müşarünileyh bu istirhamatımı şu şartla kabul ettiler: Her biriniz hangi komploda dahilseniz tahriren itiraf edeceksiniz. Bu itirafname tarafeynin intihap edeceği bir Türkçe ve bir Fransızca iki gazetede yayımlanacak. Şayet bunu yapmazsanız bir daha memlekete giremeyeceksiniz. Aleyhinizde 'Lutte â outrance'da bulunulacaktır? Ben bunları sizi tehdit için yazmıyorum; 'pour acquit de conscience'yazıyorum; cevabınıza muntazırım."

Mahir Said Bey cevabında, yanlış kapı çaldığını, hiçbir komployla alakadar olmadığını, bunu efendisi Cemal Bey'in de bildiğini yazmıştır.

İstanbul muhafızı Cemal Bey bizim de tekrar divanı harbe sevkimizi ve daha önce verilen mahkûmiyet kararını hiç yokmuş gibi sayarak diğerleri gibi sehpaya çekilmemizi ısrarla istemişse de Adliye Nazırı İbrahim Bey bu talebe uymamıştır.

Bu sayede idamdan kurtulduk, fakat İstanbul hapishanesinden kurtulamadık. Yerlerimize de bir türlü sevk edilemiyorduk, fakat dışarıyla ilişkimiz engellenmiyordu. Bir gün Mevlânazade Rifat Bey beni görmeye geldi. İstanbul Muhafızı Cemal Bey'le şartsız kayıtsız işbirliğini kabul ettiğim takdirde affedileceğimi ve serbest bırakılacağımı bildirdi. Rifat Bey'e cevap bile vermedim.

BODRUM VE SİNOP ZİNDANLARI

Bizi Bodrum'a göndermeden önce ilk önlem, yankesiciler gibi, polis müdüriyetinde göğsümüze yaftalar yapıştırarak resmimizi çektirmek ve parmak izimizi aldırmak olmuştur. Bu yetmiyormuş gibi yan yana, ikişer ikişer bileklerimizden kelepçelerle birbirimize bağlı olarak yola çıkarıldık.

Seyahatimiz Haydarpaşa-Eskişehir-İzmir-Aydın-Milas yoluyla ve gereksiz mesafeler kat ettirilerek gerçekleşmiştir. Halbuki Bodrum'a işleyen vapurlardan birisiyle sevkimiz pek kolay ve iyi olurdu. Bununla beraber hükümet bizleri deniz yoluyla göndermemekte adeta keramet göstermişti. Deniz yoluyla gideceğimizi sandığımız için, ona göre planlar hazırlamış, Çanakkale Boğazı'ndan geçtikten sonra vapuru istediğimiz tarafa yöneltmeyi

düşünmüştük. Yolcular arasına karışacak silahlı birkaç fedakârın yardımıyla, bizi şevke görevli jandarmalar silahsızlandırıldıktan sonra, kaptana isteğimiz doğrultusunda direktif vermek güç olmayacaktı, izlemek zorunda kaldığımız karayolu, bu düşüncemizi baltalamış ve Bodrum'da bile sonuçsuz kalan bu hürriyete kavuşmak emeli, ancak Sinop'a gittikten sonra teoriden pratiğe geçirilebilmiştir.

Bodrum Sürgününe Doğru

Sevkimizle görevli jandarma subayı, sınıf arkadaşlarımdan Fehmi Bey'di. Güzergâhtaki bütün hapishaneleri huzurumuzla şereflendirdikten sonra kayıpsız ve salimen Bodrum'a vardık. Bu seyahatte Mahmud Şevket Paşa meselesine karışmış olan Kör Emin, Kara Ahmed, Çerkeş Ragıp Bey'ler de beraberdi. Kasabadan ayrı gibi duran Bodrum Kalesi denize doğru uzanmış kocaman bir binadır. Hapishane bunun içindedir. Burayı Türkiye'nin her tarafından gelen azılı ve muhafazaları güç mahkûmlarla dopdolu bulduk. Hatta Çakıcı Mehmed Efe'nin kızanları da bunlar arasında. Bereket versin, mahkûmların bulunduğu yerlerden tamamen ayrı ve bağımsız ufak bir binayı bize ayırdılar. Burası tam bizim yerimizdi: Abdülhamid devrinin siyasi mahkûmlarına bu bina mesken vazifesini görürmüş...

Sonuçsuz Kalan Firar Girişimlerimiz

Buraya yerleştikten bir süre sonra esaret acısı yüreğimize çökmüştü. Arkadaşlardan Mahmud Bey affedilmişti. Bizler de zincire bağlanan şahsi hürriyetimizi tekrar geri almak için yeniden planlar kurmaya başlamıştık. Hapishanede göreli bir serbestliğe sahiptik. Arzularımız mümkün mertebe yerine getiriliyordu. Muhterem kaymakam Faik Bey ve müddeiumumi bey gibi hükümet adamları ara sıra ziyaretimize gelmek zahmetine katlanıyorlar, gönlümüzü alıyorlar ve bu şekilde bizim üzüntülerimizi kısmen hafifletmeye çalışıyorlardı. Hapishane Müdürü Hasan Bey de fena bir adam değildi. Fakat genel merkezden aldığı emirler yetmiyormuş gibi, ittihat ve Terakki'nin İzmir murahhası Talât Bey'den de ayrıca talimat alır ve bu iki etki altında muhafazamız için dikkatini iki kat

artırırdı. Maksat, kaçmamıza meydan vermemekten ibaretti. Hakkımızda cerayan eden haberleşmeler hakkında da bilgi sahibi oluyorduk. Özel bir el bu evrakı dosyalarından alarak bize getirir ve daha sonra hiçbir şey sezdirmeden yine yerine kordu. Hatta İttihat ve Terakki'nin o günkü görüş tarzım göstermek itibariyle önemli gördüğümüz bir iki evrak (...) Bey'de saklıdır.

Bütün bu dikkatlere rağmen kaçmak girişiminde bulunmuştuk, İstanbul ve Paris ile yapılan gizli haberleşme sonucunda bu konuda gereken her türlü hazırlık tamamlanmış ve Bodrum Kalesi'nden uzaklaşmak imkânı doğmuştu. Bu amaçla nöbetçi jandarmaları uyutacak bir uyku ilacı ve kaleden inmek için büyük bir kangal tel temin edilmiş; bizleri İstanköy Adası'na geçirmek üzere iki sandal da emrimize hazır kılınmıştı. Bu ilaçla tel, hediye olarak İstanköy'den getirilen bir sepet üzüm içinde hapishaneye sokulmuştur. Bizim girişimlerimizden habersiz bulunmakla beraber, Çakırcalı Mehmed Efe'nin kızanları Koca Mehmed, Süleyman, San Hasan ve ünlü eşkıyalardan olan ve bir ara İzmir vilayetinde kır kumandanlığı yapmış olan Bakirli Mehmed Efe hapishaneden kaçırılmamız için ne gerekiyorsa, yardım için emrimize hazır bulunduklarını söylemişlerdi. Yeri gelmişken şunu da arz edeyim ki, bunlar uyguladıkları mezalimin, sırf hükümete ve hükümet teşkilatına zorluk çıkarmak amacıyla yapılmış olduğunu iddia ediyor ve kendilerini aile ocaklarının, hısım ve akrabalarının korunması amacıyla ortaya atılmış birer iyiliksever olarak görüyorlardı. Bunların şerrinden kurtulmak ve kaçmalarına alet olmamak için kaçmak fikrinde olmadığımızı kendilerine söyledik. Fakat, biz kendi kendimize firar hazırlıklarını tamamlamakla meşguldük. Bu işlerle meşgul olmak üzere Satvet Lûtfı Bey'in kardeşi Esad Bey özellikle Bodrum'a gelmişti. Tam bu sırada gelen bir resmi yazıyla Sinop'a gönderilmek üzere İstanbul'a şevkimiz emredilmişti. Kalebentliğe mahkûm bulunduğumuz halde mahpese atılmamızı bir zulüm ve adaletsizlik kabul ettiğimizden hakkımızı geri almaya girişmiştik. Milas Müddeiumumisi Asım Bey'i öteden beri tanırdım; kendisine yazdığım özel bir mektupla durumu açıklamıştım. Ve aynı zamanda kanuni gereklere uymuş olmak için de resmi bir dilekçe gönderdik. Bu nakil olayında belki bu başvurunun etkisi olmuştur. Bununla beraber şehirdeki adamlarımız durumdan haberdar edilmiş ve giderken yolda firar girişiminde bulunmak kararlaştırılmış olduğundan ona göre önlem alınmıştı. Bu kişiler tarafından büyük bir sandal Güvercinlik İskelesi'ne gönderilmiş ve üç kişilik silahlı bir süvari kafilesi de alelade yolcu halinde kâh önümüzden, kâh arkamızdan bizi takip ederek firar fırsatının oluşmasın beklemişlerdir. İlk bekleme yeri olan

Güvercinlik, firar için hareket noktası kabul edilmişti. Güllük veya Güvercinlik İskelesi'ne vardığımızda bizi ambar gibi bir yere misafir etmişlerdi. Gece orada çay içilecek ve çayın içine katılacak uyuşturucu ilaçla jandarmalar geçici olarak etkisizleştirilerek emrimize hazır bulunan kayığa binerek İstanköy'e geçecektik. Fakat, gece kararmak üzereyken tufanı andıran bir yağmur başladı ve projemiz sonuçsuz kaldı. Bizler de ister istemez kaderimize uyarak İzmir ve Bandırma yoluyla İstanbul'a geldik.

Meşrutiyet Zamanının Fizan'ı: Sinop

Sinop İskelesi'ne çıktığımız zaman bir insan kalabalığıyla karşılaştık. Yukarıda açıklandığı gibi, Mahmud Şevket Paşa olayı üzerine "İttihat ve Terakki" hükümeti İstanbul'da kendi siyasetine zararlı gördüğü ne kadar adam varsa, haklı haksız demeyerek, hepsini Sinop'a sürmüştü. Bunların sayısı beş altı yüzü buluyordu. Sultan Hamid devrinde Trablusgarp, Fizan ve Yemen gibi bazı yerler siyasi zanlılar için sürgün yeri tanınmış ve padişahın gazabına uğrayanların oralara gönderilmesi gelenek halini almıştı. Sultan Hamid idaresinin yerine geçen İttihatçıların da böyle bir yere ihtiyaçları doğaldı. Kale ile deniz arasına sıkışmış gibi duran Sinop şehri her açıdan bu iş için tam uygun bir zindandı. İstanbul'un büyüklüğü ve gösterişi yanında pek dar ve sönük bir şehir olan Sinop'ta meşguliyetsizlikten bunalan sürgünlerin tek eğlenceleri vapur günü iskeleye koşmakmış. Meğer kıyıdaki kalabalık da bundanmış.

Sinop'ta, hakkımızda kalebentlik cezası uygulanıyordu. Burada hepimiz şehir içinde serbest dolaşıyor ve evlerde oturuyorduk. Yalnız her gün sabah akşam karakola uğramak zorunluluğu vardı. Sürgünler arasında Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, İfham gazetesi sahiplerinden Ferid ve Suphi Bey'ler, Refik Halid Bey, Celâl Paşa, Refi Cevad ve Kadri Bey'ler, Evkaf Müzesi Müdürü, Abdülkadir Efendiler gibi tanınmış şahsiyetler vardı. Sinop sürgünleri toplumsal tip koleksiyonunu andıran bir toplanma kampını meydana getirmişti. Burada İstanbul'un bütün tabakalarından seçme insan örneklerini bulmak mümkündü. Hacısından hocasına, askerinden siviline, mebusundan memuruna kadar her sınıf halk o yamru yumru binalara tıkılmıştı. Hatta siyasi hayatla hiç ilgisi olmayan kimseler de buraya sürülmüştü. Örneğin, Fehim Paşa'nın ünlü Arap Abdullah'ı buradaydı. Uzun süre Erenköy

ve Pendik civarlarında eşkıyalık yapmış ve Abdülhamid hükümetini aciz bir duruma sokmuş Mehmed Pehlivan da siyasi zanlı olarak Sinop'ta bulunuyordu.

Lider Sadık Bey'in vefalı dostu Melâmiler Şeyhi Terlikçi Salih Efendi bile oradaydı. Çok zeki olan ve okuryazar olmadığına herkesi inandırmak için ailesinden gelen mektupları bile başkasına okutan bu şeyh efendi, sohbet sırasında bir ayet veya hadis zikrini veya bir atasözünü şahit göstermeyi ihmal etmezdi. Bu şekilde bütün bu bilgilerin Tanrı vergisi olduğunu çevresine göstermek ister ve bu güvenle herkesi emrine bağlı kılmak amacını güderdi. Şeyh Beha Bey de Sinop'taydı.

Kendilerini İlme Veren Sürgünler

Sinop misafirlerinin bir kısmı deniz kenarında sürgünlerden Ata Bey tarafından açılan kahvede oturup, tekdüze bir hayat geçirirlerdi. Diğer bir kısmı yerlilerle düşüp kalkardı. Sürgünler arasındaki aydınlar kendi aralarında toplanırlar, görüşme ve incelemelerle zaman geçirirlerdi. Ferid Bey nadiren evinden çıkar, ailesiyle kendi âleminde yaşardı. Refik Halid Bey belirli bazı kimselerle temasta bulunur, çoğunlukla Celal Paşa ile görüşürdü. İsmail Hakkı Paşa, Rıza Nur Bey'in evinde kalır; sınırlı birkaç dostuyla görüşürdü. Halil Edip, Nemlizade Salim ve Subhi Bey'lerle ben bu zümreye dahildik. Erkânıharp subaylarından Nevres Bey de sürgünler arasında bulunuyordu. Bu subay çok parlak bir zekâya ve yüksek kültüre sahipti. Umutsuzluk içinde geçen o günlerde, düşman tarafından Sinop'a yönelecek bir saldırıya karşı alınacak savunma tedbirlerini incelemiş; kuvvetli siper kurulmasına elverişli yerleri belirlemeye yarar bir harita yapmıştı.

Nevres Bey kendi başına çalışırdı. Hatırımda kaldığına göre, hazırladığı planın esası, "seyyar ve kuleli" savunma sistemine dayanıyordu. Eski öğretmenlerden Ziver Bey de jeoloji tatbikatında bulunur; o sınırlı çevrenin birçok yerinde artezyen kuyuları açmaya uğraşırdı. Yazar Osman Cemal Bey'in günlük olayları tahlil ederkenki orijinal buluşları herkesin ilgini çekiyordu. Rıfkı Bey ise, tekke hayatını incelemekle ve Bektaşi nefeslerini yazmakla meşguldü. Hocalar arasında da değerli kişiler mevcuttu. Bunlar ünlü bir hoca efendinin etrafında bir çevre oluşturmuşlardı ve hep birlikte bulunurlardı. Özet olarak aydınlar mümkün mertebe yararlı işlerle uğraşıyor ve zamanlarının israf edilmemesine gayret ediyorlardı.

İttihatçılar kendi âlemlerinde yaşayan sürgünleri yine rahat bırakmamışlar; o Babil Kulesi'nde hafiye kullanmayı veya sürgünler arasında bu gibi işlere elverişli kimselerden yararlanmayı ihmal etmemişlerdir. Nitekim bu gibi cüretkârlıkta bulunan birisi bir sürgün tarafından sokak ortasında bıçakla yaralanmıştır.

Sinop sürgünlerinin ayırıcı vasıfları, İttihat ve Terakki hükümetinin yıkılması dileğinde bulunmaktan ibaretti. Bunun dışında siyasi bir faaliyet mevcut değildi. Bu gibi girişimlerde bulunması muhtemel diye İsmail Hakkı Paşa, İstanbul'a aldırılmış, pek çok baskıya maruz bırakılmıştı. Bunun nedeni, sürgün hayatı yaşayan ve daha önce sözü geçen (...) Bey gibilerin sürgünden kurtulmak için insani zaaflara kapılarak paşa hakkında asılsız ihbarlarda bulunmaları ve hükümetin bu kadirbilmezlere önem vermesi olmuştur.

Mustafa Suphi'nin Fikirleri ve Sinop'tan Firarımız

Bütün bunlara rağmen bazı dostlar arasında, girişim niteliğinde olmamak üzere, bir fikir birliği mevcuttu ve bu sayede bazen derin sohbetlere cereyan vermek mümkün oluyordu. İfham gazetesi sahiplerinden Mustafa Suphi Bey, İttihat ve Terakki hükümetinin amansız aleyhtarlarından biriydi. Bu kişi güvendiği arkadaşlardan bir oluşum yaratmaya çalışıyordu. Öncelikle bir Türk ve İslam farmasonluğu oluşturulmasını, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uluslararası farmasonluğuna karşı "milli bir farmasonluk" kurumunu denemek istedi. Pek sınırlı olmakla beraber birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda izlenen amaç, perde arkasında siyasi roller oynamak ve hükümetin düşürülmesini mümkün kılacak kuvvetli bir oluşum yaratmaktı. Bu fikir bir kere ortaya atılmış ve benimsenmişti. Şimdi fikri yaymak için çalışmak, yayın yapmak ve bunun için de Sinop'tan kaçmak lazımdı. Vaktiyle sürgünlerden Halid Bey kaçmış, bunun üzerine şehirde dikkatler artırılarak polis kuvvetleri takviye edilmiş, hatta limana bir de torpido getirilmişti. Tek firar yolu denizdi. Bütün bu zorluğa rağmen biz başlı başımıza bir firar planı tasarladık. Sandalla denize açılacak, deniz ortasında Rusya'ya giden gemilerden birisine binecektik. Sandal temin etmek bir meseleydi. Limandaki kayıklar her gece karaya çekilir ve kürekleri evlere götürülürdü. Herhangi bir sandalcının rızasını alarak sandalından yararlanmayı sağlamak, hükümet korkusu nedeniyle mümkün değildi. Fakat, bir gün Mustafa Suphi her

neredense iki kürek buldu. Bunlar, Zeytinlik denilen yere gizlendi. Artık iş herhangi bir fırsatla denize kayık indirmeye ve bir vapur beklemeye kalmıştı.

Bir gece limana bir yabancı vapuru gelmişti. Daha önce kararlaştırıldığı gibi bizler Zeytinlik'te toplanmış, bekliyorduk. Ansızın limanda büyük bir gürültü koptu. Her tarafta düdükler ötüyor, polis kayıkları faaliyette bulunuyordu. Vapurdan denize yansıyan elektrik ışıklarının yardımıyla bütün telaşlı hareketler fark edilmekteydi. Nihayet mesele anlaşıldı; o gece fırsat bularak bizim hesabımıza bir kayık bulan Servet adında bir kişi, Zeytinlik'e bizi almaya gelirken deniz ortasında polisler tarafından yakalanmış, polisler firar edildiği sanısına kapıldıklarından her tarafı telaşa vermişler ve vapurun hareketine engel olmak istemişler. Servet günlerce hapis yattı, dayak yedi, fakat bizi ele vermedi.

Karadeniz Ortasında Bir Korsanlık Olayı

Artık firar için başka çarelere başvurmuştuk. Trabzon'dan Mustafa Reis adında birisini getirttik, yanında iki de arkadaşı vardı. Bunlar bizi kaçırmayı üzerlerine aldılar. Bir akşam her zamanki gibi gece yoklaması için karakola uğradıktan sonra tenha yollardan geçerek belirlenen yerde toplandık. Berrak bir geceydi. Fakat, gizlendiğimiz yer bir mağara çukuruydu. Dışarıdan görülmek tehlikesi yoktu. Mustafa Reis sandalını kayalık bir yere yanaştırdı. Hepimiz sandala girdik: Nevres, Lûtfı, Suphi, Münir, Servet, Sıtkı, Raşid Mehmed ve Sabahaddin, ben ve kayıkçılar da dahil tam on dört kişi. Rastlantının lütfuna kendimizi teslim ederek denize açıldık. Sinop Limanı oldukça uzun bir körfezdir. Saatlerce kürek çekildikten sonra liman dışına çıkabildik. Mustafa Reis'in vaat ettiği bir yelkenli açıklarda bizi bekleyecekti. Türkiye ile Rusya arasında kaçakçılık yapan yelkenlilerden biri. Sahibi Rus uyrukluymuş. Türk karasularına pek sokulamıyormuş.

Sandal açıldıkça deniz de kabarıyordu. Sandaldakilerde büyük bir telaş ve heyecan uyandı. Her ağızdan bir ses çıkıyor, çoğunluk dönmeyi tavsiye ediyordu. Nihayet Sinop'ta yaşamanın boğulmaktan iyi olduğu fikri galip çıktı. Bir aralık durum ciddiyet kazanmıştı. Az kalsın deniz ortasında birbirimize girecektik. Bereket versin o sırada uzaktan görünen bir vapura! Bunun ışığına doğru yolumuza devam etmemiz ve dönüş sözünün bir daha söylenmemesi nihayet sağlanabildi. Fakat, ne çare ki, vapur bizi görmeden uzaklaştı. Feryadımız, imdat işaretlerimiz gecenin sessizliği içinde fezada akisler bırakarak dağıldı,

gitti. Biz sürekli olarak açılıyorduk. Açıldıkça da deniz yükseliyor, tehlike artıyordu. Ne cinnet Yarabbi! Ufak bir sandalla Karadeniz'i aşıyor ve Rusya'ya geçmek istiyorduk! Ve durmaksızın ölümün korkunç cazibesine doğru yol alıyorduk!

Bir ara uzaktan bize doğru ilerleyen bir ışık belirdi. Sandalımız da o ışığa doğru gitmeye başladı. Görünen bu ışıkta hayat kadar tatlı, ümit kadar aldatıcı bir durum vardı; bizleri kendisine doğru çekiyordu. Bir süre sonra ışığın ufak bir yelkenliden geldiği anlaşıldı. Artık yelkenli iyice yaklaşmış, hatta teknesi seçilecek derecede yanımıza gelmişti. Bu, küçük bir takaydı. İmdat feryadını işiterek bize doğru dümen kırmış ve yelkenini gevşetmişti. Bununla beraber bizi görür görmez işi anladılar. Hemen uzaklaşmaya davrandılar, fakat iş işten geçmişti. Sandalımız kuvvetli hamlelerle yelkenlinin bordasına artık yanaşmış bulunuyordu. Hemen yelkenliye atladım. Diğer arkadaşlar da beni izlediler. O sırada bizim kayıkçılar mavzerlere sarılmışlar ve yelkenlinin kaçmasına meydan vermemişlerdi. Halbuki, yelkenlidekiler de tabancalarını çekerek, şart olsun tehdidiyle silah kullanacaklarını söylediler. Biz boş gürültüye önem verecek durumda değildik. Yelkenli sahipleri de hükümet korkusuyla ne yapacaklarını şaşırmış ve ansızın karşılarına çıkan bu cüretkâr korsanlardan nasıl kurtulacaklarını kestiremez bir hale gelmişlerdi. Kayıkçılarımız yelkenliye bağladıkları sandal içinde ellerinde mavzer, tetikteydiler. Mustafa Reis, Rusya'ya götürülmemize rıza gösterilmediği takdirde yelkenlinin zorla zapt edileceğini ve gerekirse silah kullanacağını ant içerek bağırıyordu. Yelkenli sahibi Salih Reis bu teklife rızâ gösterirse mahvolacağını düşünerek merhamet dileniyor ve hükümetin kendilerine uygulayacağı cezanın takdirini insafımıza bırakıyordu. Durum gerçekten hassastı. Bir vatandaşı incitmek, daha doğrusu bir vatandaşın mahvına yürümek vicdanımızı sıkan bir şeydi. Ne çare ki durum merhamet göstermeye uygun değildi.

İki taraf arasında trajedik bir konuşma cereyan etti. Bizler de bu vatanın evladıydık. Elimize geçen bu fırsatı kaybedersek ne olacaktık? Tekrar sandalımıza binecek ve bu ecel beşiğinin batmasını bekleyerek bir süre daha deniz ortasında çalkalanacaktık. Sonunda her iki tarafın çıkarına pekâlâ bir çare bulunabildi. Tatlı bir dille, cana yakın bir tavırla kalbi çok temiz olan Salih Reis'in duygularını okşadık ve bu öz Türk evladı bizi Sivastopol'a götürmeye razı oldu.

Sivastopol'a Doğru

Yelkenli çok küçük olduğundan" fazla yüke dayanıklı değildi. Bundan dolayı yelkenlideki pirinçlerin denize dökülmesi ve bedelini tarafımızdan karşılanması kararlaştırıldı. Zavallı adam, bu ufak "yapı" ile Karadeniz'i aşmanın hayali bir düşünce olacağını iddia ediyor; bizse her halde felaketle karşı karşıya olduğumuzu ileri sürerek yola devam edilmesinde ısrar ediyorduk. Sözleri su katılmamış gerçekti. Karadeniz'in ne kadar müthiş fırtınalara sahne olduğunu, büyük gemilerin bile ne büyük zorlukları göğüslemek zorunda kaldıklarını biliyor ve yürekten gelen bu ifadenin doğruluğunu kalben onaylıyorduk. Bununla beraber, belki onun amacı gözümüzü korkutmak ve bu tehlikeli ve mesuliyetli girişimden bizi vazgeçirmekti; fakat ne yapacaktık? Tarık bin Ziyad'ın İspanya Seferi'ne benzer bir durumdaydık. Geride tehlike kesindi ve ileride belki hayat ümidi vardı. Rotayı Sivastopol'a çevirdik. Dalgalar arasında hedefimize doğru ilerlemeye başladık. Gemimiz limon kabuğu gibi çalkanarak dalgalara batıp çıkıyor; bu korkunç tepecikler arasına gömülme anını kayıtsızlıkla bekliyorduk.

Artık tanyeri ağarmış, deniz yüzeyinin görülmesine engel olan karanlık örtüsü kalkmış, uzakları kolaylıkla seçmek olanağı doğmuştu. Bütün dikkatimizle ufuklarda daha emin bir kurtuluş çaresi araştırıyorduk. Özellikle bizi beklediğini umduğumuz gemiyi bulmak ümidiyle etrafa bakıyorduk. Batmak korkusu yanında başka bir tehlike daha vardı: Sabahleyin firarımızdan şüphesiz haberdar olacak olan mutasarrıf bey bizi yakalatmak için her türlü çareye başvurmaktan geri durmayacaktı. Zaten sahilden o kadar uzakta değildik; Sinop şehri harabe yığınına benzeyen çehresiyle bize bakıyordu. Bereket, o sırada muhafız torpido tamir için İstanbul'a gitmiş bulunuyordu. Bununla beraber İstanbul Limanı'ndan alelacele hareket ettirilecek seri bir gemi de Rus sularına varmadan bizi kolaylıkla yakalayabilirdi.

Biz bu duygu ve düşünceler içinde kıvranıp dururken uzaktan gözümüze bir gemi göründü. Hemen o tarafa doğru yol almaya başladık. Biraz yaklaşınca geminin hareket halinde olmadığını ve yelkenlerini kısmen gevşetmiş bulunduğunu anladık. Bizi bekleyen kurtarıcının bu gemi olduğunun farkına vardık. Küçük takayı terk ederek hemen oraya geçtik. Cüret ve cesaret eseri ve korsanlık yoluyla elimize geçen küçük yelkenliyi, yaşanan olaydan hiçbir yerde bahsetmemek vaadiyle, serbest bıraktık. Zavallı sahibi, hükümetin dikkatini çekmeden Bartın Limanına gireceğini söyleyerek, sahile doğru dümen kırdı.

Yeni gemimiz oldukça büyük ve denize dayanıklıydı. Çok tecrübeli bir kaptanı vardı. Rüzgâr kuvvetli olmamakla beraber, geminin birçok yelkeni olduğundan daha süratle yol almak mümkün oluyordu. Bununla beraber yakalanmak tehlikesi hâlâ ortadan kalkmamıştı. Göreli bir sakinlik içinde yolumuza devam ettik. Gece olmasını bekliyorduk. Karanlıklar çok daha önemli olayları yabancı gözlerden gizlemiştir. Bizim de gizlenmeye ihtiyacımız vardı.

Akşama kadar endişemiz geçmemiş ve ancak güneş battıktan sonra durum güvenli hale gelmişti. Kuru peksimet ve zeytin tanesi yerken kavuşmak üzere bulunduğumuz hürriyet için sohbetlere daldık. Geç vakit şiddetli bir fırtına başlamış olmasaydı, zevkle devam eden sohbetimiz sabaha kadar uzayacaktı. Fırtınanın şiddeti gittikçe artmış ve kaptan uzun tecrübelerle kazandığı metanete rağmen ümitsizlik göstermekten kendini alamamıştı. Arkadaşlar, özellikle Nevres ile Lûtfı Bey'ler, kaptanın imdadına koştular; dümenin idaresini ve pusula tanzimini üstlendiler. Doğrusu her ikisi de çok becerikli birer gemici rolü oynadılar. Rüzgârın hızı arttıkça arttı. Fırtına bütün şiddetiyle gemiyi hırpalamaya başladı. Müthiş anlar geçiriyorduk. Bir ara geminin prova direği kırıldı, prova yelkeni parça parça oldu. Güverte üzerinde ayakta durmak imkânsız bir hale gelmiş, dümen idaresi güçleşmişti. Nevres'le Lûtfı, nöbet bekleyen vazifeşinas iki asker gibi, dümenin başından bir an olsun ayrılmıyorlar ve rüzgârın gemiyi sürüklemesini önlemeye çalışıyorlardı. İzlenen yön çoktan terk edilmiş ve rüzgârın seyrine uygun bir rota alınmıştı. Hava, ancak sabaha karşı durgunlaştı. Kırılan direkle parçalanan yelkenin tamirine ve değiştirilmesine imkân olmamakla beraber, büyük direkteki yelken geminin ilerlemesine yetiyordu. Dümende de arızalar meydana gelmişti. Bununla beraber tamamen kullanılmayacak bir halde değildi. O haliyle bir süre daha sevk ve idare hizmeti görebilecek niteliğe sahipti. Rota yeniden değiştirilmiş, gemi tekrar Sivastopol'a doğru yola girmişti. Güneşin doğmasıyla beraber ortalık da sakinleşti. Karadeniz'de pek ender rastlanan bir tatlılıkla, coşkun ve kükremiş deniz şimdi bir kadın teslimiyetiyle sakinleşmişti.

Artık Kırım sahilleri uzaktan görünmeye başladı. Kaptan bizi Yalta'ya çıkaracağını ve oradan yaya olarak Sivastopol'a gitmemizin uygun olacağını söyledi. Yani ne şekilde ve hangi araçla geldiğimizin gizli kalmasını ve pek haklı olarak, sorumluluğunu gerektirecek durumlara meydan verilmemesini istedi. Biz Yalta yerine Sivastopol'a çıktığımızı ve bir takanın Sivastopol sahilinde bizleri karaya bıraktığını söyleyecektik. Öğleden sonra Yalta Limanı'na vardık. Limana girmek pek zor bir şey. Her taraf dar boğazlar, kayalık kıyılar ve

taşlar içinde. Gizlenmek ve görünmemek mecburiyetiyle üç beş dakikalık bir mesafede bulunduğumuz halde bir türlü karaya çıkamıyorduk Çaresiz, yarasalar gibi gecenin gelmesiyle alacakaranlıkta karaya çıktık.

Kaptanın tarif ettiği gibi, önümüzde uzanan şoseyi izleyerek on bir kişilik ufak bir kafile halinde yaya olarak Sivastopol'a doğru yola koyulduk. Gece olduğu için olsa gerek, yollar tenhaydı. Tek tük rastladığımız yolcular hayretle bize bakıyorlardı. Başımızdaki fesler ve Türkçe konuşmalar dikkatlerini çekmeye yetiyordu. Şehir dolaylarında sıra sıra kışlalar gördük. Ne soran oldu ne de aldıran. Hayretler içindeydik. Koca müstahkem şehrin kapıları ne güzel korunuyordu!

Sivastopol Askeri Kumandanlığı'nın Telaşı

Çarlık devrinde Rusya'da mevcut idare usulüne göre, otelcilerin bizi kabul etmesi ihtimal dışındaydı. Bu yüzden şehre girer girmez doğruca polis müdüriyetine gittik. Vakit çok geç ve sabah olmak üzereydi. Bütün gece yol yürümüştük. Bizim böyle ani gelişimizden polis müdüriyeti telaşlandı. Müdür, gecenin o vaktinde daireye geldi, mutasarrıf davet edildi, Petersburg'a telgraflar çekildi. Bizler tabii bütün bu gelişmelere kayıtsız, ikram edilen çayları ve pastaları boş midemize indirmekle meşguldük.

Tercümanlar aracılığıyla durumumuz hakkında bilgi istediler. Biz de gereken açıklamayı yaptık: Sinop'tan kaçtığımızı, siyasi sığınmacı olduğumuzu, Rus topraklarında geçici bir süre için kalacağımızı anlattık. Gündüz olunca, kendi hesabımıza, bizi bir otele yerleştirdiler. Bir zorlukla karşılaşırsak tereddütsüz hükümete başvurabileceğimizi, Rus topraklarını terk edinceye kadar bizlere misafir gözüyle bakacaklarını ve memleketi terk ederken gereken kolaylığı göstereceklerini bildirdiler.

Yerel gazeteler bizden bahsetmeye başlamıştı. Diğer gazete muhabirleri de görüşmek istiyor, resimlerimizi çekiyor ve yüksek aileler özel davetlerle hakkımızda büyük ilgi gösteriyorlardı. Tatarlar evlerine çağırıyorlar, Müslüman zenginler ziyaretimize geldikçe yardıma hazır olduklarını ve hizmet etmeyi görev kabul ettiklerini söylüyorlardı. Lokantaya gidemez olmuştuk. Lokanta sahibi para almaz, her masadan votka veya bira ikramı hücumuna maruz kalırdık.

Bir gün otele bir general komutasında bir askeri heyet gelerek bizimle görüşmek isteğini belirtti. Bizim Sivastopol'a ne şekilde geldiğimi büyük bir ilgi uyandırmış; Çarlık sarayında, nöbetçilerin varlığına rağmen dışarıdan gelen bir kayığın Sivastopol sahiline yolcu çıkarması merak uyandırmış. Gelen heyet çıktığımız yeri, çıkış saatini ve engellemeyle karşılaşıp karşılaşmadığımızı sordu. İlk yaptığımız açıklama fazlasıyla endişeye neden olmuş; Sivastopol kıyıları tamamıyla korunaklı olduğundan her tarafta asker nöbet beklemekteymiş. Bu kadar nöbetçinin varlığına rağmen görünmeden ve hiçbir itiraz ve engellemeye uğramadan bir kayığın sahile yanaşması ve bizim bilmeyerek yasa bölge içinden geçtiğimizi iddia etmemiz olağanüstü bir mesele olmuş, geceki nöbetçiler ve hatta nöbetçi subayları hapsedilmiş, kumandanı mevkii sarsılmıştı. Hele aramızda bir erkânıharp ve bir de istihkam subayının bulunması durumun önemini artırmıştı. Bizim bunlardan haberimiz yoktu; yalnız gemicileri korumak amacıyla her türlü askeri düşünceyi bir kenara bırakarak ve gerçeğin tersine olarak Sivastopol'a çıktığımızı iddia ediyorduk.

Heyet ikinci defa geldi. Heyet başkanı general bizi getiren geminin Yalta'da bulunduğunun anlaşılmış olduğunu ve oradan yaya olarak Sivastopol'a geldiğimizin ortaya çıktığını, dolayısıyla artık gerçeğin itirafının bir zararı olmadığını söyledi. Biz verdiğimiz ilk ifadede kararlı olduğumuzu göstermek için sözümüzü değiştirmiyorduk. Sonunda tutukluların haksız yere cezalandırılmasını önlemek üzere bizzat general bir çare bulmuş, harita üzerinde izlenen yol tespit edilmiş ve o şekilde mesele açıklanarak Petersburg ikna edilmiştir. Harita üzerinde tespit edilen nokta Sivastopol istikametiyle Yalta arasında bulunan yüksek kayalıkların himayesine sığınmış bir dereydi. Oraya yanaşan herhangi bir kayığın nöbetçiler tarafından görülmesi mümkün değilmiş. Biz de oraya çıktığımızı, dereyi izleyerek bir mezarlık yanından geçerek şoseye vardığımızı ve bu yolla Sivastopol'a girdiğimizi -generalin talimatı doğrultusunda- açıklayarak ilk ifademizi çürütmeden ve bozmadan, meydana gelen telaşı bertaraf edebildik. Gerçekte bu son ifademizle ilk beyanatımızı değiştirmiş olmuyorduk. Sadece harita üzerinde yeri tespit etmiş ve bu sayede askerleri cezalandırmaktan kurtarmış oluyorduk.

Sivastopol'dan Üç Hatıra

Sivastopol'ün en çok gözüme çarpan ve ömrüm boyunca unutamayacağım şu üç özelliği olmuştur:

1- Sultan Mecid devrinde Ruslar tarafından Sinop'ta yakılan Osmanlı donanmasının harp levazım ve parçalarından oluşturulan müze. Bizim donanma kumandanımızın elbise ve kılıcıyla daha birçok ganimet parçaları oraya konmuş.

2- Kırım Harbi'ni tasvir eden yağlıboya bir tablo. Adeta cami kubbelerine benzeyen büyük bir binanın duvarlarına resmedilen bu tablo panorama on dört senede tamamlanmış.

3- Kırım Harbi'nde en çok direnen Rus kumandanının sağlamlaştırdığı ve savunduğu Malakof siperinin şimdiki durumu. Aradan geçen seneler eski harp sahnesi üzerinde hiçbir değişiklik meydana getirememiştir. Harp durumu ve siperler olduğu gibi korunmuş. Patlamayan mermiler siperlerin etrafında duruyor. O zamandan kalma bir bina içinde oturan bekçiler bu hatıraların korunmasıyla sorumlu tutulmaktadır.

İttihatçıların Bizi Af Girişimleri

Sivastopol'da bulunduğumuz günlerin birinde konsolosumuz Cemil Bey, beni konsoloshaneye davet etti ve hükümetten aldığı bir emri tebliğ etti. Hükümet darbesi -veya o zamanki tabiriyle "taklibi hükümet"- mahkûmları affedilmişmiş; vatana dönmemize artık sakınca kalmamışmış.

Bu mesele biz daha Sinop'tayken söz konusu olmuştu. Mahmud Şevket Paşa olayından sonra Sabahaddin Bey gıyaben mahkûm edilmisti. Halbuki onun bu meseleyle hiçbir ilgisi yoktu; bizim tutuklanmamızdan önce Yüzbaşı Çerkeş Kâzım Bey'in aşırı bulduğu tekliflerini ısrarla reddetmişti. Mahkûmiyet kararı üzerine Sabahaddin Bey için yalıda odaların birinin döşeme tahtaları sökülmüş, saklanacak bir yer hazırlanmıştı. Bir süre sonra da yalıyı terk ederek daha emin bir yere nakledilmiştir.

Bir gün Sabahaddin Bey kıyafet değiştirerek kızı Fethiye Hanım'ın İngilizce hocası Mis Layn ile yalıdan çıkmış ve Fazlı Bey'in sağladığı arabaya binerek Şişhane Karakolu civarında yabancı bir dostunun evin gitmiştir. Oradan da kendisi için hazırlanan yere götürülmüştür. Bu yer değişmesinden iki gün sonra da yalı basılmış, bütün evrak alınmış ve hazinedar ustası da tutuklanmıştır. Sonra Sabahaddin Bey'in İstanbul'da kalması

tehlikeli bir hal almış olduğundan bazı dostlarının yardımıyla kendisi "Osmaniye Vapuru"na binerek İstanbul'dan uzaklaşmıştır.

Cavid Bey'in Sabahaddin Bey'e Başvurusu

İşte Sabahaddin Bey ele geçirilemeyince hükümet kendisiyle iyi geçinmeyi gerekli saymaya başlamıştı. Bununla beraber gençlerin Sabahaddin Bey'e taraftar olmalarına meydan vermemek için elinden gelen de yapıyordu. İttihat ve Terakkiciler duruma göre hareket eden komitecilerdi. Daha Nâzım Paşa'nın Babıâli'de katlinden sonra Talât Bey Sabahaddin Bey'in yalısına kadar giderek kendisine Heyeti Vekile'ye dahil olmasını bile teklif etmiş ve fikirlerinden yararlanmak istediklerin bildirmiştir. Doğaldır ki, bütün bunlar tamamen görünüşü kurtarır emeliyle ve memlekette idealist bir gençliğe dayanan Sabahaddin Bey'i tarafsızlığını sağlamak amacıyla başvurulan hilelerden ibaretti. Biz Sinop'a gittikten sonra Sabahaddin Bey'le uyuşmak için İttihatçılar İstanbul'da tutuklu olarak tedavi altında bulunan Satvet Lûtfı Bey'i Paris'e gön dermişlerdi. Mahkûmiyetine rağmen Satvet Lûtfı Bey tekrar İstanbul' dönmüştür. Bundan başka Paris'te Mahir Said Bey'e müracaat edilmiş v onun yardımıyla Sabahaddin ve Cavit Bey'ler arasında bir görüşmede hazırlanmıştı. Bu görüşmede Cavid Bey Sabahaddin Bey'e dayısı Sultan Reşad'ın selamını tebliğden sonra hükümetin haklarında bir af kanun çıkaracağını söyleyince Sabahaddin Bey, "Kim kimi affedecek? Sakın böyle bir şey yapmayınız, sonra reddederim" cevabını vermiş; fakat Cavid Bey, "Bu sizin hakkınızdır; bizim yapmak istediğimiz şey de bizim görevimizdir" şeklinde ısrarda bulunmuş; bunun üzerine Sabahaddin Bey daha yumuşak bir dille, "Ben kendim için hiçbir şey istemiyorum; siz benim yüzümden haksızlığa uğrayanların mağduriyetlerini gideriniz" demiştir.

Bütün bu girişimlerden İttihat ve Terakki hükümetinin izlediği amaç, o sırada Paris'te imzalanmak üzere bulunan ödünç para meselesinde Prens Sabahaddin Bey'in yardımını sağlamaktı. Şerif Paşa gazetelerle buna engel olmaya çalışıyordu.

Şerif Paşa Aleyhine Yapılan Suikast

Paris'te Şerif Paşa'ya karşı yapılan suikastın burada aydınlatılmasını, gerek gerçek adına ve gerek okuyucularımın tatmini bakımından gerekli görüyorum:

Şerif Paşayı öldürme girişiminde bulunan Kemal Bey adında (Cemal Paşa'nın yaveri) birisidir. Doğduğu yer Elâziz dahilinde Ağın nahiyesidir. Babası Trabzon Hapishanesi Müdürü Mustafa Bey adında bir kişiydi. Kemal Bey, olaydan önce bir iki defa Şerif Paşa'nın kaldığı apartmana uğramış ve paşayı sormuş, evde olmadığı cevabını almış. Buna gücenen ve ne pahasına olursa olsun avını yere sererek bir an önce hedefine ulaşmayı ilke edinen Kemal Bey, paşanın ikametgâhına son gidişinde kapıyı açan Paşa'nın aşçısı ve özel adamı İsmail'i iterek zorla apartmana girmiş ve rastgele silah sıkmaya başlamıştır. Bu sırada Şerif Paşa banyo dairesinde bulunuyordu. Silah seslerini duyan Paşa'nın damadı Salih Bey (kendisi şimdi İstanbul'dadır) hemen dışarı fırlayarak elindeki revolverini Kemal Bey'e yöneltmiş ve onu öldürmüştür.

Meselenin feci safhası bundan ibaret olmakla beraber, bu olayı alelade şahsi bir düşmanlığa yormak mümkün değildir. Özellikle bu sıralarda İttihat ve Terakki'nin ünlü polis müdürü Azmi Bey Paris'te bulunuyordu. Olay hakkındaki bilgilerinin derecesini tayin güçse de, bu bulunuşunu rastlantı kabul etmek de uygun olmasa gerek.

Öncelikle suikasta sebep olan durumu açalım:

O tarihlerde İttihat ve Terakki hükümeti Paris piyasasından bir borç para bağlama girişiminde bulunmuş ve asılarak öldürülmüş olan Cavid Bey'in bu konuda harcadığı emeklerle Fransız hükümetinin onayı da alınmıştı. Şerif Paşa öteden beri muhalefet ettiği İttihat ve Terakki'nin bu başarısını önlemek ve borç para bağlama girişiminin kesintiye uğramasını mümkün kılmak yolunu tutmuş; propaganda niteliğinde Paris sokaklarına büyük yaftalar yapıştırtmak yoluyla halkın dikkatini bu borç para bağlama girişimi aleyhine çekmeye uğraşmıştır. Bu durum doğal olarak İttihatçıları kızdırmış ve Şerif Paşa'nın varlığı kendileri için zararlı görünmeye başlamıştır. Bu görüşledir ki, Şerif Paşa öldürülmek istenmiştir. Zaten aşağıda yapacağımız açıklamalar da, İttihat ve Terakki yöneticilerinden bazılarının meseleyle ilgili oldukları konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır:

Paris faciasından sonra çoktan beri mektup alamadığı oğlunun sağlığından ve hayatından haber almak üzere Kemal Bey'in babası Mustafa Bey, Trabzon'dan kalkarak İstanbul'a gelmiş ve Cemal Paşa'ya başvurmuştur. Cemal Paşa, Kemal Bey'in olağanüstü bir görevle

dışarıda bulunduğunu ve adına para gönderdiğini söyleyerek zavallı babasını sakinleştirmeye çalışmış ve kendisine 300 altın vermiştir. Mustafa Bey durumdan şüphelenmekle beraber, yapılacak bir şey olmadığından kadere boyun eğerek ve gönlünü ferahlatacak hiçbir bilgi edinemeden Trabzon'a dönmek zorunda kalmıştır.

Bu kişi bir süre sonra ölünce Kemal Bey'in üvey annesi Fatma Hanım'la kız kardeşi Münire Hanım, Cemal Paşa tarafından İstanbul'a getirtilerek Üsküdar'da oturmaları için ayrılan bir eve yerleştirilmişlerdir. Bu ailenin geçimi, firarına kadar, Cemal Paşa tarafından düzenli olarak sağlanmış ve Münire Hanım'ın öğrenimi de ihmal edilmemiştir. Cemal Paşa firar ettikten sonra sahipsiz kalan bu aile zorunlu olarak Trabzon'a dönmüştür.

Bu iki olay gösteriyor ki, Şerif Paşa hakkındaki suikast, bir plan sonucudur ve bazı yöneticiler bu işe karışmışlardır.

Bu açıklamadan da kesin olarak anlaşılacağı gibi, o sıralarda Paris'te Şerif Paşa aleyhine suikast yapılmış bulunuyordu. İttihatçılar bir taraftan kendi emellerine zararlı gördükleri kimseleri ortadan kaldırmaya uğraşırken, diğer taraftan da Sabahaddin Bey'le uyuşmak gayesini güdüyor görünüyorlardı. Bu hareketlerinde ne derece samimi olduklarını anlamak mümkün değildir. Şu kadar var ki, bizim affımız Paris görüşmesinde söz konusu olduğu halde tebligat aylar geçtikten ve bizler firar etmeyi başardıktan sonra yapılmıştır. Esasen Sinop'ta hükümet darbesi mahkûmlarından kimse kalmamıştı.

Ben konsolos beyin bana yarı resmi ilettiği o anlamsız tebligatını arkadaşlara bildirdim. Onlar da bu fırsattan yararlanmak istememişlerdir.

Sivastopol'da dört beş arkadaş, daha Sinop'tayken aramızda kararlaştırdığımız esaslar doğrultusunda faaliyete geçmek üzere baş başa vererek konuşmuş ve aramızda bazı kararlar almıştık. Suphi Bey, Kafkasya'ya giderek orada bir gazete yayımlayacaktı. Nevres ve Salih Bey'ler Mısır'a hareket edeceklerdi. Mülazim Lûtfi Bey, Kırım'da kalmayı tercih ediyordu. Ben de Paris'e giderek orada bulunan muhalefet liderleriyle ilişki kurduktan sonra durum ve izlenecek hareket şekli hakkında bu arkadaşları aydınlatacaktım.

Ne çare ki, bütün bu kararlar Birinci Dünya Harbi'nin başlaması üzerine tamamıyla sonuçsuz kalmıştır. Arkadaşların bir kısmı mecburen memlekete döndüler veya müttefikin esir karargâhlarında tutuklu kaldılar.

Sivastopol'da bir aydan fazla kaldım. O sıralarda Saraybosna'da Avusturya veliahtına karşı yapılan suikast haberi geldi. Bunun üzerine ben de Sivastopol'ü terk ederek Odesa'ya geçtim; oradan da Varşova ve Berlin yoluyla Paris'e gittim.

Dünya artık harp faciasına kavuşmuştu. Bu sebeple Sinop'taki sürgünler kısmen affedilmiş ve İstanbul'a iade edilmişler; bazıları orada alıkonulmuştu. Fakat, Rus donanmasının ikide bir Sinop'u bombardımana tutması sürgünlerin İç Anadolu'ya şevklerini gerektirmiş ve Refik Halid Bey Çorum'a gönderilmiştir.

Bir ara Ankara Valisi Reşid Bey'in emriyle Ankara'ya çağrılan Refik Halid Bey daha sonra Talât Paşa'nın izniyle Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Kütahya Mebusu Ferid Bey ve Melami tekkesi şeyhi Terlikçi Salih Efendi'nin sürgün bulundukları Bilecik'e nakil olunmuştur. Bu şekilde Sinop, sürgünler için ikamet yeri olmaktan ve istibdat devrinin Fizan'ına vekâlet vazifesi görmekten kurtulmuştur.

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ

Paris'e vardığımda Fransa'yı ve baştanbaşa bütün Avrupa'yı telaş ve heyecan içinde buldum. Avrupa, Birinci Dünya Harbi'nin arifelerindeydi. Büyük devletler askeri hazırlıklarına hız vermişler, yer yer asker toplamalara başlamışlardı. Almanlarla Fransızlar ve Ruslar arasında harbin kopması bir gün, hatta saat meselesi sayılıyordu. Bu durum karşısında Sinop ve Kırım'da tasarladığımız siyasi planlarımızın sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğunu anlıyordum. Şimdi önümüze yepyeni meseleler çıkmış, beklenmeyen endişeler doğmuştu. Yeni duruma uygun bir yol aramak ve bulmak gerekiyordu.

Paris'te Sabahaddin Bey'in Yanında Bir Toplantı

Doğal olarak ilk işim, Sabahaddin Bey'i ziyaret etmek oldu. Kendilerini endişeler içinde buldum. Dünya Harbi'nin medeniyet için büyük bir felaket olacağını söylüyor, aynı zamanda İttihatçıların Almanlar yanında harbe katılacaklarından korkuyor, bunun müthiş bir hata olacağını söylüyordu. Gerçekten böyle bir harp kararı memleketimizi

mahvedebilir, bağımsızlığımızı tehlikeye sokabilirdi. Biz ki, harp felaketinden daha henüz kurtulmuştuk; yaralarımızın tedavisine değil, sarılmasına bile henüz zaman ve imkân bulamamıştık; buna rağmen yeni bir badireye girmenin, yeni bir maceraya atılmanın vatanımız için pek acı sonuçlar doğuracağı ortadaydı. Memleketin siyasetini idare edenler acaba ne düşünüyorlardı, bunu bilemezdik. Bununla beraber Paris'te bulunan Türklerin bir kısmı Sabahaddin Bey'in yanında toplandık ve durumu inceledik. Herkes düşündüklerini söyledi. Sabahaddin Bey harbe sürüklenmememizi istiyor, buna meydan vermemek için de müştereken hükümete başvurarak tarafsızlığımızın korunmasının istenilmesini ileri sürüyordu. Bu toplantıda tarafsızlığımızın korunması meselesi etrafında fikirler birleşmiş, fakat bunun sağlanması için hükümete başvurmak noktasında bazı tereddüt ve itirazlar ortaya çıkmıştır. Orada bulunanların bir kısmı -özellikle Şefik Esad Bey- hükümete başvurunun yararsız olacağını iddia etmişlerdir. Sabahaddin Bey, aksi fikirdeydi. Gerçekte o da İttihatçılardan hayır beklenemeyeceğini kabul ediyordu; fakat ona göre harbe girip girmemek meselesi, kelimenin en yüksek anlamıyla, bir "vatan meselesi"ydi. Bu bakımdan başvurunun yapılması noktası üzerinde ısrarla durdu ve hatta teklifi uygun bulunmadığı takdirde kendisinin sadece bir Türk vatandaşı sıfatıyla hem padişahtan, hem fırka lideri Talât Bey'den memleketin harp felaketine sürüklenmemesini rica edeceğini söyledi. Sabahaddin Bey bu vatani görevi büyük bir samimiyetle yerine getirdi; kendi imzasıyla her iki makama gönderdiği telgraflarla harbin devamı süresince tarafsızlığımızın korunmasını, vatanın selameti adına rica etti.

Sabahaddin Bey bu kadarla kalmamış, bazı etkili Fransız şahsiyetlerin aracılığıyla doğrudan doğruya Fransız hükümetiyle de temas kurmuş; tarafsızlığımızın sağlanması için Fransız kabinesinin manevi yardımını aramıştır. Bu münasebetle Fransız Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeden pek üzgün olarak ayrılmıştır. Çünkü, bakan, eldeki bilgilere göre, "Türkiye'nin Almanlar yanında harbe atılacağını" kendisine söylemiştir.

Üçlü İttifak'a Katılmamız

Bay Süleyman Kani İrtem üstadımızın da anlattığına göre, harbe katılmamız, Saraybosna cinayetinin hemen ardından söz konusu olmuş ve Almanlarla ittifakımız ta o zamandan beri adeta bir "emrivaki" haline gelmişti. Sadrazam Said Halim Paşa bu ittifak meselesi

hakkında Avusturya veliahtına karşı yapılan suikastın hemen ardından, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Wangenheim'le görüşmelere başlamıştı. Hatta bu konuda Sultan Reşad'dan şöyle bir "hattı hümayun" da elde etmişti:

"Rusya'nın tecavüzü muhtemelesine karşı Almanya devletiyle tedafüi bir ittifak akdine Sadrıazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa mezundur. (18 Temmuz 1330.)"

Bu ittifaka öncelikle Avusturya hükümeti taraftarlık göstermişse de, Almanya Dışişleri Bakanı von Yagow, Türkiye zayıf olduğundan merkezi hükümetlere katılmasının yarar yerine zarar vermesinin muhtemel bulunduğunu ve böyle bir ittifaka taraftarlık gösterilmemesi gerektiğini 14 Temmuz 1914 tarihli gizli bir telgrafla Baron Wangenheim'e tebliğ etmiştir. Fakat, sonradan İmparator "Wilhelm'in müdahalesi ve Türkiye'de bulunan Alman askeri heyeti başkanı Liman von Sanders Paşa'nın Türkiye askeri kuvveti hakkında verdiği teminat üzerine Almanya hükümeti de ittifaka razı olmuştur. Bu şekilde Almanya, Avusturya ve İtalya devletlerinin oluşturduğu üçlü ittifaka Osmanlı hükümeti de dahil olmuştur. Bu konudaki antlaşmanın esaslı maddeleri şunlardır:

1. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki harpte iki devlet tarafsızlığını korumayı taahhüt ederler.

2. Rusya harbe askeri müdahalade bulunursa Almanya'nın Avusturya'ya karşı taahhütlerini yapması gerekeceğinden Türkiye'nin de taahhüdünü ifa etmesi zorunlu olacaktır.

3. Harp durumunda Alman askeri heyeti Türkiye'de kalacaktır. Türkiye de yüksek komutasının bu heyet tarafından bilfiil icrasını sağlayacaktır.

4. Almanya, Türkiye'nin halen elinde bulunan topraklarını Rusya'ya karşı tekeffül eder.

5. Antlaşma, Sırbistan Harbi ve bu harpten milletler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklar süresince yürürlükte kalacaktır. Eğer bu harp, Almanya ile Rusya arasında bir harp ortaya çıkmasına sebep olmazsa antlaşma hükümsüzdür."

Sekiz maddeden ibaret olan ve beşinci maddesi Osmanlı Sadrazamının itirazı üzerine değiştirilen bu antlaşma, 1918 tarihine kadar geçerli olmak ve söz konusu maddede öne sürülen kayıtlar kaldırılmak şartıyla 22 Ağustos 1914 tarihinde taraflarca imzalanmıştır.

Artık Dünya Harbi'ne giriyorduk; hem de başkalarının talep ve daveti üzerine değil, bizzat kendi istek ve hatta ısrarımız sonucunda!

Almanya ile ittifak görüşmeleri Sadrazam Said Halim Paşa tarafından yürütülmüş; bunun teklif ve ısrarı üzerine birkaç derece birden terfi ederek Harbiye Nezareti'ne getirilen Enver Paşa ile Talât Bey'den başka, nazırlardan hiçbirisi durumdan haberdar edilmemiştir. Hatta bu ittifak görüşmesi, bir iki derece terfi ettirilerek ilk defa vekâleten, Bayındırlık Nezareti'ne ve sonra da Bahriye Nezareti'ne tayin edilen Cemal Paşa'dan bile gizli tutulmuştur. İttifakın imzalanmasından az bir süre sonra da Said Halim Paşa istifa etmek zorunda kalmış ve Talât Bey vezirlik rütbesini elde ederek sadrazam olmuştur.

Bütün bu görüşme ve hazırlıklardan açık bir şekilde anlaşılıyor ki, İttihat ve Terakki hükümeti harbin daha ilk günlerinde harbe katılmaya karar vermiş bulunuyordu. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a harp ilan etmesi 28 Temmuz 1330'da gerçekleşmiştir. Almanya'nın Rusya'ya harp ilanı 1 Ağustos 1330'da ve Türkiye'nin Almanya ile ittifakı ise 2 Ağustos 1330 tarihindedir. Şu hale göre, muhaliflerin Paris'teki toplantısı veya Türkiye'nin harbe girmemesi hakkında Sabahaddin Bey'in Sultan Reşad'a ve Talât Paşa'ya yaptığı başvurusu boşunaydı. Mesele daha önce bir karara bağlanmış ve Türkiye Üçlü İttifaka katılmıştı.

Alman Amirali Schuson'un Rolü

Halbuki Tekirdağ Mebusu Bay Rahmi Apak tarafından Anadolu'nun Taksimi adıyla Türkçeye çevrilen, eski Rus Hariciyesi'nin gizli evrakından öğrenildiğine göre, müttefikler Türkiye'nin tarafsız kalması için bazı girişimlerde bulunmuşlar ve bu konuda birtakım kararlar bile almışlardı. Hatta Rus Ataşemiliteri General Leontof Türkiye'nin ne gibi şartlar altında tarafsız kalacağını öğrenmek amacıyla Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya başvurmuştur. Enver Paşa bu görüşmede Türkiye'nin toprak bütünlüğünü, kapitülasyonların kaldırılmasını ve buna benzer bazı talepleri ileri sürmüştür. Sadrazam Said Halim ve Cemal Paşalarla Maliye Nazırı Cavid Bey'in İtilaf devletlerine, Talât Beyle Enver Paşa'nın ise Almanlara meyilli oldukları Rus belgeleri arasında bulunan telgraflarda belirtilmektedir.

İngiltere, Fransa ve Rus hükümetleri arasında cereyan eden uzun görüşmelerden sonra yukarıdaki şart ve isteklere uygun bir şekilde ve arazi terkini de içeren bazı esaslarda anlaşmışlar ve durumu Türk hükümetine tebliğe hazırlanırken, Alman Amirali Schuson'un emri altında bulunan Türk donanmasıyla Rus donanması arasında yaşanan çarpışma, harbi, "emrivaki" haline sokmuştur.

Türkiye'nin Parçalanması Planlan ve Ayaklanmalar

Biz harbe girdikten sonra müttefiklerin en büyük uğraşının, Türkiye'nin bölüşülmesi konusundaki görüşmeler olduğunu Rus siyasi belgeleri gösteriyor. Ruslar, İstanbul ve Boğazlar'dan başka Sinop'a kadar olan doğu bölgesini benimsemişlerdir. Fransızlar Suriye ve Adana çevresine sahip çıkmış, İtalyanlara -harbe katılmalarından sonra- Antalya ve Konya çevresi vaat edilmiştir. Yunanlılara İzmir sahilleri bahşedilmiş ve Şerif Hüseyin'e ise büyük bir Arap hükümeti vaat edilmiştir. Yani Osmanlı İmparatorluğu tamamen bölüşülmüş ve bu toprakların gerçek sahibi olan Türkler kaale bile alınmamıştır. Henüz harp bitmemiş, galip ve mağlup belli olmamış bulunduğu halde, Türk topraklarının bölüşümü meselesi uzun uzun görüşmelere zemin olmuş, birçok komisyonun marifetiyle bazı esaslar bile tespit edilmiş ve kararlaştırılmıştır. Hatta haritalar düzenlenmiş, demiryolu imtiyazları dağıtılmış, gümrük şartları hakkında bile birtakım anlaşmalar yapılmıştır.

Bu kararlar verilirken bir taraftan da Türkiye'de iç isyanlar hazırlamak işi unutulmamıştır. Bu konuda en çok ileri giden İngiltere ve Rusya'dır. İngilizler Hicaz'daki Şerif Hüseyin ve oğulları aracılığıyla Arapları isyana teşvik ederken, Ruslar da Suriye'deki ordu kumandanı Cemal Paşa ile ilişkiye geçmişler ve görüşmelere başlamışlardır. Fakat, bu hareketleri çıkarlarına uygun bulmayan Fransız hükümeti işe müdahale ederek bunun önüne geçmiş, İngilizler ise Araplarla anlaşmayı hesaplarına daha uygun bulmuşlar ve bunda başarılı da olmuşlardır.

Cemal Paşa'nın Şartları ve Rus Propagandası

Rus Hariciye evrakına göre Cemal Paşa'nın ileri sürdüğü şartlar şunlardır:

Rus Hariciye Nazırı Sazanoftan Paris, Londra ve Roma'daki büyükelçilere çekilen telgraf:

Numara 6391

23 teşrinievvel 1915

İstanbul Ermeni muhafilinden bildirildiğine göre, eğer devletler kendisine aşağıdaki şartları teklif edecek olurlarsa Cemali İstanbul hükümeti aleyhinde açık bir isyana meylettirmek ümidi mevcutmuş;

1. *Sultanın riyaseti altında, Suriye, Filistin, İrak, Arabistan, Kilikya ile Ermenistan ve Kürdistan muhtar eyaletlerinden mürekkep olacak, 'Türkiye Asyası'nın masuniyet ve istiklâlini devletler tekeffül ederler.*
2. *Babadan büyük oğula veraset suretile geçmek üzere sultan olarak Cemal Paşa'nın ilân edilmesi.*
3. *Cemal Paşa İstanbul hükümetini ve sultanını Almanların elinde esir ve binaenaleyh mülga ad ve ilân ederek bunlar aleyhinde sefer açmayı taahhüt ediyor.*
4. *Onun İstanbul üzerine sefer etmesi halinde devletler onu silâh, erzak ve teçhizat ve topçu ile teçhiz edeceklerdir.*
5. *Harbin sonunda devletler Cemale yardımda bulunacaklardır.*
6. *Cemal, İstanbul ve Boğazların terkine razı olacak.*
7. *Cemal, şimdiden itibaren Ermenilerin kurtarılması ve harbin nihayetine kadar onları beslemek için tedabir ittihaz etmeyi taahhüt eder.*

Her türlü dahilî ihtilâtat yalnız ve ancak Türkiye'nin kuvvetlerini zayıflatır ve bizim faydamıza hizmet eder. Binaenaleyh bize sadık Ermeniler vasıtasile Cemal ile gizli müzakerata girişmek lâzımdır. Eğer Cemal Almanları kovmaya ve İstanbul hükümetini devirmeye muvaffak olamazsa dahi Osmanlı İmparatorluğu'nda bir şuriş ve fesad çıkarmak hususu bile faydadan hâli olmayacaktır. Mahrem bir surette Hariciye Nezaretine keyfiyeti tebliğ ederek müstacelen telgrafla malumat vermenizi rica ederim.

Sazanof

Bu anlaşma müttefikler arasında bir süre görüşme konusu olmuşsa da, Cemal Paşa'nın bu işi başaracağına güvenilemediği için sonradan terk edilmiştir. Ancak Rus diplomatları Türkiye'de bir iç isyan çıkarmak ve Türk enerjisini felce uğratmak konusunda çalışmaktan vazgeçmemişlerdir. Nitekim İstanbul Rusya Sefareti Baş tercümanı Mandelstein bu amaç doğrultusunda İsviçre'deki bazı Türklerle ilişkiye girişmiş ve oradan Rusya Hariciye Nezareti ile haberleşmiştir. Fakat, bu girişim de suya düşmüştür.

Harbe Fiilen Katılmamız

Biz hâlâ Paris'teydik. Fakat, orada kalmamız artık imkânsız bir hal almıştı. Harbin ilk günlerinde Paris fena halde karışmıştı. Fransız ordusu batıya doğru çekiliyordu. Gerçi Alman ordusuyla henüz kesin bir savaş yaşanmamıştı; fakat şehir üzerinde uçan Alman uçakları Parislileri gereği gibi ürkütmüştü. Hükümet Bordeaux şehrine nakil hazırlıkları yapıyor, halk ve siviller payitahttan dalgalar halinde uzaklaşıyordu. Bu durum karşısında Prens Sabahaddin Bey ve bazı arkadaşlar Fransa'yı terk ederek İngiltere'ye geçmişlerdir. Ben de arkadaşım Hasan Sadi Bey'le birlikte İsviçre'ye geçtim. Harbe fiilen katıldığımız haberini orada aldık. Korktuğumuz müthiş son nihayet gerçekleşmişti. İstanbul hükümeti harbin Almanların zaferiyle sonuçlanacağını ümit ediyordu. Bu ümit uğrunda kutsal vatanın hayatı ve kaderi geleceğin meçhul karanlıklarına terk ediliyordu.

Harbe girişimizin garip şeklini yukarıda anlatmıştım. Harbin ilanından önce İstanbul'a sığınan "Göben" ve "Breslav" Alman kruvazörleri danışıklı dövüş yoluyla Osmanlı donanmasına mal edilmiş, bütün donanma da Amiral Schuson'un kumandasına verilmişti. Manevra için Karadeniz'e çıkan Osmanlı donanmasının Rusların saldırısına maruz kaldığı iddia edilmiş, Alman Amirali Sivastopol'ü topa tutmuş, bu şekilde Ruslarla fiilen harbe girmiştik. O sırada Alman ordusunun hücumları ilk hızını kaybetmişti. Fransız ordusu, kesin bir yenilgiye uğratılamamıştı. Alman zaferi şüpheye düşmüştü. Bizim harbe katılmamız böyle nazik bir zamanda gerçekleşmiştir. Harp başlar başlamaz Enver Paşa başkumandan vekili sıfatıyla harbin idaresini üstlenmiş, Cemal Paşa ise, Bahriye Nazırlığı'nı korumakla beraber, dördüncü ordu kumandanlığını üzerine alarak Kanal'dan Mısır'a taarruz için Suriye'ye gitmiştir. Yedi milyon altın lira örtülü ödeneği olan Cemal Paşa Suriye'de bir hükümdar tavrıyla dilediğine mal mülk vermiş ve bağışlarda bulunmuş,

hoşuna gitmeyen bazı Arap ileri gelenlerini de İstanbul hükümetinin iznini bile almaya gerek görmeden asmıştır. Tabii bu uygunsuz hareketler Arapların aleyhimize ayaklanmasını çabuklaştırmış ve İngilizlerle uyuşmalarını kolaylaştırmıştır.

Harp İçinde İttihatçıların Şahsi İhtirasları

Cemal Paşa'nın Suriye'deki yaşayış tarzı halk arasında ve hatta İttihat ve Terakki genel merkezinde birçok dedikoduya sebep oluyordu. Kendi kulağına kadar yansıyan bu eleştiriler yüzünden Cemal Paşa öncelikle Dahiliye Nazırı Canbulad Bey'e, sonra da bizzat Sadrazam Talât Paşa'ya aşağıdaki mektupları yazmıştır: Bunları Bay Ziya Şakir'in Yakın Tarih adlı eserinden aynen buraya alıyorum:

Birinci mektup (aynen):

"Canbulad Bey,

Bana gayet mevsuk olarak haber verdiler ki, sen bazı muhafilde benim ipek meselesi alışverişinden komisyon aldığımdan bahsediyormuşsun. Evvelâ, bu komisyon almak meselesi kat'iyyen yalandır ve onu zannedenler ve söyleyenler, ancak alçaklar olabilir.

Saniyen, ben kabahatleri yalnız aldıkları emri ifa etmekten ibaret olanların değil, namus ve şerefime alçakça tecavüz edenlerin kafalarını patlatmak için tabancasını istimal etmesini bilenlerdenim.

Seninle aramızdaki revabit ve münasebatı muhadeneti bugünden itibaren kamilen kırmış olduğumu beyan ederim."

İkinci mektup (kısmen):

"Talât Paşa,

Bana haber veriyorlar ki, siz mahut ipek meselesini, yine batıcı karşı vasıtai müdafaa ve tahaffuz olmak üzere ortaya atmış ve tufeylileriniz vasıtasile ihvan ve rüfeka meclislerinde alenen mevzuu bahsettirmek cüretine kadar ileri gitmişsiniz.

Ben size şurasını açık olarak söyleyeyim ki, artık sizin yaptığınız haddi mârufu çoktan aştı. Ve size karşı sillei tedip uzatmaya beni mecbur etti.

Mahmud Şevket Paşa'nın vakai şehadetini müteakip teşekkül edecek olan kabinede Dahiliye Nazırı olmaya karar vermiş olan Talât Paşa'nın bu arzusuna muhalif rüfeka içinde bir zümrei mahsusa teşekkül etmiş ve bu zümre, o nezarete Cemal Bey'i münasip görmekte bulunmuştu.

İşte evvelâ Said Halim Paşa ile Nafia Nazırı vekili Cemal Paşa'nın arasını açmaktan başlayan teşebbüs Cemal Paşa'nın Harbiye Nezaretini deruhte edememesi teşebbüsile takviye bulmuş ve Almanlarla yapılacak ittifakın Cemal Paşa'dan gizlenmesi lâzım geleceğini tavsiyeye kadar ileri gitmiş ve müteakiben, Cemal Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılarak Suriye'ye gönderilmesi ve Kartal'a sevk olunması esbabının tehiyesile tetevvüç etmiştir.

Talât Paşa diğer birçok fedakâr arkadaşlar hakkında kullandığı lisanı, muhakkak ki Cemal Paşa hakkında da kullanmış. 'Canım, hiç olmazsa Mısır seferi tahakkuk etmezse Cemal Paşa ya şehid olur, yahut vesaitin noksanı, ordusunu berbat ve perişan eder. O da, çılgın bir hale gelir; beynine bir tabanca sıkmakla bizi kendisinden kurtarır' demiştir."

Kısmen aktardığım bu mektup çok daha uzun ve gayet tehditkâr bir dille yazılmıştır. Buna Talât Paşa'nın ne şekilde cevap verdiğini bilmiyoruz. Şu kadar var ki, bu mektuplardan çıkan anlam gayet açıktır ve memleketi harbe sürüklerken İttihat ve Terakki ileri gelenleri arasında müthiş rekabet ve şahsi ihtirasların dalgalandığını ispat etmektedir. Bu şartlar altında onların idaresinden ve hele böyle bir harbin sonucundan memleket çıkarı ve selameti adına ne beklenebilirdi?

Sabahaddin Bey'i Atina'da Öldürme Girişimi

İsviçre'de bulunan muhalif-taraftar bütün Türkler harbe girmemizden son derece üzgündü. Avrupa'da yaşanan durumu yakınen gören bizler, her durumda Osmanlı yöneticilerinden daha çok olaya vakıf ve gelecek hakkında kanaatte bulunabilecek bir konumdaydık. Ne

çare ki, hükümeti idare edenler yalnız kendi görüş, düşünce ve ihtiraslarının esiriydiler; gözleri hiçbir şey görmüyor, kulakları özlü söz duymak istemiyordu.

Bizim harbe girişimizden birkaç ay sonraydı; Sabahaddin Bey'den aldığım davetname üzerine Paris'e döndüm. Sabahaddin Bey, memleketi, içine yuvarlandığı felaketten kurtarmak ümidiyle "ayrı barış" zeminini hazırlamayı düşünüyordu. Bunun için memleketle yakından temasa gelmeyi gerekli görmüş ve Atina'da yaşamayı kararlaştırmıştı. Hüsnü Paşazade Kemal ve Nazmi Paşazade Abdurrahman Bey'lerle birlikte Atina'ya geldik. Sabahaddin Bey, Sefir Galip Kemali Bey aracılığıyla hükümetle haberleşmeye girişmişti. Galip Kemali Bey ara sıra Sabahaddin Bey'in yanına geliyor ve bazen Sabahaddin Bey tarafından ben sefarethaneye giderek ilişkilerin devamına aracılık ediyordum. Sonuç itibariyle hükümet, daha doğrusu Talât Paşa, endişe duyulmaması gerektiğini, geleceğin gönül ferahlığıyla beklenilmesini ve diledikleri takdirde İstanbul'a dönebileceklerini sefir aracılığıyla Sabahaddin Bey'e bildirdi ve bu şekilde haberleşmeye son verildi. O sıralarda eski dostlarımızdan Medhi Bey'le Rifat Bey Atina'da bizlere katılmışlardı. Aynı zamanda Sabahaddin Bey'i öldürmek için birisi de Atina'ya gelmişti. Bu cinayetin icrasını üstlenen adam, aslen Bosnalı ve müteassıp bir medrese çömeziydi. Siyasetle ilgili olanlar belki tanırlar; İttihat ve Terakki hükümetine muhalefet eden subaylar arasında Boşnak Salih adında palabıyıklı bir yüzbaşı vardı. Bu yüzbaşı güya siyasi fikirlerindeki inadıyla sivriliyor ve çok fedakâr görünüyordu. İşte bu adam her nasılsa bu dereceye düşmüştü. Onun için çömezin kendi kararıyla Atina'ya gelmesi ve Sabahaddin Bey'in ortadan kaldırılmasına çalışması dikkat ve şüphemizi çekmemişti. Çömez ile ilk defa ben görüşmüştüm. Yaptığı açıklamaya göre, Salih Bey tarafından geliyormuş ve Sabahaddin Bey'e hususi maruzatı varmış. Salih Bey tarafından Sabahaddin Bey'e hitaben yazılmış bir de tavsiye mektubu taşıyordu. O gün Sabahaddin Bey'le görüşmesi mümkün olamamış, ertesi gün için bir randevu ayarlanmıştı.

Sabahaddin Bey'le ilk görüşmesi doğal bir şekilde cereyan etti. Konuşma zeminini, memleketin siyasi durumu oluşturdu. Fakat konuşma devam ettikçe, dini bir fanatizmle her cinayeti işlemeye hazır bir hale getirilen bu medrese öğrencisi, Sabahaddin Bey'in gözlemlerinden ve vatan hakkında ileri sürdüğü samimi görüşlerinden etkilenmiş ve büyük bir samimiyetle itiraflarda bulunmuştur. Üstlendiği cinayet görevinden dolayı Sabahaddin Bey'den, ayaklarına kapanarak af dilemiş ve bir süre sonra da, ruhen perişan bir halde, Atina'yı terk ederek Selanik'e gitmiştir.

Bu meselede resmi makamların ne derece ilgisi vardı; bunu kestirmek mümkün değildir. Bu kişinin itirafıyla gerçekliği anlaşılmış bir nokta varsa, o da Salih Bey'in bu işe alet olması ve bu cahil çömezi ayartıp Atina'ya göndermesidir. Bu girişim gösteriyordu ki, Sabahaddin Bey'in Atina'da bulunması ve ayrı barış teklifi bazılarının canını sıkmıştı. Gerçi Sabahaddin Bey'in bu uyarıları hükümetin izlediği siyaseti değiştirmeye yeterli değildiyse de, yolları üzerinde en ufak bir engel bulunmasını arzu etmeyenler, yükselen bu sesin de bir yankı yaratmadan boğulmasını kendi siyasetlerine uygun görmüş olsalar gerektir.

Sabahaddin Bey'in Atina'daki Çalışmaları

Biz Atina'da bulunduğumuz sırada Prens Sabahaddin Bey tarafından yapılmış daha başka işler vardır ki, bunlara burada işaret etmeyi yararlı görüyorum:

Bizim hükümet harbe katıldıktan sonra, Balkan siyasetinde oldukça önemli değişiklikler meydana gelmesi kesindi. Orta Avrupa'nın yenilgisi durumunda en çok Türkiye'nin zarara uğrayacağı da ortadaydı. Bu duruma göre, önlemler almayı düşünen Sabahaddin Bey, Atina'da bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Yunan hükümetinin harbe katılmaması için gerekli kişiler katında telkinlerde bulunmaktan geri kalmıyor; kral sarayı generali aracılığıyla harbin kötü sonuçlar vermesi ihtimalini ileri sürerek kralın maneviyatı üzerinde etki yapmaya çalışıyordu. Diğer taraftan gerek Venizelos fırkasından ve gerek kral taraftarlarından bazıları katında aynı telkinlerde bulunuyordu.

Sabahaddin Bey'in Atina'daki faaliyeti bu kadarla kalmamış; Yunanlıların harbe girmesine engel olmaya çalışmakla beraber, diğer Balkan hükümetleri katında da bazı girişimlerde bulunmaktan vazgeçmemiştir. Özetle, İstanbul meselesi hakkında Romanya'nın ve Balkanlar'a hâkimiyet noktasından Sırbistan'ın dikkatini çekmiştir. Sabahaddin Bey, Boğazlar'a sahip olan muazzam bir Rusya'nın az zaman sonra Balkanlar'a da hâkim olmasının kesin olduğunu ve dolayısıyla Romanya'nın Rusya ile güney İslavları arasında sıkışacağını ve sonuç olarak, Besarabya meselesinde olduğu gibi ve mevcut dostluklara rağmen, Romanya'nın er geç Rus istilasına maruz kalacağından, bu alınyazısı yaşanmadan önlemler alınması ve İstanbul'un Türkler elinde kalmasının savunulması kendi milli çıkar

ve varlıkları gereği olduğunu arkadaşlarımızdan Kemal Bey aracılığıyla Romanya hükümetine ulaştırmıştır.

Kemal Bey, Romanya'dan dönüşünde Sırbistan Başvekili M. Pasiç ile de görüşmüş, Sabahaddin Bey'in düşüncelerini kendisine açıklamış, ihtiyar diplomat Türk görüşünün savunulmasının, kendi bekaları adına milli bir borç olduğunu, Rusya'nın Balkanlar'a hâkim olmasının güney İslavları için en büyük tehlikeyi oluşturduğunu söylemiştir.

Bu girişimler yeterli görülmemiş, Batı hükümetleriyle de yeni ilişkiler kurulmasına çalışılmış ve yardım sağlamaya uğraşılmıştır. Mesela Malta'da bulunan İngiliz donanması kumandanı Campel Paşa'nın dostluğuna başvurulmuştur. Bilindiği üzere, Campel Paşa bir zamanlar Osmanlı donanmasını eğitmek ve düzenlemekle görevlendirildiğinden Türkleri yakınen tanımış ve sevmiştir. Bu duygunun meyvelerini toplamak amacıyla Amiral'i ziyaret etmekle görevlendirilen arkadaşa verilmiş bir resmi mektupta geleneksel Türk-İngiliz dostluklarından bahsedilmiş, Türklerin İngilizler hakkında öteden beri hissettikleri samimi muhabbet duyguları ileri sürülmüş; İttihatçıların, Türk milletinin rızasının karşısında olarak harbe girdiği ifade edilmiş ve eğer hilafet meselesi İngiltere hükümetini kuşkulandırıyorsa -Türkiye toprak bütünlüğünün korunması şartıyla- bu konunun pekâlâ halledilebileceği anlatılmıştır.

İtilaf hükümetleri çıkarları gereği el ele vermişler ve harbin kazanılması için beraberce harekete geçmişlerdi. Fakat, kendi milli emelleri itibariyle aralarında rekabet eksik değildi. Türkiye'nin harbe girmesi bu rekabetleri daha çok artırmıştır. İngilizlerle Ruslar arasında, bütün resmi vaatlerin tersine, İstanbul hakkında tam bir anlaşma yoktu. Keza İngilizlerle Fransızlar arasında da hilafet ve hilafet merkezi meselesinde bir güvensizlik vardı. Fransızlar İstanbul'un Türk payitahtı ve hilafet merkez olarak kalmasını istiyorlardı. Yani İslami nüfusun çoğunluğunu içine al İngiliz İmparatorluğu hilafeti himayesine aldığı takdirde Fransız tebaası olan Kuzey Afrika İslamlarının dini nüfuz itibariyle, İngilizlerin manevi etkisinde kalacaklarından korkuyorlardı. O sırada Atina'ya gelen Fransız diplomatlarından biri bu endişeyi Sabahaddin Bey'e sezdirmişti.

Resmi makamların izledikleri bu girift yollardan başka, bazı kişilerin de Türkiye lehinde tutum almalarına sevk eden girişimler baş göstermiş veya ortaya koyulmuştur. Öteden beri Türkiye'de yaşayan tüccar ve sermayedar İngiliz tebaaları harp dolayısıyla Türkiye'yi terk etmek zorunda kalınca bir kısmı geçici olarak Atina'ya yerleşmiş bulunuyordu. Bunlar

arasında Türkleri gerçekten sevenler de vardı. Nitekim İstanbul un Ruslara ve İzmir'in diğer bir hükümete vaat edilmesinden dolayı üzgün olan bu kişiler, İngiltere hükümetine verilmek üzere, Sabahaddin Bey'in arzusuyla, hazırladıkları bir muhtırayla Doğu'nun en soylu milletinin Türkler olduğunu, İstanbul ve İzmir'in Türkler elinde kalmasının, İngiltere'nin iktisadi çıkarlarına uygun olduğunu ve bu esasa uymayan vaatleri İngiliz tebaası sıfatıyla protesto ettiklerini Lloyd Georges hükümetine ulaştırmışlardır. Hatta İngiltere'de çıkan Near East mecmuasına, Çanakkale Boğazı'nda batan gemilerden denize dökülen İngiliz bahriyelilerinin kurtarılması çalışmasına engel olmamak için -Alman kumandanlığının verdiği şiddetli emirlere rağmen- Türk topçularının ateş kestikleri, Türk milletinin yüksek niteliklerini ortaya koyan bu halden dolayı, kendilerine karşı centilmence davranılması gerektiği aracı yoluyla yazdırılmıştı.

Benim Atina'daki ikametim altı ay kadar sürmüştür. Daha sonra arkadaşlarla görüşmek üzere Selanik'e giderek bir süre de orada kaldım. O sıralarda Selanik'te Natık Paşa, Yusuf Rasih, Şair Hüseyin Siyret, Asaf Muammer, Karzek Süleyman Paşazade, Adil ve Gümülcineli İsmail Bey'ler bulunuyorlardı. Gümülcineli İsmail Bey bir gazete çıkarıyordu. Bunun içeriği bizleri üzdüğünden kendisiyle dargındık. Natık Paşa ile de büyük bir tartışma sonucu darıldık; çünkü Gümülcineli İsmail Bey'in yayınlarını tasvip ediyordu.

Sabahaddin Bey'in Bir Ayrı Barış Girişimi Daha

Ben Selanik'teyken Prens Sabahaddin Bey Paris'e dönmüştü. Esasen Atina'da ikametine gerek kalmamıştı; çünkü ayrı barış lehindeki girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Sabahaddin Bey'in dönüşünden bir süre sonra, ben de Paris'e gittim. Orada bulunan Türkler olarak, Sabahaddin Bey'in başkanlığında bir toplantı yaptık. Sabahaddin Bey'in Fransa hükümeti katındaki yeni girişimlerinin sonucu hakkındaki açıklamasını dinledik. Prens Sabahaddin Bey, Fransa hükümeti başkanı Mösyö Briand'ın özel kalem müdürü ve hariciye nezareti Şark bürosu şefiyle, M. Clemenceaux'nun özel kâtibi M. Mandel ve M. Briand'ın bazı özel dostlarıyla görüştüğünü ve ayrı barış için zemin hazırlama yönünde söz alındığını söylemiştir. Elde edilen bu başarı dolayısıyla ve vatanı daha büyük felaketlerden kurtarmak emeliyle, hükümetimizi durumdan haberdar etmek üzere, Dr. Nihat Reşad, eski mabeyincilerden Reşit Bey'lerle ben bir heyet halinde İsviçre'ye gittik. Dr. Nihat Reşad

Bey durumu İsviçre sefirimiz Fuat Selim Bey'e anlattı ve meseleyi bütün ayrıntısıyla hemen hükümete bildirmesini kendisinden rica etti. Prof. Dr. Cemil (Paşa) o sıralarda İsviçre'de bulunuyordu ve İstanbul'a dönmek üzereydi. O da ayrı barış girişimini öğrenmiş, sevinmiş ve İstanbul'a varır varmaz Sadrazam Talât Paşa'yı bizzat görerek işten onu haberdar etmeyi üzerine almıştı.

Doğal olarak bu girişimlerden de bir sonuç çıkmamıştır.

Talât Paşa'nın Sonuçsuz Kalan Bir Girişimi

Ayrı barış girişimleri bu kadarla da kalmış değildir. Bu girişim etrafında kayda değer bir iki olay daha cereyan etmiştir. Örneğin, Satvet Lûtfi Bey'in Sadrazam Talât Paşa katındaki girişimi bu türdendir. Zaferi biraz şüpheli görmeye başlayan Talât Paşa, Dahiliye Nazırı İsmail Canbulad Bey'in de hazır bulunduğu bir toplantıda ayrı barış girişimini kabul ve Sabahaddin Bey'in bu konuda yol göstermesini rica etmek üzere Satvet Lûtfi Bey'in İsviçre'ye hareketini uygun bulmuştu. Fakat, ayrı barış akdi için Enver Paşa'yı tehdit eden Yakup Cemil Bey olayı bu hayırlı girişimi sonuçsuz bırakmıştır. Çünkü, bu girişimler müşterek addedilmiş ve gizli bir teşkilata dayandığı sanısı ortaya çıkmıştı. Bu yanlış düşünce üzerine Bursa sürgününden özellikle davet edilen ve pasaportu bile hazırlanan Satvet Lûtfi Bey tekrar oraya iade edilmiştir.

İsviçre'deki Türk Aileleri

Birinci Dünya Harbi sırasında İsviçre'de pek çok Türk ailesi ve öğrencisi vardı. Fransa, Almanya ve Belçika'da öğrenimde bulunan öğrencilerin hemen hepsi öğrenimlerine devam edebilmek için İsviçre'ye iltica etmiş ve yeni öğrenci zümreleri de keza öğrenim görmek için tarafsız bir yer olan İsviçre'yi seçmişlerdi. İstibdat ileri gelenlerinden Serasker Rıza ve Afif Paşa'larla eski Halep Valisi Kâzım Bey, Cenevre'de yaşıyorlardı. Ünlü Şeyh Şamil'in damadı eski Medine muhafızı merhum Osman Paşa ailesi ile Abidin Paşazade Rasih Bey ailesi ve bilahare Dahiliye Nazırı olan Reşid Paşa ailesi Cenevre'de bulunuyordu. Mahmud Muhtar Paşa ile İkdam gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey, Lozan'da otururlardı. Bir ara

eski "Jön Türk"lerden ve vaktiyle Fizan'dan Sahrayı Kebir yoluyla firar eden Sami Beyle Süleyman Nazif ve eski İzmit Mebusu Ziya Bey de İsviçre'ye gelmişlerdi. Bunlardan başka Yâkup Kadri, Mahmud Nedim," Merhum Muhiddin Nami Bey'ler tedavi için Davos'a yerleşmişlerdi. Siyasi nedenlerden dolayı Reşid, Rıza Nur, Hakkı Halid, Şefik Esad, Kemal Mithat, Kıbrıslı Şevket Bey'lerle Selanik'ten dönmüş bulunan Yusuf Rasih, Asaf Muammer, Hüseyin Siyret ve Süleyman Paşazade Adil Bey'ler de Cenevre'de kalıyorlardı. Bir süre sonra Sabahaddin Bey de İsviçre'ye gelmiş ve bu şekilde muhalefet erkânı da liderleriyle İsviçre'de toplanmış oldu.

Cenevre misafirleri arasında tanınmış tiyatro eleştirmenimiz Selim Nüzhet Gerçek'i unutmamak gerekir. Kendisi tiytaro sanatkârlarıyla yakından ilgilenir, ilmi araştırmalarla meşgul olurdu.

Bir ara Romanya'da propaganda konuşmaları yaparak, Balkanlıları tahrike uğraşan Boxton kardeşleri Bükreş'te öldürme girişiminde bulunan Nevres Bey de Cenevre'ye gelmişti. Nevres Bey, Romanya'da tutuklu bulunduğu hapishaneden, orayı işgal eden Almanlar tarafından serbest bırakılmış; Leh asilzadelerinden Grikofsky takma adıyla yola çıkmıştı. Rifat Paşa, Nusret ve Sunullah Bey'ler de Cenevre'de bulunuyorlardı.

Emniyeti umumiye müfettişlerinden Zühtü Bey de harbin sonlarına doğru -belki görev icabı- İsviçre'ye gelerek bir süre Cenevre'de kalmıştır.

Cenevre ve Lozan "Türk Yurtları

Birinci Dünya Harbi yıllarında İsviçre'nin çeşitli üniversitelerinde öğrenimde bulunan gençlerimizin hepsi zaman gençliğinin en değerli elemanlarıydı. Bunlar kısmen Cenevre'de, kısmen Lozan'da bulunuyor ve tam bir ilim havası içinde, sade bir öğrenci hayatı yaşıyordu. Öğrencilerin üniversite hayatı dışında toplu olarak buluştukları yer, bu iki şehirdeki "Türk Yurdu" kulüpleriydi. Cenevre'deki "Türk Yurdu" hem lokal itibariyle daha elverişli hem de müdavim üye bakımından daha önemliydi; burada düzenli toplantılar yapılır ve pek yararlı konferanslar verilirdi. Ben de buranın üyesiydim; boş zamanlarımı bu temiz çevrede geçirir ve üniversiteli gençlerimizin ilmi çalışmalarını zevkle izlerdim. Ara sıra Lozan'dan Mahmud Esad ve Cemal Hüsnü Bey'ler de Cenevre yurduna gelirler, ilmi

ve sosyal konular üzerine konferanslar verirlerdi. Öğrencilerden Saraçoğlu Şükrü Bey Cenevre "Türk Yurdu"nun hem reisi, hem ruhuydu. Münir Mazhar ve Şevket Mehmed Ali Bey'ler yurdun en faal üyelerindendi. Ateşkesten önce öğrencilerin büyük kısmı, özellikle tıp okuyanların çoğu -Fahri, Hakkı Hayri, Sedad, Nabi, Asım Germenli ve Rauf Bey'ler- öğrenimlerini tamamlayarak hastaneler de staj görüyorlardı.

İsviçre'deki Türkleri Birleştiren Nokta

İsviçre'deki Türkler arasında oldukça derin fikir ayrılıkları vardı. Muhalifler, Sabahaddin Bey'le eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey etrafında toplanmıştı. Bunun dışında henüz oraya gelen Lûtfi Fikri Bey, tek başına bir ülkü temsilcisi geçiniyor; Kemal Mithat Bey de Hakkı Halid Bey'le birlikte yeni bir oluşuma rehberlik etmek istiyorlardı. Bununla beraber bütün bu görünürdeki durumların üstünde muhalefet lideri olarak herkes Sabahaddin Bey'i tanıyor, önemli meselelerde onun düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Esasen herkes, harbin almakta olduğu durumdan dolayı üzgün ve daha doğrusu Alman yenilgisinin Türklere getireceği felaketten dolayı acılı ve Türkiye'nin bu felaketten bir an önce kurtulmasını istemekte hemfikirdi.

Harp Zamanında İsviçre'nin Durumu

Tarafsız bir bölge olan İsviçre'de iki düşman cephe taraftarlarının yapmakta oldukları propaganda, ayrıca fikri karışıklıklara neden oluyordu. İsviçre, adeta türlü türlü gizli teşkilatlara merkezlik görevini gören bir milletlerarası siyaset ve propaganda pazarı manzarasını almıştı. İngilizler, Fransızlar ve Almanlar türlü türlü ad ve sıfatlarla İsviçre topraklarında mekik dokuyorlar; her tarafta kendilerine taraftar kazanmaya ve düşman cephelerin askeri durumuyla içişleri hakkında bilgi toplamaya çalışıyorlardı. Almanlara hizmet eden Fransızlara veya Fransız, İngiliz istihbarat hizmetinde çalışan Osmanlı tebaalarına rastlamak ender durumlardan değildi. Özetle, İsviçre gölleri kan rengine boyanmamış ve çam ormanları top ateşiyle tahrip olunmamışsa da, bu memleket, milletlerin ahlaki çöküşlerine bir seyirci sıfatıyla sınırları içinde cereyan eden her türlü

pervasızlığa kayıtsız kalmıştır. Fransız kantonları İtilaf devletlerini, Alman kantonları da İttifak devletlerini öz evlat gibi korumakta kusur göstermiyorlardı.

İttihatçı "Kardeş"ler

İsviçre'de biz muhalifler için yapılacak önemli bir şey yoktu. Hükümet ayrı barış yapmayı uygun görmemişti. Harp devam ediyordu. Memleketin iç durumu hakkında gelen haberler kötüydü. Cemiyet üyeleri her türlü yardımı gördükleri halde, teşkilata dahil olmayanlar, aynı vatan evladı değillermiş gibi ihmal edilmişlerdi. Önce Yıldız Sarayı mensuplarıyla millet arasında güdülen fark bu defa "Kardeşler"le vatandaşlara geçmiş ve her nimet İttihat ve Terakki tarafından korunan kimselere mahsus hale gelmişti.

İlk Meşrutiyet'te ilan edilen hürriyet, kardeşlik ve eşitlik, "kardeş"lere has bir ayrıcalık niteliğini almış, cemiyete dahil olmayanlar, yabancı bir unsur gibi kabul edilmek durumunda kalmışlardı. Toplumsal durum o kadar bozuktu. Bundan başka savaş durumu suiistimallerin artmasına neden olmuştu. Geçinme durumları berbattı. Köylü ve şehirli gençlerimiz cephe hatlarında kahramanca çarpışıyordu; ordumuz, üstün ve mükemmel şekilde donatılmış olan düşmana karşı, bin bir mahrumiyete rağmen, vatan savunmasında harikalar yaratıyordu. Geride kalanlar geçim sıkıntısı ve açlık içinde eriyip gidiyordu.

** Cemiyet mensupları birbirlerine "kardeş" diyorlardı. Bu, farmasonluktan kalma bir alışkanlıktı.*

İsviçre Türk Gençleri Cemiyeti

İç ve dış durumun bu feci gerçekleri karşısında memleket dışındaki muhalefetin ne etkisi olabilirdi? Yukarıda anlattığım gibi, Prens Sabahaddin Bey'in ayrı barış lehine giriştiği birçok girişim hiçbir sonuç vermemişti. İç durumun düzeltilmesi veya hiç değilse harp idaresinin daha düzgün bir şekle konulması, muhalefetin elinde olmayan bir işti. Fakat, harp günün birinde bitecekti ve memleket kim bilir ne feci bir durumun içine düşecekti! Yarının karanlık ihtimallerine karşı şimdiden hazırlanmamız gerekiyordu. Bu da her

şeyden önce kuvvetli bir teşkilatın bir an önce oluşmasına bağlıydı. Felaketlerimizin, milli ve şahsi felaketlerimizin çoğu, birleşememenin ve teşkilatsızlığımızın sonuçları değil miydi?

Eski fikir ve mücadele arkadaşım Hasan Sadi Bey'le sık sık buluşur, hep yukarıdaki acı düşünce ve endişelerle her tarafımızı saran karanlığın içinden kurtulmak için fikirlerimizi birbirimize anlatırdık. Nihayet ikimiz el ele vererek bir cemiyet kurmayı kararlaştırdık. Sabahaddin Bey kararımızdan ve bunun gerçekleşmesi için harcadığımız emeklerden haberdardı; fakat bizi serbest bırakmış, meseleye hiçbir şekilde karışmamıştır. Daha sonra oldukça kuvvetli bir oluşum yarattık. Doktor Fahri, Doktor Sedat, Doktor Asım, Doktor Hakkı Hayri Beylerle Sadi, Hamza Osman, Bereket Osman, Doktor Rauf ve Edip Daniş Beyler bu oluşumun kurucu üyelerindendiler. Adil, Şevket Mehmed Ali, Eczacı Nazif, Mehmed Cevad, Münir Mazhar, Mazhar Nedim, Ziya Hüsnü ve Rahmi Bey'ler meseleden haberdar edilmişlerdi.

Bu oluşumdan sonra İsviçre'de Türk kolonisi arasında Türk siyasetini ilgilendiren işler belirli bir hedefe doğru sevk edilmiştir. Hatta dağınık bir halde bulunan muhalefet erkânının siyasi fikirleri üzerinde, daha önceden yapılan konuşmalarla etkide bulunmak mümkün hale gelmiştir.

Sabahaddin Bey'in İsviçre'deki Hayatı

Sabahaddin Bey, Cenevre şehri içinde oturmuyordu. Sağlığı, büyük dikkat gerektirecek derecede sarsılmıştı. Bu yüzden mevsime göre kantondan kantona yer değiştiriyordu. Böyle aralıksız yer değiştirmesinin başka nedenleri de yok değildi. Sabahaddin Bey'in adı yanına bir de "Prens" lakabı eklendiğinden ekonomik açıdan bunun cezasını çekiyordu. Mali durumu uygun olmadığından büyük otellerde oturmasına imkân yoktu. Bu üzücü maddi nedenlerden dolayı, küçük şehirlerde veya köy pansiyonlarında Mehmed Sabahaddin adı altında yaşamak zorunda kalıyordu.

Sabahaddin Bey, öteden beri vejetaryen olduğundan her yemeği yemezdi; hayatında kesinlikle et nedir bilmemiş, balık lezzeti tatmamıştır; yediği, sebzeyle sütlü maddelerden ibaretti. Bununla beraber kendisi arzu etmiş olsaydı bu zorluğun hiçbirisine maruz

kalmayabilirdi. Çektiği maddi sıkıntıyı yakından bilen Fransa hükümeti, Evian'da ikametine bir köşk tahsis edileceğini bildirmişse de, kendisi harp halinde bulunduğumuz bir hükümet tarafından yapılan bu teklifi kabul etmemiş ve anlattığım şekilde yokluk içinde yaşamayı tercih etmiştir. Fransızların teklifi bu kadarla da kalmıyordu. Fransa hükümeti muhalefet erkânı adına önemli bir para tahsisini ve Türkiye'yi ayrı barış akdine ikna için gazete yayımlamak yoluyla bu paradan yararlanılmasını da ileri sürmüştü. Bu mesele doğrudan doğruya Fransa hesabına propaganda yapmaktan ibaret olacağı için bu teklif de Sabahaddin Bey ve diğer kişiler tarafından reddedilmiştir. Bu ret kararı için yapılan toplantıda Prens Sabahaddin, eski Dahiliye Nazırı Reşid, Şefik Esad Beylerle ben vardık.

Milli Felaket ve İttihatçıların Sonu

Artık harbin sonu yaklaşıyordu. Alman ordusunun batı cephesindeki son saldırıları, yer yer birkaç kilometrelik toprak kazançlarına rağmen, başarısızlığa uğramıştı. Almanya son kaynaklarını tüketmişti. Saldırı sırası şimdi İtilaf devletleri ordularına gelmişti. Bu sıranın onlara gelmesi zaten harbin bitmesi demekti. Nitekim de öyle oldu. Cephe boylarında ateşkes ve hatta teslim belirtileri gözükmeye başlamıştı. Rus ordularına Bolşevik İhtilali sonucunda "ateşkes!" emri verilmiş, Balkan cephesindeki Bulgarlar da savaş hattını bırakarak evlerine dönmeye başlamışlardı. Sonuçta bilinen şartlar ve nedenler altında Almanlar da silahlarını teslim etmek zorunda kaldılar. Harp, İtilaf devletleri lehine sonuçlanmış, bizim dahil bulunduğumuz İttifak devletleri bloğu yenilmişti. Bu yüzden İstanbul hükümeti de Mondros Ateşkesi'ni imzalayarak, mağlup ve perişan bir şekilde harpten çıktı.

Birçok samimi vatanseverin korku ve endişe içinde ta harbin ilk günlerinden beri gördüğü korkunç son, nihayet bütün o yürekler acısı haliyle karşımıza geldi, dikildi. Bu facianın tek sorumluları olan İttihatçılar birer birer ortadan kaybolmaya başladılar. Talât Paşa kabinesi 8 Ekim 1334 (1918) tarihinde istifa etmiştir. 14 Ekim 1334 tarihinde İzzet Paşa Sadaret'e gelmiştir. Bir süre sonra da Sadaret'e Londra Sefiri Tevfik Paşa getirilmiştir.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olan Talât ve Enver Paşa'larla Cemal Paşa, 1334 senesi Kasım'ının üçüncü günü, bir Alman torpidosu ile İstanbul'dan kaçarak

Rusya'ya sığınmışlardır. Bu üç rakip reis, Odesa'ya varır varmaz birbirlerinden ayrılmışlar, Enver Paşa Moskova'ya, Talât ve Cemal Paşa'lar da Berlin'e gitmişlerdir. Talât Paşa, 15 Mart 1921 tarihinde Tabberyan adında bir Ermeni tarafından Berlin'de katledilmiştir. Enver Paşa, Moskova'dan Türkistan'a geçmiş, orada Bolşeviklerle yaptığı çarpışmada 5 Ağustos 1922 tarihinde yaralanarak ölmüştür.

Cemal Paşa, Berlin'den Moskova'ya gelmiş, oradan Afganistan'a gitmiştir. Daha sonra geçici olarak geldiği Tiflis'te, yaverleriyle beraber, Sergo Vartaryan adında bir Ermeni tarafından öldürülmüştür. Siyasi işlerde sözü geçen otorite sahiplerinden Doktor Bahaeddin Şakir de dışarıda böyle sinsi bir kurşuna kurban gitmiş, Dr. Nâzım, Cavid, Kara Kemal ise Gazi Mustafa Kemal Paşaya karşı İzmir'de hazırlanan suikast dolayısıyla asılmışlardır. Bu şekilde İttihat ve Terakki reisleri olağandışı bir ölümle hayata gözlerini kapamışlardır.

Bu kişilerin tecrübesizlikleri ve kıskanç vatanseverlikleri nedeniyle bütün faaliyetleri memleket zararına sonuç vermiştir. İlk Meşrutiyet'te büyük ve iyi niyetler ve samimi fedakârlıklarla ortaya atıldıklarına şüphe yoktur. Fakat izledikleri yol ve kapıldıkları ihtiras, memleketi yıkmıştır.

Ahmed Rıza Bey'e gelince: Uzun süre Mebusan ve Ayan meclisleri başkanlığı yapmış olan bu kişi bir hastahanede ölmüştür.

AVRUPA'DAKİ TÜRKLERİN FAALİYETLERİ

Mondros Ateşkesi'nin imzalanması ve bunu izleyen elim olaylar, İsviçre'deki Türkleri büyük bir kedere ve ümitsizliğe düşürmüştü. Avrupa gazetelerinin aleyhimizdeki yayınları pek ağır ve İstanbul'dan gelen haberler ise büsbütün kötüydü. İsviçre'de yaşayan Türkler, aralarındaki fikir ayrılıklarını bir kenara bırakarak büyük tehlikeler geçiren milli şerefi ve milli varlığı kurtarmak ve korumak azmiyle adeta el ele vermiş, vatan davasında birleşmişti. Orada toplanan bir avuç Türk -genci, ihtiyarı, muhalifi, yandaşı-, vatanın geleceğini kurtarmak amacıyla olumlu bazı girişimlerde bulunmuşlar ve birtakım arzuları güçlendirmişlerdir.

İsviçre'deki Türk Kongresi

Sabahaddin Bey, ateşkesin imzalanmasından kısa bir zaman sonra Cenevre'ye gelmiş ve bizi bir toplantıya çağırmıştı. Amacı, Wilson prensiplerini incelemek ve bunlara karşı milli çıkarlarımızı göz önüne almak şartıyla aramızda bir birlik yaratmak, açık ve belirli bir hareket hattını tespit etmekti. Bir iki konuşmadan sonra nihayet bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Bu amaçla Paris'ten davet edilen Şerif Paşa da Cenevre'ye gelmişti. "Metropol Oteli"nde toplanan bu kongreye Cenevre'de bulunan hemen bütün Türk vatandaşları katılmışlardır. Lütfı Fikri Bey, kongrenin hazırlık konuşmalarına katılmışsa da, genel toplantıya her nedense gelmemiştir. Kongre reisliğine Sabahaddin Bey, ikinci reisliğine de eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey seçilmişlerdir. Daha önce hazırlanan esaslar kongre heyetine bildirilmiş ve hepsi uygun görülmüştür. Kongre kararlarının özü, Türk milletine haksız yere mal edilen harp sorumluluğunu ortadan kaldırmak ve Türklerin oturduğu vatan parçalarını, Wilson prensiplerine uygun bir şekilde, Türk milletinin elinden kaptırmamak noktasında toplanıyordu. Bu karar metni, Wilson'a ve diğer İtilaf devletleri başvekilleriyle hariciye nazırlarına ve İsviçre'deki sefirlere sunulmuş, bu belgelerin kopyaları bütün dünya gazete ve ajanslarına da gönderilmiştir. Kongre, Türk haklarının savunulması için gereken her türlü fedakârlığın yapılmasını ve bu amaca ulaşmak için, parti ve fikir ayrılıklarına bakmadan, Türklük adına birleşik bir cephenin kurulmasını tavsiye etmiş ve bu doğrultuda yapılması gereken girişimlerin yürütülmesi için Sabahaddin Bey'e yetki vermiştir. Diğer taraftan Şerif Paşa da aynı amaç doğrultusunda Paris'te gereken girişimlerde bulunacak, kongreyi Paris'te temsil edecekti.

Bu Türk kongresinden sonra o günlerde Cenevre'de bulunan bazı eski rejim adamları, özellikle Damad Ahmed Nami Bey'le, eski Serasker Rıza ve eski Levazım reisi Afif Paşalar ve arkadaşları ikinci bir kongre toplamak ve hanedanın çıkarları adına birtakım talepler ileri sürmek girişiminde bulunmuşlardır. Bu girişime Sabahaddin Bey'in 1919 senesi Mart ayında Tribüne de Geneve gazetesinde çıkan açıklaması neden olmuştur. Sabahaddin Bey, bu açıklamasında, hanedandan söz etmeyerek, "Hilafetin Türkiye için gereksizliğini" ve bu bağdan kurtulmanın milli Türk çıkarlarına daha uygun bir siyaset olacağını, milli duygu dışında, dini kayıtlara tabi olmamak gerektiğini ileri sürmüştür. Bu açıklamayı gazete sütunlarına yazan, İsviçre gazetecilik âleminde iyi bir mevkiye gelmeyi başarmış Hayati adında bir Mısırlı Müslümandı.

Sabahaddin Bey'in bu fikirleri Türkler arasında bir hayli dedikodu uyandırmış; İttihat ve Terakki taraftarlarından ve İzmir tüccarlarından Nuri Bey'in de yardımıyla yukarıdaki ikinci kongrenin yapılmasına girişilmiştir.

Bizler, bu hem mantıksız hem de zamansız iddialarla Türklüğün gülünç bir mevkiye düşmemesi için böyle bir toplantının yapılmasını gereksiz görüyorduk. Bununla beraber genç üniversitelilerden Sadreddin Celâl Bey kongre girişimcilerinin iddia ve taleplerine gereken cevapları vermiş ve bu şekilde "Kongre" adı verilen bu toplantı, özel bir konuşma niteliğinden öteye geçmemiştir. Lozan'da yapılan başka bir kongre de aynı nitelikte kalmıştır.

"Türk Çıkarlarını Koruma Cemiyeti"

İsviçre'de bunlar cereyan ederken galip İtilaf orduları, ateşkes şartlarına dayanarak, İstanbul'a ve memleketin belirli bazı bölgelerine askeri kuvvetler sevk etmişlerdi. Kısa bir süre sonra İzmir faciası patlak verdi. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali, her tarafta olduğu gibi, Cenevre'deki Türkler arasında da pek derin bir heyecan uyandırdı. Türk kalbi en kutsal yerinden vurulmuştu. Bu askeri çıkarma, geçici ve sırf ihtiyati bir tedbir gibi kabul edilemezdi. Yunan emelleri hepimizce biliniyordu. Hepimizi sarsan müthiş felaket acısına rağmen birkaç arkadaş hemen bir araya toplanarak, "Türk Çıkarlarını Koruma Cemiyeti" adıyla bir teşkilat oluşturduk. Harun Alişe, Dr. Fahri, Dr. Sedat, Sadri Celâl, Cevad, Hamza Osman, Hasan Sadi ve Yusuf Bey'ler, bu yeni teşkilatın en aktif üyelerindendir. Bu oluşum, daha önce kurduğumuz cemiyetin yürütme komitesi niteliğini almış ve o cemiyet kurucularının idaresi altında işe başlamıştır. Amacımız, yararlı yayın yaparak, Avrupa kamuoyunu aydınlatmak ve milli haklarımızın korunması davasında Türk milletinin her türlü fedakârlığa hazır olduğunu dünyaya anlatmaktı.

"Türkün Hakkı" Adlı Broşürümüz

Cemiyetin ilk işi Fransızca bir broşür yayımlamak oldu. Bunun ana hatları aramızda belirlenmiş, yazılması işini Sadri Celâl Bey üzerine almıştır. Broşürün adı le Droit du

Turc'tur (Türkün Hakkı). Broşür, İttihat ve Terakki hükümetini ve siyasetini eleştirmekle başlıyor, Türk milletinin savaş suçlusu konumunu kuvvetli kanıtlarla reddediyor; Türk milletinin, İzmir'in bir yabancı devlet idaresine geçmesini kesinlikle kabul etmeyeceğini ve gerekirse İzmir'i ve Anadolu'yu kurtarmak için bütün Türklerin tek bir fert kalıncaya kadar çarpışacağını dünyaya haber veriyordu.

Broşür açık ve kuvvetli bir dille yazılmış ve bazı ileri siyasi görüşleri ortaya atmıştır. Örneğin, bir yerinde aynen şu satırlar vardır:

"...Eski Osmanlı İmparatorluğu üç mıntıkaya taksim edilebilir:

1. Düşmanların da tahtı itirafında olduğu üzere, Türk ırkının yüzde 70 nisbetinde bir ekseriyeti haiz bulunduğu merkez ve garbî Anadolu;

2. Yine Türk ve Kürtlerin Ermenilere nazaran yüzde 78 nisbetinde bir ekseriyeti haiz bulundukları Şark vilâyetleri;

Türkiye Asya'sını teşkil eden bu iki mıntıkada Türkten başkası hükümran olamaz. Buralarda Ermenistan hükümeti veya Yunan müstemlekesi kurmak gayri mümkündür.

3. Üçüncü mıntıkayı teşkil eden Arabistan'a gelince: Bu mıntıka ahalisinin ekseriyetini teşkil eden Araplar -Türkiye'den ayrılmak arzusunu sarih bir surette izhar ederlerse- müstakil bir Arabistan veya birkaç Arap hükümetinden müteşekkil bir konfederasyon tesisi ve bu konfederasyonun Türk hükûmetile birlikte bir Şark Milletleri Federasyonu' vücuda getirmesi kabil olabilir."

Bu broşürde ileri sürülen fikirlerin büyük kısmı, bugün birer gerçektir. Türk milleti yabancı boyunduruğu altında yaşamaktansa, ölümü göze aldığını ve bağımsızlığı için hiçbir fedakârlıktan çekinmediğini İstiklal Harbi'nde bütün dünyaya kanıtlamış; Mustafa Kemal gibi inkılapçı bir dahinin idaresi altında ayaklanan millet, milli şerefini ve milli varlığını korumuş, vatan topraklarını çeşitli istilacıların ellerinden kurtarmıştır. Arap ülkeleri hakkındaki işaret de bugün bir gerçektir. "Doğu Milletleri Federasyonu" fikri, yani Arap-Türk işbirliği de, bir hayli ilerlemiş bulunmaktadır. Broşürde Türk nüfusu 16 milyon olarak gösterilmiştir ki, bu da, birinci nüfus sayımının verdiği rakama çok yakındır.

Bununla birlikte bizim bütün bu yazı ve çalışmalarımız kuru temenni ve teorilerden ibaretti. Bunları gerçekleştiren, Türk milletini esaretten kurtaran, millete yeni hayat

ufuklarını açan Atatürk'ün eşsiz azim ve iradesi olmuştur. Türk milleti şerefini ve varlığını ona borçludur.

Avrupa'da Diğer Türk Yayınları

Bizim bu yayınlarımızı başka yayınlar izledi. Reşid Saffet Bey Kara Şemsi imzasıyla birçok broşür yayımladı ve Türk haklarını pek esaslı bir şekilde savundu. Keza Şeyhülislamzade Muhtar Beyle o sıralarda Cenevre'ye gelen Mehmed Ali Tevfik Bey yayıncılık alanında çalışmışlar ve Avrupa'da Türkün sesini yükseltmeyi başarmışlardır. Aynı işi Paris'te Dr. Nihad Reşad Bey yapmış, Osmanlı azınlıklarının Avrupa'daki kindar propagandalarını çürütmek üzere, bazı arkadaşlarıyla beraber, birçok broşür yazmıştır.

Dr. Nihad Reşad Bey'in Önemli Bir Hizmeti

Burada İzmir işgali zamanında Dr. Nihad Reşad Bey'in milli davaya yaptığı önemli bir hizmetini kaydetmeden geçemeyeceğim:

İzmir'de cereyan eden işgal musibetinin incelenmesi için Amerika hükümeti adına General Bristol, İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına da General Monbelli İzmir'e gitmişler, Yunan taşkınlığına şahit oldukları gibi, İzmir ve çevresinde Türk çoğunluğunun oturduğuna kanaat getirmişler ve bu sonucu kendi hükümetlerine bildirmişlerdi. Fakat bu rapor gizli tutuluyor ve Türklerin haberdar olmamasına dikkat ediliyordu. Doktor Nihad Reşad Bey bir Fransız dostu aracılığıyla rapor suretini elde etmiş ve Hilâliahmer'de çalışan Doktor Adnan Bey'in aracılığıyla İstanbul hükümetine bildirmiştir. O sıralarda Anadolu'nun temsilcisi sayılan Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Harbiye Müsteşarı İsmet Bey bu başarıdan memnun kalmışlar, raporun bir suretini hemen Anadolu'ya göndermişlerdir.

Aynı zamanda Sadrazam Ali Rıza Paşa, Hariciye Nazırı Reşid ve Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'lar Anadolu harekâtı lehinde yayında bulunması için Doktor Nihad Reşad Bey'e Paris'e gitmesini teklif etmişlerdir. Doktor Nihad Reşad Bey'in Paris'teki çalışmasına

Hind Hilafet komitesinin katılımı sayesinde Fransa'da lehimize doğan cereyan, bir süre sonra George Leyque gibi şahsiyetlerin gayretiyle İngiltere'ye de geçmiş, 1921 senesi başlangıcında Bekir Sami Bey başkanlığındaki Cami, Yunus Nadi, Husrev ve Zekâi Beylerden oluşan bir heyetin Londra'ya davetine vesile vermiştir. Şu kadar var ki, görüşmeler istenilen sonuca vardırılamamış, hatta daha sonra Yusuf Kemal Bey başkanlığında Londra'ya giden ikinci heyet de "Misakı Milli"de ısrar gösterdiğinden o zaman da barış sağlanamamıştır. Ancak, büyük zafer elde edildikten sonradır ki, 1922 senesinde İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda Türkün hakkını tanıtmış ve barışın sağlanmasını başarmıştır. Doktor Nihad Reşad Bey, Lozan Konferansı'nda basın temsilcisi sıfatıyla hazır bulunduğu gibi, Londra'ya giden diğer iki heyete de katılmıştır.

ATEŞKES YILLARINDA İSTANBUL

Avrupa basınındaki Türk düşmanı yayınların müthiş yaygara ve iftiralarla alıp yürüdüğü ve Türkün sesi boğulmuş, Türk hakkı korumasız kalmış sanıldığı bir anda Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmiş, Avrupa'nın ölüme mahkûm ettiği vatanı bu feci sondan kurtarmak için milli müdafaa hazırlıklarına başlamıştı. Artık bütün dünya gazeteleri sütunlarının büyük kısmını Türkiye'nin durumuna ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın hayat ve geçmişine ait şuradan buradan toplayabildikleri bilgilere ayırıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gidişi, Avrupa basınının aleyhimizdeki ifadelerinde bir değişiklik yapmamıştı. Fakat, Türkiye haberleri günün en önemli konusu olmuş, hatta bazı gazete sütunlarında lehimize eğilimli bir görüş ışığı belirmeye başlamıştı. Avrupa'da Türkün öldüğüne inananlar çoktu. Bu haber bütün bu düşünceleri altüst etmişti. Şimdi bilakis Türkün, şerefini kirletmek isteyenlere karşı kolay kolay boyun eğmeyeceğini, vatan topraklarını ve bağımsızlığını feda etmektense bir harp meydanında kahramanca çarpışarak kanının son damlasını akıtacağını söyleyenlerin sayısı bir hayli artmıştı. Bizim bulunduğumuz Cenevre şehrinde aydın tabakaların büyük kısmı, bazı gazeteciler ve özellikle üniversite çevrelerinde Türkiye hakkındaki bu yeni görüş oldukça yayılmış; gazete sütunları Anafartalar kahramanının hayatını, şahsiyetini ve askeri üstünlüğünü anlatan yazılarla süslenmeye başlamıştı. Tabii aleyhimizde yayın yapanlar da vardı; hatta bunların bir kısmı işi büsbütün azıtmış, yaygaralarına daha çirkin bir ton vermişti. Fakat,

ne de olsa gazetelerin hemen her gün bizden bahsedişleri ve hele Mustafa Kemal Paşa gibi azim ve kudret sahibi bir askerin milli müdafaa mücadelesinin başına geçtiğini haber vermeleri, birçok Avrupalıyı hakkımızda başka türlü düşünmeye sevk etmiş; Türk kahramanlığı yine herkesin dilinde dolaşmaya başlamıştı. Bu da -o kapkara günlerin müthiş ümitsizliği içinde- hâlâ gurbet ellerinde bin bir dert ve hasret açılarıyla boğuşa boğuşa yaşayan bizler için büyük bir teselli kaynağı olmuştu. Cenevre gazetecileri arasında bazı tanıdıklarım vardı; bunlara Anafartalar kahramanı hakkında ben de bildiklerimi anlatmıştım. Artık hakkımızda gazetelerde bambaşka bir ilgi uyanmıştı.

Harpten Sonra İstanbul'a Dönüşümüz

İşte bu ruh hali içinde ve öbür sayfalarda topluca anlattığımız işlerle uğraşır dururken, diğer taraftan vatana dönme girişimlerinden de geri kalmıyorduk. Fakat bu iş, o günlerin şartları içinde oldukça güç bir meseleydi. Harp sonrası devresinin pek doğal yolculuk güçlüklerinden başka bir de İstanbul'a gelebilmek için oradaki İtilaf devletlerinin komiserlerinden izin ve onay almak gerekiyordu. Bütün bunlardan başka Sabahaddin Bey ve dostları için yeni birtakım zorluklar da ortaya çıkmıştı.

Tevfik Paşa'nın Sabahaddin Bey'e Bir Mektubu

İttihatçılar iktidar makamını terk ederek memleketten ayrıldıktan sonra Sultan Vahidettin Sadaret'e Tevfik Paşa'yı getirmişti. Tevfik Paşa, memleketini seven, temiz ve tecrübeli bir vezirdi. Sadaret'e geldikten sonra büyük bir özveri duygusu ve yüksek bir vatani düşünceyle ve Satvet Lütfı Bey'in aracılığıyla Sabahaddin Bey'e bir mektup ve bir de şifre göndermiş; kendisinden vatanın bu zor anlarında siyasi yardım ve destek istemişti. Mektubun içeriğine göre, hükümet, Sabahaddin Bey'i imparatorluk adına İtilaf devletleri diplomatlarıyla temas konusunda serbest bırakıyor, siyasi akımlar ve Türk çıkarlarını ilgilendiren durumlar hakkında aydınlatılmasını rica ediyordu; bundan başka memleket adına yararlı kabul ettiği takdirde hemen İstanbul'a dönüşü meselesini de Sabahaddin Bey'in kararına bırakıyordu. Bu temenni ve işaretler, gerçekten temiz kalpli bir devlet

adamının düşüneceği şeylerdi. Sabahaddin Bey, içeride ve dışarıda şöhret kazanmış, memleketi için senelerce mücadele etmiş ve özellikle Türkiye'nin Dünya Harbi'ne karışmasına alenen aleyhtarlık etmiş ve bu uğurda bir hayli uğraşmış, temiz ve lekesiz bir Türk düşünürü ve Avrupa'da da tanınmış yüksek bir şahsiyetti. Vatanın geçirmekte olduğu o büyük tehlike anlarında önemli ve etkili hizmetleri olabilirdi. Sabahaddin Bey, ihtiyar sadrazamın bu saygı, vatan sevgisi ve fazilet örneği mektubunu alır almaz derin bir heyecana kapılmış, elinden geleni yapmak azmiyle hemen işe sarılmıştı.

Damad Ferid Paşa'nın Aleyhimizdeki Girişimleri

Fakat kısa bir süre sonra Tevfik Paşa, Sadaret'ten çekildi. Onun yerine Sadaret sandalyesine Damad Ferid Paşa geçti ve durum birdenbire değişti. Yeni Sadrazam, Prens Sabahaddin Bey'in İstanbul'a gelmesini istemiyordu. Hatta İtilaf devletleri komiserleri nezdinde bu dönüşe engel olmak gayretiyle girişimde bile bulunmuştu. İşin daha garibi, ateşkesten evvel İsviçre'ye gelen Sabahaddin Bey'in kızı Fethiye Hanım için de Ferid Paşa aynı davranışı göstermiş, genç bir kızın İstanbul'a girmesinden korkmuştur. Bereket versin, bu mevkii düşkünü Paşa'nın yüzüne gözüne bulaştırdığı Paris seyahatinden dönüşünde İsviçre'ye uğradığı zaman Fethiye Hanım'ın İstanbul'a hareketi sağlanabildi. Bir süre sonra da Sabahaddin Bey'in İstanbul'a girmesine izin verilmiştir.

Burada şu noktayı da ekleyeyim ki, Ferid Paşa bu İsviçre seyahati sırasında, daha önce Tevfik Paşa'nın Prens Sabahaddin Bey'den beklediği hizmeti eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey'e bırakmış ve söz konusu bu görevi kabulle İstanbul'a dönüşünden önce Paris'e giderek gereken girişimlerde bulunmuştur.

Sabahaddin Bey'in İstanbul Gazetecilerine Demeci

Biz İstanbul'a Roma yoluyla geldik. İtalya hükümeti Sabahaddin Bey'e karşı büyük kolaylıklar göstermiş ve Hariciye Nazırı Kont Sforza Türk siyaseti için manevi yardım vaat etmişti.

Sabahaddin Bey'den aldığım bazı özel talimatların uygulanması için kendilerinden önce İstanbul'a geldim. On beş gün sonra gelen Sabahaddin Bey (8 Ekim 1919) daha vapurda gazetecilerin görüşme talepleriyle karşılaştı. Tabii bu talepleri reddedemezdi, memleket onu da dinlemek istiyordu. Sabahaddin Bey'in gazetecilere verdiği demeç "istilaya maruz kalan bir memleket, kendini savunmak için silaha sarılmak zorundadır." tarzındaydı. Sabahaddin Bey, bu demeciyle Anadolu'da şekillenmekte olan isyan hareketini doğru bulduğunu açıkça ortaya koymuş oluyordu. Bu açık sözler, İstanbul çevresinde memnunluk uyandırmış, yalnız İttihat ve Terakki hükümetine muhalefetle ünlenmiş reisler üzerinde kötü bir etki yapmıştı. Saray ileri gelenleri ve hatta hükümdar da aynı duygu içindeydi.

Ateşkes Döneminde İstanbul'daki Anarşi

İstanbul anarşi halindeydi. Ateşkesin ardından çoğunluğu İttihatçılardan oluşan elemanların düzenlediği bir mitingde Amerika mandasını istemek hevesine düşülmüş, Wilson prensiplerinden medet umulmuştu. İngiltere Sefareti mensuplarından Mösyö Fero'nun himayesinde hareket eden Sait Molla'nın kurduğu "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" de İngiliz taraftarlığı maskesi altında faaliyete geçmiş; onlardan yardım görmek ümidine kapılmıştı. Hükümet işleri -ve hatta saray- İngiliz subaylarından Maxwell'le Yüzbaşı Bennet'in ellerindeydi. Mebusan Meclisi müttefiklerin kararıyla kapatıldıktan sonra, İttihat ve Terakki'nin belli başlı elemanları veya memleket savunmasına elverişli addedilen şahsiyetler toplanmış, bir hamlede Malta'ya sürülmüştü. Bu sürgünler arasında Şükrü Kaya, Mithat Şükrü, Kara Kemal, Süleyman Nazif, âdemi merkeziyet muhalefetinin ağababası Hüseyin Cahid, Hamidiye süvarisi Rauf, Ahmed Emin Beylerle İhsan Paşa, Ubeydullah Efendi ve daha pek çokları vardı. Hatta baskı hareketi bu kadarla kalmamış, bir ara İstanbul'un işgali ilan edilmiş, bu münasebetle görevini yerine getiren bazı Türk askerlerinin ölümüne neden olan 16 Mart faciası yaratılmıştı.

Ateşkes Döneminde İstanbul Basını

O sırada basın da birçok değişikliğe uğramıştır. İttihat ve Terakki organları yavaş yavaş sahneden çekilmiş, yerlerini yeni fikirli gazeteler işgal etmişti. Mahmud Yesari Bey'in yazı yardımıyla çıkan Nizam gazetesi saray entrikalarına karşı teyakkuz halinde bir cephe tutmuştu. Daha sonraları Refı Cevad ve Pehlivan Kadri Bey'lerin sahip bulundukları Alemdar ve Ali Kemal Bey'in başyazarlık yaptığı Sabah gazeteleri İstanbul hükümetine taraftar bir çizgi izlerken, Necmeddin Sadak ve Falih Rıfkı Bey'lerin idare ettikleri Akşam gazetesiyle Babanzade Şükrü Bey'in Tercümanı Hakikat'i ve Ahmed Cevdet Bey'e ait ikdam gazetesinde Yakup Kadri Bey Anadolu harekâtına eğilimli bir tavır almışlardı. Serbesti gazetesi de çıkıyordu.

Ateşkes Döneminde Parti Hayatı

İstanbul'da, çöken imparatorluğun eski merkezinde, yeni yeni isimlerle birçok zümre oluşmuş veya bazı kişiler bir grup halinde bilinmeyen herhangi bir fikrin taraftarı olarak görünmeye başlamışlardır. "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" zamanın ve durumun temelden değiştiğini bir türlü anlayamamıştı. Eski kurucularından bazıları, özellikle Mahir Said Bey, bu fırka programının, çeşitli unsurlardan meydana gelen imparatorluğun hürriyet ve adalet prensiplerine uygun olarak sürdürülmesi için yapıldığını, halbuki memlekette şimdi hemen hemen Türkten başka unsur kalmadığını, yeniden siyasete atılırken milliyet esasının önemle dikkate alınmasını tavsiye etmişlerdi. Bu kişiler bu önemli noktayı dikkate almayarak yalnız kin ve garaz doğrultusunda hareket ettiklerinden fırkanın ikinci oluşumuna katılmamışlardır. Hatta ortalıktaki ikiliği gidermek için Mahir Said Bey yalnız bu kayıt ve şartla seçip aldığı vatanseverlerle "Milli Ahrar Fırkası"nı kurmuştu. "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ilk oluşumunda olduğu gibi, bu defa da çeşitli kişilerin etkisi altında birtakım şahsi mücadelelere sahne oluyordu. Bu meyanda en çok Lider Sadık ve Gümülcineli İsmail Bey'lerle Hoca Sabri Efendi sivriliyordu. Konyalı Zeynelâbidin Efendi nargilesini içerken her tarafın görüşüne nümayişkâr davranmak yoluyla fırka genel kurulunu istediği şekilde yönetmeye çabalıyordu.

Bunlardan başka topçu livası Ferid Paşanın temsil ettiği "Sulh ve Selâmet Fırkası" da üye toplamaya başlamıştı. Bu ad, daha Umumi Harp içinde Ankara'da sürgün bulunan Satvet Lûtfi ve arkadaşları Şehsüvarzade Hacı Bey, Hoca Mûfid Efendi ve Mustafa Kemal Bey'ler

tarafından gizli olarak kurulan bir teşkilata aitti. Yeni kurulan fırka, "Sulh ve Selâmet" adını gereksiz olarak almıştı. Bir de Amasya Milletvekili İsmail Hakkı Paşa ile Hoca Fazıl Efendi, Hüseyin Hicabi Bey ve daha birkaç kişinin girişimiyle oluşan ve 1334 senesinde 49 maddelik bir program yayımlayan "Selâmeti Osmaniye Fırkası" ortaya çıkmıştı. Aynı sene içinde 94 maddelik bir programla varlığını ilan eden, fakat ne kurucuları ne de üyeleri bilinmeyen "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası" diye bir siyasi oluşum daha türemişti. Bunlardan başka işçi sınıfına ve özellikle Zonguldak kömür işçilerine dayanan bir sosyalist fırkası da kurulmuştu. Bu oluşum sosyalist Hüseyin Hilmi Bey'in başkanlığı altındaydı ve İştirak adlı bir de gazetesi vardı.

Türk Olmayan Unsurların Bozgunculukları

Ateşkes günlerinde bütün eski yaralar yeniden tazelenmiş; Rumlar, Ermeniler, Araplar hatta Kürtler ayrı ayrı siyasi merkezler kurarak bulanık suda balık avlamaya, büyük hayaller beslemeye başlamışlardı. Vaktiyle Arapların "Lâ merkeziye", Arnavutların "Başkim" kulüpleri gibi şimdi de Kürtler ve diğerleri buna benzer birtakım ayrılık yuvalarını kurmuşlardı. Kürt hülyası doğu sınırlarından Sakarya'ya kadar dayanıyordu. Bu geniş kıtada bağımsız bir Kürdistan hükümeti tasavvur ve kendilerine milli bir bayrak bile kabul eden bu bozguncuların belli başlı yüzleri Hamdi ve Mustafa Paşa'larla Bedirhani Emin, Celâdet ve kardeşleri, Doktor Şükrü Mehmed, Mevlânzade Rifat, Seyyid Abdülkadir ve Memduh Selim Beylerdi. Yeri gelmişken şunu da kaydedeyim ki, Babanzade Zihni Paşa bütün ısrarlara rağmen, bu Kürt hareketine katılmamıştı. Kürt istiklali fikrini doğrudan doğruya İngilizler himaye ediyor, İngiltere Sefarethanesi mensuplarından Doktor Fero bu harekâtın odak noktasını oluşturuyordu. Hatta Fero'nun ve Rum Patrikhanesi'nin aracılığıyla Yunan hükümetinden para alınmış, Doğu illerinde isyan çıkarmak ve Kürdistan'da bir teşkilat kurmak üzere Bağdat'a bir heyet gitmişti. Bu heyet Süleymaniye çevresinde başlı başına bir idare tesis eden Şeyh Mahmud'dan yüz bulamamış, boş elle geri dönmüştür. Daha önce Diyarıbekir'e kadar giderek aynı girişimde bulunan Bedirhani Celâdet de aynı akibete uğramıştı.

Aznavur'a "paşalık" rütbesi verilerek Çerkeş gönüllüleri oluşturulmasından sonra İstanbul hükümetinin emirlerini tanımamaya başlayan İzmit mutasarrıfı Çerkeş İbrahim, Kuvayı

İnzibatiye kıta kumandanlarından Bekir ve Yunan kışkırtmasına kapılan daha bazı entrikacılar Adapazarı ve çevresinde milli bir Çerkeş teşekkülü oluşturmaya uğraşmışlardır. Hatta Beşiktaş'ta bugünkü Halkevi binasını "Çerkeş Taavün Cemiyeti" adı altında merkez kabul etmişlerdi.

Mesele bu kadarla bitmiş olmuyordu. Yunan ve İngilizlerin himayesine güvenen Pontosçular da Giresun merkez olmak üzere bir hükümet teşkiline girişmişler ve hatta daha önceleri okul olarak inşa ettikleri büyük bir binaya Pontos bayrağını çekmişlerdi. Bereket versin bu ihanet hemen yerinde söndürülmüş ve belirli küstahları şiddetle cezalandırılmıştır.

Dış Düşmanlar ve İçteki Gericiler

Antalya ve Zonguldak, Müttefiklerce İtalyanlara vaat edilmiş; Adana, Fransızlara hediye edilmiş ve Doğu illerinde bağımsız Ermenistan kurulması tasavvur olunmuştu. Yani Türk vatanı gayri meşru mirasçılar arasında bölüşülerek kutsal topraklarımız üzerinde yeni yeni hükümet şemaları oluşturulmak istenmişti. Her biri benliğimizi sarsmaya ayrı ayrı kabiliyet gösteren bu tehlikeler yetmiyormuş gibi, bir de halife adına milleti aldatmaya çalışan türediler ortaya çıkmıştı. Bolu mutasarrıflığına atanan Osman Nuri adında birisi o çevrede milli kuvvetlere karşı düşmanca bir cephe almış, sonuçta yenilerek İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Bu hareketin çirkinliğini sonradan anlamaya başlayan maiyet kumandanlarından Yüzbaşı Mehmed Bolu, İstiklal Harbi'nin bitiminde cezalandırılma korkusuyla aklını oynatmıştır.

Sivas valiliğine tayin edilen eski Kayseri Mebusu erkânıharp kaymakamlarından Ali Galip Bey emrine bir askeri kıta ve topçu kuvvetleri verilerek Sivas'ta yapılması kararlaştırılmış milli kongre toplantılarının engellenmesine çalışılmıştır. Birçok vatandaşın acıklı şekilde ölümüne neden olan Konya isyanı da bunlar arasındadır.

Bütün bu olumsuz harekâtı, Anadolu eşrafı adı altında Yıldız Sarayı'na misafir edilen birkaç gerici tahrik ediyor ve hükümet bu faziletsiz eşraftan aldığı kuvvetle haksız yere Türk kanı dökülmesine alet oluyordu.

Ferid Paşa hükümetiyle "İtilaf Fırkası" arasında söz ve öz birliği yoktu. Mağrur paşa her kudreti kendi şahsında toplamış bulunuyor; güvenmek zorunda olduğu fırkanın varlığına önem vermiyor, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Sultan Vahdettin'in istekleri doğrultusunda idare etmekten ve İtilaf devletlerinin bütün arzularını yerine getirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Hükümet gazeteleri çirkin bir mahiyet almıştı. Sabahaddin Bey'in dönüşü sırasında kendisinden büyük bir samimiyetle söz eden bazı gazeteler, yavaş yavaş Ferid Paşa'nın telkiniyle dil değiştirmeye başlamışlardı. Yakup Kadri Bey, ikdam gazetesinde yazdığı bir başmakaleyle Sabahaddin Bey'in mesleğini ve düşüncelerini açık ve güzel bir şekilde anlatmış, kendisinden beklenen hizmetin önemini belirtmiş, halkı birleşmeye ve belirli bir hedef etrafında toplanmaya davet etmişti. O sıralarda bilinçli ve temiz yürekli bir Türk aydınından beklenen hareket ancak bu olabilirdi. Halbuki muhalefet adına Sabahaddin Bey'i savunmaları gereken bazıları, Ferid Paşa'ya yaranmak için birliğin zorunlu olduğu o nazik günlerde Sabahaddin Bey'i eleştirmek yoluyla ortalığa fesat tohumu ekmişlerdir.

Diğer taraftan Ferid Paşa da Sabahaddin Bey'i padişaha "cumhuriyetçi" diye tanıtmış, sultanın ona karşı güvenini önceden sarsmak için elinden geleni yapmıştır.

Sabahaddin Bey, zaten öteden beri hanedanı sevmezdi, sarayın semtine hiçbir zaman uğramamıştır. Bu yüzden sarayın izlediği siyaseti de yakinen bilmiyordu. Hükümetin güvenine sahip olmadığından, bu bakımdan da siyasi akımların tamamen yabancısı ve dolayısıyla bu akımları etkileme gücünden yoksundu. Bununla beraber savunma ve direnme fikrinin taraftan olduğundan bütün varlığıyla Anadolu'ya yardım edilmesini istiyordu. Hatta Kütahya'nın Yunanlılar tarafından zaptı üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmiş, bu geçici başarısızlığın milletin direniş kudretine ve hakkın son zaferine olan güvenini sarsmadığını açıkça bildirmiştir. Bu gayeye hizmet amacıyla, onlara büyük bir değer vermemekle beraber, İtilaf devletleri temsilcileriyle şahsi ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi gerekli görüyor ve buna göre bir hareket hattının takibini yerinde buluyordu.

Sabahaddin Bey'in "İtilaf Fırkası"yla alakadar olmaması ve reisleriyle hiç temasta bulunmaması muhalifleri çok hiddetlendirmişti. Onların gözünde Sabahaddin Bey bir Kuvayı Milliyeciydi. Gerçekten Sabahaddin Bey, günden güne şekillenen Kuvayı Milliye teşkilatını ilgiyle izliyor, fakat Anadolu'ya gitmesine sağlığı izin vermiyor, gereğinde siyasi bir hizmet için İstanbul'da bulunmasının daha yararlı olacağını söylüyordu.

"Cumhuriyet"in İlanı

İstanbul ateşkes yıllarında türlü türlü siyasi entrikalara sahne olmuştur. Sultan Vahdettin ve Damad Ferid Paşa kendi şahsi ihtiraslarının kurbanı ve yabancıların emellerine körü körüne alet olmuşlardır. Fakat Türk İstanbul'un en büyük çoğunluğu, bütün o çirkin ve kirli ihtiras adiliklerinden uzak kalmış, tam bir Türkçülük bilinci ve temiz bir vatanseverlik heyecanıyla milli mücadeleye elinden gelen yardımı yapmıştır.

İttihat ve Terakki muhaliflerinin hemen bütün ileri gelenleri İstanbul'da toplanmış bulunuyordu. Bunların bir kısmı, Sultan Vahdettinle Damad Ferid Paşa'nın tuttukları yoldan nefret ediyor, vatanın bu en tehlikeli anında sarayın yarattığı ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla uğraşıp duruyordu. Şurasını da kaydedeyim ki, Damad Ferid Paşa hükümetlerinin üyeleri arasında bile onun siyasetini doğru bulmayanlar vardı. Örneğin, bir dönem Damad Ferid Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırlığı yapan Reşid Bey bunlardan biriydi. Bu kişi, Gebze'deki Kuvayı Milliye'ye karşı asker sevk etmek gereği hakkında kendisini ikna etmeye çalışan Üsküdar mutasarrıfı Ziver Bey'e şu cevabı vermiştir:

"Aldanıyorsunuz; görüşünüz yanlıştır. Ben Avrupa'dan yeni geldim. Edindiğim kanaat, Avrupalıların bizi mahvetmek istedikleri merkezindedir. Bu durum karşısında 'Kuvayı Milliye' veya 'İstanbul hükümeti' diye birbirimizi yemektense el ele vermeli ve yardıma hazır bulunan Fransızlardan yardım sağlayarak, Yunanlıların topraklarımızdan atılmasına çalışmalıyız. Ve illa başka felah yoktur."

Reşid Bey bu sözleri söylediği anda, ben de yanında bulunuyordum. O sırada Gebze kaymakamıydım. Şehri işgal eden gönüllü kumandanı Ruşen Bey'le anlaşmış ve aramızda kararlaştırılan esaslar dahilinde çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştim.

Bu amaçla Doktor Abdullah Cevdet, Mahir Said, Hakkı Halid, Kemal Mithat ve daha tanınmış bazı kişilerden oluşan bir grup kurulmuş ve Prens Sabahaddin Bey'in Sadaret'e getirilmesi için bir de dilekçe hazırlanmıştı. Dilekçeyi Sultan Vahdettin'e sunmakla Abdullah Cevdet ve Mahir Said Bey'ler görevlendirilmişlerdi. Sultan Vahidettin'in baştabibi Reşad Paşa, Yıldıza giden bu delegeleri uyarmaya kalkışmış; "cumhuriyetçi" addedilen Sabahaddin Bey'in istenmesinin olumsuz etki yaratacağını ileri sürmüş ve

ihtiyaten Ferid Paşa'nın adının da dilekçeye eklenmesini telkin etmiştir. Bu delegeler dilekçeye Ferid Paşa'nın adının da eklenmesini zorunlu bulmuşlardır. Bu başvuruya uygun olarak Sadaret'te değişiklik yapılmıştı, fakat Ferid Paşa yine Sadaret'e getirilmişti.

Ferid Paşa'nın yolsuz hareketlerini önlemek için gerçekleşen ve sonuçsuz kalan bu girişim, senelerce önce genç yaşlarında vatan mücadelesine atılmış olan bu "Jön Türk"lerin en son siyasi hamlesi olmuştur. Fakat, bu gibi faaliyetlere artık gerek kalmamıştı. Az bir süre sonra, Türk orduları Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın işaret ettiği yönde ilerlemiş ve Yunan askerlerini denize dökmüştü. Bu zaferin ardından Sultan Vahdettin, Sadrazam Damad Ferid Paşa ve uşakları İstanbul'u terk etmek zorunda kalmışlardır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da, Büyük Millet Meclisi hilafet ve padişahlığın kaldırılmasıyla Cumhuriyetin ilanına karar vermiştir. Prens Sabahaddin Bey ise, -sırf Osmanlı hanedanına yakınlığı dolayısıyla- bütün hayatı boyunca saadet ve selameti için yılmadan çalıştığı vatanından tekrar ayrılmak faciasına uğramıştır.